

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

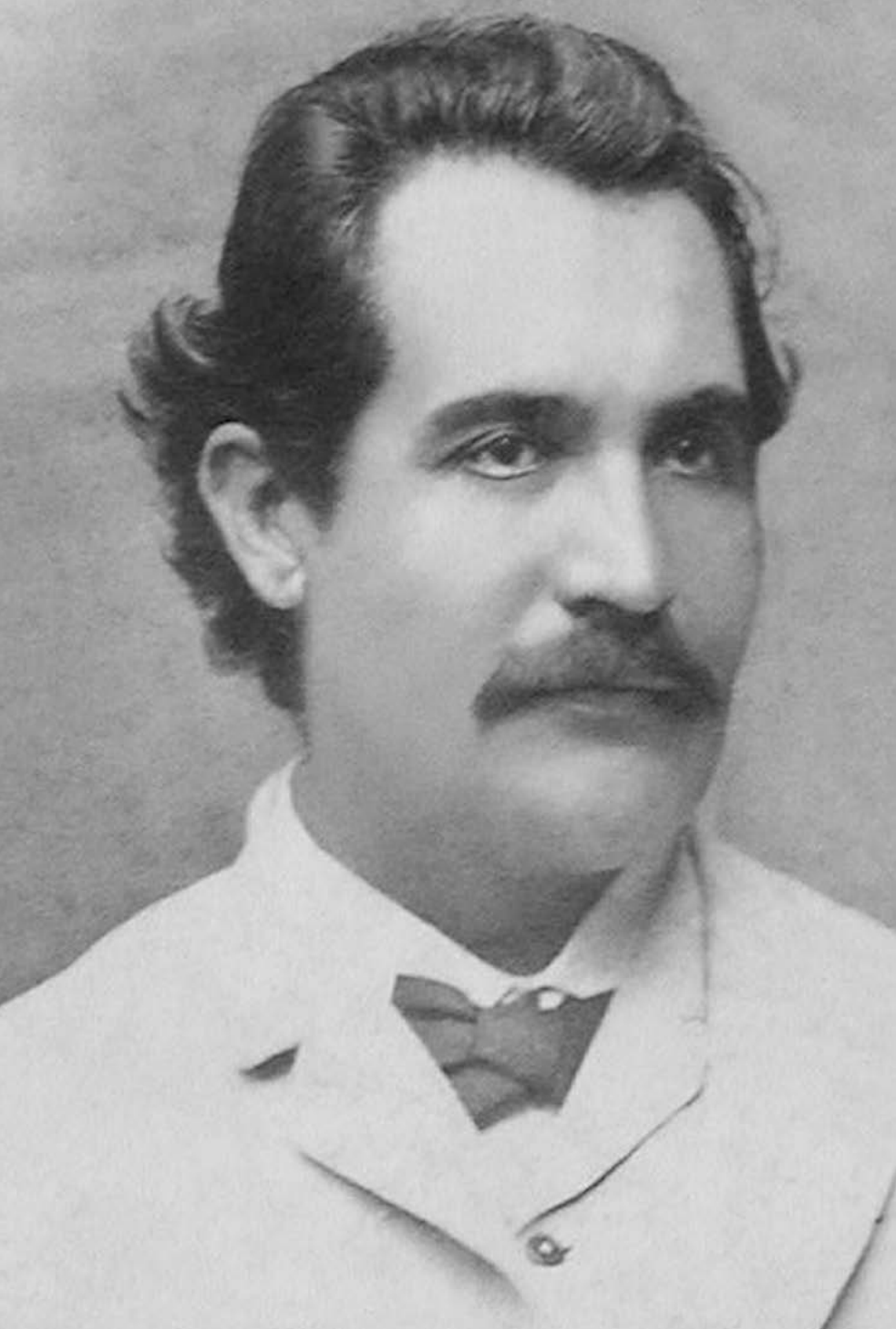
EMINESCU

Viata

1869 – fotografie executată de fotograful praghez J. Tomas

1884-1885 – fotografie realizată de Nestor Heck, Iași

1878 – fotografie făcută pentru tabloul Junimii

Coperta 1: Vasile Gorduz, „Statua lui Eminescu”,
varianta în ghips.

Coperta 4: Ripidă, argint aurit, 1497,
Muzeul Mănăstirii Putna.

Prezenta ediție apare cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la Prima
Serbare a Românilor de Pretutindeni și de la Primul Congres al
Studentilor Români din 15–16 august 1871, de la Mănăstirea Putna.

© Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga –
Maica Benedicta”, 2021

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

EMINESCU

Viața

*Cuvânt înainte
Dan Hăulică*

– ediția a treia –

*Editura Nicodim Caligraful
Mănăstirea Putna, 2021*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUMITRESCU-BUȘULENGA, ZOE

Eminescu : viața / Zoe Dumitrescu-Bușulenga;
cuv. înainte: Dan Hăulică. - Ed. a 3-a. - Putna : Editura
Nicodim Caligraful, 2021

ISBN 978-606-9082-05-8

I. Hăulică, Dan (pref.)

821.135.1.09

929

Lucrare tipărită cu binecuvântarea

IPS Calinic,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Dan Hăulică

Pentru Eminescu

Stupid conformism, acela care ne face să voim numaidecât a conchide – Flaubert îl respingea printr-o intuiție de artist, profund resimțită, însuși Homer servindu-ne drept exemplu major, să rezistăm unei asemenea așteptări limitative. Narația biografului, ca și ficțiunea, are a se feri de îngroșările forțînd prematur materia, precipitînd-o spre vreo încheiere arbitrară. Sublimă pînă la paradigmatic o viață poate fi și atunci cînd se refuză stilizărilor ce induc în existență un model de ilegitimă stabilitate. Aceea din ultima perioadă a lui Eminescu, sustrasă *daimon*-ului său cotropitor și setei lui de absolut, «este neeminesciană, fiindcă e un sfîrșit și o înfrîngere» – socotea Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în paginile care înnoadă verigile unui destin nepereche și îi enunță, în pragurile biografiei sale, coordonatele întîlnirii intensive cu un spațiu și un timp determinat.

Dar la temperaturile de înaltă fuziune care vor mistui faustian alchimia de elanuri a poetului, ce loc rămîne, oare, pentru conjuncții circumstanțiale, pentru aproximările trebuitoare vitalității? Mai mult decît o manieră de a-l insinua pe marele creator în veacul său, îi revine biografului să identifice, prospectiv, energiile definind o posteritate morală. «Geniul este un rege care-și creează poporul» – sună sentențios o formulă plină de miez, ivită sub pana lui Sainte-Beuve. El, care a fost acuzat că sacrifică anecdoticului și tratează operele spiritului nu în virtutea

focalizării lor autonome, ci pentru a vădi în ele material de construcție biografică, iată-l dincolo de strînsoarea reducățiilor pozitiviste: întorcînd ascuțitul metodei nu în amonte, spre ceea ce ea explică, în cheie previzibilă, ci în aval, către făgăduința unor configurații viitoare, pe care imaginația e în stare să le cheme viu, familiar și tenace.

O anume propensiune către ritmurile care mențin deschisă aventura cunoașterii, dîndu-i puterea să străbată arii uluitoare, se verifică și în travaliul fervent pe care Zoe Dumitrescu-Buşulenga îl închină biografiei eminesciene. Nicio paradă metodologică, bogățiile explicative nu sînt lăsate să se exhibe fără de reținere, – e o chestiune de gust dar și de fertilă umilință, la adresa geniului invocat în aceste pagini. Căci peste schemele atitudinilor culturale și apartenența la curente – romantica, exaltarea titanismului sau rebeliunea demoniacă –, peste tot acest aparat de concepte, veghiază un scrupul concret, capabil să dea cheag organic disparatului, să prefacă livrescul în coerentă actualitate. O împrejurare semnificativă, prilej de entuziasm și «împreună amintire» – cum se rostea atunci Xenopol –, Serbarea de la Putna, din 1871, căreia Eminescu i-a fost imbold și limpede conștiință, mărturisește racordul pregnant ispitind la acel moment obștea românească, – între agitația evenimentului, în imediat, și orizonturile de înțeles ale mării durate. Dacă pe tînărul organizator cu suflet radios aveau să-l mîhnească amarnic invidiile și inechitatea crasă, vădită cu ocazia Congresului studenților români de pretutindeni, reuniți acolo, la Putna, elanul său vizionar găsise totuși un reazem robust în desfășurarea de viață națională pulsînd irepresibil sub semnul Voievodului prăznuit peste veacuri. Pe urna de argint cu pămînt din toate provinciile noastre, depusă la mormîntul lui Ștefan, lîngă omagiile, istoric verificate, aduse Eroului, numit pe drept cuvînt «Scutul creștinătății», se putea citi și această inscripție, care-l așeza într-o durată continuă: «Apărătorului

existenței române». Și comentariul bunului prieten Ioan Slavici, pe marginea aceluși episod de nobilă dăruire, trăit de ei împreună, proiectează asupra lui Eminescu, a cugetului său nedomolit, o lumină ce despică straturi grele de înțeles, precum un gladium aprig: «privea toate lucrurile – spune el despre poet – *din punctul de vedere al omului care nu moare niciodată*». Mai mult decât o imposibilă permanență a insului, ceea ce ni se năzare într-o atare fulgurație este, candid biruitoare, imanența istoriei.

A fi provocat, în mersul blajin al narației, asemenea eruptive descărcări de sens, cum face Zoe Dumitrescu-Bușulenga atunci când subliniază expres reflexiunea lui Slavici, înseamnă a avea acces la o cursivitate superioară. Astfel mînuită, permeabilă la idee, epica nu se împotmolește în opace împăstări, indiferente la zvîcnetul salubru propriu vitalității intelectuale de care trepida junele Eminescu. «În gîndul lui, – mai observa Slavici, mereu perspicace, – toate curgeau repede una dintr-alta».

Ca într-o ferice rotire, a unei totalități care ni se revelează întreagă, înainte de eroziuni traumatizante, mirabila *entelehie* numindu-se Eminescu apare aici tainic eficientă, comandă ritmuri interioare în reflexele admirației noastre. Pe nesimțite, fără efort și grimasă, biografia virează în ceea ce romanticii apreciau suprem, drept «critică a frumuseților».

Viena, din anii maximei expansiuni cognitive pe care a asumat-o Eminescu, fu pentru el ca o vîltoare ce-l arunca într-o adevărată frenezie – a multiplicității de interese spirituale, dar și a unor varii impulsuri contemporane, răspunzînd rosturilor autohtone. Ca și cum s-ar fi aplecat periculos pe orizontala unei euforice suficiențe, capitala Habsburgilor nu-și menaja însă îndestul resorturi de viitor, altele decât iluziile triumfaliste. Asemenea Parisului de sub al doilea Imperiu, legănat de insolente diversiuni, de voioșie tropăind fără noimă, prin operetele lui

Offenbach, nu i-ar fi fost improprie nici Vienei reputația mai degrabă ușuratecă, de a «carnavaliza istoria». Dimpotrivă, când intra în lucrurile ei de revoltă și incendiu, ca în *Împărat și proletar*, când, de atâtea ori, dădea tîrcoale, melancolic, umbrelor lungi ale istoriei, Eminescu stabilea un acord grav cu timpul, la antipodul oricărei poznașe petreceri printre travestiuri.

O singură dată mi l-am închipuit cedînd confruntării cu asemenea recuzită spectaculară, prins într-însa ca într-un exod mai presus de vrere. Eram la Viena, mi se povestea, din cronica cruntă a ultimelor luni de război, atacul aerian care a distrus clădirea Operei, condusă în acei ani de Karl Böhm, ilustrul, tandrul mozartian. Orașul, tot, tremura de emoția catastrofei, nenumărați fideli soseau la locul crimei, spre a fi de folos. Din rugul acuzator al edificiului, oameni de bine, în lanț neîntrerupt, încercau să mîntuie faimosul tezaur costumier din care se împărțiseră atîtea izbînzii ale repertoriului. Trecute din mîină în mîină, luminate de flăcările fără milă, de data aceasta invențiile garderobei universale, oricît de exotice, de fastuos alienante, deveniseră de o proximitate patetică. Nu știu de ce, pe compatriotul nostru genial, care vibrase la *Fidelio* și, poate, la *Tannhäuser*, îl vedeam acolo, mi se părea că s-ar fi aflat din nou, peste decenii, într-un atare epicentru al emoțiilor sublime: sub pala de foc a dezastrelor, arhanghel strălucind de o halucinantă participare.

Un Senat întreg, al Universității vindobonense, înveșmîntat în hermina festivă, îl acompania pe Rectorul care oficia decernarea Premiilor *Herder*. Cadrul se înfățișa majestuos – Aula Academiei Austriece de științe –, ediția, din 1988, venea să marcheze, jubiliar, cu Președinți de Republică și alte personaje sus-puse, 25 de ani de cînd luase ființă această invidiată distincție europeană. Rememorare solemnă, așa dar, căreia doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, recipiendară din partea României, îi aducea un prestigiu legitim, acordat, prin opera ei de comparatistă,

cu vocația moștenirii herderiene. Promovînd curajos imperativul căutării de identitate (*Sei was du bist!*) figura lui de înaintea mergător îl menține pe iluministul german la obîrșia unui inuzabil dinamism intelectual, bizuit pe concordia diversului: cu perspective fecund organice, la care n-a fost insensibil Eminescu.

Din «vocale popoarelor», gîndite de Herder într-o pluralitate convergentă, dezvoltarea ultimelor veacuri de Umanitate a putut integra valori vrednice a străbate timpii – un mesaj neistovit, asemenea triplei embleme gravate pe lespede de la căpățiul filosofului: *Licht, Liebe, Leben*.

Viața, invocată în mănunchiul acestui generos *continuum* de opțiuni fundamentale, germinază neîncetat de trimiteri ce-i amplifică dobînda și rostul, atunci cînd – în cazul cărții despre Eminescu – a devenit materie de biografism sagace. Mînuit de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, insertul cultural operează în firescul narației, fără protocol de preparative căznite sau opriri care să-l vestească fastidios. Răsare din partitura însăși a existenței, așa cum o așterne soarta, învăluie amănuntele biografiei în arcuiri de amplă sorginte. Ipostaze indubitabil trăite capătă astfel o evidență ce răsfrînge cerul ideilor, prompt și vast textul le implică în scurt-circuitul vreunei analogii capitale – sufletul dezabuzat al lui Eminescu, bunăoară, «*pierduse natura*, ca poetul sentimental din tipologia schilleriană».

Altcum acționînd, într-un imens elan cosmic, într-un tremur amețitor, de înfinită prietenie, natura întreagă ne-ar purta pe unda ei uriașă, peste antinomii și răsuciri, dincolo de opoziția între Eros și Thanatos. Invadator, delirul stelelor și al izvoarelor albastre, al codrului adînc și al dragostei fără de margine, revarsă, într-o analiză la *Scrisoarea a IV-a*, absolutul de fericire și perdiție din *Moartea Isoldei*. Strîns sugerată, parcă la cotitura unei fraze, referința wagneriană nu vrea să se impună ostentativ și nu tulbură fiorul de frumusețe singulară a fragmentului eminescian. Însă

ochiul nostru interior se simte dăruit cu o nouă străluminare, parcă s-ar dilata armonic sentința, de *Glossă* conceptuală, formulată de Eminescu:

«*Pretutindeni fericire – de-i viață, de e moarte*».

Bine înțeles, discursul cultural ce poate însoți, contiguu, repezișurile marii poezii nu-i reductibil la coniecturi de ordin *sourcier*. Nu exerciții care să miște steril entități ce-și rămân exterioare, nu o perseverență a desenului în gol, îi solicitau atenția doamnei Zoe, de-a lungul demersului ei investigativ. Profunzimea spre care țintește cuprinderea sa nu favorizează efecte falacioase ori delimitări prea lesne lizibile. O densă metaforă eminesciană ca aceasta răspunde, cred, în chip culminant, complexității misterioase de care nu se teme exegeta:

Femeia, «umbră adâncă a vieții mele întregi».

Căci, pentru a spune ireversibilul iubirii moarte, ideția *Scrisorii a V-a* făcea apel la un decupaj fabulos, luând în stăpânire rembrandtian întinderile sufletului.

Nu-i de mirare că pragurile de gând, de la care pornesc, nebănuite, drumurile oniricului, Eminescu le încercase în lumea sonetelor shakespeariene, al XXVII-lea, de pildă, de el tradus între 1877 și 1879. Vrednica ei apetență către semnale astfel grele de miez, a apropiat-o pe doamna Zoe, profesionist și timpuriu, de convențele dintre poetul nostru și «divinul Brit». Oglinďă autentică a unei universalități în act, rîvnită ca o posesiune fermă, nu doar ca un prilej de refulare și virtual, comuniunea dintre Eminescu și marii poeți ai tradiției mondiale susține neconținut interesul unui asemenea traiect biografic. Pe acest itinerar, n-ai cum despărți cartea de totdeauna și viața de aici, contingentă. Cînd, în cursul unei lecturi, un scurt elan al inimii îl precipită pe Eminescu spre Mite Kremnitz, pe care o sărută, uitarea de sine își asigură îndată trecerea în registru lucid. Biografia relatează pertinent situația, – «Eminescu, foarte emoționat, ar fi căutat

într-un volum din Dante, aflat la îndemînă, și ar fi citit partenerii sale uimite scena sărutului dintre frumoasa Francesca da Rimini și Paolo Malatesta, din celebrul Cînt V». Mai mult decît efectul unei *distanțări*, brechtiană *avant la lettre*, care să-l oblige pe actorul aventurii sentimentale să-și cenzureze spontaneitatea, în ceea ce îi deșteaptă ecoul dantesc văd nu o dezicere, ci mai degrabă o paradoxală împlinire. Anodinel unor comune impulsuri intră în fatalitatea culturii, întîmplătorul se mîntuie la această atingere.

Cum aș uita, sub o atare incidență, impactul excepțional al unei inițiative de abrupt accent, datorată postului *Chanel Four*, cea mai bună televiziune culturală din Europa? Am avut ocazia să o premiez de două ori, din partea Consiliului Internațional al Filmului, la Paris, pe platforma Turnului Eiffel și în Palatul UNESCO. Neabătut, o impunea îndrăzneala propunerii, însă unită cu o forță superbă de a disprețui facilitatea. Parcă voind să scuture toate convențiile opuse adevărului iubirii, recitarea episodului dantesc – idila, tocmai, ce-și înalță făgăduința fatală din pagini de carte – găsea la realizatorii britanici o condiție insolită, purtătorii vocilor care se înlănțuiau grav în auzul nostru nu erau protejați de niciun acoperămînt, nuditatea lor înainta fără complexe în calea destinului, sub ceruri de alb-negru absorbindu-i frămîntat și nobil. Nicio clipă atenția nu scăpăta înspre trivial, nicio complezență regretabilă nu întina impresia aceasta, de plenitudine veridică și totuși austeră: așa cum vitalitatea mării poeziei știe să-și apere sfințenia inerentă.

Huligani, cu ștaif sau fără, s-au luat la întrecere, în anii din urmă, să împrăște nesăbuit memoria lui Eminescu. A vesteji acest prurit de invidie lamentabilă, a sparge abcesul de neobrăzare și cinism care amenință să spurce apele vii ale sufletului românesc, și întruparea lor pilduitoare, – sînt urgențe ale unei vaste comunități, nu firave deziderate ale unui pîlc de specialiști fanatici. Imperative de atare importanță nu îngăduie permisivități îndoielnice, ele cer

un efort actual, aplicat și destoinic. A face să răsunе în conștiință, fără tremurul vreunei ezitări, ca o permanență definitorie, un astfel de mesaj fundamental, – întreprinderea nu descurajează veghia iubitorilor de adevăr și frumusețe. La confluența acestor aspirații, reeditarea lucrărilor de evocare și exegeză consacrate lui Eminescu de către Zoe Dumitrescu-Bușulenga – o integrală de 5 volume, cu adaosurile inedite și punerea la zi pe care le comportă ele, – ni se pare că realizează un omagiu pe deplin îndreptățit. Sorocul, nicicum indiferent – 120 de ani de cînd s-a stins poetul – merită un asemenea popas al reculegerii admirative. Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta” și-a asumat răspunderea, dusă la capăt cu devoțiune, la Putna, Iași și la București, sub îndrumarea de aleasă acribie și sub controlul științific al profesorului Dumitru Irimia. Întîiul volum din seria astfel constituită, *Eminescu – Viața*, lansat în jurul zilei de naștere a poetului, anunță deopotrivă formula grafică elegantă pentru care a optat Mircea Dumitrescu, artistul atîtor notorii succese în zona lirismului și a ediției bibliofile.

S-ar putea afirma, nicio întîlnire spirituală decisivă nu avusese loc, pentru Zoe Dumitrescu-Bușulenga, fără prezența, măcar în filigran, a referinței eminesciene, fără a se încredința geniului tutelar al creativității noastre. Urmărit în zbaterile dureroase și în abisele lui, în pendularea de la farmec armonios la sumbră absență – acea parabolă care, într-o postumă, declină viața ca «un rai în asfințire» –, Eminescu i-a fost mereu aproape, și atunci, cînd, istovit de amărăciune, poetul așternuse interogația unui retoric abandon, «Cînd nu mai crezi, să cînti mai ai putere?»

Fervoarea credinței determinîndu-i doamnei Zoe în mod radical existența, cînd, luînd vîlul călugăriei, a devenit «Maica Benedicta», – tot ce însemna teritoriu eminescian a trecut la ea, prin transmutările unei ascensiuni exigente, dincolo de stilistică și antropologie, înspre empireul logodind radios *etic* și *estetic*. Dar

i-a rămas, ca o rană deschisă, neliniștea legată de ineptia atacurilor anti-eminesciene. În ultimele zile, pe patul ei de suferință, în spital, nu renunța la acest îndemn către prieteni: «*Să-l apărați pe Mihai!*» Îl pomenea așa, fără altă precizare, familiar, fratern. Era, grandios simplă, mențiunea celui care, la rîndul său, ne cuprinde simbolic și ne proteguie.

În cerul pur unde se hotărăsc destinele, urcase deasemeni viziunea, nu demult concepută de un mare plăsmuitor al statuariei, Vasile Gorduz. Iată, pe coperta colecției, imaginea aceasta a *Eminescului*, de neuitat, astral frumoasă, parcă măsurînd imensitatea visului: umilă și totodată intangibilă, înfășurată în absolut.

Dumitru Irimia

Povestea unei vieți

Personalitatea lui Mihai Eminescu a fost o constantă absolută în sfera, amplă, de preocupări ale omului de cultură Zoe Dumitrescu-Bușulenga în curgerea, sinuoasă, a timpului, cu umbre din care a aflat puterea să se elibereze.

Inițiem acum re-editarea exegezelor sale eminesciene prin volumul consacrat **Vieții** poetului, o interpretare sui generis, dinlăuntrul creațiilor, literare și publicistice și de foarte aproape de trăirile omului Eminescu, intuite în adânc dramatismul lor, în viața publică și în viața intimă deopotrivă.

Nu e o biografie romanțată, nici o pedantă exegeză științifică privilegiind, în fiecare moment, documentul. Este povestea încărcată de sens a unei vieți *care nu putea fi trăită altfel* și a unei individualități creatoare care, asumându-și această trăire, s-a eliberat dintre marginile ei și a deschis căi spre dezmarginirea ființei umane, prin dezvoltarea conștiinței unei alte așezări față cu Ființa lumii: „**Timpul care bate-n stele / Bate pulsul și în tine**” (*Glossă*, variante).

Perspectiva din care este semantizată trăirea eminesciană pare deschisă de un imperativ cunoscut: *Înapoi la Kant!*, trecut cu toată încărcătura de sens în imperativul *Înapoi la Eminescu!* Omul și creatorul de nedespărțit. Dacă vrem să știm cine suntem, dacă

vrem să ne apărăm valorile autentice și identitatea noastră cea de adâncime, uitată.

Prezenta ediție se întemeiază pe partea I, intitulată **Viața**, din volumul, cu o structură complexă, **Eminescu. Viață, Operă, Cultură**, tipărit la sfârșitul anului 1989, la Editura Eminescu, considerînd că autoarea însăși a abandonat, tacit, cu îndreptățire, definitiv monografia **Eminescu**, publicată la Editura Tineretului, în anul 1963. Am reținut, totodată, completările și modificările, foarte puține, introduse de autoare în volumul **Eminescu. Viața**, apărut la Editura Elion din București, în anul 2000.

Alăturăm monografiei studiul *Eminescu, între credință și cunoaștere*, publicat, împreună cu studiul *Intelectualul și cultura în lumea secularizată*, în vol. **Cultură și credință**, tipărit la Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților din Suceava, în anul 2005, studiu prin care viața lui Eminescu este privită din perspectiva tensiunilor interioare, în momente semnificative, ale situării față cu Divinitatea.

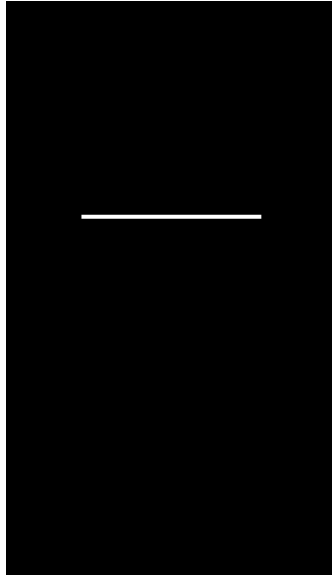
Citatele din Eminescu (creații literare, publicistică și scrisori) au fost verificate prin Ediția Perpessicius a scrierilor eminesciene (creație literară, publicistică, însemnări, corespondență).

Celelalte patru volume vor relua monografii, studii, articole răspîndite prin volume colective și reviste de specialitate și de cultură din România și din altă parte, precum și texte inedite, rămase între manuscrise, consacrate creației lui Eminescu. Se va oferi, prin aceasta, o mai complexă cunoaștere și a operei eminesciene și a căilor deschise sau numai aprofundate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga în acest sens.

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

EMINESCU

Viața

Începuturi

*Was aber ein solcher vom Dämon Besessener ausspricht,
davon muss ein Laie Ehrfurcht haben. Denn hier walten
die Götter und streuen Samen zu künftiger Einsicht.*

GOETHE

Foarte puține elemente deosebesc biografia generală a poetului național român, Mihai Eminescu, de biografia celorlalți romantici europeni. Refuzul categoric al realului și lupta cu lumea, condițiile precare de trai, neconformismul, nefericirea în dragoste, boala răvășitoare și moartea timpurie, ca și genialitatea incontestabilă au constituit datele esențiale ale existenței lui, reductibile la numitorul comun al existenței romantice.

Ceea ce a fost absolut specific destinului său s-a legat însă de lumea de acasă, de împrejurările unei istorii particulare, de spiritul profund al unui neam. Căci Eminescu a dorit și a izbutit o fuziune unică în felul ei cu timpul și spațiul românesc, luând asupra-și crucea unei misiuni de o covârșitoare însemnătate, aceea de a ști și de a reprezenta adevărul integral al unei istorii și al unui spirit.

A fost oare un vizionar căruia i s-au revelat sâmburii de eternitate ai unei deveniri? A avut oare parte de îndrumări inițiatice care să fi dat în lături porțile de aur și corn ale arcanelor supreme ascunse ochilor muritorilor de rând?

Prea înalta-i discreție cu privire la sine nu lasă să se întrevadă nimic special la nivelul biografiei, deși opera trădează altitudini nebănuite de cunoaștere metafizică și artistică.

Oricât de nerelevantă pentru explicarea zborului uimitor al gândirii, biografia încheagă însă un mănunchi de verigi, legând laolaltă un univers, configurând o lume dintr-un spațiu și un timp anume. Spațiul în care s-a născut și care l-a marcat pentru totdeauna, devenind mai târziu spațiul de elecțiune al operei sale, a fost Moldova de Nord, Țara de Sus, cum i se zicea în vechime. E un tărâm al frumuseții blânde, al unei naturi tainice și prietenoase care-și desfășoară nesfârșita viață într-o netulburată armonie. Lanuri se întind pe coline domoale ca ritmurile toate ale acestei lumi pașnice. Codri străvechi ascund poieni înflorite, pline de arome și culori, ori iazuri cu ape limpezi, neclintite în

întunericul strălucitor al frunzișurilor bogate. Satele se ascund în văi, stânele străjuiesc în vârfuri de deal spre care suie, în amurg, turmele de oi și de pe care se aud sunând arhaicele buciume ale ciobanilor. Unduirea aceea anume, deal-vale, deal-vale, atât de specifică pentru spațiul românesc, definită și teoretizată de alt mare poet român, Lucian Blaga, în secolul nostru, determină și orizontul eminescian, cel exterior ca și cel lăuntric.

Apoi chiar clima acestui ținut, cu ierni grele, viforoase (ca aceea în care s-a născut, la 15 ianuarie 1850) care troienesc câmpiile și pădurile îmbrăcându-le în strai de ninsoare ori de promoroacă, cu veri fierbinți împlânzite de vânturile prielnice și de verdeața bogată, dar mai cu seamă cu primăverile încărcate de beția proaspetelor miresme ale florilor de tei, cu toamne lungi, melancolice și lumini cernute prin rărita frunză ruginie, a modelat eufonic ființa artistului cu tot sistemul său de reacții.

Deși fecior de boiernaș (Gheorghe Eminovici dobândise prin decret domnesc un mărunț rang de boierie, acela de căminar), cel de-al șaptelea copil al familiei a intrat în lume sub semnul de maximă generozitate al Capricornului, care i-a abolit orgoliile și l-a ferit de prejudecăți și conformism.

Se născuse în toiul iernii și a fost botezat la biserica Uspenia din Botoșani, naș fiindu-i bunicul dinspre mamă, Vasile Iurașcu. Paradisul copilăriei avea să-i fie la Ipotești, unde se ajungea mergând mai întâi pe șoseaua de țară, largă, de curând făcută, din grijă domnească, de unde se cotea apoi la stânga și se apuca pe un drumeag ce străbătea întâi câmpul pustiu și ondula după aceea în pantă ușoară peste o colină. De aci privirea cădea asupra curților care se vedeau de departe și în care intrai lăsând în urmă biseriștea cu clopotniță de lemn și acoperiș de șindrilă.

Casa era simplă, albă, nu prea înaltă pe temelia dreptunghiulară, acoperită tot cu draniță. Câteva trepte suiau spre cerdacul bătrânesc, de-a dreapta și de-a stânga căruia străjuiau doi salcâmi. Doar patru încăperi de locuit și un chiler cuprindea casa

cu mobilă amestecată, mai veche și mai nouă. Pete de culoare pe pereții văruiți, pe dușumeaua gălbuie puneau doar velințele și scoarțele înflorate. Seara, sfeșnicul sau lampa cu gaz de pe masă aruncau umbre jucăușe prin unghere, pe sobele de zid. Mirosoare de mere și de gutui stăpânea toamna și iarna în casă. O oglindă cu ape neclare și ramă de lemn maroniu atârna pe peretele odăii celei mai bune și o față de catifea colorată, cu ciucuri, acoperea masa. Ferestrele cu gratii aveau perdele ușoare, ținute de galerii de lemn.

În plăcuta liniște ce domnea în casă în lipsa căminarului, copilul a crescut sub ochii grijulii ai mamei, care, deși dăduse viață până la el atâtor odrasle, s-a simțit întotdeauna legată în mod deosebit de al șaptelea fecior al ei. Poate-l intuia mai afectuos și mai sensibil decât ceilalți, poate, cu penetrația psihologică a mamelor iubitoare, își dădea seama că erau ascunse în el puteri rare ale minții și inimii. Și băiatul și-a iubit mama altfel decât pe ceilalți membri ai familiei, cu duioșia și căldura copilăriei aceleia aurite.

Curând casa i-a fost neîncăpătoare și curtea largă, livada întinsă i s-au arătat, întâmpinându-l spre cunoaștere și desfătare. Curând chiar oamenii de primprejurul moșiei și de mai departe au prins drag de copilul acesta care începea să se amestece în viața lor. Frații lui fuseseră mai tăcuți și mai singuratici, numai acesta se apropia repede de oameni, dintr-un impuls firesc, și era vesel și vorbăreț. Alături de ei, copilăria lui a fost aceea a unui copil de țăran, liber peste măsură, cu un folos enorm pentru creșterea lui interioară. Opoziția căminarului la frecventarea „mojicilor” era violentă și băiatul a învățat de timpuriu să se teamă de irupțiile și de mustările lui și poate a mijit în el acel complex de revoltă împotriva tatălui, înstrăinându-l.

Când căminarul pleca din nou, copilul se întorcea la îndeletnicirile lui. Cu ajutorul slugilor binevoitoare își înjghebase și un scrânciob, din câteva stinghii de lemn încheiate. Iar prieteni de joacă i-au fost, în primul rând, frații. Mai puțin cei mari –

Șerban, Nicolae, Iorgu –, care mergeau la școală la Cernăuți, mai mult cel mic, Ilie, care l-a întovărășit prin universul vast al copilăriei, din jurul casei până la bolta din pădure, cu insula cea verde de stuf în mijloc. Din tinichea sau din lut, copiii clădeau cetăți întărite, cu turnuri și ziduri groase, arătând în închipuirea lor ca un soi de turn Babel. Aceleași jocuri ca ale tuturor copiilor din lume, ca și plimbările triumfătoare pe șurele de paie, în chip de ascensiuni pe munți, le umpleau ceasurile. Uneori, în răstimpuri de liniște, pe ploaie sau frig, unul din frații mai mari îi povestea din cartea citită, aventurile lui Robinson, englezul însingurat pe insulă. Acestea au stârnit și în Mihai, ca în atâți copii de atunci sau de mai înainte, puterile imaginative și dorul de călătorie.

La vremea sa, și Vasile Alecsandri mărturisea a fi fost purtat cu ochii minții peste mări și țări de aceeași minunată povestire a lui Defoe, tălmăcită în românește în anul 1817 de serdarul Vasile Drăghici și tipărită la Iași în 1835.

Când i se ura acasă, și a început repede să i se urască, Mihai pleca încotro vedea cu ochii. Se suia în clopotnița veche, durată din scânduri de brad și cu acoperiș de șindrilă și stătea singur privind îndelung peste adâncimile ce i se deschideau la picioare. A stat odată și peste noapte acolo, tot singur, după cine știe ce necaz mărunț sau împins de vreo curiozitate copilărească. Hoinărea prin cimitirul mic din preajma bisericii, prin buruieni și aglice, ajungea mai departe, spre dealurile cu povârnișuri acoperite de păduri bătrâne, care se profilau întunecate și mărețe pe zare când le privea din cerdac.

Și foarte curând, libertatea pe care și-o lua cu de la sine putere l-a dus la o imersie totală în matca sufletului colectiv. Pădurea a fost spațiul predilect al acelei vârste, omologat mai târziu de către gânditor și artist cu toposul vârstei de aur, cu toposul paradisiac. Loc de învățătură ascunsă, de cunoaștere, de epifanii misterioase care l-au pus pe copil în prezența unor puteri și adevăruri

nebănuite, pădurea a avut însemnătatea și efectul unei inițieri într-o anumită percepere a cosmosului, integrând „dincolo”-ul și „aici”-ul, planuri de obicei diferite și separate, într-o viziune uimitor de unitară, obținută de puțini aleși, îndeobște pe alte căi și în plină maturitate.

Pădurea, apele și luna par a-l fi învățat curând lecția de neuitat a unui univers fabulos, întărită de basmele, legendele și toată lumea credințelor unei înțelepciuni tradiționale păstrate de țărani și păstori, singurii și cei mai fideli depozitari ai culturii populare. Acea impresie l-a cufundat adânc pe copil într-un univers de esențe, în care a întrezărit o ordine universală, armonioasă, imuabilă, stăpânită de adevăr și frumusețe, la care natura, ca și satul străvechi cu orânduielele lui, îi păreau că participă. De aceea s-a simțit, încă din acei ani, ca un mic ales, părtaş al misterelor, răsfățat al codrului, supus marilor, eternelor legi nescrise ale acelei lumi desăvârșite. De aceea, de mic, a mers pe pământul cu care se simțea geamăn, cu care se identifica într-un chip foarte ciudat. Iubea noaptea ca și ziua și nu se temea de codru, de întuneric, de singurătate. Gestul devenit simbolic al plecării capului pe braț la marginea izvorului, în mijlocul pădurii, se făcea, deopotrivă, sub lumina cernută a soarelui, ca și sub negurile strălucite aruncate de luna argintie peste câmpuri și coline. Trecerea ceasurilor nu-i modifica stările și nu băga de seamă cum aurul roșietic al amurgului se schimba în argint de lună pe ierburile înalte foșnind sub pașii tăcuți ai cerbilor și pe apele lacului, neclintite ca într-o așteptare. La marginea apelor i-a fost legănată propensia spre stările de vis și reverie, comuniunea cu natura tainică devenind unul din canalele cunoașterii de tip integrator, ca și una din componentele esențiale, foarte timpuriu manifestată, a structurii adânci a poetului viitor. Acvaticul i-a hrănit natura muzicală cu ritmuri și sunuri delicate, susurul șipotelor, îngânarea de cânt, puternic și stăruitor perceptibile mai târziu la nivelul fonematic al operei, au fost înregistrate chiar la nivelul apei de o ureche foarte

sensibilă și muzicală în fel său. Se adăugau sunetele de bucium de pe dealurile moldave și ecourile cornului de vânătoare toamna, în păduri, în universul sonor întregit de scârțait de cumpene de fântână, de fluier de ciobani, de toaca vreunei mănăstiri din apropiere, la asfințit.

De la același nivel se primeau murmurul neîntrerupt al popoarelor de găze, ca și miresmele timide ale ierbii dulci, ale florilor rustice, a căror prospețime era întreținută de apropierea nemijlocită a apelor.

Tot atât de familiar ca și pădurea, i-a fost și cerul, căruia îi regăsea statornica prietenie în nemișcarea luminoasă a verii, pe care se țeseau în august, luna stelelor căzătoare, traiectorii de fulgere neîntrerupte. Ca în basme, proiecta pe cer cele știute ale pământului, câmpii senine, râuri de lapte (galaxiile), florile de lumină (constelațiile). Atotștiutorii ciobani îi spuneau și numele stelelor și legendele lor, ca de pildă aceea a Luceafărului, cu numele popular de Steaua ciobanului.

Astfel, pentru el, viața pădurii se încrucișa cu cea a făpturilor din basm care la rândul lor se confundau, în penumbra rodnică a mitului, cu personajele unei istorii investite cu aceeași aură supranaturală. Iar el era primit și ocrotit cu dragoste de lumea aceea care se însuflețea sub lumina de lună și pe care uneori o credea mai aievea decât cea reală.

Privite mai târziu, timpul și spațiul acela aveau să se omologheze în amintirea poetului cu timpul și spațiul mitic al vârstei de aur, evocate cu infinită, nestinsă nostalgie, în sfâșietoarea lor ireversibilitate. Și, fie că avea să le recheme în mărturisiri simple, nemijlocite ca cea din binecunoscutele stihuri (atât de asemănătoare, până la nivelul unor sintagme, cu unele de Goethe ori Hölderlin): „Fiind băiet, păduri cutreieram / Și mă culcam ades lângă izvor...”, fie că le dădea fundamentul micro-genetic al miturilor, el resimțea ca foarte îndreptățită aserțiunea lui Schopenhauer despre vârsta copilăriei în care lumea își arată

„partea cea senină a lucrurilor, iar partea lor cea subiectivă și grozavă rămâne încă ascunsă”. Copilului îi stă înaintea lumea „ca un rai: iată Arcadia, în care toți ne-am născut”.

Pentru el însă, copilăria n-a fost doar lumea marilor, fugacelor iluzii. A fost o ucenicie scurtă, de o intensitate greu de pătruns din afară, datorită deopotrivă calităților discipolului și celor ale măștrilor. Căci după dificila carte a Naturii, i-a fost dată spre descifrare cartea nescrisă a înțelepciunii tradiționale, înscrisă în aura noastră întregă, pe pământ, ape și cer, în memoria noastră colectivă. Miturile cosmice cu care cea dintâi îl legănase s-au întregit cu cele din cartea a doua, a culturii populare, ale cărei surse străvechi se aflau tot în integratoarea viziune a celei dintâi. Acelea au coborât și au cuprins și vechile mituri ale locului, despre geneze și etnogeneze, despre daci și Dochia și Traian, despre descălecături. Gândul bătrâneții adânci a poporului a intrat pe nesimțite în mintea copilului prin dascălii săi populari, ca și elementele unei istorii eroice consemnate în folclor, și transmise din generație în generație cu o smerită mândrie. Și mai cu seamă despre Ștefan cel Mare, despre aproape fabuloasele lui fapte, relatate de baladele eroice și de cântecele bătrânești, despre monumentele edificate de el, ca legendara mănăstire Putna, de pildă, a știut din aceleași izvoare-arhive, ciobani și țărani bătrâni. S-a deprins astfel să contemple trecutul într-o aureolă neclintită de glorie, să-și închipuie pe oamenii vechi mai buni, mai drekți, mai puternici decât pe cei din jurul și din vremea sa.

Și poate și ideile justițiare, oricât de stângaci, de imperfect exprimate în doine sau în cântecele haiducești și oricât de naiv înțelese de copil, îi vor fi venit tot de la prietenii țărani, alături de care ședea îndelung, ceasuri și chiar zile se pare, cu o plăcere mare, după părerea căminarului, însă, excesivă și întru totul condamabilă.

Pe aceștia i-a socotit a fi fost dascălii săi întru toate, și în „știința” lor a crezut, poate, mai mult decât în filozofia deprinsă mai târziu pentru uz propriu, în universitățile străine. Printre

țărani s-a statornicit de la început în Eminescu o gândire sănătoasă, un ethos înalt, o dreaptă drămuire a binelui și răului care urma să se împlinească în adoptarea riguroaselor norme ale „imperativului categoric” kantian.

Natura și folclorul i-au hrănit puterile imaginative și creatoare, priverile muncii oamenilor l-a condus spre o concepție de viață activă. Din această perspectivă a dobândit respectul față de activitățile creatoare la nivelul cel mai direct și mai util. Stătea de față la munca pastorală și cea agricolă, înșiruite după nevoile și rânduiala anotimpurilor, se uita la prisăcarii care își îngrijeau stupii și găzele, intra în colibe de pădurari, asculta basme spuse de babe sau moșnegi, până pierdea șirul timpului spre spaima mamei și mânia furtunoasă a tatălui.

A treia carte a fost cea scrisă. Mijlocul de a rătăci după plac prin alte existențe și alte gânduri, prin alte universuri, fără stavilă, a fost repede însușit. Cum biserica se afla foarte aproape de casa Eminovicilor și locuința preotului la câțiva pași de ea, vizitele copilului n-au întârziat, îndesite de plăcerea de a umbla prin cărțile cu legătură de piele, vechi, roase, cu litere frumos înflorate, ale bătrânului, care a și început să-l învețe buchiile, ținându-l pe genunchi.

În scurtă vreme, mintea iscoditoare a fost prinsă de patima fără leac, de o viață, a cititului. Și cărțile preotului, ceasloave, liturghiere, mineie, sinaxare, cărți de învățătura s-au terminat repede pentru curiozitatea nouă, lacomă, abia stârnită. A venit la rând ispita puternică a cărților închise în odaia de lucru a căminarului, în dulapuri și lăzi. Copilul a găsit modalitatea de a eluda strașnica interdicție care apăra intrarea în încăperea cu pricina și a început să înghită, repede, carte după carte, atent probabil, ca toți copiii, mai ales la acțiune și participând efectiv la soarta eroilor. Desfătarea aceasta de un soi nou se adăuga acum celor două mai vechi, bucuriei codrului și încântării basmului.

Și cele trei voci aveau să lucreze simultan în ființa lui,

susținându-se reciproc și echilibrându-se, fiecare urmând a căpăta accent și putere în răstimpuri diferite. Între acestea, sufletul copilului creștea armonios, cu bogății lăuntrice puțin obișnuite, între care fantezia ținea locul de frunte.

Deoarece cu cititul a mers ușor de tot, și cu chirilicele și cu caracterele latine, iar cu scrisul s-a descurcat binișor, mai ajutat de mâini binevoitoare, căminarul n-a crezut de cuviință să-l înscrie la școală până după opt ani, deși nutrea tot felul de ambiții în ceea ce privea educația copiilor săi. Abia atunci l-a trimis la Cernăuți, în ciuda rezistențelor îndârjite ale copilului care nu voia cu nici un preț să se lase dus din casa și din lumea lui. Firește, s-au vărsat lacrimi din plin și de către băiat și de către mamă, dar zadarnic, Gheorghe Eminovici nefiind om care să-și ia vorba înapoi. Și cel mic a trebuit să se gătească de drum.

După un martor contemporan, era acum un omuleț „mic și îndesat, cu părul negru pieptănat de la frunte spre ceafă, cu fruntea lată, fața lungăreață, umerii obrajilor puțin ridicați, ochii nu mari, dar vii”... Iar prin culoarea smeadă a feței răzbătea rumeneala obrajilor, dobândită în cele atâtea ceasuri petrecute în bătaia vântului și a soarelui. Și, de bună seamă, arătase a ști câte ceva din lucrurile școlii, de vreme ce direcția îngăduise primirea lui chiar în cea de-a treia clasă.

Acestea se întâmplau în 1858, când Moldova fierbea de agitația Divanurilor *ad-hoc* și caimacanul Vogoride își țesea mrejele intrigilor politice și administrative printre boieri și funcționari numind și destituind, după bunul său plac, în posturi, după cum credea că unii sau alții îi vor fi ori nu credincioși (așa, bunăoară, numise judecător pe un tânăr, Bogdan Petriceicu Hașdeu, care l-a dezamăgit, nefăcând jocul său potrivnic intereselor țării).

Timpul românesc în care a intrat Eminescu atunci când s-a născut reprezenta o istorie la o răscruce. Trei provincii locuite de români porniseră încă mai de mult să intre pe o cale centripetă prin instrumentele culturii. Secolele XVI și XVII, care

văzuseră tipăriturile în limba română atât în Țara Românească, în Moldova, cât și în Transilvania, purtaseră cuvântul scris prin strădaniile cărturarilor clerici și mireni dintr-o provincie într-alta. Mitropoliți, cronicari, scriseseră pentru toți românii de pretutindeni cu conștiința sigură a unității de limbă a unui popor despărțit de vitregiile unei istorii măștere. Studiile umaniste desăvârșiră obârșiile latine comune tuturor românilor, spuse cu tărie de intelectualii moldoveni, munteni și transilvăneni, precum Dimitrie Cantemir, Stolnicul Constantin Cantacuzino și corifeii Școlii Ardelene. Dar secolul XIX, al națiunilor, crease, la nivel european, împrejurările favorabile unității și independenței popoarelor mici aflate sub stăpâniri străine. Revoluțiile agitaseră lozincile generoase ale libertății și egalității peste tot continentul care, și în răsărit și în miazăzi-răsărit, vibra mai cu seamă în consonanță cu necesitățile dezvoltării naționale și sociale a popoarelor oprite de jugul otoman și al celorlalte imperii. Și cum evoluția politică a acestei părți de lume se întemeia pe decăderea treptată a imperiului turcesc, „a uriașului cu picioare de lut”, lupta popoarelor se intensifica pe măsură ce forțele otomane se diminuau. De aceea, țările românești intraseră, după pacea de la Adrianopole, în 1829, care punea capăt dominației turcești asupra Mării Negre, într-un proces istoric firesc, conform cu liniile directoare ale unei deveniri specifice. Și fiecare eveniment social-politic precipita vizibil acest proces. Între 1829 și 1848, atenția marilor puteri occidentale se îndreptase înspre Principatele Române, a căror poziție geopolitică nefericită între atâtea imperii favoriza totuși un posibil echilibru în această arie de întâlnire a răsăritului cu apusul, a sudului cu nordul. Insula neo-latină strigase acum către Europa, afirmând comunitatea de aspirații și idealuri cu continentul al cărui bastion răsăritean fusese încă din vremea năvălirilor barbare. De aceea națiunile romanice au susținut cu precădere momentele decisive ale intrării românilor în perioada modernă a istoriei lor și au dat sprijinul lor moral

realizării doleanțelor de veacuri ale neamului: revoluția națională și socială de la 1848, apoi Unirea Principatelor, Independența și, în sfârșit, Unirea cea mare din 1918. Franța în primul rând a constituit pivotul încrederii noastre în europenism și o generație întreagă, aceea pe care o numim a „pașoptiștilor” (de la 1848) a pus temeliile durabile ale unei prietenii firești între poporul francez și cel român. Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Vasile Alecsandri, C. A. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, Dumitru Brătianu, Costache Negri și atâția alți intelectuali străluciți ai Principatelor au găsit prieteni devotați și susținători în rândurile oamenilor politici și intelectualilor francezi, între care Lamartine, Jules Michelet, Edgar Quinet (pentru a nu-i cita decât pe aceștia), au însemnat o pagină filo-română de emoționantă amintire.

Apoi, Unirea Principatelor (Moldovei și Munteniei) s-a bucurat de sprijinul lui Napoleon al III-lea și al întregii diplomații franceze care a contracarat mașinațiile imperiilor răsăritene ostile unirii. Aceeași generație plină de râvnă avea să lucreze și la realizarea marelui act din 1859, căci se cunosc acum, din arhiva misiunilor diplomatice ale unui Alecsandri sau ale unui Ghica, relațiile lor de amiciție cu cei mai de seamă oameni politici ai Europei și, în primul rând, ai Franței.

De aceea, o înrăurire franceză puternică a prevalat la începuturile României moderne, în instituții, în cultură. Codul civil român traducea Codul Napoleon, Codul comercial pe cel belgian, de pildă. Numeroși tineri mergeau să studieze în universități de limbă franceză și se întorceau acasă cultivând atât această limbă, cât și literatura ei.

De altfel, conștiința latinității poporului nostru în Transilvania, unde românii erau oprimați și totalmente lipsiți de drepturi, dusesse încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la o notabilă mișcare filologică și istorică, denumită Școala Ardeleană. Iar în secolul al XIX-lea, urmașii acestei școli, dintre care mulți au participat la Revoluția de la 1848 în Transilvania, au constituit

un curent, Curentul Latinist, menit să exalte, prin valorificări etimologice, originea latină a limbii noastre. Curentul s-a extins și în Muntenia, unde s-a colorat cu nuanțe italianizante, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Ion Heliade Rădulescu, personalitate marcantă a romantismului românesc, ca și a revoluției de la 1848. La nivelul vieții politice, succesorii revoluționarilor de la 1848 sau chiar supraviețuitorii epocii deveniseră liberali, înregimentându-se în partidul care avea să fie numit „al roșilor” (condus de C. A. Rosetti), spre a se deosebi de cel conservator, „al albilor”.

O modernizare rapidă a formelor de viață a însoțit, bineînțeles, toată această epocă de prefaceri, epocă de lupte și agitație a spiritelor, de grăbire spre țelurile istorice majore ale unui popor, ale unei națiuni.

Nașterea lui Mihai Eminescu, formația lui întreagă, copilărie, adolescență, primă tinerețe au avut loc și s-au desfășurat după logica specială a unui destin interior, acela care produce pe marele artist, pe omul de excepție, și care-l confruntă cu un destin colectiv, cu o vreme, cu un fragment de istorie. Obişnuim a spune, fiindcă de oamenii cu destine particulare se leagă cele mai multe locuri comune, cele mai multe poncife, că poetul a fost în profund dezacord cu timpul său, „că, în general, s-ar fi simțit ca un avatar al anilor 1400”. Poncifele vehiculează neîndoios multe adevăruri, dar acesta, legat de apartenența eminesciană la un timp istoric anume, se arată doar parțial adevărat.

Socotim că este vorba aici de mai multe posibilități de raportare temporală, de mai multe unghiuri din care să fie privite atitudinile, nu rareori contradictorii ale omului, artistului, gânditorului Eminescu, de-a lungul puținilor ani ai existenței lui. Mai întâi copilăria, petrecută în mediul arhaic al satului Ipotești și al împrejurimilor de o frumusețe și astăzi plină de vrajă, l-a familiarizat cu o ordine naturală a lumii, o ordine cosmică binefăcătoare pentru cei aflați sub mitica ei oblăduire. Acolo, în tărâmul în care copilului i se năzăreau zâne și i se revelase o lume fabuloasă, domneau

permanențele, într-o neschimbare asemănătoare celei din prima creație. Acolo a cunoscut timpul mitic, macrotimpul care nu se scurge, acela care păstrează eterna tinerețe a codrului, a apelor vii și a viețuitoarelor pădurii. De fapt, lumea basmelor, a credințelor noastre străvechi, pe care le descoperise foarte devreme, nu făcea decât să întărească încrederea neștirbită a copilului într-o ordine naturală pe care cei de acasă n-o înțelegeau și căreia au încercat să-l sustragă atunci când a venit vremea școlii.

Să fi vrut oare căminarul Eminovici să-și ferească odraslele de urmările unor agitații răsfărânte, desigur, și în puținele școli ale vremii sau ținea să le dea acel fel de educație care să le permită accesul la ierarhia administrativă a țării? S-ar putea lua în considerație ca valabilă mai degrabă această ultimă ipoteză, ținând seama de faptul că unele documente îl arată pe stăpânul moșiei din Ipotești drept pasionat unionist, la fel cu socrul său Iurașcu, amândoi figurând pe listele în favoarea Unirii. De altfel, așa a intrat, poate, de timpuriu în fiul său și admirația și entuziasmul pentru actul Unirii, ca și pentru alesul poporului, Alexandru Ioan Cuza, dovedite mai târziu, în alte împrejurări.

Pe de altă parte, toți băieții mai mari fuseseră trimiși la Cernăuți și nu se preocupaseră nici o cheltuială pentru ca ei să învețe limbi străine. Limba germană era limba oficială a acestei provincii de margine a Imperiului austriac, iar profesorii se bucurau de o foarte bună reputație în ceea ce privea pregătirea lor cu înalte ștachete de exigență. Cei mai mulți proveneau din capitala imperiului, din Viena, sau din diverse provincii de centru și se considerau la Cernăuți ca într-un fel de exil, după participarea lor la mișcările revoluționare ale anului 1848. Intelectualitatea constituise, într-adevăr, unul din fermentii cei mai activi ai revoluției și, după represiune, foarte mulți profesori fuseseră răspândiți mai ales prin provinciile de la granița răsăriteană.

Căminarul avea, așadar, asigurări serioase cu privire la destoinicia dascălilor sub a căror direcție intelectuală intrau

feciorii săi. Dar prudentul Eminovici nu mai putea fi liniștit din alt punct de vedere. Agitația politică, mișcarea națională de mase lipsea atunci în Bucovina. Tot ceea ce încercaseră să realizeze cu ani înainte patrioții fii ai lui Doxaki Hurmuzachi, George, Alecu, Nicolae și mai ales Eudoxiu, prieteni și găzduitori entuziaști ai refugiaților „pașoptiști” din Moldova după eșuarea mișcării revoluționare de acolo, nu putuse lua amploare, nădejile lor nu se arătaseră rodnice.

Doar în 1849, Bucovina fusese recunoscută ca provincie deosebită și autonomă. Populației române i se acordase dreptul ca la liceul din Cernăuți să se înființeze o catedră de limbă și literatură română. Aceasta luase ființă la 18 noiembrie 1848, iar la 12 februarie 1849, devenise profesor suplinitor al catedrei și-și începuse curând cursurile Aron Pumnul, refugiat din Ardeal în 1848, și găzduit și el de frații Hurmuzachi, la fel cu Vasile Alecsandri, Costache Negri și alții.

Singura școală primară din Cernăuți care avea și limba română printre obiectele de studiu era aceea greco-orientală, purtând și ea tot nume german: *National Hauptschule*. Și la această școală a fost înscris Mihai Eminescu în clasa a III-a, în anul școlar 1858-59. Este de la sine înțeles sentimentul de disperată frustrație care l-a cuprins pe copilul de la țară închis pentru întâia oară între patru pereți, între băieți necunoscuți ca și profesorii care-i tutelau. Și tot atât de explicabile sunt și rezultatele mediocre ale primului semestru la nesuferitele obiecte aritmetică și caligrafie, și chiar la germană.

Năpustit cu violență asupra lui, dorul cumplit de casă și de pădure l-a făcut pe Mihai să fugă de la școală înapoi la Ipotești. Dar reîntâlnirea fericită cu luminile și mirosurile atât de familiare a fost de scurtă durată. Oamenii căminarului l-au prins pe micul infractor, care a primit de la neînduplecatul judecător cunoscuta pedeapsă a harapnicului părintesc și a fost dus din nou, pe sus, la școală. Se pare că timpul măruntei

evadări s-a situat în primăvara anului 1859, căci semestrul al doilea înregistrează doar *bine* la sânguință.

Și în ciuda tânjirii dureroase după lac și codru, școlarul s-a dat, cu vremea, pe brazdă, așa încât la sfârșitul anului a ieșit al 15-lea între cei 72 de elevi ai clasei.

Vacanța mare l-a despăgubit generos de toate necazurile. S-a întors acasă și și-a făcut din nou veacul, ca un stăpân, pe coclaurii cunoscuți. L-au întâmpinat fețe blajine și bucuroase de prieteni vechi, oameni de curte, moș Miron Prisăcarul, babe povestitoare, baci, bătrâni, dulăi cuminiți.

Despărțirea de toamnă a fost iar tristă, dar acum Mihai mergea spre locuri cunoscute. Ca atare, în ciuda repulsiei față de școală, suferința nu mai avea intensitatea din primul an. Se susține că, încă de pe atunci, el ar fi locuit în casa lui Aron Pumnul, ca și ceilalți frați ai săi mai mari, dar legătura dintre cei doi avea să se cimenteze abia mai târziu. La început, Mihai se pierdea, anonim, în masa de copii muștruluiți cu asprime de soția lui Pumnul, vestită pentru capacitatea ei de cicală.

Din ce în ce mai bun la învățătură, el termina cursul primar cu un singur *bine* la ruteană, ieșind al cincilea între cei 82 de copii ai clasei a IV-a.

Și iar la Ipotești. Din nou larma fraților, ochii ocrotitori ai mamei, cărțile tatălui câte rămaseră necitite, dar mai cu seamă răgazul scump al hoinărelilor, cu regăsirea armoniei pierdute în peisajul urban.

Și totuși, comuniunea perfectă cu natura devenea tot mai grea. Cerul copilului se înnora treptat de muștrările necurmăte ale tatălui, de vorbele tot mai apăsate despre viitor, despre greutatele materiale mereu mai mari, despre nevoia de căpățuire a fiecăruia. Și cu timpul sporea în el o umbră de îndărătnicie, de îndârjire, pe care o împotriva cuvintelor și faptelor paterne și pe care începea să o pună între el și ceilalți, ascunzându-se ca într-o carapace. Chiar de pe acum, când înțelegea încă destul de puține

lucruri despre lume, copilul se socotea neînțeles și străin de tatăl său și de țelurile pe care acesta i le propunea constrângându-l să le urmeze. Și totuși, încă se străduia să se poarte așa cum dorea părintele prea autoritar și mai cu seamă cum simțea că ar fi dorit mama. De aceea, după ce a fost înscris, în septembrie 1860, în clasa I, secția A, a liceului din același Cernăuți acum mai familiar, se silea să lucreze cu sârguință în ciuda interesului inegal cu care privea obiectele cuprinse în preajma *Obergymnasium*-ului. Atras mai cu osebire de limba și literatura românească, cum spuneau colegii, stăpânea materiile ca nici un alt elev, acelea fiind predate și de profesorul preferat, Aron Pumnul, aureolat de faima exilului său. Cu profesorul acela cu chip bolnav și îndurerat adolescentul a făcut însă ucenicia unui alt timp care-l purta până în preajma celui mitic, a timpului eroic.

Acest Aron Pumnul al cărui nume a rămas în cultura noastră drept unul al unui reprezentant de frunte dintre membrii curentului numit latinist, fusese, în Transilvania sa de origine, unul din tribunii revoluției românești de la 1848 și trebuise să se refugieze de teama represiunilor autorităților maghiare tocmai în Cernăuții Bucovinei. O aureolă de luptător și martir al cauzei naționale îl înconjură din această pricină pe venerabilul profesor, așa încât elevii îi purtau un respect cu totul neobișnuit. Iar viitorul poet a căpătat pentru el o adevărată devoțiune, cu atât mai mult cu cât era primit în casa profesorului ca un fiu spiritual și avea îngăduința să-i folosească biblioteca. Se și produsese semne ale unei prețuiri puțin comune, de altfel, din partea maestrului, deoarece singur elevul Eminovici își transcrisese lecțiile de gramatică nemijlocit de pe scriptele profesorului. Însă chiar și la Ion Sbiera, înlocuitorul lui Aron Pumnul din ce în ce mai bolnav, Eminovici era cel mai bun din clasă.

După aceea, venea la rând pasiunea pentru istoria națională, care se împletea la el cu interesul adânc față de obiectul istoriei universale. Cum am mai spus, proiecta lumea trecutului într-un

tărâm foarte apropiat lui și care-i părea substanțial analog, acela al basmelor.

În imaginația lui hrănită cu povești, balade, cântece eroice și în care se mișcau ușor personaje supranaturale, prindeau chip, pare-se, cu o repeziciune uimitoare, scenele narate de manualele de istorie și evocate cu aprindere de un profesor entuziast. Vedeai aievea pe domnii înveșmântați în aur și samur, înconjurați de boieri și popor, ascultând, în învechite castele, sfaturile de bătrâni, auzea chiote de luptă și zăngănit de arme. Istoria nu putea fi decât eroică și aplecarea pasionată a lui Mihai asupra cronicilor a început chiar de la acea vârstă timpurie.

Celelalte materii nu-l chemau, la matematică era slab ca și la latină. Iar la conduită lua notă proastă din pricina preotului Iliuț care, ținând un fel de exerciții religioase duminică și sărbătorile pentru elevii români, îl prinsese lipsind de câteva ori. Se vede că în zilele fără școală, băiatul, care locuia cu alți colegi într-o casă destul de neîncăpătoare și de puțin plăcută a unui birjar, Nikolaus Dzierzek, se avânta prin mahalalele orașului, dornic de un colț liniștit, cu verdeață, în aer liber. Se întindea pe iarbă, cufundându-se în gândurile cărților pe care le lua cu sine și stătea așa ore de-a rândul, uitând de micile-i necazuri. Alteori se amesteca printre băieții mai mari la toloacă, maidan pe care liceenii îl transformaseră în loc de jocuri și aflat destul de aproape de locuința gazdei, ca și de liceu. În clasa a II-a, în anul următor, s-a aplecat cu interesul cel mai viu asupra istoriei universale. Strălucitele civilizații ale antichității, căzute în ruină, orașele acelea a căror faimă străbătuse milenii și care fuseseră pe rând centrul lumii, Ninive, Babilonul, Memfis, Suza, Alexandria, îl înfiorau și-i aprindeau închipuirea atât de aplecată spre construirea unor universuri fantastice. Visa la ele citind din manualul de istorie universală al lui Welter, cel atât de răspândit atunci încât a fost tradus mai târziu și în românește și care îi era carte de căpătâi. Amintirile colegilor consemnează cum într-o zi, în clasa a II-a B, profesorul vorbind despre tinerețile

regelui Cyrus, i-a muștrat pe copii că nu izbutesc să știe la istorie așa cum știa un elev din secția A, pe nume Eminovici.

Și această înclinație spre istoria veche retrăită arzător era doar un semn exterior a ceea ce se petrecea în el. Desfăcută de pe mosorul grăbit al anilor unui destin rar, adolescența arăta, încă din mugurii ei, câteva din datele unei puternice personalități născânde. La acest hotar, începeau să se dezlănțuie puteri sensibile și imaginative care puneau în cumpănă adevărul lumii din afară cu cel dinăuntru. Și acesta din urmă tindea, prin întâietatea pe care o dobândea treptat, să depășească și să întregască lumea datelor realului cu frumusețea și perfecțiunea ce lipseau în viața searbădă a oamenilor. Cunoștea bine modelul originar, natura, și făcea din istorie o sărbătoare eroică perpetuă. Și una și cealaltă compensau sărăcia și mediocritatea existenței, făcând posibilă construirea unei alte lumi cu bogăție și strălucire, cu libertate nestingerită de mințile mărginite ale semenilor. Mijea în el „o pornire instinctivă pentru neatârnare, pentru o mișcare liberă, neforțată de împrejurări”; era în el „ceva ce nu se putea încătușa”. Pe deasupra, avea și oarecare impetuoșitate temperamentală, care-l făcea generos și capricios totodată. Se relatează de către martori scene înduioșătoare de solidaritate mărinimoasă și îndărătnică față de colegi, ca de pildă, rămânerea în carceră împreună cu un pedepsit într-o zi de sărbătoare.

Dar aceeași mișcare liberă interioară îl determina să lase la o parte tot ce nu-l interesa. Opțiunile lui mergeau în răspăr cu obligațiile momentului, adică în sfera puțin înseninatelor preocupări școlare; neglijarea completă a obiectelor care-i plăceau, matematica și latina, i-a fost fatală. În ciuda *eminențelor* obținute la materiile pe care le iubea, a rămas repetent la sfârșitul anului. A ascultat, umilit și răzvrătit, imputările tatălui indignat, care s-au revărsat asupra lui toată vacanța. S-a întors la școală mai închis, mai mâhnit, și a continuat să învețe la obiectele care-i plăceau și să negligeze ceea ce nu i se potrivea.

La liceu lucrurile aveau să se limpezească într-un mod hotărâtor pentru o inteligență și o sensibilitate atât de precoce. Asta se întâmpla în 1860 și elevul se supunea autorității paterne cu o rezistență interioară care creștea pe măsură ce tatăl se îndârjea să-și impună cu forța punctele de vedere atât de legate de viața strict materială și atât de depărtate de simțirea fiului. De pe acum, între cei doi se instalează o răceală ce nu va dispărea niciodată, o tensiune alienantă care va hrăni primul nivel al conflictului dintre viitorul poet și lume și-l va depărta de o viziune paternalistă.

În toamnă, a fost din nou înscris, la același liceu, în clasa a II-a. Ca să se remedieze cauza probabilă a neizbânzii din anul precedent, i s-a schimbat gazda. A fost dat la un profesor de franceză, Blanchin, pentru ca băiatul să învețe limba conversând cu gazdele, dar nici această alegere nu a fost inspirată, deoarece francezul bețiv turbura continuu atmosfera casei.

Și totuși lucrurile au mers mai bine: fie că repetarea unor materii le-a făcut mai suportabile oricât erau ele de indigeste, fie că ambiția trezită de atâta amar de reproșuri a generat sârguința, fapt este că Mihai a încheiat satisfăcător semestrul întâi. Fără nici o explicație aparentă însă, de Paști, în 1863, a fost brusc retras de la școală. S-au căutat rațiunile posibile ale întreruperii și s-au descoperit, verosimil, în creșterea sarcinilor materiale ale părintelui prin trimiterea în străinătate a fiilor mai mari și în sacrificarea, în consecință, a celui care nu dădea semne de atașament real față de școală. Un an, Mihai a dispărut din ochii prietenilor care n-au aflat niciodată cu ce s-a îndeletnicit el în răstimpul acela la Ipotești sau la Botoșani.

Unii așează în anul de întrerupere idila care a lăsat urme în inima adolescentului și în opera de mai târziu a poetului. Iubirea tăinuită, cu ceasuri pline de farmec în amurgurile calme ale dealurilor și pădurii moldovenești, s-a sfârșit în tristețe, neobișnuită pentru acea vârstă a micilor îndrăgostiți. Fata din Ipotești ai cărei ochi „au lucit” pentru Mihai vara întreagă a murit.

Și sublimarea, prin aducere aminte, a unui moment de fericire curată, deplină, a putut duce la reflecțiile filosofice din *Mortua est* sau la versurile surprinzător de muzicale în ritm de coriamb din *Sara pe deal*, desprinsă ca fragment de sine stătător din poemul *Eco* și publicată abia în 1885. Astfel, amintirea satului românesc s-a păstrat într-o singură cristalizare artistică, rod psihologic și estetic al vârstei celei dintâi întâlniri cu dragostea.

Cu toate acestea, gândul studiului nu-l părăsise. Revenit în primăvara viitoare, în martie 1864, la Cernăuți, le comunica foștilor colegi intenția de a se înscrie din nou la liceu, de data asta ca elev particular, ca privatist. Și este mai mult ca probabil că n-a conținut cu lecturile predilecte. Poate că acum a avut timp destul să se adâncească în cele patru volume ale *Lepturariului* alcătuit de Aron Pumnul, cuprinzătoarea antologie care apăruse între 1862 și 1864 într-o editură vieneză, și-i dăruia prilejul de a cunoaște unele din cele mai bune pagini de până atunci din literatura noastră, chiar dacă alături de multe lucruri neînsemnate, de pagini din *Icoana lumii*, de fragmente de istorie naturală sau de producții semnate de Mihai Profiriu, J. Popescu, M. Cuciureanu, Damaschin Bojincă, N. Istrati etc.

În larga culegere care se întindea de la Dosoftei și cronicari până la Vasile Alecsandri, intrau mai toate numele cunoscute ale literaturii române. Nu era poet de oarecare însemnătate care să lipsească din paginile ei. Și nu e vorba numai de Iancu Văcărescu, G. Asachi, Cârlova, Gr. Alexandrescu, Heliade, C. Negruzzi, Bolliac, D. Bolintineanu, Anton Pann care figurează adesea, structura celor patru volume nefiind unitară. Cu toate cusururile lui mult clamate de contemporani ca și de urmași, *Lepturariul* are meritul de a fi făcut cel dintâi o adunare exhaustivă a poeziilor români, numărând pe lângă cei mai însemnați, și pe Aricescu, Grandea, Barbu Paris Momuleanu, Andrei Mureșanu, Daniil Scavinski, Pelimon, Crețeanu, Baronzi, Vasile Fabian Bob și pe alții și alți care, dacă n-au dat valori estetice de primă mărime literaturii noastre, au

alcătuit fundalul mijlociu de gând și expresie poetică, acumulările cantitative ale unor anumite epoci. Din aceste acumulări s-a născut Alecsandri, ca să se poată apoi întrupa Eminescu. Și ce impresionează din acest punct de vedere la viitorul poet este atenția pe care a acordat-o modestelor flori de câmp, mărunților adunați în florilegiul din care a strâns idei, motive, tehnici conduse apoi de geniul propriu la culmi de valoare. Legătura lui cu precursorii de toată mâna pe care i-a prețuit și i-a respectat enorm din unghiul valorii „cronistice” absolute (istorice, în termenii lui), al căror elogiu avea să-l înalțe în *Epigonii*, a datat de atunci, din adolescență. Căci pomenind pe *Daniil cel trist și mic*, adică pe Scavinski, pe Sihleanu, *lira de argint*, pe Momuleanu, *glas cu durere*, și pe toți ceilalți, sau când folosește un vers, din Fabian Bob (*s-a întors mașina lumii*), el definea timbrul specific al fiecăruia, timbru pe care l-a înțeles și care a intrat în el ca într-un transformator puternic. Implicațiile lecturii de amănunt se văd până și în versurile dedicate lui Antioh Cantemir (căci despre el e vorba în *Epigonii*), parafrază a câtorva stihuri dintr-o *Satiră* a poetului cuprinsă în *Lepturar*.

Acum universul cărții se largise prin adăugirea literaturii germane, clasice și romantice, care avea să însemne atât de mult pentru omul de cultură de mai târziu.

Dar venirea lui Mihai la Cernăuți, în primăvara lui 1864, a coincis cu un adevărat eveniment pentru românii de acolo: la stăruința unor mari proprietari din Bucovina, a fraților Costin, trupa de teatru a fraților Vlădicescu-Tardini acceptase invitația de a da un șir de reprezentații cu piese patriotice și cu cântece românești.

Reprezentațiile au avut loc în sala „Hotelului de Moldavie”, cu începere de la 1/13 martie. Timp de două luni și jumătate, în oraș a domnit un entuziasm de nedescris, mai cu seamă printre tineri și intelectuali. Elevii liceului erau nelipsiți de la reprezentații, și printre ei și Eminovici. Potrivirea aceasta între sosirea trupei și întoarcerea tânărului n-ar fi fost întâmplătoare, deoarece, după spusele lui Teodor Burada, actorii trecuseră în prealabil și prin

Botoșani unde jucaseră de câteva ori și ar fi de crezut că existaseră încă de mai înainte legături între adolescent și trupă.

Valul de entuziasm care se revărsase peste populația românească în așa măsură încât tot clerul, în frunte cu mitropolitul, asistase la câteva reprezentații în ciuda canoanelor, l-a prins și pe Mihai. Până în luna mai când stagiunea a luat sfârșit, el a trăit într-o frenezie lăuntrică fără seamăn. Reacția atât de vehementă n-a fost determinată numai de exaltarea sentimentului patriotic, ca la ceilalți, deși sigur că și acest factor a operat în elevul iubit al lui Aron Pumnul. Pentru el se deschisese acum o nouă lume, aceea a artei dramatice încorporate în elementele scenei, ale spectacolului, care, atât de concrete în materialitatea lor, atrăgeau printr-o semnificație de altă natură, mai adâncă. Nici o întrebare mai chinuitoare pentru adolescentul mânat de aprige curiozități, decât contradicția dintre ficțiunea dramatică și materializarea ei pe scena care rămâne totuși un „topos” interzis profanului.

Cu ce freamăt lăuntric se va fi despărțit la prima reprezentație de scena miraculoasă! Ce ființe supranaturale îi vor fi părut, din sală, actorii! Și cu câtă ardoare le va fi căutat, ca pe un rar privilegiu, apropierea! Va fi trăit același amestec de uimire, bucurie și chiar oarecare teamă față de lumea „măștilor”, încercat de Shakespeare când, în liniștitul orășel al *aldermen*-ilor, Stratford-on-Avon, au intrat trupele de actori ambulanți care l-au îndemnat, irezistibil, să plece să-și încerce norocul la Londra.

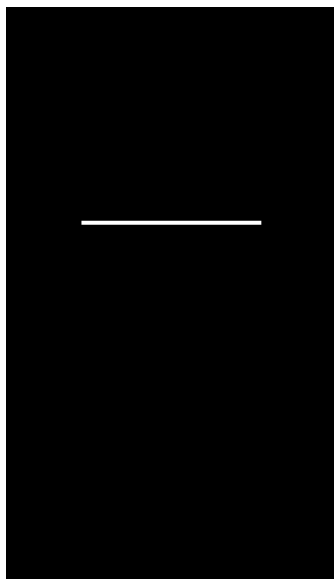
A cunoscut și el mirajul care l-a vrăjit pe Goethe și a rămas consemnat de acesta în autobiografia sa portretizată, *Dichtung und Wahrheit* (Poezie și adevăr), și mai ales în romanul *Wilhelm Meister*. Goethe suferise impactul artei scenice de foarte timpuriu, în copilărie, când i se dăruise teatrul de păpuși care l-a uluit și a rămas cu gândul tenace al importanței teatrului în educație.

Când s-a întâlnit cu teatrul, tânărul român în vârstă de 14 ani, crescut la țară, cunoscuse de mult natura, prima ipostază a frumuseții pe care fantezia lui precoce o însuflețise. Și chiar dacă

se bucurase de poezie, populară sau cultă, lirică sau dramatică, nu avusese totuși până atunci, în așa grad, conștiința trăirii unui fenomen estetic. Ficțiunea obiectivată în jocul actorilor făcea ca ființele care se mișcaseră solemn sau șăgalnic prin visările lui să prindă viață aievea, turburătoare. Biografiile vorbesc de atenția încordată pe care-o dăruia reprezentațiilor cernăuțene, umile desigur sub raport artistic în general (deși Fany Tardini a fost una din cele mai bune actrițe ale generației lui Millo și Pascaly), dar care i-au stârnit emoții cum n-au mai fost poate în stare s-o facă cele de la Burgtheater din Viena sau de pe scenele berlineze.

Colegii de atunci au reprodus ceva din atitudinile care trădau pentru cei din jur intensă răsturnare interioară: încordarea, nervozitatea, plăcerea, agitația, teama ca nu cumva un cuvânt sau un gest de pe scenă să treacă neînregistrat, mânia pe care i-o pricinuiau neatenția și neliniștea vecinilor, violența aproape inconștientă cu care riposta la întreruperi. Totuși mercurul biografului rămâne neputincios în fața temperaturilor de fuziune care pornesc să bântuie de acum încolo creierul și inima marelui sensibil. Socotim că efervescența specifică de mai târziu a vieții creatorului a debutat cu această criză care a declanșat forța propulsatorie a dorinței faustice de cunoaștere. „Demonul” eminescian, „daimonul” marilor romantici însetați de libertate și cunoaștere absolută, acum se trezește. Și îi va răsturna toată viața acest „daimon” pe care Maiorescu îl lua drept germenul fatal, ereditar al nebuniei, dând, viforoasei pasiuni eminesciene de cunoaștere, culoarea sumbră a patologicului.

De acum încolo, purtat de „daimon”, va pleca mereu și mereu va reveni. Va pleca nu de lângă o iubită, ca Goethe, dar tot ca el, mai temător de prea mari împliniri, de orice stabilitate zăgăzuitoare. La el, stabilitatea ultimei perioade a vieții este neeminesciană, fiindcă e un sfârșit și o înfrângere. Atâta vreme cât va putea porni în orice clipă spre necunoscut, e liber, e tânăr, fără opreliști în cale.

Anii de studiu

I. În țară

„Și-apoi pleacă iar în lume năzdrăvanul cel voinic.”

Cu trupa Fany Tardini a plecat de două ori. Prima oară acum, la sfârșitul lunii mai 1864, mânat de entuziasmul său tineresc și de primăvara târzie, hotărât să cunoască îndeaproape existența actorilor care-i părea minunată. Mișcarea înceată a carelor purtând pe șoseaua prăfuită decorurile și recuzita scenică, veselia vorbărească a actorilor care le însoțeau, zgomotul instalării, nelipsitul trac, neliniștea generală dinaintea reprezentației, fierbințeala succesului, chiar interesul pentru rețetele cât de modeste, realizate, erau pentru adolescent noutățile unui mediu care-l umplea de plăcere. Viața trupei ambulante era o fierbere neconținută, fierbere foarte pe placul energiilor neistovite ale primei tinereți, gata oricând să se reverse și folosindu-se de orice prilej pentru aceasta. Bucuria de a însoți trupa se înstăpânise într-atât în junele prozelit al muzei tragice, încât orice îndeletnicire, orice treabă părea și plăcută și demnă de luare-aminte. El ajuta și la descărcatul și montatul decorurilor, și la căratul costumelor, sufla câte un rol mai lung și mai greu, poate rostea și câte o replică neînsemnată când persoana potrivită lipsea.

În unele momente de răgaz, așternea, poate, replici dintr-o proiectată piesă de teatru pe care, după spusele unora, ar fi început-o de pe atunci. Oricum, este lesne de ghicit zelul cu care dorea să se facă util noilor cunoștințe din tagma actoricească.

Dar veselul convoi, după ce s-a mai oprit prin câteva târguri, a ajuns și la Botoșani, orașul de destinație, și reprezentațiile au început. Bineînțeles, căminarul a prins foarte curând de veste despre noua ocupație a odraslei sale și, îngrozit de această flagrantă dovadă de „neseriozitate” și mai ales de perspectiva de a se vedea ținta tuturor bârfelilor din târg, s-a grăbit să-și redobândească feciorul cu mijloace binecunoscute.

Se vede că metodele de „convingere” au fost atât de fructuoase, încât, toamna, Mihai s-a hotărât să-și câștige existența ca orice tânăr „de treabă” și, ajutat de relațiile tatălui ca și de frumoasa-i,

ordonata caligrafie proprie, a intrat copist la grefa tribunalului din Botoșani, în urma unei petiții din 5 octombrie 1864, prin care cerea să fie admis în rândurile practicanților. Urma să treacă, puțin mai târziu, tot în calitate de copist, la consiliul permanent al județului Botoșani.

Era acum un tânăr voinic, sănătos, plin de voie bună. Ca întotdeauna, se arăta plin de râvnă pentru datoriile pe care le avea de îndeplinit, fără să-și îngăduie a pregeta vreodată. Se purta foarte cuviincios cu colegii de cancelarie, fie români, fie de altă naționalitate sau credință, luându-le apărarea când cineva îi jignea. Nu lăsa să se vadă că s-ar fi plictisit prea tare în orașul de provincie lănced, înăbușitor pentru cel învățat cu respirația liberă a vieții rustice sau măcar cu agitația unui mare oraș ca Cernăuții. Citea tot ce-i cădea în mână și, dacă cele spuse colegilor vor fi fost adevărate, se încerca în versuri de început. Găsise la un cunoscut *Tandalida* și *Literatura critică* de Eliade Rădulescu și se arăta încântat de cuprinsul lor. Din când în când a fost auzit chiar recitând versuri din *Tandalida*. Se îmbogățea în special cu lecturi de literatură dramatică, monologuri, vodeviluri, comedii din cele câte apăruseră până atunci, de Negruzzi, Alecsandri, Millo și alții, și care figurau în repertoriul teatrelor vremii, fiindcă se vede că gândul scenei nu-l părăsise, în ciuda cumînțirii înșelătoare nu numai pentru părinți, dar chiar pentru sine.

Cu toate eforturile pline de bunăvoință, se simțea tot mai nemulțumit, mai stânjenit, mai imobilizat din toate punctele de vedere. Și alături de natură, de vis și de carte, teatrul devenise încă un tărâm de refugiu, de evadare din lumea realului.

Deodată, în martie 1865, și-a prezentat precipitat demisia din post, atât de precipitat încât nu și-a așteptat nici salariul pe luna februarie, pe care va lăsa să-l încaseze fratele său Șerban. Pretextul fusese servit mai înainte colegilor: continuarea studiilor la Cernăuți. Realitatea s-a dovedit însă alta. Trupa Tardini se afla încă de la începutul stagiunii, din noiembrie 1864, din nou în

Bucovina și la 9 martie încheia șirul reprezentațiilor, urmând să pornească mai departe. Mihai știa de mai înainte, după toate probabilitățile, data părăsirii Cernăuților și faptul că a sosit în oraș în ajunul plecării trupei arată premeditarea celei de-a doua pribegii în tovărășia actorilor. A fost văzut în treacăt la ultimele reprezentații și după aceea a dispărut din nou. Se pare că, în acea primăvară a anului 1865, a trecut și prin câteva orașe din Ardeal, tot însoțind trupa.

Nu mai era acum stăpânit de exaltarea pe care i-o provocase întâlnirea cu teatrul; acesta devenea de atunci înainte un accesoriu sau un prilej secund al cunoașterii, o modalitate de a face să re trăiască mai ales istoria. Scena nu mai avea ascunzișuri pentru el: împărțind viața actorilor, le sorbise toate tainele. Știa cum arată culisele în dezordinea lor specifică, decorurile al căror verde amestecat cu pete de culoare creează iluzia florilor, băncile trântite pe scenă, fundalurile ce spânzură pe la jumătatea scenei, mobilele grămădite unele peste altele, candelabre peste scaune, mese culcate cu picioarele în sus pe canapele, oglinzile întoarse cu sticla spre perete, scoarțele învâltucite, cabinele de scândură în care se îmbracă și se spoiesc actorii și actrițele.

Le știa pe toate așa cum avea să le spună în *Geniu pustiu* după câțiva ani. Iubea încă febrilitatea, agitația spectacolelor, înțelegea mai bine și dramaturgia și arta scenică. Ceea ce continua să caute, însă, era ieșirea în lume, spargerea grătilor de la prea îngustele ferestre pe care voia să i le deschidă asupra vieții familia, orizonturile largi. Și când îl năpădea dorința aceasta de cunoaștere (atât de adâncă în el fiindcă ținea de structura lăuntrică cea mai intimă), ca o criză a unei boli cumplite, se trezea în el o îndărătnică cerbicie, care trecea peste orice piedică, peste orice interdicție. Uita atunci și de părinți, și de viața rostuită de conveniențele sociale și se avânta în necunoscut.

Avea acum un prilej să cutreiere țara cum cutreierase în copilărie, cu nebănuit folos pentru minte și suflet, împrejurimile

Ipoteștilor. Mijea în el conștiința națională și interesul pentru omul individual, purtător al atâtor valori, întrupător al geniului popular.

Fiecare om pe care-l întâlnea, mai cu seamă dintre țărani, îi apărea ca un păstrător al unui fragment de tradiție națională. Nu ajunsese încă la încheieri teoretice, dar simțea acest lucru, în mod obscur, în ființa lui, și cultiva, în virtutea unei obișnuințe mai vechi, legătura cu oamenii simpli, cărora le prețuia vorba frumoasă și dreaptă, cu miez, plină de adevăr, cum nu era vorba multora dintre flecarii târgoveți pe care-i cunoscuse.

Dar cine știe pentru care pricini, s-a întors iar acasă și, apoi, în septembrie la Cernăuți, hotărât acum să-și dea examenele particulare. Se împăcase, probabil, cu părinții, deoarece șederea la Cernăuți părea a fi bine chibzuită. Locuia la Aron Pumnul, în casa mai mică și mai joasă, casă aflată de-a stânga porțiței de intrare, față în față cu locuința cea mare, cu cerdac, a profesorului. Tot în casa mică se găsea, adăpostită de ochii bănuitori ai profesorilor străini, biblioteca „studenților”, adică a liceenilor români. Cei care au cunoscut-o spun că „nu era o bibliotecă aleasă, ci cuprindea numai volume răzlețe din poezii și scriitorii români, broșuri, foi volante, reviste mai vechi literare, calendare cu adaus beletristic, câteva cărți privitoare la istoria românilor și letopiseștele lui Mihail Kogălniceanu”.

În scurta tradiție a micii biblioteci care dăinuia de la intrarea în funcție a profesorului patriot, se stabilise ca grija ei s-o poarte liceanul ocupant al încăperii unde stăteau vrăfuite și cărțile. Atunci, în 1865, Mihai stăpânea peste cărți, cunoscător și grijuliu, păstrându-le în desăvârșită rânduială, știind cu ochii închiși locul fiecăreia, așa încât și el, și ceilalți, și profesorul erau mulțumiți. Pumnul însă se simțea tot mai rău și aproape nu se mai putea scula din pat; iar Eminovici era cel care-l cerceta cu mai multă sollicitudine, cu mai caldă înțelegere și dragoste. Acum, fostul tribun al cauzei naționale își reamintea, ca toți cei aflați în pragul sfârșitului, de aspirațiile și luptele lui, de idealurile care-i înflăcăraseră tinerețea

chinuită. Și îi spunea tânărului discipol cuvinte aprinse de dragoste de țară, trezind în el dorul cunoașterii Transilvaniei și, mai presus de toate, dorul de a vedea Blajul, „Roma mică”, loc care pentru Pumnul rămânea simbolul luptei naționale și izvorul luminii spirituale. Scene din revoluția de la 1848 în Transilvania, imagini apocaliptice de flăcări aprinse – ștafete pe înălțimi după obiceiul străvechi pentru vestirea pericolului, de lupte eroice susținute mai mult de îndârjirea teribilă a iobagilor decât de puterea armelor lor destul de rudimentare, nume de tribuni ai poporului, elogiul lui Avram Iancu, s-au gravat cu diamantul emoției neșterse ca un testament spiritual în mintea și inima tânărului. Dar medicii nu-i mai dădeau zile multe de trăit profesorului și, într-adevăr, viața scăzu în Aron Pumnul tot mai puțină, tot mai puțină, până se stinse, la 12/24 ianuarie 1866. Colegii l-au găsit pe Mihai plângând. Durerea îi era nemăsurată. În bărbatul acela cu ochi arzători, în fața tristă, îmbătrânită înainte de vreme (căci Pumnul avea doar 47 de ani când a murit), închipuirea lui tânără văzuse pe învățătorul desăvârșit, pe omul de cultură însuflețit de un nobil ideal, pe cel dăruit unei cauze sacre. Afecțiunea pe care o pierduse i se părea de neînlocuit. Și cum profesorul Sbiera luase inițiativa publicării unei broșuri omagiale la moartea lui Aron Pumnul, Mihai își oferă și el prinosul de versuri. Nu erau, desigur, cele dintâi care îi ieșiseră de sub pană (după spusele lui ca și după însemnările din manuscrisele rămase), dar, oricum primele care urmau să primească cerneala tiparului. Le-a scris în grabă, fără să aibă timp a le migăli, și se arăta nemulțumit de ele; timpul însă presa și a fost silit să le dea așa cum se aflau.

Între cele șapte poezii ale broșurii tipărite pe foiță și intitulate *Laecrimioarele învaetăceilor gimnaesiști de'n Cerneuți la mormentul prea-iubitului lor profesoriu Arune Pumnul*, cinci românești și două germane, cea de-a doua semnată de M. Eminescu – privatist, este singura care aduce câteva imagini, deși și aceasta, ca și celelalte, vorbește, destul de convențional, despre stingerea unui luceafăr.

Moartea lui Pumnul a îndurerat întreaga Bucovină și funeraliile lui au luat proporții de doliu național. Știrea morții s-a răspândit cu repeziciune în toate centrele de cultură unde figura dispărutului se bucura de simpatie și prețuire printre români: la Iași, Sibiu, Pesta și Viena. În vechile mănăstiri, ca Putna și Dragomirna, au răsunat, sub bolți reci, slujbe de pomenire săvârșite de către monahi.

Pentru Mihai, moartea profesorului a rupt legătura cu Bucovina. Șederea lui acolo nu i-a mai părut a avea nici o noimă. De aceea a mai zăbovit prin Cernăuți doar până în primăvară.

La mai puțin de o lună după întâmplările de mai sus, o mare agitație politică produsese în țară lovitură de stat din 11/23 februarie, prin care Cuza, detronat în urma unei conspirații a boierimii conservatoare și a dreptei liberale, fusese constrâns să părăsească țara.

Se numise apoi în grabă o locotenentă domnească pentru a gira treburile obștești aflate la o grea răspântie, cu atât mai mult cu cât și o foamete gravă bântuia în Moldova. Se sfârșise astfel o domnie foarte populară mai ales prin reformele încercate de Cuza, ca secularizarea averilor mănăstirești și reforma agrară.

Moartea lui Pumnul care-l afectase personal atât de mult pe Mihai Eminovici și, pe plan politic-național, căderea domnului Cuza, întâlnit mai târziu la Viena cu atâta emoție, au însemnat pentru precocul adolescent o dureroasă coincidență.

Ecouri ale tuturor faptelor aci pomenite se întâlneau în paginile unei reviste românești din Pesta, scoasă de Iosif Vulcan, anume *Familia*. Portretul și biografia Pumnului, știri despre trecerea prin Pesta și Viena a detronatului domnitor Al. I. Cuza și despre stabilirea lui la Paris, despre teribila foamete, apoi despre aducerea în țară a unui domnitor străin, din casa de Hohenzollern, atrag deopotrivă atenția cititorului de azi al revistei, laolaltă cu producțiile poetice ale unui tânăr de 16 ani, de altfel călduros recomandat de redacție, Mihai Eminescu. Acesta a

fost numele ales de Iosif Vulcan pentru învățăcelul bucovinean, nume sortit să cunoască o faimă mai trainică decât bronzul. Tânărul n-a avut nimic de obiectat cu privire la schimbarea sufixului, ci s-a mulțumit să-și însușească pentru totdeauna noul nume de familie. Era aproape un simbol al unei despărțiri timpurii, dar definitive. Așa a semnat prima poezie, *De-aș avea...*, apărută în nr. 6 din 25 faur/9 martie 1866 al revistei *Familia*, între o informație despre obiceiurile locuitorilor din Dahomey și o traducere din Pușkin. Versurile amintesc de foarte aproape pe Alecsandri atât prin tematică și înlănțuire de imagini, cât și prin lexicul poetic al generației anterioare:

„De-aș avea și eu o floare
Mândră, dulce, răpitoare
Ca și florile din mai...”

În același număr, i se răspundea și la rubrica *Poșta redacției*: „Cernăuți M. E. Și corespondență am primi cu bucurie” (iar alături se adresează, tot de redacție, mulțumiri lui Haralambie Granda, aflat la Liège, pentru poeziile trimise).

Și corespondența între revistă și colaborator continuă într-adevăr. Odată (la 5/17 aprilie, nr. 10), era rugat să scrie, „în cât se poate”, după ortografia urmată de publicația pestană. O altă comunicare îl înștiința despre o „epistolă privată”, care îi fusese trimisă (tot în numărul din 5/17 aprilie). În mai, îi apărea o nouă poezie, cu un cadru luminos – *O călărire în zori*, tributară unor reminiscențe bolintinene și heliadești. Stilul neoanacreontic ceruse o recuzită poetică mai puțin pretențioasă, cu un spor oarecare de grație datorită aluziilor mitologice și elementelor bucolice care însoțeau cavalcada romantică a îndrăgostiților. O anumită convenție specifică epocii stăpânește versurile cu lexic preponderent heliadizant (*vergina, confie, flor, profume*), dar câteodată se simte o imagine sau o vibrație mai personală:

„A nopții gigantică umbră ușoară
 Purtată de vânt,
 Se-ncovoie tainic, se leagănă, zboară,
 Din aripi bățând...”

De aci încolo, colaborarea dintre poet și revistă avea să fie tot mai rodnică: primul contact dintre discipolul lui Aron Pumnul și Transilvania a fost stabilit pe această cale scriptică. Avea să o urmeze, cu necesitate, cel *de visu*. Dar pentru aceasta trebuia o nouă pregătire și rațiunea hotărâtoare a fost găsită în clasele restante pe care Mihai le-ar fi putut împlini dintr-odată la Blaj. Argumentul era cu atât mai convingător cu cât, în primele numere din iunie, *Familia* anunța pentru 25 și 29 ale lunii începutul examenelor publice și al celor de maturitate la gimnaziul orașului.

Și Eminescu a plecat pe jos de la Cernăuți la Blaj, ca un pelerin pasionat, mânat parcă de o pioasă datorie, refăcând în sens invers drumul cărturarilor ardeleni coborâți în Țările Române. Calea i-a fost atât de dragă, încât aproape nu i-a simțit greutatea, altminteri foarte mari. Locul prin care a trecut în Ardeal a fost pe valea Bistriței, prin pasul Bicăzului.

Liber, deschis, luminos, într-o stare de exaltată receptivitate, a pornit la drum, ca eroul său Toma Nour din *Geniu pustiu*, în plină vară. Peisajul transilvan, cu maiestuoasa-i simplitate, l-a încântat. Mergea plin de voie bună, fluierând și cântând, pe drumuri mari împăratești, printre holde care dădeau în copt, pe cărări albe ce tăiau de-a curmezișul lanurile de grâne sau pe pietroase și înguste cărări de munte. Sărea peste bolovanii năruiți în cărare, însoțea un timp carele greoaie încărcate cu lemne ce veneau din munte, dormea în vreo claie de fân sau pe un pat de frunze. Mergea sub căldura copleșitoare a amiezii, mereu fără să pregete, până la asfințit, când văzduhul începea să se răcorească; adesea stătea la locuri de popas lângă vreun foc, ascultând o doină din fluier sau din frunză, până se stingeau focurile și luna

apunea. Pornea din nou, înviorat de aerul rece al dimineții. Munții uriași ai Ardealului îi păreau scene vaste pentru o istorie eroică. Horea, iobagul răsculat împotriva grofilor, îi apărea el însuși ca un gigant, călărind munții falnici care-l recunoșteau de împărat, și atingând cu fruntea nourii. Sau vreun Mureșan, de dimensiuni urieșești și el, își striga durerea printre trunchiuri de brazi răsturnate și stânci pleșuve, trezind cu vocea-i profetică ecouri sălbatice. Un foc pe o culme îl făcea să-și închipuie munții aprinși apocaliptic de flacăra revoluției de la 1848 și răsunând de buciurile de aramă ale suferințelor milenare. Libertatea absolută a gândului desfășurat în acea frumusețe de vechime și grandoare a dat aripi noi închipuirii tânărului care genera tot felul de proiecte îndrăznețe, la dimensiuni vrednice de faptele acelor eroi ai trecutului luptător. După fragmentele și titlurile rămase, după ciornele creionate în grabă, s-ar părea că urmărea să scrie un ciclu de poeme epice, inspirate din revoluțiile ardelen.

Dar pe dealurile line, lângă râurile cu ape domoale, în apropierea satelor strânse în văi unde în amurg se înălțau fumurile și glasuri de clopote vechi vesteau odihna de seară, sub cerul senin al nopții și sub scânteierea stelelor blânde, visa și clipe de dragoste luminoasă și pură pentru vreo Martă sau Lidă, nume ce apar în versurile acestei vremi. Astfel, înaintând mereu în peisajul nou descoperit de ochii săi fermecați, plutind între fantezie și viață, a ajuns până la Mureș-Oșorhei. Aici, la hanul „Calul alb”, a întâlnit doi tineri români, îmbrăcați în straie naționale și care și ei se îndreptau spre Blaj – Ioan Cotea și Toader Cojocariu, acesta din urmă de o înălțime puțin obișnuită. Li s-a prezentat „Eminescu, student din Cernăuți” și, luând loc la masa lor, a început să le povestească despre greutățile acestei călătorii pe care a întreprins-o împins de dorul fierbinte de a putea vedea Blajul, „de unde a răsărit soarele românismului”. La un pahar de vin, le-a prefirat cu de-amănuntul, ajutându-se, plin de seriozitate, cu însemnările dintr-un carnet, drumul de la Cernăuți la Mureș-Oșorhei. După

o vreme, s-au suit toți trei în trăsură și au pornit mai departe peste deal, înspre Târnava Mică prin Dicio-Sân-Martin.

Tânărul din Bucovina tăcea și însemna mereu în carnet până când, ajunși la Dicio-Sân-Martin, la masa altui han, ardelenii l-au întrebat, cu sfială, despre cele ce-și nota. Răspunsul a venit prompt, făcându-i pe ceilalți mai curioși și mai interesați de ciudatul lor interlocutor: „Domnilor, eu sunt poet și vreau să-mi adun material”. Erau cu atât mai mirați cu cât îmbrăcămintea „poetului” se arăta foarte slabă și, bineînțeles, și foarte ponosită de drumul lung. O haină neagră și cam groasă pentru anotimpul acela, pantaloni de culoare mai deschisă, ghete scâlciate și prăfuite și o căciulă grea de oaie alcătuiau tot dichisul călătorului. Dar în ființa lui, omul avea ceva deosebitor, o agerime a ochilor, o strălucire a expresiei mature pe fața tinerească, surâzătoare, încadrată de păr des, negru și lung.

Și călătoria s-a încheiat tot în trăsură. Când au ajuns în vârful colinei, în vârful „Hulii” de lângă Blaj, tânărul a țâșnit de la locul lui și, cu carnetul într-o mână și cu căciula în cealaltă, a strigat plin de emoție nestăvilită: „Te salut din inimă, Romă mică! Îți mulțumesc, Dumnezeuule, că m-ai ajutat s-o pot vedea!”

Într-adevăr, își văzuse cu ochii visul acelei vârste, hotărâtoare pentru devenirea viitoare, pentru împlinirea profilului unei minți. Blajul, centrul cultural românesc al Ardealului de atunci aflat sub stăpânire străină, i s-a înfățișat privirii întinzându-se lin spre poale de coline, arătând ca un oraș obișnuit transilvan, mare, alb, curat, înecat în verdeață. Încă de departe se distingeau turlele specifice ale catedralei metropolitane, concepută de italianul Ioan Martinelli și realizată în parte sub păstoria lui Micu-Klein. Sfârșită în 1765, ea domina și acum, în 1866, după o sută de ani, piața orașului, înconjurată pe trei părți cu chiliile fostei mănăstiri și aliniată la stradă cu fațadele cuminți, impresionante prin orizontalitate, ale gimnaziului și seminarului teologic. Acestea erau școlile ce-au dat mai bine de un secol lumină Transilvaniei,

prin marile figuri care și-au purtat pașii neosteniți prin clasele și coridoarele vechi. Aci răsunase mai de mult glasul lui Gheorghe Șincai, Samuil Micu Klein, Petru Maior, iar mai de curând acela al lui Gheorghe Bariț, Aron Pumnul, Timotei Cipariu. Alături, în grădina mitropoliei, un stejar falnic amintea de Avram Iancu: stejarul lui. Mai jos, spre marginea orașului, pe malul Târnavei, se întindea marea Câmpie a Libertății, unde în 1848, o adunare de 40 000 de oameni și-au spus, prin cuvântul marilor tribuni, dorul aprig de libertate națională și socială.

De aceea nu e de mirare că Eminescu, de îndată ce a ajuns la cvartirul multor gimnaști și teologi, la baciul Bugneru Văsălica, și-a lăsat tovarășii de drum și puținul bagaj ce-l avea și a plecat să vadă locurile și clădirile venerabile. Și nu s-a mai întors la gazdă până seara târziu.

Ce imagini, ce gânduri a primit atunci în sine, ce loc le-a făcut printre celelalte, dacă ele au fost la înălțimea iluziilor pe care și le făurise despre aceste locuri, nimeni n-a știut. Începuse în el procesul grav dar salvator pentru universu-i interior, al clivajului între real și lumea lăuntrică. Aceasta devenea tot mai de sine stătătoare, tot mai bogată, tot mai intensă, căpătând o incontestabilă supremație asupra celeilalte, în care Eminescu se mișca încă de pe atunci, de la 16 ani, cu grijă și omenie, însă fără a trăda nimic din ceea ce se petrecea în ființa lui adâncă, pecetluită cu tăcere absolută. Prietenos și plăcut tuturor în comportament, își apropiase o mulțime de tineri, căci încă de a doua zi se răspândise în rândurile studenților, mai toți cititori ai *Familiei*, vestea despre venirea lui. Așa încât, de la primele vizite, fusese înconjurat cu curiozitate și chiar cu oarecare admirație, în ciuda veșmintelor sărace și rău uzate. Ca întotdeauna însă discret și dornic să-și păstreze libertatea desăvârșită a gândurilor și acțiunilor, întreținea relații cu cei din jur numai atâta vreme cât nu începeau a-l stingheri. Convorbitor înfocat în discuții, suportând greu contrazicerile, mai cu seamă în ceea ce privea

istoria și literatura, unde-i domina cu ușurință chiar pe proaspeții absolvenți ai clasei a șaptea, el își păstra în fiecare clipă un tărâm al său de observație a vieții, de gândire și mai ales de visare. De aceea se separa curând de grupurile cărora li se alătura pentru scurt timp. De aceea, toți cunoscuții, pe rând, credeau că el sosise în Blaj în ziua în care ei l-au întâlnit prima oară și că a părăsit orașul când s-a despărțit de ei. Astfel, de pildă, Ioan Cota era încredințat că Mihai stătuse în oraș doar săptămâna pe care au petrecut-o la baciul Bugneru, fiindcă pe urmă nu l-a mai văzut. Iar prietenul de mai târziu, Ștefan Cacoveanu, care l-a luat la el după aceea, bănuia că sosise la Blaj în preziua întâlnirii lor în piața seminarului, unde Eminescu stătea de predilecție, mâncând poame și privind la forfota neîntreruptă din jur. Cu Ștefan Cacoveanu, la gazda acestuia de pe strada Hotelului, văduva Laura lui Gezsi, a cărei casă se afla între Mănăfoaie (un alt cvartir eminescian) și crâșnicul Rațiu, a locuit până pe la 15 iulie.

În încăperea mică intrau numai două paturi în care dormeau cei patru colocatari: Cacoveanu, Georgiu Bucșa, Teodor Totu și Ioan Paul, micul nepot al lui Cacoveanu. Lui Mihai i se făcea în fiecare seară patul separat, probabil pe jos, ceea ce nu-l supăra defel. Câștigase, încă de la vârsta aceasta, o foarte utilă experiență a sobrietății și a acomodării rapide la mediu, semn, de altfel, al unei personalități de reală calitate. Bineînțeles, nu disprețuia nici merindea, nu prea săracă, dar simplă, a gimnaziștilor. Ca și catiheții din Fălticeni în gazdă la Pavel Ciobotarul între care se numărase Ion Creangă, ca și elevii liceului din Arad în gazdă la sârboaița Seca Lenca unde locuise și Ioan Slavici, și gimnaziștii blăjeni, cei mai mulți fii de țărani din satele învecinate, își aduceau de acasă pita, slănina și brânza. Eminescu mânca alături de ei cu mare poftă, poate nu prea pe săturate, ca la masa altuia. Hrana rece nu-i dăuna; avea, după spusele prietenilor de atunci, o sănătate de piatră, pe care fructele, după anotimp – cireșe, prune, struguri, precum și băile zilnice în Târnave o întrețineau în perfectă stare.

Acestea erau cele două plăceri pe care și le îngăduia, încolo nu bea, nu fuma, nu juca cărți. Mai ales pentru scăldat avea o mare slăbiciune pe care în Blaj și-o putea satisface cu ușurință. Târnavele care se reunesc în apropiere hrănesc lacuri, iazuri, ochiuri de apă lină înconjurată de verdeață. După un somn lung și tihnit, el se scula pe la opt, se spăla pe față, își trecea degetele rășchirate în chip de pieptene prin pletele negre, bogate, îmbuca ceva, apoi pleca la scăldat în Târnavă, la moară, în josul roatelor, unde era apa mai adâncă sau în „grădina Podului” ori în Chereteu, lacul cu ape clare, liniștite, aflat mai sus de Blaj. Stătea întins și se prăjea la soare, după aceea se cufunda în apă. Și așa mereu, până la amiază. Odată, cum un călugăr cunoscut, îmbrăcat în reverendă, se plimba prin grădina Podului și-l privea amuzat, Mihai l-a poftit: „Hai de te scaldă, ce stai ca o mireasă pe țărmuri!” Invitația era însă făcută într-o doară, fiindcă întotdeauna îi plăcea să-și ia singur baia zilnică, fără să stea de vorbă cu ceilalți. Se întorcea la prânz, mânca împreună cu mai sus amintiții colocatari, iar după-amiază zăbovea în piața seminarului și privea mișcarea vie a studenților.

S-a apropiat mai ales de câțiva teologi cu care a pătruns în bibliotecă, în refectoriile și în grădina seminarului. Biblioteca a fost, poate, locul cel mai pasionant pe care Blajul i l-a oferit lui Eminescu, în afara celor memorabile înainte pomenite și care-l duceau pe învățăcelul lui Pumnul înspre trecutul mai apropiat, spre tribuni și luptele lor. Fundată în 1727 din generoasa inițiativă a episcopului Inochentie Micu Klein, care a gândit și școlile blăjene, biblioteca avea o structură destul de diversificată, numărând în rafturile ei prețioase documente de cultură veche, codice grecești, latine și slavonești, incunabule, numeroase manuscrise și tipărituri, venind până aproape, în vremea Școlii Ardelene. De asemenea, cărți de literatură română și străină, filosofie, teologie, strânse din multe și nobile donații, din sânul și jertfa atâtor canonici, profesori, intelectuali patrioți, a putut găsi tânărul pornit pe drumul studiului adânc, necurmat. Căci lectura încetase de a

fi pentru Eminescu delectare adolescentină ori potolire a unei curiozități oarecare și devenea treptat instrument de cunoaștere propriu-zisă, de pătrundere în cultura românească și universală, pătrundere pe care o resimțea din ce în ce mai acut ca o necesitate organică de întregire a procesului creator care se declanșase.

Dar asupra tuturor acestora Eminescu tăcea, discret și modest încă de la început, nedorind să-și arate superioritatea intelectuală față de colegii săi de vârstă, cu care se înțelegea foarte bine pe alte planuri.

Cu Ștefan Cacoveanu a locuit până pe la 15 iulie, când acesta a plecat acasă, după bacalaureat. L-a poftit și pe Eminescu să meargă cu el la țară, dar poetul aștepta bani de la tatăl său și era astfel constrâns să rămână în oraș unde aveau să-i fie adresați. În continuare, s-a alipit pe lângă teologi. Mânca pe la ei, ba o vreme a și locuit cu ei.

Deși începuse vacanța, totuși seminarul era foarte plin de viață, prin sălile de mese, dar mai cu seamă în curte și prin grădină, la amiază și seara pe răcoare. Acolo se întâlneau tinerii intelectuali ai Blajului și Eminescu era văzut printre ei. Citea în grădină pentru sine, dar și pentru alții, cu deosebire versuri, iar vocea lui bine timbrată atrăgea în jur un auditoriu numeros.

Și cum la 17/29 iulie îi apăruse, în *Familia*, poezia *Din străinătate*, se pare că a citit-o și pe aceasta cu glas tare. Firește, poza romantică destul de acuzată în atitudinea verbului liric, înconjurat de aura depărtării, a înstrăinării, și neestompând sentimentul patriotic al poeziei, era făcută să placă acelui tineret intelectual mijlociu împărtășind gustul timpului.

De altfel, tânărul recita din mulți poeți români, de la Barozzi la Alecsandri pe care-l prețuia îndeosebi și-l opunea în discuții lui Andrei Mureșanu, marea slăbiciune a tineretului ardelean de atunci, foarte explicabilă prin rezonanța intens națională a versurilor sale. Chiar Slavici, în același an 1866, la 13 februarie, recitase la o serbare din Timișoara, tot o poezie de Mureșanu.

Eminescu nu suferea însă ca cineva să pună la îndoială înțaietatea lui Alecsandri, probă evidentă a unui gust superior, în împrejurările estetico-istorice date, la un începător care pătrunsese abia recent în imperiul poeziei.

Dar pe cât era de pătimăș iubitor de literatură și istorie, pe atât se codea la pregătirea celorlalte materii necesare proiectatelor examene. Cunoștii îl vedeau cu manualele de fizică și matematică, de care se plângea că sunt peste măsură de grele și că nu se poate împăca în nici un chip cu ele. Când unii și alții îl îndemneau să studieze în vederea sesiunii care se apropia, el răspundea: „Las până-mi vine paciența, c-apoi fac minuni”. Mult așteptata răbdare însă nu venea și timpul trecea și tot alte lucruri ispiteau interesul poetului.

La 7/19 august, *Familia* anunța un eveniment de seamă în viața Ardealului: „Asociațiunea transilvană va ține adunarea sa generală în 27-28 august la Alba Iulia... Amânându-se adunarea societății literare din București, domnii Cipariu și Barițiu așîșderea vor putea lua parte... Un june poet – precum auzirăm – se pregătește a ține un panegiric asupra laureatului nostru poet Andrei Mureșanu...”

Această Asociațiune transilvană pentru literatura și cultura poporului român (prescurtat ASTRA) era o instituție de cultură a românilor ardeleni și fusese înființată prin anul 1861. Printre cei cărora li se datora fundarea ASTREI se numărau canonicul Timotei Cipariu, Gheorghe Barițiu, profesori la Blaj, și alții. Scopul pozitiv urmărit de asociație era răspândirea culturii „în toate straturile poporului și editarea unor lucrări filologice, istorice și științifice”, care trebuiau elaborate în cele trei secțiuni.

Vestea a stârnit, negreșit, oarecare vâlvă, căci adunările anuale începuseră a se constitui în tradiție. Prins de vârtejul entuziasmului general și mânat, mai presus de orice, de amintirea profesorului său, Eminescu s-a hotărât să se ducă și el la Alba Iulia în zilele acelea festive.

Dezbaterile adunării au avut loc în catedrală. În prima zi, ședința s-a deschis, sărbătorește, cu discursul președintelui. În cea de-a doua, Timotei Cipariu a citit o disertație despre unificarea ortografică, iar Hodoș a vorbit despre literatura italiană a secolului XIII.

Eminescu a asistat la adunare și a urmărit cu mult interes dezbaterile. Bănuim că vibrația patriotică de mare tensiune la care l-a supus atmosfera de sărbătoare a momentului l-a împiedicat să resimtă critic unele exagerări lingvistice ale vorbitorilor. Căci și Al. Odobescu, cu puțini ani înainte, în 1862, participând tot la o adunare asemănătoare a Astrei, ținută la Brașov, avusese impresia îndepărtării oratorilor latinizanți de limba vie, vorbită. Oricât de tânăr, dar cu exactul, congenerul său simț al limbii și cu experiența recentă a întâlnirii cu vorbirea țaranului ardelean, Eminescu nu se poate să nu fi fost în dezacord tacit cu modul de expresie al participanților, ca și cu propunerile făcute acolo în legătură cu necesitatea unificării ortografice. Va fi primit aci, la Alba Iulia, un prim impuls înspre lepădarea urmelor latinizante ori italianizante dobândite prin frecventarea lui Aron Pumnul și lectura constantă a lui Heliade.

Dar Timotei Cipariu, canonicul cu frunte inspirată și viață de mucenicie întru ale neamului și ale culturii, s-a alăturat în sufletul lui în galeria portretelor exemplare. Acel cărturar strălucit în a cărui chilie lumânarea nu se stinge în vreme ce el stătea aplecat, noaptea, asupra paginilor, reunea în preocupările sale ceea ce făcuse datoria și dragostea înaintașilor săi blăjeni, filologia și istoria, la care adăugase și filosofia. Stăpânind multe limbi vechi și moderne, moarte și vii, având o viziune cuprinzătoare asupra istoriei (a fost vizitat de savantul Theodor Mommsen), pătrunzând filosofia kantiană (prin intermediul lui Krug), el și-a alcătuit o bibliotecă impresionantă prin vastitatea și valoarea lucrărilor cuprinse în ea, stând și în fața noastră, a celor de azi, ca o mărturie a unei jertfelnicii rare care depășește puterea noastră de înțelegere.

Ce a înțeles Eminescu din grava personalitate a lui Cipariu rămâne neștiut, dar ceea ce este sigur e faptul că îl înglobase în minunata serie a blăjenilor, cărora totdeauna, chiar după ce strădaniile lor latinizante căzuseră în desuetudine ori fuseseră luate în derâdere, el n-a încetat să le socotească valoarea drept „cronistice”, adică *istoric*, absolută.

Atunci, după adunare, se pare că n-a împărtășit nimănui impresiile primite, după obiceiul lui, deși în singurătate va fi gândit mult la aceste chestiuni atât de importante în orientarea sa de viitor creator de limbă. În ceasurile care au urmat, a hoinărit singur prin oraș și prin împrejurimi, bântuit de tot felul de întrebări, până seara târziu, când un cunoscut, teolog, l-a descoperit șezând pe o bancă de pe promenadă. Surprins, acesta, pe nume Domșa, i-a spus:

– D-apoi că te vor închide la poliție!

– De-abia mă voi odihni mai bine – a răspuns Eminescu într-o doară. Dar la insistențele teologului a primit să-l însoțească înspre hanul mare, de cărăuși, căruia îi zicea „La cocoana din Ighiu” sau „La Istratoaie”, unde-și avea masul peste noapte. Domșa l-a prezentat gazdei care a mai întins, în cămăruța pregătită pentru teolog, o rogojină pe jos și a adus încă o pernă pentru oaspetele neașteptat. A doua zi dimineață, s-au despărțit, și Eminescu a pornit singur înapoi spre Blaj. S-a oprit pe malul Mureșului, la Mihalț, așteptând să treacă apa cu podul umblător. Ca să-și omoare timpul, stătea de vorbă și se juca cu niște copii de țăran. Ajuns din urmă de alți teologi cunoscuți, unul Orga, celălalt Mărculeț, a pornit cu ei, au trecut împreună Mureșul și s-a dus în satul lui Orga, în Bucerdea-Grănoasă, locul de baștină al altui tribun al revoluției de la 1848 în Ardeal, Ioan Maiorescu. Au ajuns acolo seara. Bătrâna mamă a lui Orga le-a dat să mănânce, iar după aceea teologii au plecat la un priveghi. Eminescu a rămas acasă și s-a culcat. Dimineața, după ce s-au sculat toți, au prânzit pe săturate, ca la casele țăranilor ardeleni,

iar după prânz musafirul a dispărut ca întotdeauna, fără să lase vreun cuvânt.

O fi trecut oare și prin Veza? Numele satului apare în culegerile de folclor ale poetului și tot din Veza era și „măgărariul” din Blaj, un povestaș năstrușnic, care aducea apă la seminar cu căruța trasă de un măgăruș, și pe care l-a ascultat cu mare plăcere. Se numea Nicolae Milan, poreclit Chenderi, era iscusit și pasionat povestitor, vornic de nunți, și stătea ceasuri întregi în piața seminarului, spunând snoave și basme tuturor celor care voiau să-l asculte. Pentru Eminescu, „măgărariul” din Blaj a rămas o veselă amintire din timpul șederii blăjene.

În ultimele săptămâni, a locuit în seminar. Binevoitori, superiori școlii l-au îngăduit să stea într-o odaie cu Iacob Onea, Ioan Gorun și Gregoriu Dragoș. Dar această conviețuire a durat doar vreo trei săptămâni, după care colegii de cameră nu l-au mai văzut și au fost convinși că el a părăsit orașul, descurajat de ratarea unui examen de elină.

Între timp, el publica la *Familia* în continuare, în numărul din 14/26 august poezia *La Bucovina* și în numărul din 11/23 septembrie – *Speranța*, după Schiller. Chiar și în 16/28 octombrie, odată cu versurile intitulate *Misterele nopții*, redacția publica și o corespondență adresată poetului la Blaj: „Blaș – M. E. – Nu e încă gata novela despre care mi-ai scris? Dacă e gata, trimite-mi-o pe loc, căci acum s-ar putea publica.” Iar în cinci numere succesive din lunile octombrie și noiembrie apărea traducerea nuvelei *Lanțul de aur*, nuvelă „svedică” de Onkel Adam (Welterbergh Karl Anton), comunicată de M. Eminescu.

Se mai afla acesta în Blaj acum sau îl părăsise? Într-o zi de toamnă târzie, l-a întâlnit în Sibiu un alt colaborator al *Tribunei*, Nicolae Densușianu, viitorul istoric.

Eminescu se afla în tovărășia unui tânăr de la Institutul teologic pedagogic din oraș. Și deși Densușianu a admirat ochii mari deschiși și zâmbetul frumos al poetului, nu s-a putut opri să

nu bage de seamă starea de reală mizerie vestimentară în care se afla. Era pur și simplu în zdrențe, ceea ce l-a făcut pe Densușianu să creadă că mai pribegise mult după ce plecase din Blaj. L-a luat cu el și l-a îmbrăcat din creștet până-n tălpi. După vreo trei zile, musafirul l-a rugat să-l ajute să părăsească Transilvania.

Ce a însemnat Blajul în desfășurarea procesului atât de anevoie de descifrat al formației lui Eminescu? În primul rând și la primul nivel, o infuzie puternică de patriotism care a crescut și mai mult concentrarea sentimentului născut și cultivat cu pietate ardentă de Aron Pumnul în ucenicul său, prin contactul direct, atât de prețios, cu locuri sacre din istoria militantă a poporului român. Apoi, în cultura lui, legătura nemijlocită cu comorile din bibliotecile Blajului, răsfoirea și lectura a o seamă de lucrări manuscrise sau tipărite l-au îmbogățit considerabil, dată fiind enorma sa apetență de informație. A venit aci în atingere cu cultura europeană, într-un chip care i-a schimbat incipient dar hotărâtor forma minții. Formula de „Romă mică”, pe care o folosisese la sosire, se umpluse acum cu un conținut de adevăr sigur pentru Eminescu. La capătul unei șederi de câteva luni în centrul românismului ardelean, el a simțit procesul de osmoză cu Europa realizat de corifeii Școlii Ardelene și de urmașii lor, ca o deliberată sarcină a afirmării latinității noastre, a descendenței noastre din vechea Romă. În atmosfera aceea de blândă sobrietate a peisajului, de simplitate majestuoasă, mintea lui a pătruns sensul mișcării întreprinse de blăjeni întru deșțelenirea fântânilor genetice ale neamului, prin istorie și filologie, întru repunerea în lucrare a mitului civilizator, cultural, menit a face pe români să intre din nou în legătură cu Europa, cu Roma nașterii lor. Căci între „Roma mică” și „valoare cronistice absolută”, între aceste două sintagme extrem de expresive folosite de poet cu privire la Blaj și Școala Ardeleană se situează procesul de înțelegere trăit de el în decisivele luni blăjene care au făcut din el un european *in nuce*.

În activitatea lui creatoare, sporită și încurajată prin legăturile cu *Familia* lui Vulcan unde își găsisse pentru moment un debușeu literar potrivit, s-au petrecut de asemenea tot mai făgăduitoare creșteri ale ariei de inspirație și ale mijloacelor de expresie, deși modelele rămân în general cam aceleași, adică Heliade Rădulescu, Bolintineanu, Alecsandri, cu un accent parcă mai insistent asupra primului.

La neoclasicismul luminos, transparent, al poeziilor de dragoste și natură de până acum, Blajul avea să aducă un prim adaos de vehemență și hiperbolă preromantică, de *Sturm und Drang*, prin toată încărcătura moral-afectivă pe care i-o transmisese poetului Transilvania, prin exemplaritatea figurilor pe care i le impusese și care aveau să dea roade mai târziu, amplificate cu experiențe și aluviuni de cultură noi.

În manuscrise, se anunța încă de pe acum, fragmentar sau în stare de proiect, o altă atitudine poetică, o altă mișcare lăuntrică, însoțind alte întrebări de existență, alte figuri liric-dramatic evocate, care vor fi dezvoltate chiar din anul următor – 1867 – ca Horea sau Iancu.

Acest an a fost plin de nesiguranță și tribulații pentru poet și acoperit de aceleași tăceri devenite caracteristice. O scrisoare din vremea viitoarelor studii la Viena, adresată unui domn avocat C., îi amintea acestuia de întâlnirea lor, petrecută în anul 1867, la Timișoara, unde fratele poetului, Nicolae, era secretar la avocatul Emmerich Christiani. Dacă această vizită a avut loc înainte sau după angajarea lui Eminescu în trupa de teatru a lui Iorgu Caragiale, nu se știe. Oricum, printre puținele fapte sigure ale anului în curs se numără intrarea ca suflour în compania teatrală a lui Iorgu Caragiale, care-și avea sediul teatrului său de vodevil în fosta sală Cornescu, împreună cu Drăgulici. Dar trupa întreprindea adesea turnee prin orașele muntene. Și uneori, din lipsă de personal suficient, se angajau suflouri pe loc, ad-hoc, înainte de spectacol. Aflându-se odată la Giurgiu, actorii trupei

care trăseseră la un hotel oarecare, au descoperit, în grajd, un tânăr culcat în fân, citind cu glas tare, în limba germană, din Schiller. Tânărul întreprindea slujba de rânđaș și grăjdar și avea drept proprietate un singur geamantan ticsit cu cărți și păstrat la fereală în ieslea grajdului. Cele mai multe erau cărți nemțești, care au impresionat pe noile cunoștințe. Directorul, Iorgu Caragiale, i-a propus pe dată un angajament pe care băiatul l-a primit bucuros. Avea să încaseze șapte galbeni pe lună pentru a îndeplini o slujbă pe care o cunoștea și care-i fusese odată dragă. A plecat deci odată cu trupa spre capitală. Ca orice sufleur permanent, stătea seara în cușca scenei ce avea să-i devină atât de familiară în anii următori, iar ziua era obligat să copieze lista de repertorii, roluri separate, pe caiete deosebite. Această ocupație din urmă îl plictisea grozav. Lăsa să treacă zile întregi până să se apuce de lucru. Hoinărea prin oraș, observând ori reflectând, stătea mai mult prin grădini, citind, se învătea mai ales în cercuri actoricești. Este de la sine înțeles că scria mereu, dezvoltând idei și motive născute tot în vremea și atmosfera Blajului, deși a publicat puțin, doar două poezii, tot în *Familia – Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*, în nr. 14 din 2/14 aprilie și *La Heliade*, în nr. 25 din 18/30 iunie.

Aceasta din urmă, adevărată odă închinată bătrânului poet, profet-luptător, aducea un sunet nou, iscat din violența verbală a *Sturm und Drang*-ului, a titanismului eminescian născând. Încercând să particularizeze stilul lui Heliade printr-un mimetism destul de îndemânatic, tânărul admirator spunea printre altele:

„... Sublim însă e cântul când ți-pă și ia-n goană
Talazurile negre ce turbă, se răstoarnă,
Și spumegă ca furii și urlă-ngrozitor.

Astfel îți e cântarea, bătrâne Heliade,
Cum curge profetia unei Ieremiade,
Cum se răzbun-un vifor zburând din nor în nor...”

Citea enorm, cu pasiune, multă lirică romantică și clasică, preponderent germană, în special pe Schiller, din care traducea, în 1867, *Resignațiune*. Într-o listă de repertorii rămasă de atunci, în grafia poetului se întâlneau numele unora din piesele jucate de trupa lui Caragiale.

Erau numai traduceri din franceză: *Zmeul nopții* de Hyppolite Lucas, tradusă de G. G. Georgescu, *Margo contesa*, vodevil tradus de T. Profiriu, *O palmă* sau *Voinicos dar fricos*, în tălmăcirea aceluiași. În *Margo contesa* a jucat și marele Pascaly, pe care Eminescu l-a cunoscut, desigur, în această vreme, iar *Voinicos dar fricos* făcea parte și din repertoriul trupei sale. În cursul relațiilor stabilite mai târziu între ei, poetul a căpătat o reală admirație, o stimă durabilă pentru omul acela înalt și impunător, cu plete negre și privire pătrunzătoare, și care avea să-i dăruiască, pentru-un timp, sprijinul și ocrotirea lui.

De aici, din trupa lui Caragiale, l-a luat Pascaly pe Eminescu la el. Actorul, încă destul de tânăr la vremea aceea (în 1868 avea doar 37 de ani), era nu numai un îndrăgostit de arta lui – specializat la Paris cu profesori de seamă ca Got, Samson, Bouffé, Bocage – și un interpret elegant și înțeleghător al unui repertoriu destul de vast pentru starea de atunci a scenei românești, dar și un animator cultural în sens modern, cu o concepție înaltă despre misiunea teatrului, bun traducător și adaptator a numeroase piese străine, autor destul de înzestrat de comedii și vodeviluri în gustul epocii.

Purtat, probabil, și de o aleasă conștiință patriotică, și încurajat de ecurile succeselor trupei Vlădescu-Tardini, confirmate *de visu* de către noul sufleur, Pascaly se hotărî și el să întreprindă un turneu de reprezentații în Ardeal și Banat, în vara anului 1868.

În acest scop, se trimiseră mai întâi ziarelor transilvane niște anunțuri redactate după cum urmează:

„TEATRUL ROMÂNESC
REPREZENTAȚII ROMÂNEȘTI

date de
D. M. PASCALY

unul dintre cei mai mari artiști români ai României, primul tragic și primul comic de caracter al Teatrului Român, împreună cu doamna Matilda Pascaly, prim rol de dramă și comedie, și cu cei mai distinși artiști români vor da câteva reprezentații române în toate orașele de peste Carpați...”

Apoi, directorul însuși a plecat la Brașov, în jurul lui 10 mai, ca să închirieze sala de teatru și să primească necesara concesiune pentru reprezentații, stabilind de la început numărul acestora și prețurile билетelor de spectacol.

O așteptare febrilă a cuprins publicul românesc după această trecere prealabilă a lui Pascaly. Ziarele, revistele, *Telegraful român*, *Gazeta de Transilvania*, *Albina*, *Familia* stârneau și mențineau trează curiozitatea și mai cu seamă emoția cititorilor, anunțând solemn datele reprezentațiilor, lista repertoriului, numele artiștilor și calitatea generală a jocului lor.

În sfârșit a pornit și trupa. Pe o vreme de ploaie, mohorâtă, așa de urâtă încât tradiționalul *maial* al brașovenilor a trebuit amânat de pe 15 pe 18 mai, membrii acesteia au sosit la Brașov sâmbătă, în 16. Prima reprezentație a avut loc a doua zi, duminică 17, cu piesa *Orbul și nebuna*, dramă în cinci acte, tradusă de Matei Millo. Nu se poate spune cu ce entuziasm a fost primită această manifestare de artă românească, de altfel ca și cea de marți 19, când s-a jucat comedia în trei acte *Gărgăunii* sau *Necredința bărbaților*, în traducerea lui Pascaly. O atmosferă sărbătorească stăpânea și în rândurile actorilor ca și în ale spectatorilor; jocul a devenit mai viu, mai expresiv, aplauzele nesfârșite, chemările la rampă repetate.

Dar chiar din primele cronici, printre comentariile elogioase, printre aprecierile superlative cu privire la arta actorilor, se strecura o ușoară imputare: de ce cea mai mare parte a repertoriului să conste în drame și comedii franțuzești? Poate la fel gândea, în cușca lui, și sufleurul care trăia acum o nouă experiență patriotică, un contact reînnoit cu Transilvania, în alte împrejurări de viață.

Într-adevăr, în repertoriul anunțat de *Familia*, abia de se găsea vreun titlu prizărit de piesă românească, în vreme ce traducерile, mai ales din franceză, abundau.

Totuși, auzirea limbii naționale pe scenă încânta pe românii brașoveni care admirau și jocul și dicția actorilor și costumele lor. În *Gazeta Transilvaniei* din 4 iunie s-a publicat un comentariu ultra elogios la adresa jocului trupei:

„Producțiile dramatice ale domnului Mihai Pascaly de până acum ne-au dovedit din nou, nu numai prin acurateța reproducerii și a personificării rolurilor cu toată exactitatea și decența artei dramatice și scenice, ci și cu aplaudata agilitate și regularitate în tot ceea ce formează întreaga sistemă a producțiunii pieselor, că muza română Thalia, cea mai ageră dintre muzele străbunilor noștri, și-a reșezat domiciliul său cu statornicie în sânul acestei societăți, și cu ea în mijlocul națiunii daco-romane”.

Cu toată îmbrăcămintea prea pompoasă a stilului, se simte în cuvinte o admirație autentică și un entuziasm dintre cele mai calde. De altfel, nu numai în aplauze furtunoase și cronici elogioase și-au manifestat brașovenii bucuria și simpatia față de spectacolele românești, ci în aceeași măsură aproape, și la banchetele și sărbătoririle de după spectacole, transformate în exultante agape de comuniune între frații de dincolo și de dincoace de Carpați.

Sibiul a fost următoarea etapă spre care s-au îndreptat soții Pascaly, soții Gestianu, soții Velescu, Ion Săpeanu, Simion Bălănescu, Victor Fraiwalt, Catinca Dumitrescu, Maria Vasilescu și Mihai Eminescu.

Au ajuns în oraș în dimineața de luni 15 iunie și s-au instalat toți la „Hotel Bukarest”, unde trăgeau mai toți românii care veneau în Hermannstadt. Cum prima reprezentație a avut loc abia în 20 ale lunii, Eminescu a avut prilejul de a se plimba prin vechile locuri cunoscute, prin Jungwald, unde se dădeau o mulțime de serbări în aer liber, organizate de o seamă de instituții ori asociații după vechi tipice cât se poate de pitorești; și-a căutat prietenii pe care și-i făcuse cu doi ani mai înainte și a fost căutat de aceștia, căci vestea despre venirea trupei se răspândise încă de mult prin ziarele locale.

S-a întâlnit din nou cu Nicolae Densușianu cu care a discutat, probabil, din nou, foarte aprins, la o masă din Volksgarten sau în Brunsbaugarten, despre starea literelor române în general, subiect aprig susținut de Eminescu și interesând mult tânăra „intelighenție” ardeleană, despre starea teatrului românesc în particular, cu referințe desigur și la repertoriul trupei pe care o însoțea.

Se vede că Eminescu și-a arătat și el nemulțumirea față de lipsa pieselor românești din reprezentații, deoarece în cronică-corespondență pe care o trimite Densușianu *Familiei*, mijeste același reproș. Și poate și unele observații critice destul de interesante strecurate în pomenita cronică, cu privire la singura piesă românească jucată, *Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni* de D. Bolintineanu, ca de pildă constatarea lipsei de legătură între acte, dăunând construcției generale dramatice, vor fi aparținut tot poetului. Spectacolele au început și aci în aceeași atmosferă sărbătorească, buchete și coroane de flori cu cocarde tricolore au fost aruncate actorilor căroră li se analiza jocul, în parte, în cronici pline de însuflețire.

Bineînțeles, Pascaly culegea toate sufragiile publicului, atât român cât și străin, în aparițiile, remarcabile se pare, din *Ștrengarul de Paris* și în special din *Mihai Viteazul*.

Teatrul român a fost onorat de prezența excelenței sale baronul von Ramming, iar ultima reprezentație la care s-au jucat

piesele *Sărmanul Jack* și *Poetul romantic* de M. Millo, a fost dată în folosul săracilor din Sibiu. Schimbul acesta de gesturi amabile creștea popularitatea și prestigiul trupei românești care a fost sărbătorită printr-un banchet dat în sala hotelului *La împăratul roman* (Zum römischen Kaiser), în seara de 29 iunie.

Peste 150 de persoane au participat la acest eveniment, memorabil pentru românii din Sibiu, prezidat de Iacob Bologna, fost consilier aulic. S-au pronunțat cuvântări pline de patos patetic, iar toastul lui Pascaly a electrizat pe participanți. Se înțelege cât se va fi delectat în momentele acestea poetul pentru care întreaga demonstrație părea un ecou, o reminiscență sau o confirmare a visurilor *Daciei literare*, ale conducătorilor ei, pentru care teatrul constituia unul din instrumentele cele mai potrivite în scopul realizării mult doritei unități culturale și al stimulării activităților creatoare în dramaturgia românească. Plin de însuflețire stăpânită, el circula printre grupuri, trecea de la unul la altul observând reacțiile, se arăta familiar, dar rămânea în obișnuita lui detașare. Atunci l-a văzut fiul lui Gheorghe Barițiu, Ieronim, și el scriitor, care a rămas impresionat de frumusețea tânărului, de părul lui lung și negru, de ochii mari, migdalați, „plini de o veselie melancolică, niște ochi expresivi, vorbitori și totodată misterioși”. Atât i s-a părut de izbitoare liceanului Barițiu personalitatea lui Eminescu încât a vrut să afle de îndată ce fel de actor este și în ce roluri joacă. I s-a răspuns că tânărul e atașat trupei în calitate de sufleur, că e plin de talent, dar că duce o viață nefericită.

În zilele care au urmat, poetul a mai fost văzut prin cafenele, apoi a plecat mai departe cu trupa, spre Lugoj. Aci n-au mai stat la hotel, ci la câteva case de români, ca Iova Popovici, Demetriu Papavița, Ștefan Barcianu și alții, care s-au socotit fericiți să poată adăposti sub acoperișul lor pe trimișii culturii românești.

Reprezentările au început la 4 iulie, cu același succes răsunător, cu săli ticsite în ciuda capacității reduse a teatrului și căldurii de nesuferit (exceptând spectacolul din 9 iulie, stingherit

de o ploaie mare care căzuse în timpul zilei). Din cauza căldurii excesive, sufleurul, în cușca sa, adoptase o ținută fără rigoare – cămașa de noapte.

Astfel costumat asista, cu satisfacție, la insistentele rechemări la rampă ale doamnei Matilda Pascaly, căreia i s-a aruncat o cunună de flori cu panglici tricolore pe care sta scris: „Junimea română, doamnei Matilda Pascaly. Pentru arta română, Lugoj – 1868”. Astfel asista la violentele ropote de aplauze care întâmpinau apariția lui Pascaly în *Mihai Viteazul*; astfel se bucura de reușita adăugirilor de repertoriu produse între timp și constând din comedii „naționale” ca *Stelian Pătitul* de Pantazi Ghica, *Frica e din rai* de Pascaly, *Coconul Bârzoii*, *bărbatul cocoanei Chirița* etc.

La Lugoj, Eminescu a întâlnit pe un alt colaborator tânăr al *Familiei*, pe Atanasie M. Marienescu, viitorul folclorist, care a asistat la toate reprezentațiile și a trimis revistei câteva cronici-corespondențe.

Cine știe câte note își va fi luat poetul din informațiile pe care i le-a putut da Marienescu despre folclorul regiunii, despre viața culturală a românilor de aici. S-au întreținut, după toate probabilitățile, și despre teatru, unul din obiectele principale ale gândirii lui Eminescu în vremea aceea, deoarece Marienescu era și autor dramatic și a și pus la îndemâna trupei o comedie într-un act, *Gluma*, care avea să fie jucată la Arad. De asemenea, el i-a arătat lui Eminescu și unele producții personale lirico-patriotice, de felul acelor pe care obișnuiau să le publice inimoșii colaboratori ai revistelor ardelene.

Și aci, la Lugoj, au avut loc sărbătoriri, banchete cu muzică și dansuri naționale. Așa, de pildă, în seara de 20 iulie, șazeci de români au oferit trupei o cină festivă într-o grădină frumos iluminată. Iarăși toasturi, iarăși entuziasm patriotic, iar în încheiere jocuri. În zori, sub ferestrele actrițelor, s-au cântat serenade, într-o foarte romantică atmosferă. Și tot o manifestare de caldă simpatie s-a desfășurat sub ferestrele lui Pascaly, unde

tinerii studioși, recunoscători față de delicata atenție a directorului care le îngăduise intrarea gratuită la reprezentații, s-au adunat, au cântat și au ținut cuvântări care mai de care mai înflăcărare. Directorul le-a răspuns, emoționat, în felul său ușor teatral dar plin de patos sincer, și a fost îndelung ovaționat. Negreșit că Eminescu, mare iubitor de astfel de mișcări sufletești, pe care îi plăcea să le privească din afară, s-a desfătat cu aceste scene care au născut, poate, în el, încă de pe acum, ideea necesității unor atari întâlniri și pe mai departe, menite să întărească acea conștiință națională unitară pe care începuse s-o intuiască.

În Timișoara, unde trupa a ajuns la 27 iulie, s-au dat doar trei reprezentații în fața unui public foarte însuflețit și aproape exclusiv românesc. Costumul național al țăranilor bănățeni, atât de sobru, dădea un aspect dintre cele mai pitorești. Figuri însemnate de români, veniți într-adins de la Budapesta, se vedeau la locuri de cinste. Printre ei, Vincențiu Babeș, Alexandru Mocioni. De altfel, cum Matilda Pascaly a născut un fiu în acele zile timișorene, el a fost botezat în ziua de 5 august, onoare deosebită pentru actorii români, de către un membru al familiei Mocioni, căpătând numele acestuia – Andrei.

Și în acest oraș, primirea a avut un caracter festiv. După primul act al piesei jucate mai întâi, s-au distribuit în sală, conform unui obicei al vremii, foi volante cu versuri naive, dar vibrând de admirație, scrise de un oarecare Iulian Grozescu, poet local, și intitulate *Salutare Thaliei române, dedicată societății teatrale române a domnului director Pascaly*. S-au oferit aceleași cununi de flori cu cocarde tricolore, s-au ținut lanț aceleași mese sărbătorești de seară, după orele de teatru, în parcul Coronini, cu asistență foarte numeroasă.

Șederea în Arad a fost mai lungă, din pricină că mai întâi s-a îmbolnăvit Pascaly, apoi Gestianu, și unele spectacole au trebuit amânate. În plus, au survenit și schimbări de itinerar. S-a renunțat la Oradea Mare și la Gherla. În acest orașel, urma să se țină,

după tradiția instituită, în ultima decadă a lui august, Adunarea Asociației Transilvane, la care Eminescu asistasese cu doi ani înainte la Alba Iulia. Cum evenimentul era într-adevăr de primă mărime în lumea și conștiința românilor din Transilvania, Eminescu îl va fi convins pe Pascaly să sporească importanța festivității prin participarea trupei sale. Zvonul despre venirea teatrului românesc în zilele Adunării s-a lățit foarte repede și cea mai mare parte a publicului aflat de față la dezbateri fusese atrasă de mulțămășteptata prezență. Motive necunoscute însă au hotărât conducerea trupei să renunțe în ultima clipă la proiectata surpriză.

Pentru a satisface pe deplin auditoriul românesc din Arad, și el atât de generos și de entuziast în năzuințele-i patriotice, Pascaly a mai recurs la un mijloc foarte sigur de a suscita temperaturi afective foarte înalte, și anume, la recitări din poeți ardeleni. Astfel, la prima reprezentație, el însuși a declamat o poezie a lui Atanasie Marienescu, *Adu-ți aminte, Românie*, iar Matilda Pascaly, în costum național, a dat glas, în seara de 18 august, în cinstea unui oaspete foarte prețuit, venit de departe să asculte și el limba națională pe scenă (cum făcuseră și unii români din comitatul Zarandului, mergând pe jos cale lungă), a dat glas unei poezii a acestuia, intitulată *Copila română*. Iosif Vulcan, fiindcă de el este vorba, a trebuit să apară alături de doamna Pascaly pe scenă, împărțind aclamațiile cu artista.

Și în seara aceea de pomină pentru cei care au fost de față, Vulcan a avut prilejul să cunoască în sfârșit *de visu* pe vechiul său colaborator căruia îi schimbase cu de la sine putere sufixul numelui și pe care l-a găsit în ținuta vestimentară mai înainte pomenită, adică în cămașă de noapte. Pe deasupra, mai fumând și din pipă! Ce bucurie au trăit însă cei doi, cât au zăbovit asupra unor chestiuni de interes comun, desigur în primul rând literare! Fapt este că au făcut și un oarecare schimb de producții proprii. În afară de poezia amintită, Vulcan a mai lăsat trupei și o comedie cu cântece, în trei acte, intrată apoi în repertoriu, *Nu vătămăți fetele*

bătrâne, iar el s-a întors la Pesta cu două poezii ale lui Eminescu care vor apărea în *Familia* (după aproape un an de întrerupere a colaborării) în numerele din 30 august și 1 octombrie, respectiv *La o artistă* și *Amorul unei marmure*.

După un banchet iarăși generos, la care s-a înmănat lui Pascaly un pocal de argint, trupa s-a îndreptat spre ultimul oraș al turneului – Oravița. Au ajuns acolo în după-amiaza zilei de duminică 30 august și au fost așteptați la gară de un convoi de douăsprezece carete, dintre care una cu patru cai destinată directorului. Eminescu a avut o caretă pe seama sa.

Răgazul primei seri, fără spectacol, a fost petrecut într-un mod încântător pentru poet: privind la costumele și jocurile românești, la dovezile pe care localnicii le înfățișau vizitatorilor din regat în dorința lor fierbinte de a-și susține romanitatea lor atât de contestată. Zelul modeștilor oravițeni în a proba românilor originea lor comună n-a fost pentru poet decât încă un fragment de mărturie întăritoare a convingerii sale tenace despre necesitatea unității culturale.

Oricum, a înregistrat câte ceva în nedespărțitul său notes, detalii etnografice, particularități de limbă, strigături, și a fost mulțumit de cererea unora din notabilitățile locului de a se înlocui în a doua reprezentație piesa *Un amic supărător* cu *Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni*.

Cu Oravița turneul s-a încheiat și, după o despărțire caldă, trupa a părăsit orașul, pornind spre București în ziua de 2 septembrie. Larga buclă a reînnoitei experiențe transilvane s-a închis în poet, lăsând nu o simplă amintire, ci un ferment activ în toată gândirea lui politică, întărită de această mai matură reîntâlnire cu acest dramatic peisaj românesc, natural și uman, supus unei stăpâniri străine, dar în chip esențial neînstrăinat.

Când au ajuns în București, vremea se stricase. Era o toamnă ploioasă și mohorâtă. După absența de patru luni, Eminescu și-a

regăsit ocupațiile, prietenii. Angajat acum ca sufleur permanent al Teatrului Național, alterna în această slujbă cu un alt coleg, sufleur prim. Într-o săptămână făcea acest oficiu la reprezentații, în timpul serii, în următoarea la repetiții, dimineața. Uneori, rar de tot, juca și câte un mic rol, ca acela al ciobanului din *Răzvan și Vidra* de B. P. Hașdeu. Și mai avea de transcris, pe deasupra, fiecare rol actoricesc în caiete separate, lucru grozav de monoton și de plicticos pentru o minte atât de neliniștită, de neostenită ca a lui. Mereu amâna începutul copierii cutărei sau cutărei piese și vrafurile de caiete și manuscrise creșteau pe masa lui de lucru. Ba Pascaly îi mai încredinșase o sarcină: aceea de a traduce o carte germană despre arta reprezentației dramatice (*Die Kunst der dramatischen Darstellung*) de H. Th. Röscher, estetician notoriu, la vremea aceea, carte apărută nu de mult și de mare importanță pentru lumea actoricească. Aici lucrul nu-i mai plăcea, fiindcă nu numai că-l pasiona subiectul, dar avea și enorm de învățat chiar dincolo de chestiunile de specialitate strictă, Röscher mergând, în expunerea sa, de la arta actorului la estetică, filosofie, literatură dramatică și până la fonetică, domeniu în care Eminescu a descoperit legile eufoniei. Și traducând, încercând să fixeze o terminologie de specialitate care lipsea, el dialoga cu sine și nota pe marginea manuscrisului întrebări dintre cele mai expresive, denotând interesul acut față de ideile și materialul cu care era confruntat. De altfel, oprirea mai îndelungă asupra cărții lui Röscher și comentariile, oricât de concise și de puține, dezvăluie o nouă etapă în orientarea gândului eminescian atras din ce în ce mai vizibil de filosofie.

Locuia acum sub același acoperământ cu Pascaly, îngăduit, prin bunăvoința acestuia, într-o cămăruță de la etaj, la capătul unui coridor obscur, alături de o încăpere ocupată de un frate al actorului. Și camera, ca și coridorul, era destul de întunecoasă, având doar o fereastră drept în fața ușii. Ai fi zis, intrând într-însa, că-i un depozit de cărți. Patima nepedepsită a

lecturii începuse. Sute de volume, mai ales vechi, românești și nemțești, zăceau pe podeaua neatinsă de mătură, într-o dezordine familiară doar producătorului. Impresia de depozit era stricată doar de prezența câtorva mobile, indispensabile dar rudimentare, „o sofa roșă”, singur detaliu colorat sau mai bine zis decolorat, deoarece numai cu oarecare îngăduință îi puteai reconstitui nuanța originară. O masă de brad, mult crestată cu tot soiul de caractere, și corolarul ei, scaunul, din același lemn sărac, ușor. Păienjenişul de prin unghere se adăuga la atmosfera pe care o respira interiorul acesta al tânărului intelectual. Doar arar, cuptoraşul de zid din colțul din stânga al odăii dăruia locatarului iluzia unei oarecare plăcute intimități, prin coloritul aprins al limbilor de foc care dansau, răsfângându-și luminile înșelătoare și asupra sofalei unde acela stătea întins, disprețuind orice așternut. La optsprezece ani, învățase să disprețuiască, într-adevăr, multe din lucrurile trupului, care-i păreau că stânjenesc peste măsură posibilitățile de acțiune ale intelectului și spiritului. Spunea: „Noi suntem robii trupului. Ce n-am putea face dacă n-ar cere trupul haine și gura de mâncare.” Să fi fost în aceste cuvinte doar o bravadă a unei fronde juvenile sau expresia unei necesități stringente a unui spirit activ de a se elibera de povara grijilor materiale? Călit poate de anii de lipsă ce începeau să se adune în urma lui și pe care-i bănuia încă mulți înainte, și pentru a răspunde cât mai detașat și superior solicitărilor existenței materiale, pentru a-și crea o disciplină stoică lăuntrică, înalt intelectuală, Eminescu a încercat să le ignore impunându-și o asceză dintre cele mai stricte care a devenit, în timp, o a doua natură. Ochilor exteriori, comuni, însă, indiferența lui suverană față de lucruri părea efectul unei firi dezordonate nevegheată de atenția autoritară și experimentată a părinților în anii formației. Fiindcă, de pildă, el nu mânca la ore fixe, ignorând această convenție generală umană, ci abia atunci când se simțea încolțit de foame, adesea după nopți întregi de lectură sau de scris la

masa de brad, hrănit cu energia artificială pe care i-o dădeau nenumăratele cafele înghițite în camera de unde niciodată nu lipsea tot tacâmul de trebuință pregătirii lor, adică mașina de tinichea cu spirit și ibricul. Sau purta același rând de haine până la uzura completă și se gândea dacă nu s-ar putea imagina îmbrăcăminte și încălțăminte cu durabilitate maximă care să-l scape de chinuitoarea grijă a înfățișării măcar cuviincioase.

Era când vesel și comunicativ, când trist și bântuit de furtuni lăuntrice. În această din urmă stare sufletească, se închidea zile întregi în casă, evitând contactul uman, claustrându-se între cărți. Dar furtunile erau de primăvară, repede trecătoare totuși în acest suflet generos care se răzvrătea mai mult la vederea durerilor obștești decât de suferințele proprii. Priveliștea inechității în domeniul public sau privat îl făcea să devină violent și necruțător în discuții, să arunce imprecățiuni la adresa vinovaților.

Uneori cunoștea nefericirea în dragostea arzătoare, dar timidă și, probabil, neștiută pentru câte o artistă, așa cum se întâmplase când l-a cunoscut pe cu doi ani mai tânărul Ion Luca Caragiale, tot în toamna anului 1868. Se pare că o astfel de pasiune nefericită a fost consemnată și în *Amorul unei marmure*, poezie încredințată la Arad lui Iosif Vulcan și publicată la 19 septembrie/ 1 octombrie 1868 în *Familia*. Poezia vădea o aplecare nouă spre contraste violente, spre forme stilistice încărcate, cu rapeluri, anafocale, simetrii sintactice, comparații revărsându-se în cascadă, epitețe cu nuanță superlativă, dar lăsa să se întrevadă și o dinamică lăuntrică de un fel excesiv răsfrântă într-o dicție poetică și pasionată, neîntreruptă în vehemența tonului:

„De ce nu sunt un rege să sfarm cu-a mea durere,
De ce nu sunt Satana, de ce nu-s Dumnezeu,
Să fac să rump-o lume ce sfășie-n tăcere
Zdrobit sufletul meu.

Un leu pustiei rage turbarea lui fugindă,
 Un ocean se-mbată pe-al vânturilor joc,
 Și norii-și spun în tunet durerea lor mugindă,
 Gândirile de foc.

Eu singur n-am cui spune cumplita mea durere,
 Eu singur n-am cui spune nebunul meu amor,
 Căci mie mi-a dat soarta amara mângâiere
 O piatră să ador.

Murindului speranța, turbării răzbunarea,
 Profetului blestemul, credinței Dumnezeu,
 La sinucid o umbră ce-i sperie despararea,
 Nimic, nimica eu...”

Redundanța stilistică, excesul gesticulației, tipice pentru o perioadă de *Sturm und Drang*, acuză intrarea poetului sub stăpânirea complexului titanice, vizibil încă din prima strofă, unde antiteza Satana-Dumnezeu provoacă o tensiune care se va extinde și va dura, în variate ipostaze, în toată opera de tinerețe a poetului, expresie tot mai accentuată a unei grave inadecvări la real și a unei amenințătoare sfâșieri lăuntrice.

Cu Caragiale, Eminescu s-a cunoscut și s-a împrietenit de îndată la Pascaly. Au stat de vorbă o noapte întreagă despre literatură și filosofie, după obicei. Caragiale a fost uimit mai ales de cunoștințele de literatură germană ale tânărului și în general de personalitatea acestuia atât de marcantă și, evident, atât de promițătoare. A doua seară însă când s-au întâlnit, după spusele lui Caragiale însuși, dispoziția interlocutorului se schimbaseră. Era posomorât și nu suferea să fie contrazis. I se păruse că cea căreia îi fusese adresat mesajul liric nu se arătase destul de sensibilă la el. S-a despărțit devreme de Caragiale, ducându-se să se culce.

Când noul prieten l-a vizitat acasă, a doua zi pe la prânz, l-a găsit dormind în continuare. Trezit din somn, s-a arătat foarte vesel, a glumit și a râs toată ziua, povestind, despre India veche, despre Ștefan cel Mare, ba chiar cântând o doină. Se arătau încă o dată și aci, în mic, nucleele constante ale unor viitoare preocupări.

Îl pasionau tot mai mult folclorul și limba, pe care le studia fără întrerupere. Strângea de pe la alții colecții de poezii populare în manuscris și se exersa să compună versuri în stil popular. Începuse chiar să rescrie opera de inspirație folclorică a lui Barac – basmul lui Arghir – dar după vreo cincizeci de stihuri abandonase încercarea. Îndemna, în schimb, pe prietenii ardeleni atunci aflători în București – Ștefan Cacoveanu, Miron Pompiliu și alții – s-o facă, pentru că ei, venind de la țară, ar fi fost mai aproape de sursele vii ale limbii. Este un detaliu care vorbește despre modestia poetului, cu atât mai rară cu cât se afirmă la o vârstă la care începătorii cred fără limite în capacitățile lor creatoare. De altfel, modestia și exigența îl determinau să publice puțin (anul 1869 avea să vadă doar trei poezii de Eminescu, printre care profetica *Junii corupți*), ba chiar îl împingeau să regrete și ceea ce publicase: „Este o zicală din bătrâni: gura să aibă trei lacăte: în inimă, în gât și a treia pe buze, când îți va scăpa cuvântul din inimă, să nu scape de cealaltă, că dacă ai scăpat odată vorba din gură, n-o mai prinzi nici cu calul, nici cu ogarul, ba nici cu șoimul. Trebuie să cumpănești de o sută de ori o scriere până o dai publicității.”

Lucra mai degrabă noaptea, când i se părea că are în jur liniștea trebuincioasă, iar ziua și-o petrecea mai mult umblând pe străzi. Se oprea la câte un anticar, umbla printre vechituri, citea cu nesaț, cu rapiditate, de cele mai multe ori fără să cumpere. Și pleca mai departe, amestecându-se prin gloata pestriță de pe bulevarde și întârziind adesea până seara târziu în Cișmigiu sau la șosea. Ca întotdeauna, îi plăcea să privească mișcarea, agitația altora, de departe sau chiar din mijlocul lor, dar totuși ca de pe o culme, de la altitudinea lăuntrică.

Îl interesau și evenimentele culturale ale vremii, reprezentațiile ori concertele date de artiștii străini cu faimă care ne vizitau țara. Așa, în martie 1869, a ascultat-o pe cântăreața Carlotta Patti (sora celebrei Adelina Patti), căreia i-a închinat versuri entuziaste rămase în manuscris, intitulate *La o artistă*.

Frecventa apoi, destul de des, o dată sau de două ori pe săptămână, ședințele cercului „Orientul”, fundat la 1 aprilie 1869, și al cărui scop era promovarea culturii literare „prin discuții, lecturi, comunicări intime (adică particulare, n.n.) și publicații”. Sediul cercului se afla în Pasajul Român, deci foarte aproape de Teatrul Național și de casa lui Mihai Pascaly unde locuia încă Eminescu, în dosul hotelului Hugues. Președinte era Grigore Haralambie Grandea, poetul român-macedonean, iar printre membri se numărau prieteni ai lui Eminescu, ca Miron Pompiliu ori Ioniță Scipione Bădescu. Toți erau irezistibil atrași de producțiile populare, toți credeau, empiric sau teoretic, în valoarea unei vechi culturi care-și trăgea seva din neistovita, arhaica rădăcină a creației folclorice. Și cum vara, în vacanță, fiecare din membrii societății era presupus a se întoarce în locul de baștină, s-au alcătuit comisii însărcinate cu adunarea de material folcloric pe regiuni.

Miron Pompiliu cu Ioniță Scipione Bădescu și Droc Barcianu urmau să meargă în Ardeal, Grandea și Cârlova în Muntenia, Minescu și Columbeanu în Oltenia, Gramen Pop în Bucovina, iar Eminescu, Basarab și V. Dimitriu în Moldova.

Nu este sigur că Eminescu avea intenția să-și viziteze peste vară familia pe care n-o mai văzuse de multă vreme, dar familia îl urmărea de aproape prin anumiți presupuși. Acest lucru îl irita rău pe poet, fiindcă îi reamintea de cele multe pe care voia să le dea uitării. Odată, într-una din plimbările prin Cișmigiu, într-o zi de sărbătoare, cu muzică și mulțime zgomotoasă, a fost acostat de un domn care l-a luat de lângă prietenul de care era întovărășit și i-a vorbit cu aprindere câțeva vreme. „Ce au cu

mine?” se întreba Eminescu revenind la amicul său, încercând să-și explice atitudinea familiei. „Pâinea nu le-o mănânc, pragul nu li-l calc. Lese-mă să-mi merg calea mea și să trăiesc din puținul meu.” Căminarul însă nu avea deloc de gând să-și lase feciorul „rătăcit” să meargă pe calea lui, ci ținea morțiș „să-l facă om” după criteriile sale de viață socială. Slujba fiului său la teatru i se părea, firește, în spiritul conservator al timpului, o degradare nemaipomenită, căreia voia să-i pună capăt. De data asta, a recurs însă la mijloace ceva mai ingenioase: cum poetul plecase pe timpul verii din nou cu trupa lui Pascaly, de data aceasta spre Moldova și spre Cernăuți, tatăl său, întâlnindu-l, i-a fluturat prin fața ochilor perspectiva ispititoare a unor studii în străinătate, într-un mare oraș universitar. Desigur, rezistența pelerinului pasionat s-a frânt și, după o scurtă ședere acasă, el a plecat, via Czernowitz-Lemberg, la Viena.

În momentul în care părăsea țara pentru a începe studii superioare la Viena, poetul se afla într-o nouă fază a continuei sale metamorfoze creatoare. Din chiar toamna anului 1868, răsunaseră, cum am văzut mai sus, alte acorduri în poezia lui, apărute odată cu *Amorul unei marmure*. Și forța izbitoare a valorilor stilistice anunța ieșirea din convenția calmă a primei perioade de creație, asemănătoare în multe privințe cu cea mai tenebroasă latură a inspirației bolintinene și heliadești.

În *Junii corupți*, apărută în 1869, la 31 ianuarie/11 februarie, se continua aceeași paletă sonoră și coloristică sumbră, într-o primă tentativă de aplicație socială. Tănărul care visase la vaste poeme legate de revoluția de la 1848, la evocări epic-eroice ale tribunilor din luptele transilvane, se arăta acum atent la frământările sociale politice ale Europei și se entuziasma de furtuna Risorgimento-ului italian. În universul tot mai deschis al preocupărilor eminesciene, interesul social se cristaliza într-o viziune profetică plină de forță, ca la unii preromantici europeni. Ipostaziat în profetul care cobora din purul lăcaș al solitudinii sale

pentru a arunca anatema asupra unei tinerimi blazate, lipsite de ideal, eroul liric amenința cu învierea „poporului împărat” care avea să restaureze libertatea și dreptatea pentru toți în lume.

Câteva imagini nu sunt lipsite de măreție sumbră, cum ar fi cea a tinerilor corupți mânați într-un dans macabru grotesc sau cea a prăbușirii în infern a tiranilor lumii, cu efecte demne de pana unui preromantic mesianic ca William Blake:

„Cad putrele tronuri în marea de urgie,
Se sfarmă de odată cu lanțul de sclavie
Și sceptrele de fier;
În două părți infernul portalele-și deschide
Spre-a încăpea cu mia răsufletele hâde
Tiranilor ce pier!”

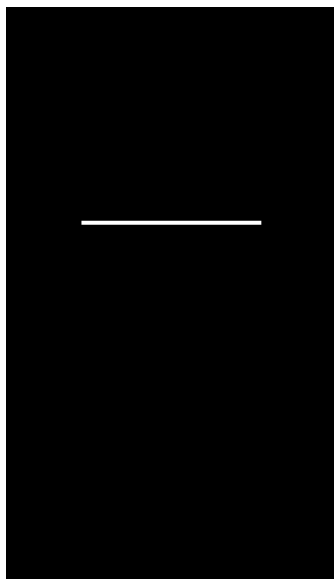
Oricât de vehement răsunau imprecățiile, ele însoțeau cu un efect real adecvat damnațiunea tiranilor visată de îndrăgostitul de libertate absolută.

Pe de altă parte, gestul de neadeziune la realul imperfect, hâd, este exprimat și indirect, prin sentimentul acut de singurătate metafizică de care începe a fi de pe acum bântuit poetul și care transpare într-o destul de neînsemnată poezie, *Amicului F.(ilimon) I.(lea)*, apărută la 30 martie/11 aprilie 1869. Poza preromantică, de titan singuratic și neînțeles, se susține prin comparații numeroase, recutate din aceeași recuzită tenebroasă a preromantismului și romantismului românesc, pe care, cam în aceeași vreme, o foloseau și Hașdeu și Macedonski, cam convențională și cam excesivă. „Nour gonit de vânt”, „buha țipând a jele”, „crucea pusă-n câmpii”, „vulturul ce își târăște aripe frânte”, toate bătute de crivăț și viscol, realizează o atmosferă de pustiire foarte caracteristică de acum încolo pentru momentele de singurătate.

Pe de altă parte, fantezia romantică propriu-zisă începea să se închege tot de pe acum, cum se observă într-o compunere

mai amplă, asupra căreia Eminescu a revenit de câteva ori între 1866 și 1869, și anume *Ondina*. De inspirație probabil germană (va fi avut oare vreun rol *Undine* a lui La Motte Fouqué?), poemul acesta postum poartă marca poeziei erotice a vremii, respiră o sete enormă de dragoste, o căutare impacientă a iubitei, chemări și melancolii fine. Unele neclarități ale imaginii artistice, un amestec de teme și motive, un lexic încă nediferențiat de acela al eroticei pașoptiste se mențineau în această producție care trăda însă preocupările filosofice ale poetului din această perioadă. Ecouri pitagoreice și platonice apăreau aci în imaginea demiurgului arhitect și geometru, purtând simetria în gândurile sale, în muzica sferelor produsă de ritmul universal întreținut de serafimii care înconjură inima lumilor, în ondina idee (*pierdute-într-o palidă fee / din planul Genezei, ce-aleargă / ne-ntreagă!*).

Încă de pe acum, planurile variate ale viitoare creații eminesciene se schițează, toate erau *in nuce* aci. Infuziile de cultură, masive, care se vor produce în etapa ulterioară, a studiilor vieneze și berlineze, le vor îmbogăți, iar experiența personală a poetului le va da adâncimea. Iar dacă e să credem unele rezultate de cercetări mai noi, Eminescu pleca la Viena, la 19 ani, cu încheputa traducere a *Criticii rațiunii pure* (*Kritik der reinen Vernunft*) a lui Kant.

Anii de studiu

II. La Viena

Marele oraș european, capitală a Imperiului Habsburgic, l-a primit cu veșnica lui aparență de voie bună, deși era vreme de toamnă. În parcurile întinse de la Belvedere, Hofburg și Schönbrunn, deși peluzele îngrijite arătau încă un verde viu, culorile toamnei ardeau mocnit, respirând blândețea deosebită a plăcutei naturi austriece.

În zilele însorite, Viena își desfășura arhitectura ei impozantă, de majestăți imperiale, dar neunitară, stilurile ei amestecate de la un baroc de solemnități convenționale la un neogotic încărcat, și până la un neoclasic greoi și monoton. Pe deasupra bulevardelor ori promenadelor înțesate de lume pestriță, pe deasupra etalajelor bine luminate și oferind ispititoare plăceri ochiului, se înălțau monumentele orașului. Alături de statui greoaie de generali și împărași, se desenau siluete de fântâni grațioase sau de biserici ca Votivkirche, mica cutie de bijuterii supraîncărcată de ornamente, lucrată parcă în filigran, având, din această pricină, un aer prea puțin evlavios, sau ca templul lui Tezeu din Volksgarten, neoclasic, ca și întregul castel Schönbrunn, imitație după Fontainebleau-ul francez. Cele două puncte arhitectonice definitorii pentru urbanistica vieneză rămâneau însă celebra primărie, Rathaus, și vestitul Stephansdom, ambele clădiri neogotice, flamboaiante, dominând tot peisajul capitalei. Dar împrejurimile! De la veselul Grinzing cu ale sale *Heuriger*, plăcute și curate, îmbietoare crâșme cu produse vinicole proprii, la Heiligenstadt-ul înecat în verdeață, plin încă de amintiri beethoveniene, până la Kahlenberg-ul de pe care se poate urmări fostul itinerar al armatelor turcești venite să asedieze Viena și, din fericire, amarnic înfrânte, toate împrejurimile îi ofereau noului venit ocrotitoare unghere pentru solitudine și reflecție.

Ceea ce avea să modifice însă într-adevăr universul existenței tânărului de 19 ani, erau lăcașurile de cultură ale Vienei, cu tradiție considerabilă. Pasiunea lui pentru teatru l-a purtat foarte

des spre Burgtheater, construcție nearmonioasă, greoaie, întinsă pe o suprafață destul de mare între Primărie și Volksgarten, dar de o importanță covârșitoare în viața culturală a Vienei, atât prin repertoriul clasic bogat și ales, în care dramele shakespeariene țineau un loc de frunte, cât și prin calitatea actorilor, adesea de reputație europeană. Apoi, în această capitală a muzicii europene, opera deținea un loc simbolic. Localul cel nou, ridicat cu începere din 1861, după ce actualul împărat Franz Joseph înlocuise fortificațiile din jurul centrului Vienei cu vestitul Ring, artera circulară a vieții orașului, se terminase în 1869, deși cei doi arhitecți care-l concepuseră muriseră cu un an înainte. Eduard van der Nüll se sinucisese, iar August von Siccardburg fusese victima unui atac de cord, într-atât i-au criticat vienezii pentru acest edificiu care li s-a părut urât și prost conceput, dar care deține până astăzi prestigiul solidității sale impunătoare. Astfel, opera se mutase de la Hofburg în localul de pe Ring, inaugurat la 25 mai 1869 cu *Don Giovanni* de Mozart. Aici, în eleganța clasică a interiorului scandat de cinci rânduri de loji, avea să asculte Eminescu *Fidelio* de Beethoven (chiar dacă de la galerie), ca și alte opere și balet de Glück, Mozart sau Cimarosa, cuprinse în repertoriul acestui oraș căruia îi împodobiseră aura Mozart, Haydn, Beethoven, Schubert și-o împodobeau în continuare Brahms și Bruckner, prowagnerianul fanatic.

Dar muzeele și mai cu seamă faimosul Kunsthistorisches Museum cu sălile pline de Brueghel și Rubens, cu secțiuni egiptene și grecești dintre cele mai edificatoare! Dar palatele, ale prinților Lobkowitz, Lichtenstein, Lichnovsky, ce aer de vechime si istorie adăugau locului!

Spațiul cărților a fost totuși cel hotărâtor pentru întâlnirea lui Eminescu cu Viena. De la rafturile și cuferele cu cărți ale căminarului la biblioteca lui Aron Pumnul, la bibliotecile blăjene și până la Biblioteca Universității și Biblioteca națională, mintea tânărului a parcurs un itinerar cu nenumărate ramificații, pe o

hartă interioară de o diversitate aproape imposibil de decodat și de cuprins. Aici a putut da curs nemăsuratei sale receptivități, aici și-a construit reala *forma mentis* într-un efort uriaș, slujit de un tip special de cunoaștere, sincretic am zice, reunind cunoașterea științifică, filosofică, mito-poetică, într-un mănunchi ce pornea dintr-o rădăcină unică însă, a unei genialități de un fel particular. Aici gândirea lui a devenit europeană, păstrându-și orizontul național, dar situându-l într-unul mai vast, mai relevant pentru raportul valorilor.

În cei trei ani de studii vieneze, Eminescu a lucrat enorm, într-o intensitate aproape nefirească. În afară, viața lui părea normală, aproape de numitorul comun al celorlalți colegi. Lui, limba germană îi era perfect familiară, așa încât dificultățile inerente adaptării n-au existat din acest punct de vedere pentru el. La fel, găsirea unei gazde n-a fost grea: la început s-a instalat în cartierul Alsergrund, pe Porzelangasse nr. 9. S-a înscris de îndată la Universitate, deși ca student extraordinar, audient, având doar dreptul de a asista la cursuri și nu de a da examene. Și-a luat programa cursurilor Universității, pentru a-și putea alege disciplinele și orele pe care avea de gând să le frecventeze. Coborând odată scările vechii Universități, s-a întâlnit cu o cunoștință din anii trecuți, cu Ieronim Barițiu, tânărul care-i arătase atâta prietenie și admirație în răstimpul turneului cu Pascaly prin Ardeal, venit și el să se înscrie tot la Facultatea de filosofie, după buna tradiție studioasă a „intelighenției” ardelene. Și au pornit împreună să caute locul altfel ușor de găsit unde se întâlneau cei peste o sută douăzeci de studenți români din Viena, anume la cafeneaua „Troidl”, pe Wollzeile, la câțiva pași de Universitate. Au pătruns imediat în cercul românilor veniți de pretutindeni, din Regat ca și din provinciile aflate sub ocupație străină, cerc în care Eminescu avea să devină foarte curând o figură populară, participând, ca totdeauna, cu pasiune la discuțiile încheiate aci și continuate după aceea pe stradă,

acasă sau la Universitate, ca și la viața obștească a studențimii. S-a simțit de îndată foarte la locul său în cercul românilor, cei mai mulți transilvăneni și bucovineni, câțiva chiar din Pind. Pe atunci se aflau la Viena Theodor Ștefanelli, Vasile Bumbac, pictorul Epaminonda Bucevski, cunoscuți mai vechi ai poetului de la Cernăuți, apoi Toader Nica și Ioan Becknitz, în a căror tovărășie era des văzut la Universitate, Vasile Burlă, viitorul soț al Matildei Cugler, dr. V. Grigorovitz, profesorul de chimie Nicolae Teclu, credinciosul prieten de mai târziu Al. Chibici-Râvneanu și foarte mulți alții, cu care se întâlnea zilnic. La prânz lua masa la o pensiune cu prețuri convenabile din Rimmerstrasse, cam de 7-8 fiorini pe lună, iar seara se mulțumea cu o gustare la o băcănie din apropierea Universității.

Față de mijloacele materiale foarte reduse de care beneficia poetul (primea de acasă doar 28 de fiorini lunar), aceste locuri de dejun și de cină erau destul de prielnice. Când dispunea de fonduri mai acătării, mergea la restaurante, la „Tata Wihl” sau la Obermayer, de pildă, unde românii fundaseră, după modelul german, probabil, o societate de petrecere studențească „Steluța”, devenită mai târziu „Gorila”.

În momentele de voieșie, de bună dispoziție, destul de frecvente la începutul șederii la Viena, Eminescu se amuza și cânta la rând cu ceilalți, făcând, după spusele colegilor, chiar „multă șagă” cu Fanny, fiica băcanului Moritz; când însă se înnoua, ori se închidea în casă și nu reapărea decât după ce i se potolea furtuna, ori tuna și fulgera în discuții cu caracter mai cu seamă politic. Atunci nu mai răbda părerile adverse și-și impunea cu violență opiniile proprii și pe acest tărâm care-i devenea tot mai familiar, ca și în subiectele privitoare la istorie, filosofie, literatură și estetică. Rămăsese același redutabil interlocutor din adolescență.

Se mai întâlnea cu români și la Universitate. El își purta făptura aleasă, de „zeu tânăr”, cum avea să spună Iorga, prin cele mai diverse săli de cursuri, la prelegerile cele mai neașteptate cu

putință. Fruntea luminoasă, pletele negre acoperite cu un clăbăț lung bănățenesc, ochii adânci, visători, buzele întinse într-un zâmbet ușor ironic, așa îl consemna Slavici în amintirile lui. Nu din întâmplare se înscriesese la Facultatea de filosofie, care îi părea a oferi premisele unor posibile sinteze atotcuprinzătoare ale tuturor celorlalte activități ale spiritului și intelectului. Și pe lângă disciplinele filosofice, cerceta tocmai în această intenție, nesătul de cunoștințe mereu noi și cât mai întinse, Facultatea de medicină, Facultatea de drept, cursuri de istorie și filologie, seminarii de experiențe în laboratoarele de chimie. Astfel, cum se știe, audia, în primul rând, orele de anatomie și fiziologie ale profesorilor Hirtl și Brücke. Anatomistul Hirtl se bucura la vremea aceea de o faimă europeană și străinii care treceau prin Viena se grăbeau să vadă câte ceva din experiențele și demonstrațiile lui. Așa bunăoară, scriitoarea engleză George Eliot nota în jurnalul ei, cu câțiva ani mai înainte: „Altă plăcere pe care am avut-o la Viena a fost vizita la Hirtl, anatomistul, care ne-a arătat câteva din minunatele sale preparații, înfățișând sistemele vasculare și nervoase din plămâni, ficatul, rinichii și canalul intestinal a diverse animale.”

Pe lângă anatomie și fiziologie, care-l introduceau în microcosmosul trupului omenesc, Eminescu urmărea și studiul chimiei și era nelipsit de la orele de experiențe chimice întreprinse de profesorul român Nicolae Teclu, ținute în clădirea Academiei comerciale, pentru instruirea tinerilor săi conaționali în această știință „modernă”. Pozitivismul filosofic al secolului stărnise peste tot curiozități până atunci nebănuite pentru științele exacte și ale naturii și experimentele exercitau o atracție irezistibilă asupra intelectualilor, mai ales tineri.

Eminescu nu lipsea nici de la orele de deprinderi gimnastice tot sub supravegherea lui Nicolae Teclu și, după exemplul germanelor *Turnverein*-uri, în sala chiar a unei astfel de societăți de gimnastică.

Universala sete de cunoaștere a tânărului umanist, frumos și de o curiozitate insașiabilă ca Leonardo da Vinci, îl conducea de la științe și educație fizică înspre filologie, în primul rând, temeiul indiscutabil al oricărei culturi umanistice. Pasiunea pentru studiul limbii care număra acum la el câțiva ani de practică, se înălța în vremea aceasta spre încheierile teoretice expuse de savantul romanist, profesor doctor Mussafia, în orele sale de filologie romanică. Aceasta a constituit, poate pe neștiute pentru poet, una din laturile cele mai rodnice ale studiului eminescian de tinerețe, împlinită ulterior cu întreaga lui operă de creator de limbă.

În altă ordine de preocupări, pasionat ca întotdeauna de cercetarea trecutului, el s-a îndreptat, în mod firesc, și spre istoria antică, mai ales în ipostaza ei romană. La cursurile de istoria Romei, ținute de profesorul Aschbach, el căuta mai mult fundamentele romanității poporului său, spre care fusese orientat de dascălii ardeleni, dar mai presus de orice, de determinanta întâlnire cu Blajul. De altfel, mai toată șederea în Viena, această scenă turnantă a Europei, a fost marcată de înrăurirea mitului cultural, civilizator asupra lui Eminescu, în ai cărui ochi, în acea perioadă, romanitatea însemna pecetea maximei nobilități, certitudinea apartenenței la spiritul continentului european.

În același spirit, probabil, frecvența și cursurile de Drept roman predat în acei ani la Viena de unul din cei mai proeminenți juriști și gânditori europeni ai secolului al XIX-lea, profesorul Rudolf Ihering. Și aci, poate, Eminescu încerca o apropiere nu atât de niște instituții moarte de mult (în ciuda persistenței aplicării dreptului roman în unele țări germanice), cât de un anume spirit vechi, ascuns în acelea, spirit eminent ordonator de structuri printr-o activitate logică de scheme și clasificări, chiar dacă după milenii devenite rigide, osificate. Și mai tânjea poate, neconștient, după disciplina apolinică severă ce prezidase la alcătuirea acelei discipline de către Roma străbună.

Prelegerile de Drept administrativ și de Economie națională, ținute și acestea de o somitate a timpului – Lorenz Stein – îi slujeau, după părerea noastră, tânărului în vederea pregătirii unei posibile activități publice viitoare. Plin de energii spirituale, cum era, cu capul doldora de planuri pentru toate domeniile în care pătrundea, Eminescu subordona în această perioadă de formație în care opțiunile îi erau într-un totu liber, cunoașterea teoretică a activității practice ce încerca să realizeze în variate tărâmuri. Toată pregătirea plurivalentă pe care și-o constituia cu atâta matură chibzuință, nu era deloc urmarea unui impuls entuziast și necugetat al unui tânăr care nu știe la ce să se hotărască și se simte atras de o mie de lucruri odată. Năzuința lui Eminescu spre universalitate este prețioasă și ca operație în sine a geniului său căruia îi trădează natura rară și infinitatea de valențe, dar mai ales ca așezare voită și uneori deosebit de trudnică a unei forțe enorme intelectuale și spirituale puse în chip egal în slujba împlinirii sale, cât și a unor necesități ale neamului său pe care le socotea imperioase în acel moment istoric.

De aceea, mai tot ce a săvârșit el la Viena, cu modestia lui aproape incredibilă, a stat sub semnul acesta dublu: fiecare fapt de viață individuală era îndreptat de el, în măsura în care o îngăduiau, desigur, tinerețea, posibilitățile lui limitate, mijloacele materiale precare, înspre un făgaș util pentru poporul român, pentru viața sa politică sau cultura sa. Așa, spre pildă, a orientat una din prietenii personale cele mai strânse și mai durabile pe care le-a încheiat la Viena, cea cu Ioan Slavici.

Plimbându-se pe coridoarele Facultății de drept, a atras privirile admirative ale unui tânăr bănățean care-și făcea și el studiile în capitala imperiului, profitând de anii de voluntariat în armată. Un prieten comun, medicinist, Ioan Husanu, i-a prezentat unul altuia pe Eminescu și Slavici. Au luat masa împreună și, bineînțeles, o vie discuție s-a încins între ei, cu care prilej Eminescu a întrevăzut, prin intuiția lui excepțională, ce prețios

filon de înțelepciune populară, ce personalitate anunțând pe viitorul moralist se ascundeau în studentul îmbrăcat în uniformă de cătană împărătească, mai vârstnic cu doi ani decât el. Cum însă Slavici trebuia să se prezinte înainte de ora două la cazarmă, Eminescu l-a însoțit până acolo ca să poată continua cum se cuvine acest prim colocviu care avea să devină, cu întreruperi, una din plăcutele obișnuințe ale vieții poetului. Firește, discuția nu s-a terminat nici pe drum și de aceea, până la cinci, când exercițiile militare din curtea cazarmii au luat sfârșit, Eminescu a patruleat întruna prin fața mohorâtului edificiu. Au dus, după aceea, mai departe convorbirea umblând prin parcul din apropiere, apoi așezați la o masă, într-o cafenea mai singuratică. Seara, Slavici a fost din nou condus la cazarmă. De-acum încolo, n-a rămas zi în care cei doi să nu se întâlnească, să nu schimbe păreri, să nu se înfierbânte apărând fiecare opiniile proprii. Eminescu îi ținea lui Slavici adevărate lecții de cultură generală și națională, îi comunica rezultatul lecturilor sale, îi recomanda drumurile cele mai scurte spre izvoarele majore ale culturii. Citea împreună cu el din Schopenhauer, *Despre împătrita rădăcină a principiului rațiunii suficiente*, din dialogurile lui Platon, din studii de religie comparată și multe altele, explicându-i neobosit, deoarece Slavici fusese lipsit până atunci de cunoștințe filosofice. El însuși se gândea la continuarea traducerii din *Critica rațiunii pure* a lui Kant, citea pe Fichte și pe filosofii romantici germani în general și era încă îmbibat de recenta lectură a lui Spinoza. Îi lega pe cei doi noi prieteni mai ales cultul pentru trecutul românesc, despre al cărui făuritor scria pe o pagină de manuscris, cam în acea vreme: „Ce să vă spun! Iubesc acest popor bun, blând, omenos, pe spatele căruia diplomații croiesc charte și resbele, zugrăvesc împărății despre care lui nici prin gând nu-i trece; iubesc acest popor care nu servește decât de catalici tuturor acelora ce se înalță la putere – popor nenorocit care geme sub măreția tuturor palatelor de gheață ce i le așezăm pe umeri”.

Priceput cunoscător încă de pe atunci al cronicilor și al istoriei noastre, Eminescu îl îndoctrina și în acest domeniu pe Slavici, înflăcăându-l pentru vremea lui Ștefan cel Mare, „zimbrul sombru și regal”, și făcându-l să se ralieze la o idee pe care numai la Viena a putut-o concepe. În mijlocul Europei, pe care începuseră a o brăzda mișcările popoarelor cuprinse de vaste imperii, în nucleul de studenți români dintre care cei mai mulți proveneau din provincii românești stăpânite de habsburgi, Eminescu a gândit la o sărbătoare de mari proporții, menită să readucă în inimile și mințile unei contemporaneități îmbătrânite și uituce ecourile vechii străluciri naționale. Cum în 1870 se împlineau patru sute de ani de la întemeierea mănăstirii Putna de către gloriosul voievod, el era încredințat că această cucernică rememorare trebuia neapărat săvârșită, în special ca prilej de întâlnire a românilor de pretutindeni. Întâlnirea ar fi constituit un început de unire culturală, întemeiată pe o conștiință a unui trecut comun de glorie. Gândirea lui Eminescu, aflat acum în plin orizont european, lucra sub același semn al mitului cultural, civilizator, care fecundase și gândirea generației de la 1848, tinzând spre unificare și europenizare, spre trezirea unei conștiințe a participării la istorie, adică la politica europeană de construire a națiunilor moderne, proces în curs la vremea aceea. Așa se explica și interesul fierbinte al lui Eminescu pentru figura detronatului domnitor Alexandru Ioan Cuza, pe care l-a vizitat, însoțind pe alți colegi de universitate, printre care se numărau și Năstasă și Burlă, de Anul nou, la 1 ianuarie 1870, la Döbling, în apropierea Vienei, pentru a-i face urarea tradițională. Mișcat de gestul tinerilor intelectuali români din Universitatea vieneză, Cuza i-a primit cu multă bunăvoință. Este lesne de închipuit ce impresie puternică a făcut asupra poetului personalitatea exilatului care însemnase atât de mult în evoluția Țărilor Române, împreună cu toți prietenii săi, Kogălniceanu, Alecsandri, Costache Negri și ceilalți, în istoria revoluției de la 1848, în Unirea Principatelor mai

cu seamă, la 1859. De altfel, cultul trecutului mai depărtat sau mai apropiat la Eminescu conținea implicit o idee constructivă cu privire la viitor, care reieșea și dintr-o scrisoare din același an 1870, atât de important în gândirea politică a tinereții eminesciene. „...O întrunire a studenților români din toate părțile ar putea să constituie și altceva decât numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru și... am putea să ne gândim mai serios asupra problemelor ce viitorul ni le impune cu atâta necesitate”, scria el.

Reieșea cu suficientă claritate din aceste câteva rânduri atât de înalt și nobil aluzive, ceea ce reclama el de la generațiile noi: unitatea direcției spiritului, adică tocmai ceea ce admira în epocile revoluționare, însuflețite de unitatea idealului de luptă națională și socială. Eminescu dedusese această idee ca pe o necesitate istorică încă de pe vremea când colindase cu piciorul atâtea ținuturi românești și descoperise în unitatea excepțională a limbii, unitatea de fond a spiritului. Și odată ajuns la Viena, a încercat să convingă pe cei mai mulți din jurul său de indispensabilul gând al unirii culturale între toate provinciile românești. Gând nu atât premonitoriu, profetic, cât dedus din datele exacte ale unei deveniri istorice. Aflându-se deci în mediul pe care-l considera cel mai prielnic pentru realizarea acestei idei, în mijlocul tinerimii studioase românești venite din toate provinciile, Eminescu s-a folosit, în arzătoarea sa dorință de activitate cultural-politică, de un instrument pe care-l găsește gata făurit, „România jună”.

Societatea studențească fusese fondată tocmai în anul sosirii lui la Viena și reproducea parcă modelul prim al acestui fel de corp academic constituit din studenții români, „Junimea română”, care ființase în jurul lui Bălcescu, la Paris, cu douăzeci de ani în urmă.

Aprobarea lui Slavici, pentru intențiile sale național-culturale superioare, o câștigase. De acordul celorlalți era aproape sigur, fiindcă cei doi prieteni țineau un loc de frunte în conducerea societății. La început, se urmărise doar strângerea legăturii între

studenții români din Viena prin adunarea lor la ședințele de sâmbătă, așteptate de toți cu atâta drag, încât Eminescu, în orice dispoziție s-ar fi aflat, n-ar fi lipsit pentru nimic în lume de la vreuna din ele. Uneori se organizau modeste programe culturale, alteori excursii la care iarăși Eminescu era cel dintâi. Mergea, se spune, în frunte, cântând, deși nu avea o voce prea bună, dar pentru a-i face și pe ceilalți să cânte, și era însoțit de cel mai năstrușnic și mai plin de fantezie petrecăreț dintre prieteni, de Chibici-Râvneanu. La ședințe, la care asista, din partea poliției austriece, un român de origine, un Toma de prin Munții Apuseni, se discutau mai mult subiecte literare, se citeau recenzii asupra ultimelor cărți apărute și, pe nesimțite, se trecea și la politică. Și ca să nu fie pus în încurcătură trimisul poliției, care ar fi trebuit, negreșit, să raporteze despre cuprinsul discuțiilor politice, atunci când începea alunecarea spre acel tărâm, ședința se suspenda, omul pleca, nefiind în atribuțiile lui să asiste decât la dezbaterile societății ținute în sediul ei, iar convorbirile aprinse se încingeau din nou în vreo cafenea din cele care abundau prin împrejurimi.

S-a ales, desigur, și un comitet de conducere din care făceau parte și Eminescu și Slavici, sufletul societății, și toate energiile au fost mobilizate de poet, ca de obicei în ultima vreme, activ și nelăsător, în scopul ținerii Congresului de la Putna. Trebuia să se facă mai întâi rost de bani și, firește, nu de la niște studenți săraci se puteau strânge. Eminescu a indicat unii oameni în măsură să avanseze acești bani și pe cei care trebuiau trimiși în delegație pentru a-i cere. S-au adresat unor români bogați din Viena, lui Nicolaus Dumba, aromânul din Pind, lui B. Gh. Popovici, bancherilor Perlea și Mureșeanu și au reușit să încropească un fond prim de cinci mii de fiorini. La strângerea fondului au mai contribuit și alte comitete studențești, din țară și din străinătate, din București și Iași, din Sibiu, Blaj, Gherla și Cernăuți, apoi din Pesta, sigur din Viena, din Paris (de unde s-au adunat cele mai mari sume), Berlin, Zürich, Torino. Ideea marei serbări a fost,

spre marea satisfacție lăuntrică a inițiatorului ei, întâmpinată cu o însuflețire curată, autentică, de toți tinerii români de pretutindeni.

S-a alcătuit un *Comitet central al studenților români academici pentru serbarea de amintire la mormântul lui Ștefan cel Mare*, însărcinat cu organizarea importantei festivități și cu publicitatea aferentă. S-a redactat, în luna martie a anului 1870, și o notă care a fost expediată ziarelor și care informa oficial despre intenția comitetului, notă semnată de Nicolae Teclu, președinte, Petru Bită casier, și Mihai Eminescu, secretar.

Nota adoptase o tonalitate gravă căci vorbea despre „muriu monasterului de la Putna”, de „sacrele oseminte ale unui erou român”, de o urnă de argint ce urma a fi depusă pe mormântul lui Ștefan în ziua de 15 august, când ctitoria voievodului își sărbătorea hramul. În paginile *Federațiunii*, ziar românesc din Pesta, înștiințarea apărea la 22 mai/3 iunie, când numele lui Eminescu nu mai era, cel puțin pentru conducătorii și cititorii jurnalului, un nume necunoscut. Între 17 aprilie și 11 mai, el publicase, sub pseudonimul Varro, trei articole, *Să facem un congres*, *În unire e tăria* și *Echilibrul* (în două numere consecutive). Un curaj impresionant în spunerea ritoasă a lucrurilor pe nume, o stringență logică excepțională în argumentație deosebesc aceste articole de tot ce se publica la vremea aceea în ziarele și revistele românești din Transilvania.

Primul articol, *Să facem un congres*, afirma necesitatea convocării unui Congres al românilor ardeleni în eventualitatea căderii guvernului de atunci – Giskra-Hasner –, cădere care ar fi adus după sine și ruinarea principiului dualist de guvernare, recent instituit, în 1867, în sânul vechiului și din ce în ce mai artificialului Imperiu Habsburgic, confruntat cu începutul luptei națiunilor oprite în el pentru libertate și autonomie. Acest congres trebuia să impună conducerii politice a imperiului, voința unanimă, imperioasă, a românilor, hotărâți să iasă, ei, cei mai vechi și mai mulți în Transilvania, din starea de inferioritate

în care erau ținuți. În acțiunea pe care o preconiza, Eminescu recomanda, în primul rând, solidaritatea cu celelalte națiuni asuprite din Transilvania, și apăsa asupra sacralului principiu al suveranității popoarelor (semn că frecventarea cursurilor de drept nu era deloc inutilă sau superfluă în programul global al formației intelectuale urmărite de tânărul poet).

El susținea punctul său de vedere privitor la români cu o vehemență aproape egală cu cea căreia îi dăduse curs în *Junii corupți*. „Sta-vor ei cu mânele în sân [...] ori vor merge cu fruntea deschisă, solidari cu celelalte națiuni cari au aspirațiuni comune nouă, spre a apela la simțul de dreptate al tronului, spre a-l sili să ceadă voințelor supreme ale popoarelor? Până când să domnească cutare ori cutare și nu toți? Suveranitatea și legislațiunea trebuie să purceadă de la toate popoarele ca atari, și puterea executivă trebuie redusă la simplul rol de mașină fără voință proprie în mecanismul cel mare al statului. Nimeni nu trebuie să fie aicea stăpân decât popoarele însele, și a trece suveranitatea în alte brațe decât în acelea ale popoarelor e o crimă contra lor.”

Mai departe, diatriba împotriva nevrednicilor, a bicsnicilor, a „sufletelor de sclav”, care acceptă starea de inferioritate a poporului pentru a se bucura de posturi și privilegii, apoi îndemnul pasionat la energie și caracter, precum și la disprețul vieții personale pentru împlinirea datoriei față de popor, sunt tot atâtea mărturii impresionante ale unei etici de nebănuite altitudini, aliate uimitor cu o înflăcărată implicare în planul acțiunii imediate, la acest tânăr de abia 20 de ani.

Pentru agresivitatea în ordinea ideilor, firește, din cel de-al treilea articol, *Echilibrul*, Eminescu a fost citat de către procurorul public maghiar din Pesta, devenind obiectul unui proces de presă. Articolul era îndreptat tot împotriva dualismului austro-ungar ca principiu arbitrar, cu totul ilegal, de guvernare, și mai ales împotriva îndărătniciei conducătorilor care se opuneau autonomiei Ardealului.

Atacul la adresa claselor dominante din Ungaria atingea o maximă violență verbală, dar e interesant de remarcat că, în câteva rânduri, Eminescu făcea deosebirea între magnați, conducătorii maghiari și popor, așa cum făcuse și în *Geniu pustiu*, romanul început la București în 1868 și definitivat la Viena cam tot în această perioadă. Analiza ilegalei instituirii a dualismului avea o desfășurare logică impecabilă și culmina, ca soluție pentru o bună și legală conviețuire a naționalităților în cadrul imperiului, cu recomandarea „egalei îndreptățiri” a tuturor din care se putea naște un adevărat echilibru.

Iată cum încă atât de tânăr, Eminescu se afla în miezul încâlcitelor probleme politice ale Imperiului Austro-Ungar, ca unul care din adolescență cunoscuse și adâncise necesitățile și vicisitudinile vieții publice naționale, a poporului său. Ceea ce izbea de la primele rânduri era perfecta familiarizare cu toate amănuntele problemei în discuție, rod probabil al unei îndelungi meditații și al unei riguroase documentări. Înlanțuirea strictă, fără greș, a argumentelor juridice stăpânite ca de un constituționalist experimentat, stilul de o persuasivă limpezime, retorica întregă a discursului nu făceau decât să sporească indignarea cititorului față de stările de fapt atât de flagrant nedrepte, cât și admirația lui pentru inteligența critică, multilateralitatea preocupărilor, seriozitatea și adevărul informației acestui tânăr, care cita și pe Kant în toiul expunerii politice. Dar mai cu seamă se cerea admirată etica lui aleasă, hotărârea lui luptătoare nestrămutată.

Și judecând ponderea acestor articole în complexul orientării plurivalente descumpănitoare aproape a lui Eminescu, nu te poți opri să nu bănuiești măcar, orientarea lui inițială spre o carieră publică, politică, prin care nădăjduia să intervină salutar în viața tinerimii românești de pretutindeni, făcând-o să convergă spre o direcție unică, pozitivă, de gândire socială și națională.

Între toate aceste stări de fapt, între care el rămânea neclintit în atitudinea lui condiționată de idei sau mai bine-zis de idei, el nu neglija însă contactul cu patria unde urmărirea, cu aceeași atenție încordată care-l caracteriza, mersul lucrurilor, evoluția situației politice, relațiile dintre albi (conservatori) și roșii (liberali). Până atunci, nu publicase decât în ziare și reviste ardelenene. Acum, în 1870, printr-o mișcare negreșit deliberată, așa cum îi erau mai toate în vremea activă și hotărâtă a tinereții, a trimis, de la Viena, primele versuri către o revistă ieșeană cu o vechime abia de trei ani, dar singura cu prestigiu deja câștigat – *Convorbiri literare*. Apariția în revistă a poeziei *Venere și Madonă* a marcat o dată istorică de-a dreptul în raporturile dintre poet și organul Junimii, însemnând începutul unei colaborări îndelungi care a sfințit paginile publicației ieșene. Imagini calde, versuri sunând din când în când deosebit de armonios, anunță de pe acum pe viitorul poet liric de suflu superior, deși violențele antitetice trădând sfâșierea lăuntrică fundamentală sunt încă prezente.

Publicarea acestor versuri s-a produs la 15 aprilie, deci într-o etapă de ebuliție maximă a ideilor politice și a activităților aferente. Fiindcă Eminescu considera ca atare și pregătirile pentru sărbătoarea de la Putna, în așteptarea căreia făcea tot felul de intervenții pe lângă foruri și personalități, încercând să agite, să mobilizeze spiritele în aceeași unică direcție a faptei entuziaste pe tărâm național, pe care o socotea și necesară pentru binele obștesc, și rodnică în urmări pentru istoria viitoare. Stabilise în acest scop legături cu bancherii și negustorii mai sus pomeniți, printre care și cu foarte înstăritul B. Gh. Popovici care domiciliu pe Fleischmarkt, lângă biserica grecească. Vizitându-l, Eminescu n-a urmărit doar să-i solicite o contribuție bănească mai substanțială pentru inițiativa în legătură cu Putna, ci se pare că ar fi dorit să afle și unele lucruri privitoare la persoana noului domnitor al României, Carol de Hohenzollern, care, în trecere prin Viena spre București, poposisese în casa bogatului neguțator.

Este și aci o dovadă în plus de felul în care interesul tânărului scriitor se menținea treaz pentru orice fapt, oricât de neînsemnat în aparență, dar care se lega în vreun chip de soarta țării sale.

Puțin mai târziu, dar tot în aceleași scopuri, a avut și o întrevvedere cu Petre P. Carp, mândrul, elegantul membru al Junimii recent înființate, corifeul de mai târziu al partidului conservator, aflat acum într-un post de consilier diplomatic al României la Viena și Berlin, după ce fusese câteva luni ministru de externe în cabinetul conservator al lui Manolache Epureanu. Lui Eminescu, Petre Carp i-a făcut o ciudată și amestecată impresie pe care scriitorul a pus-o pe seama originalității personajului care încercase și câteva incursiuni în lumea literelor, printr-o traducere destul de mediocră a dramei *Macbeth* și prin faimoasa recenzie distructivă la *Răzvan și Vidra* a lui Hașdeu, adversar notoriu, de temut al Junimii.

Entuziasmul probabil prea evident al tânărului poet, însuflețirea lui pusă în slujba unor idealuri imediate, active, nu s-au potrivit cu răceala sceptică a aristocratului Carp. De altfel, nici întâlnirile de peste ani n-au putut realiza o apropiere adevărată între cei doi, în ciuda viitoarei apartenențe la o tendință comună politică.

În perioada de interes acut al lui Eminescu pentru activitățile practice, perioadă dominată, cum am mai spus, de valențele mitului cultural, civilizator, și ca atare plină de admirație pentru etapele revoluționare din viața popoarelor când toate energiile se strâng, oricât de imperfect, înspre un singur țel, el urmărea cu strângere de inimă atacurile începute de Maiorescu împotriva intelectualilor ardeleni și bucovineni, urmași ai Școlii Ardelene și susținători ai curentului latinist, atacuri a căror serie pornise încă din 1867, cu *O cercetare critică asupra poeziei române*. În acea vreme, cum observa pe bună dreptate Ibrăileanu, el era filofrancez, ca admirator al revoluțiilor, venera amintirea cărturarilor blăjeni, lăuda pe pașoptiști pentru lucrarea lor dăruită

aspirațiilor obștești, făcea din Horia și din Andrei Mureșanu eroii unor poeme de mari dimensiuni, închina romanul *Geniu pustiu* unor eroi ai revoluției de la 1848 în Ardeal, concepea *Proletarul* sub înrăurirea lecturilor socialiste, recomanda cu entuziasm pe Victor Hugo, pe acel „adorator al poporului și al libertății”. Și tocmai atunci, Eminescu a cunoscut pe câțiva dintre junimiști și s-a apropiat chiar de unii din ei, deși se deosebeau fundamental în ideile sociale și politice. Cât îl va fi durut, bunăoară, detractarea de către Maiorescu a *Lepturariului* lui Aron Pumnul, cartea de căpătâi a adolescenței lui, operată necruțător în articolul *Observări polemice*, apărut în 1869 în *Convorbiri literare*! De altfel, și în articolul său *O scriere critică*, apărut în *Albina* din Pesta (în nr. 3 și 4 din 7/19 ianuarie și 9/21 ianuarie), el combătea direcția antipașoptistă a gândirii lui Maiorescu și lua apărarea lui Aron Pumnul și a întregii sale generații. Era, desigur, el însuși în măsură acum să înțeleagă și deficiențele și slăbiciunea antologiei întocmite de dascălul său, dar judecata sa istorică, „cronistică”, proiecta cu alt fel de înțelegere, mult mai complexă, faptele antecesorilor, în lumina adevărată a idealurilor cărora le slujiseră.

Și totuși Eminescu devenise colaboratorul *Convorbirilor literare*. Ochiul sigur al intuiției sale percepușe sensul deschiderii încercate de revista ieșeană, precum și forța intelectului maioreșcian care punea ștachete înalte, descumpănitoare chiar pentru epocă, în fața culturii românești.

Prin luna februarie sau martie, după spusele lui Iacob Negruzzi, „secretarul perpetuu al *Convorbirilor*” primise o scrisoare „scrisă cu litere mici și fine ca de o mână de femeie”, însoțită de manuscrisul poeziei *Venere și Madonă*. Negruzzi citise poezia, o recitise și a doua zi de dimineață alergase la Maiorescu. „În sfârșit, am dat de un poet!” îi strigase el, iar Maiorescu, citind și el, se lăsase contaminat de entuziasmul lui Negruzzi și reținuse manuscrisul. La prima ședință a Junimii, dăduse citire poeziei și toți cei de față au fost încântați, mai ales de obicei scepticul

și malițiosul Vasile Pogor. Negruzzi regreta însă că pierduse scrisoarea ce însoțea poezia, „tot atât de originală și de interesantă ca și poezia însăși”.

Firește, curiozitatea junimiștilor a fost sporită de lipsa oricărei informații cu privire la persoana poetului, despre care nu se știa nimic decât că se afla la Viena.

Răspunzându-i numaidecât, Negruzzi a pus oarecare întrebări referitoare la viața și ocupațiile poetului, întrebări dintre cele mai neplăcute lui Eminescu care nici nu și-a dat osteneala să răspundă. În schimb, după câteva luni, a trimis un nou poem, *Epigonii*. Curios lucru, poemul contravenea flagrant, aproape cu ostentație, punctului de vedere junimist. Și nu era vorba numai de o manifestare spontană a unui tânăr îndrăzneț care-și afirma astfel felul divers de a gândi trecutul față de acela al conducătorilor revistei. Profesia de credință din *Epigonii* marca mai întâi o dorință certă, o afirmare deliberată a păstrării unei neatinse independențe de gândire din partea autorului, o distanțare netă pe care înțelegea s-o concretizeze tocmai atunci când devenea colaborator al *Convorbirilor literare*. Dar mai mult decât atât, o scrisoare explicativă din partea lui Eminescu venea ca răspuns la obiecția lui Negruzzi, care, exprimând opinia întregii societăți „în care critica juca un rol așa de însemnat, nu putea considera ca autori de valoare pe Cichindeal, Mumulean, Prale, Bolliac etc., din care unii sunt mult mai pe jos chiar de cea mai simplă mediocritate...”

Scrisoarea lui Eminescu, surprinzător de lungă pentru idiosincrasia sa epistolară, se situează la altitudinea ideii.

Senin, neturburat, autorul pornea cu un citat din Schiller, poetul său de predilecție, care deplângea vârsta de aur a scrisului german, rămasă departe în trecut. Și comentând citatul, socotea că Schiller făcea astfel doar un simplu compliment trecutului german, pe când, aplicat la noi, citatul ar fi exprimat un adevăr. „Dacă în *Epigonii*, scria el, veți vedea laude pentru poeți ca

Bolliac, Mureșan și Eliade, acelea nu sunt pentru meritul intern al lucrărilor lor, ci numai pentru că într-adevăr te mișcă acea naivitate sinceră, neconștientă cu care lucrau ei. Noi cești mai noi cunoaștem starea noastră, suntem treji de suflarea secolului, și de aceea avem atâta cauză de a ne descuraja. Nimic, decât culmile strălucite, nimic decât cunoștința sigură că nu le vom ajunge niciodată. Și să nu fim sceptici!”... Și mai departe, revenind la poemul său după o lungă paranteză, spunea: „Poate că *Epigonii* să fie rău scrisă. Ideea fundamentală e comparațiunea dintre lucrarea încrezută și naivă a predecesorilor noștri și lucrarea noastră trezită, rece. Prin operele liricilor români tineri se manifestă acel aer bolnav deși dulce pe care germanii îl numesc *Weltschmerz*. Așa Nicoleanu, așa Skelitti, așa Matilda Cugler, – e oarecum conștiința adevărului trist și sceptic, învins de către colorile și formele frumoase, e ruptura între lumea bulgărului și lumea ideei. Predecesorii noștri credeau în ceea ce scriau, cum Shakespeare credea în fantasmеle sale; îndată însă ce conștiința vede că imaginile nu sunt decât un joc, atuncea, după părerea mea, se naște neîncrederea sceptică în propriile sale creațiuni.”

De o gravă frumusețe, scrisoarea dezvăluie, pe de o parte starea de spirit a poetului de 20 de ani, iar pe de alta dă o cheie în plus celui poem de răscruce în viața și gândirea lui care e *Epigonii*. Este limpede, după lectura scrisorii, că Eminescu se autodefinește în poem, așa cum Schiller se autodefinea, tot implicit, în celebrul său eseu *Über naive und sentimentalische Dichtung*, binecunoscut de poetul român așa cum reiese din toate datele analizei întreprinse în paralel asupra celor două generații, desemnate de gânditorul german drept respectiv naivă și sentimentală, de cel român drept naivă și sceptică.

Condeiu eminescian pătrunde cu finețe și melancolie în orizontul creativității contemporane, în lumea liricii românești bântuite de romanticul *Weltschmerz* (pe care-l tălmăcește frumos prin „acel aer bolnav deși dulce”), pus de Eminescu pe seama

rupturii dureroase între real și ideal, între „lumea bulgărului și lumea ideii”. Ori unitatea între universul realului și acela al imaginarului îi părea, cum îi păruse și lui Schiller, condiția de aur pe care o îndepliniseră cei vechi și căreia îi pusese capăt scindarea dureroasă dintre cele două planuri în sinele artiștilor romantici, adică moderni în sens schlegelian. Și după cum Schiller plângea, ca orice poet sentimental, după integritatea pierdută a celor vechi care vorbeau ca din mijlocul unei naturi cu care se confundau în chip fericit, Eminescu, luând drept model al desăvârșitei „naivități”, într-un sens, am zice, de *natura naturans*, pe Shakespeare, pentru care lume și fantezie erau una, deplora falia ireversibilă produsă în ființa creatorilor. Consecința fatală a rupturii, conștiința că imaginile nu sunt decât un joc, era neîncrederea sceptică, amară a artistului în propria sa creație. „Straiul de purpură și aur peste țărâna cea grea” concentra în poem sterilul joc între „lumea bulgărului” și „lumea ideii”.

De altfel, *Epigonii* își capătă și una din chei, poate cea mai adecvată, de interpretare, tot din cuprinsul scrisorii. Căci plecând de la versurile cu care *Jeremiada* schilleriană începe și sfârșește, adică „Alles in Deutschland hat sich in Prosa und Versen verschlimmert / Ach, hinter uns liegt weit schon die goldene Zeit”, Eminescu a construit, într-o dramatică și convingătoare polaritate, care-i exprimă de acum încolo sfâșietoarea tensiune lăuntrică, imaginea celor două lumi opuse.

Trecutul și prezentul se înfruntă într-o inegalitate covârșitoare de valoare, poemul putând fi interpretat ca o odă înălțată „naivilor” înaintași întru lirică (Negruzzi fiind cuprins între ei în calitatea sa de poet, iar Cantemir este, după părerea noastră susținută mai de mult, Antioh), sau ca o satiră la adresa unui prezent sceptic, rece, neputincios, stocit de idealuri, entuziasm și inspirație, simulând simțirea și forța creatoare. Ceea ce s-a observat mai puțin cu privire la poem a fost însă felul în care Eminescu a fructificat mitul vârstei de aur, pornind de la simpla

sintagmă schilleriană, „die goldene Zeit”, care a devenit „zilele de aur a scripturelor române” și căreia i-a subsumat o lume investită cu atribute mitice, într-o modalitate poetică impecabilă. Iar confuzia voită dintre „Pann, finul Pepei” care „s-a dus”, cum „S-au dus toți, s-au dus cu toate pe o cale nenturnată”, și Pan, zeul al cărui sfârșit a marcat încheierea vârstei de aur, reprezintă o excepțională idee mito-poetică.

Învestind pe unul cu „gură de aur”, pe altul cu „liră de argint”, dând unuia atribute de *poeta vates*, altuia orifice („ca și miticul poet”) și așa mai departe, Eminescu proiecta pe modeștii înaintași într-o lume mitică, salvându-i din planul realului așa cum avea să facă de acum încolo de câte ori va simți nevoia. Indirectă pledoarie pentru toți cei care contribuiseră cât de puțin la constituirea *poeziei și limbii* „ca un fagure de miere”, poemul se constituie și în apărare a *Lepturariului* lui Aron Pumnul cel atât de atacat de junimiști și de Maiorescu. Publicat pe prima pagină a *Convorbirilor literare*, onoare cu totul deosebită acordată numai producțiilor de valoare superioară, *Epigonii* însemna cumva o revanșă a viziunii istoriciste a lui Eminescu, ca și o îndeplinire a unei datorii de conștiință față de maestrul și de măestrul săi, în momentul în care poetul se întâlnea decisiv cu Junimea. Dar el avea să intre pe acel făgaș, iată, cu o independență marcată de gândire, cu un capitol propriu afectiv, moral, istoric, estetic. Înțelesese, cum am mai spus, criteriile și exigențele lui Maiorescu și colaborarea lui la *Convorbiri* a însemnat, cu evidență, adeziunea la acelea, adeziune temeinic chibzuită, cum i-au fost toate. Cu acele criterii se întâlnise teoretic, în paginile revistei, își dăduse seama de vigoarea lor ireductibilă, de necesitatea lor acută în dezvoltarea spiritului românesc la o cotitură hotărâtoare a istoriei. Iar Iacob Negruzzi fusese cumva Hermesul mediator între cei doi viitori „mari”. Și un voiaj în Austria i-a îngăduit secretarului perpetuu al Junimii să-și satisfacă și curiozitatea personală, să-și îndeplinească și misiunea mai generală, chiar dacă încredințată

neexplicit, a unei atrageri definitive în orbita junimistă a promițătoarei înzestrări. El însuși relatează împrejurările întâlnirii la Viena în amintirile sale, la cafeneaua Troidl, din Wollzeile, unde, intrând se așează la o masă lăturalnică de lângă fereastră. „Deodată – scrie el – se deschise ușa și văd intrând un tânăr slab, palid, cu ochii vii și visători totodată, cu părul lung, ce i se cobora, cu fruntea înaltă și inteligentă, îmbrăcat în haine negre, vechi și cam roase. Cum l-am văzut, am avut convingerea că acesta este Eminescu și, fără un moment de îndoială, m-am sculat de pe scaun, am mers spre dânsul și întinzându-i mâna i-am zis: «Bună ziua, domnule Eminescu!» Tânărul îmi dădu mâna și privind-mă cu surprindere: «Nu vă cunosc», răspunse el, cu un zâmbet blând.

- Vedeți ce deosebire între noi, eu v-am cunoscut îndată.
- Poate nu sunteți din Viena?
- Nu.
- După vorbă, sunteți din Moldova... poate din Iași?
- Chiar de acolo.
- Poate sunteți domnul... Iacob Negruzzi? zise el cu sfială.
- Chiar el.
- Vedeți că și eu v-am cunoscut.”

Ca urmare a acestei prime întâlniri, s-a încheiat foarte repede prietenia întărită de săptămâna petrecută „tot timpul cu Eminescu” în Viena, răstimp în care „Jacques” a fost pus la curent cu toate cele ale locului și ale continentului, în discuții nesfârșite, mai ales despre acele lucruri care îl frământau atunci pe poet. Adică despre trecutul și viitorul țării românești, în ale cărei posibilități credea neclintit, despre sorții de izbândă a unei mari literaturi naționale și despre evenimentul la ordinea zilei – războiul franco-german care izbucnise de curând.

În ciuda formației sale germane, Eminescu încă filo-francez pe atunci (după penetranta observație a lui Ibrăileanu), dorea cu înverșunare o victorie franceză.

Tot în cursul acelor discuții, l-a pus pe Negruzzi la curent, și cu destulă nemulțumire, cu amânarea sărbătoririi de la Putna. Vorbindu-i despre acest proiect care ar fi trebuit să se realizeze în 1870 dar, din pricina nesiguranței ce bântuia Europa în urma izbucnirii războiului, fusese lăsat pentru anul viitor, Eminescu i-l arăta ca pe o „datorie” pe care o aveau de îndeplinit.

Întârzierea îl contrariase teribil. „Iată cum se pierde un an din viața noastră comună”, spunea el, cel care se sinchisea atât de puțin de anii, de timpul vieții sale.

Probabil că el se și opusese amânării, dar fără succes, deoarece nota care comunica publicului acest lucru, publicată și în *Federațiunea* din Pesta, din 31 iulie/19 august 1870, nu mai purta iscălitura lui ca secretar, ci pe aceea a lui Ieronim Barițiu.

Printre altele, lucra acum la un basm în proză, la *Făt-Frumos din lacrimă*, încercare de introducere a unei semnificații orifice în personajul tradițional al folclorului românesc. Trimițând basmul spre publicare *Convorbirilor*, l-a însoțit și de o scrisoare către recentul prieten Iacob Negruzzi, foarte grăitoare despre starea de spirit a poetului și străbătută de o iritație pe care nu caută să și-o ascundă, în legătură cu înfrângerea francezilor și cu noua, surprinzătoarea, psihologie, de popor victorios, a germanilor care pătrundeau, din triumf în triumf, într-o Franță eroică, dar condusă de elemente incapabile, corupte, și traversând ea însăși o criză.

Scrisoarea suna așa:

„Scumpe domnule Negruzzi,

Numai Dumnezeu mai poate descurca ce este omul. Astfel, un individ care crede că se cunoaște bine pe sine, care-și urmează liniștit treburile lui or concrete, or abstracte, țesături de painjăn filozofice sau poetice – se trezește într-o bună dimineață c-o întâmplare oarecare – în sine *aceeași* pentru toată lumea – că stârnește în el porniri de cari nici nu visa măcar că există în sufletul

lui; această întâmplare nimicește toate țesăturile combinate de mintea lui și el singur se trezește deodată că e alt om, adesea negațiunea individualității lui de pân-atuncea.

În fine, schimbări de-stea psihologice de s-ar întâmpla numai sporadic – p-ici pe colea – în individul cutare or cutare, ar fi calea-valea; dar popoară întregi să le vezi suferind de această... metempsihoză, or cum pustia i-aș mai zice? Ai crede că sufletele germanilor au trecut în animale și sufletele animalelor în germani.

O, tăcuții, gânditorii, umanitarii germani! Unde sunt ei? Vă-ncredințez că nu-i mai găsești în nici o manifestare a vieții lor. Ziarele Germaniei sunt mai *chauviniste* și mai poltrone decât toate – decât ale noastre chiar, implicând *Columna*. «Die wiilschen Mordbrenner¹», iată titlul unui articol de fond din unul din cele mai serioase ziare; jurnalul *Blätter für litterarische Unterhaltung*² aduce întotdeauna titlul cărților ce ies la lumină: *Das Germanenthum in Österreich*³, *Die Feuerprobe des norddeutschen Bundes*⁴, *Auf, nach Frankreich*⁵, *Vorwärts*⁶, *Geharnischte Sonette*⁷, *Der Krieg Deutschlands*⁸ – 20 până la 30 volume pe săptămână, toate de materia aceasta!

Înainte nu țineau la naționalitatea lor, fiindcă nu prea aveau la ce ținea! Toată lumea lega de numele de German epitetul nu prea măgulitor de «Holzkopf». Azi lucrul se schimbă. Azi îi veți vedea tot așa de tenaci, de greu de deznaționalizat, mândri de numele lor cum sunt Francezii. Iată urmele ce întâmplările istorice lasă în viața psihică a popoarelor.

Dacă e vo fericire pentru care vă invidiez într-adevăr, apoi e aceea că puteți găsi în ocupațiuni literare mulțumirea aceea pe care realitatea nu e în stare a v-o da, la mine e cu totul dimpotrivă; într-un pustiu să fiu și nu mi-aș putea regăsi liniștea.

¹Francezii asasini – incendiari; ²Foi pentru divertisment literar; ³Germanitatea în Austria; ⁴Proba de foc a Uniunii nord-germane; ⁵Sculați-vă, spre Franța;

⁶Înainte; ⁷*Sonete împlătoșate*, ciclul de versuri patriotice de J. M. Rückert;

⁸Războiul Germaniei.

Veți vedea din stângacele schimbări și din neputința de a corege esențial pe *Făt-Frumos* că v-am spus adevărul. De aceea, vă rog, mai citiți-l dv. și ștergeți ce veți crede că nu se potrivește, căci eu nici nu mai știu ce se potrivește și ce nu.

În fine, am vorbit cu Slavici pentru articolele asupra unguirilor. Bietul om s-o cam descurajat când a cetit studiile de Xenopol, pentru că simțea că nu o să poată scrie niciodată astfel; dar asta a fost totodată impulsul de căpetenie care-l va face să vă dea niște articole într-adevăr bine scrise și corect cugetate. Pentru asta însă și-a și destinat un timp de câteva luni până la Crăciun.

Alături cu povestea vă trimit și o notiță asupra serbării de la Putna. Puneți s-o tipărească cu litere cât se poate de mici, nu trebuie să-i dați nici în cea mai extremă aparință o importanță pe care nu va fi capabilă de a o avea.

În fine, rugându-vă să mă iertați, întâiu: c-am scris așa de neglijent epistola, a doua: că vă răspund așa de târziu, a treia: că vă răpesc atâta timp cu ea, – și încredințându-vă totodată despre afecțiunea călduroasă ce v-o păstrez, rămân...”

Am dat *in extenso* scrisoarea pentru globalitatea ei, care conturează o dată mai mult direcțiile multiple ale preocupărilor eminesciene extinse în atâtea teritorii diverse.

Nu el, firește, se află în centrul epistolei, deși aceasta fusese scrisă într-un moment de turburare atât de puternică, încât făcea cu neputință intervenția lui în textul trimis la *Convorbiri* pentru publicare. Dar asta se spune spre sfârșit, pe scurt, cu o urbanitate și o detașare de care numai el era capabil. În fapt, războiul franco-german îl interesa politic, fără îndoială, prin schimbările pe care le putea aduce în echilibrul european, mai presus de orice, totuși, efectele psihologice, morale, culturale survenite în sânul poporului german îl pasionau, după cum se vede în scrisoare, pentru că îi dezvăluiau unele mecanisme specifice apărute spontan, dovedind existența unei adevărate

etnopsihologii care începea să-l atragă într-un studiu de adâncime și durată, prelungit până în anii berlinezi, al disciplinei *Völkerpsychologie*. În densul nucleu consacrat politicei, istoriei și psihologiei popoarelor, o enclavă cu caracter cultural, răsfrângerea în literatură a modificărilor intervenite în sufletul german: *Blätter für litterarische Unterhaltung*, revista cea mai citită de Eminescu la Viena pentru a se pune la curent cu literatura contemporană, publica volume cu titluri ca acela purtat, bunăoară, de un ciclu de sonete ale lui J. M. Fr. Rückert, *Geharnischte Sonette* (*Sonete împlătoșate*), mărturie adăugată la șirul despre transformarea agresivă a germanilor.

Apoi îl recomandă pentru un studiu istoric pe Slavici de a cărui carieră scriitoricească începuse a se ocupa. Apoi despre Putna, interesul său major în acel moment în perspectiva națională. În plin vălmășag de evenimente războinice grave pe continent, Eminescu nu uita Putna. În notița trimisă lui Iacob Negruzzi și care a apărut în *Convorbiri literare* din 15 septembrie 1870, se cuprindea mai întâi o explicare a inițiativei de sărbătorire și apoi o justificare a amânării. Nemulțumirea tânărului entuziast față de viața publică a țării sale se afirma fără înconjur în primele paragrafe ale notei, dând măsura maturității lui de gândire politică. Și tot atât de puternică precum nemulțumirea se arăta și dorința de schimbare pe plan obștesc.

El spunea: „... trebuința cea mai mare ni s-a părut că ar fi o singură direcțiune a spiritului pentru generațiunea ce crește. Rezumându-ne, putem spune că dacă exteriorul acestei festivități are să fie de un caracter istoric și religios interiorul ei – dacă Junimea va fi dispusă pentru aceasta – are să cuprindă germenii unei dezvoltări organice pe care spiritele bune o vroiesc din toată inima.”

Redactarea de o rece, detașată eleganță a notei, acoperea cu greu direcția entuziastă în lucrarea comună pentru binele obștesc, deziderat prim al lui Eminescu, care se zbătea singur spre găsirea

unor soluții fericite de viață națională și socială. Și era cu atât mai vrednică de laudă strădania lui, cu cât el însuși se lăsa adesea bântuit de scepticism cu privire la posibilitățile de realizare. Nu numai pe tărâmul imediat al realului care se înfățișa peste tot vitreg în acea perioadă de istorie numită de el de „tranziție”, ci și în mai generala dimensiune a gândirii politice, unde ideea lui aproape obsesivă despre „o singură direcțiune a spiritului” putea fi cu greu înțeleasă și mai ales urmată în acea etapă istorică. Amara luciditate critică ce însoțea în conștiința geniului tânăr percepția acelui moment istoric străbate și din rândurile unei scrisori către Negruzzi: „... dar am hotărât să nu vă mai scriu impresiunile ce le-au făcut și le fac asupra mea raporturile de azi ale Europei în genere și a țării noastre în parte. Și la ce v-aș și spune ceea ce simt și cuget, când în orice caz nu pot schimba nimica din toate celea.”

Starea lui permanentă de pendulare între dezamăgire și entuziasm se dezvăluia a fi și un produs al unei epoci de grave contradicții, răsrânțe și în eroii propriei opere. Atunci compunea un „tablou dramatic” al cărui erou era Andrei Mureșanu, tribun al revoluției, și lucra la o dramă istorică. Continua, în același timp, să scrie romanul cu subiect din revoluția de la 1848, în Transilvania, început încă din 1868, de la București, intitulat *Naturile catilinare (Geniu pustiu)*, și în care înfrângerea eroilor și a revoluției era privită cu o infinită tristețe. În câteva scrisori (din 6 februarie și 16 mai 1871), îl informa pe Negruzzi și despre starea acestui roman, negând înrudirea acestuia, sugerată de prietenul junimist, cu romanul lui Friedrich Spielhagen, *Die problematischen Naturen*, deoarece nu-l cunoștea.

Pe de altă parte, privirile ațintite asupra războiului franco-german generau în el alte reacții de gândire istoric-politică, din care aveau să izvorască alte lucrări poetice. Proclamarea noii republici franceze, după căderea lui Napoleon al III-lea, îl bucurase mult. Nădăjduia ca astfel Franța să poată învinge în

sfârșit pe germani. Și ridicarea în masă a locuitorilor Parisului, faimoasa *Comună*, îi păruse, un moment, providențială pentru procesul de redresare posibilă a Franței. De aceea urmărise cu interes evoluția acestei prime forme de organizare a unei conduceri proletare și folosisese încă din prima variantă la viitorul poem *Împărat și proletar*, cuvintele răsunătoare ale proletarilor, scrise în spiritul socialiștilor utopici, ale căror texte îi erau bine cunoscute lui Eminescu.

Dar faptele dezamăgitoare nu se arătau numai în planul mare al istoriei, ci și în realul cel mai apropiat, cel mai tangibil. Așa, spre pildă, banii depuși după amânarea serbării de la Putna, de către Nicolae Teclu, la firma *Perlea și Murășanu* din Viena, o sumă de circa 5 000 de florini, au fost pierduți, cei doi bancheri jucând la bursă pe hârtii franceze și dispărând apoi, după faliment, de pe piața vieneză (Murășanu a fugit în America). „Cel mai deprimat și mai abătut decât toți”, după spusele lui Ștefanelli, era Eminescu. Și totuși, el a fost primul care și-a revenit și a reluat cu mai multă sânguință gândul dintâi, căci după părerea lui, pentru o astfel de lucrare unificatoare în spirit, nu era nevoie de bani, „ci numai de inimă curată și de minte deschisă pentru recunoașterea adevărului”, cum relatează Slavici.

Firește, „chestiunile bănești” au fost reluate de câțiva români energici ca Manole Diamandi și Pamfil Dan și rezolvate așa încât, în vara lui 1871, sărbătoarea să aibă loc. Iar unui nou *comitet central* constituit, cu Vasile Bumbac președinte, i-a devenit în cele din urmă conducător Ioan Slavici, urmând ca secretarul, Eminescu, să plece în țară pentru a se ocupa de organizare.

Agitația în legătură cu sărbătoarea cea mare începuse din anul trecut, din 1870. Se lansează apeluri, se luase legătura cu publicații, cu personalități. Persoane dintre cele mai distinse fuseseră antrenate în acțiunea cu sens patriotic atât de adânc. Solicitată printr-un apel semnat de Nicolae Teclu și Ieronim Barițiu, Maria C. A. Rosetti răspunsese cu însuflețire, arătând

pe cine mai atrăsese în incitanta acțiune, printre alții pe pictorul N. Grigorescu. Prin *Curierul de Jassy* se apela la doamnele române din Iași și, tot așa se proceda în Bucovina unde doamnele au și comandat la Viena „învelitoare decorativă” pentru urna ce avea să fie depusă pe mormântul voievodului.

În iunie 1871, se reluau apelurile în care palpita flacăra pasiunii eminesciene întru susținerea aceleiași idei directoare: unitatea. Căci în *Apelul către onoratul public român* se afirma ritos: „Națiunea română voiește cultură, și cultura ei trebuie să fie una, omogenă la Prut și la Lomniș (Someș), omogenă în sânul Carpaților cărunți și pe malurile Dunării bătrâne. Și viitorul, cultura viitorului, unitatea spirituală a viitorului zace în noi, în generațiunile viitoare.”

Apoi tot comitetul central de la Viena lansa, în 20 iunie, un concurs pentru cel mai bun discurs care urma să fie ținut la Putna de către un student. Ceea ce se cerea era concizie, accesibilitate, referire cu precădere la „rolul istoric național al lui Ștefan cel Mare”, abținere de la orice aluzie intenționată la împrejurările politice ale zilei (să nu se uite că Putna, ca întreaga Bucovină, se afla sub stăpânirea austriacă). Alecsandri, Maiorescu, Negruzzi, Pogor alcătuiau comisia care avea să aleagă din cele prezentate. Viitorul istoric A. D. Xenopol, care studia atunci în Germania cu o bursă a Junimii, a fost declarat câștigător.

În 23 iulie, Dimitrie Brătianu scria în *Românul* un cald articol de încurajare a inițiativei, pe care o socotea eroică, reînnodând tradiții prețioase ale luptei generației anterioare, și sconta niște consecințe remarcabile. Alecsandri a fost rugat să scrie un imn ocazional, iar la compozitorii Flechtenmacher și Caudella s-a făcut apel pentru muzica imnului.

De la 1 august, comitetul, în frunte cu Slavici, anunța că și-a stabilit reședința la Cernăuți pentru pregătirea serbării iminente. Iar Eminescu îi răspundea la 3 august lui Dimitrie Brătianu, cu evidentă grațitudine intelectuală, comunicând în scrisoarea

deschisă câteva dintre gândurile sale constante. El care nu i-a iubit niciodată pe liberali, își dădea totuși seama că Brătianu vorbea acum ca un urmaș al pașoptiștilor și i-a răspuns în această calitate. Și, cu superioara-i modestie din totdeauna, abătea atenția de la persoana lui când făcea considerații în spirit hegelian cu privire la desfășurarea istoriei, când cântărea rolul unei mari figuri în istorie sau socotea importanța necesității istorice. Eminescu spunea în răspunsul său, care a fost publicat în *Românul* din 15 august 1871, apoi în *Telegraful* din 18 august: „Dacă o generațiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lănțuirea timpilor [...] Cum la zidirea piramelor, acelor piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi și întinse purtau deja în ele intențiunea unei zidiri monumentale care e menită de-a ajunge la o culme, astfel în viața unui popor munca generațiunilor trecute cari pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complexul de cugetări cari formează idealul lui, cum în sămburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg [...] De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ștefan va avea însemnătate, aceea va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc și s-a realizat pentru c-a trebuit să se realizeze [...]”

Eminescu l-a ajuns pe Slavici în Bucovina puțin mai târziu, după ce dăduse o raită pe la Ipotești. Și la 11 august, sub semnătura amândurora, apărea o înștiințare cum că toate pregătirile erau gata și o invitație către cei ce simțeau românește, de a participa la adunarea însuflețită „de unul și acelaș spirit”.

Câteva zile la rând, vechiul lăcaș și pădurile din preajmă au vuit de larma muncii tinerești, entuziaste a seminariștilor și gimnaziștilor români din Cernăuți, veniți să ajute. Se ridicau arcuri de triumf și porticuri festive, se clădeau ori se refoloseau cuptoare și vetre, se împleteau ghirlande de cetină, se lucrau lampioane,

toate după planul gândit de pictorul Epaminonda Bucevski. După impulsul care fusese dat, toate mergeau neîntrerupt pe făgaș, așa încât Eminescu și Slavici puteau gândi și discuta, plimbându-se ori adunându-se cu alții în clopotniță, despre congresul studentesc care avea să urmeze serbării și care-l interesa în cel mai înalt grad pe poet. Oricât ar fi fost de prins însă de iureșul, de emoția firească ce precedau festivitatea, acesta nu putea să nu sufere înrăurirea priveliștei din jur atât de îmbibată de trecut, trezitoare de atâtea aduceri aminte. Se va fi plimbat cu Slavici și cu Gr. Tocilescu, istoricul și arheologul (în ciuda unor acute deosebiri de păreri politice) printre ruine, descifrând inscripții și desfătându-se la vederea icoanelor vechi.

În acele împrejurări, un călugăr bătrân i-a arătat, pare-se, locul dinăuntru bisericii unde stătuse aninat odată portretul original al lui Ștefan Vodă, înfățișat cum era: „mic de stat, dar cu umere largi, cu fața mare și lungăreată, cu fruntea lată și ochii mari plecați în jos. Smađ și îngălbenit la față, părul capului lung și negru acoperea umerii și cădea pe spate. Căutătura era tristă și adâncă, ca și când ar fi fost cuprins de o stranie gândire... Coroana lui avea deasupra, în mijloc, crucea toată de aur, împodobită cu cinci pietre nestimate [...] Îmbrăcat era vodă într-un strai mohorât, cu guler de aur, iar pe gât îi atârna un engolpion din pietre și mărgăritare. Câmpul portretului era albastru, în dreapta și în stânga chipului, perdele roșii.” Călugărul i-a relatat și o legendă despre mohorârea portretului într-o noapte de pomină, când clopotul cel mare al mănăstirii, Buga, a început să sune din senin, a jale, vestind cumplita moarte a lui Grigore Ghica Vodă, căzut sub mâini ucigașe.

Cu Tocilescu, veniseră ca reprezentanți ai studențimii bucureștene și Gh. Dem. Teodorescu, folcloristul „scos ca din cutie și chitit ca o fată mare”, cum îl prezenta Eminescu lui Ștefanelli, numindu-l cu numele prescurtat sub care a fost cunoscut în epocă, Ghedem, și Ioan Brătescu.

Ultimii doi au luat parte activă la pregătiri și în special Brătescu, deoarece Gh. Dem., foarte util peste tot, se retrăgea din când în când totuși spre a-și scrie corespondențele la ziarul *Românul*. Delegații studenților ieșeni au sosit puțin mai târziu, dar în număr mai mare și deosebit de eficienți mai ales în seara de 14 august, la începutul serbării, când „publicul a dat năvală asupra mănăstirii”. Atunci, în ajun, au început a sosi, în trăsură și căruțe „oaspeții, vestiți ca-n vremurile vechi, prin bubuit de treascuri când ajungeau în dreptul arcului de triumf, la hotarul satului Putna.

Parte din comitet întâmpina aci pe musafiri, parte la poarta mănăstirii pentru a-i îndrepta spre locurile pregătite spre adăpostire. Cele mai de seamă nume se găseau în delegația Moldovei: Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Chr. Cerchez, primarul Iașilor. Numai că Alecsandri, alertat de zvonul persistent al probabilei interdicții a serbării ce ar fi urmat din partea autorităților austriece, a socotit cu cale să-și urmeze drumul spre Cernăuți, la familia Hurmuzachi, abandonând gândul participării. Mai veniseră din Moldova și doi arhieri cu suită de clerici, Josef Bobulescu și Filaret Scriban.

Ca întotdeauna, Eminescu a dorit să se bucure privind, stând la o parte, și a suit pe un deal din apropiere de unde putea urmări toată desfășurarea neturburat. L-a luat cu sine și pe Slavici. La picioarele lor, serbarea primei seri și-a urmat cursul în bubuit de treascuri, în fâlfâit de steaguri, la lumina miilor de lampioane și candelă și în sunetul marșului lui Ștefan cel Mare, cântat de un taraf din Suceava, al lui Vindereu, ai cărui lăutari erau îmbrăcați bătrânește, ca Barbu Lăutaru, cu anterie.

După aceea, cu pompa cuvenită, egumenul Putnei, Arcadie Ciupercovici, a slujit marea slujbă a prohodului Adormirii Maicii Domnului, urmărită de mii de oameni, în glasul de bronz al clopotelor mănăstirii.

În mult așteptata zi a hramului, în dimineața de 15 august, s-a deschis, cu ceremonie, serbarea propriu-zisă. După ce comitetul

de organizare și Eminescu au împărțit, pe foi volante, poemul lui Dimitrie Gusti, *La mormântul lui Ștefan cel Mare* (care i-a fost multă vreme atribuit), s-a format cortegiul în frunte cu membrii comitetului. Aceștia purtau urna de argint, încărcată simbolic cu pământ din toate provinciile românești, precum și celelalte daruri, impresionante mărturii ale unei stări obștești de suferință. Două epitafuri de catifea, albastru și roșu, cusute cu fir de aur, veneau de la doamnele din Bucovina și de la cele din România. Iar printre flamuri, figura praporul comandat de doamna Alexandrina Haralambie, născută Magheru, din Craiova, și pe care pictorul Bucevski zugrăvisese portretul voievodului.

Solemn, recules, cortegiul se îndrepta spre sfântul lăcaș. Tăcut, Eminescu „înainta cu capul plecat” lângă Ștefanelli. Au pătruns în biserică și au stat în fața mormântului. Mulțimea a îngenunchat închinând un gând pios marelui strămoș. S-au ținut cuvântările, s-au depus darurile pe mormânt de către delegațiile care se succedau, s-a sfințit urna de argint de 7 kilograme, pusă pe un pedestal de marmură. Momentul, deosebit de impresionant, a fost marcat de bubuituri de treascuri, de bătaii de clopot. Inscripția de pe urnă, *Eroului, Învingătorului, Apărătorului existenței române, Scutului creștinătății, lui Ștefan cel Mare „Junimea Română Academică”, MDCCCLXX*, a trezit entuziasme spontane, ca acela al colonelului Boteanu care, întors de pe frontul franco-german, unde combătuse alături de francezi, a venit, în mare ținută, să aducă omagiul său și al oștirii române. După ce a rostit o scurtă cuvântare, el a îngenunchat, și-a descins centuronul aurit și, cu un gest patetic, l-a pus pe mormântul „marelui căpitan și cărmuitor de lupte”, sărutând apoi piatra tombală.

În acest moment de maximă emoție, Eminescu, profund turburat, a ieșit din biserică luând cu sine pe Ștefanelli, cu care s-a dus să privească pitorescul spectacol al bucuriei populare. Pregătirile pentru masa de hram aveau aerul unei kermese flamande, cu boul întreg învârtit pe o frigare uriașă de lemn,

de către opt oameni. O veselă înghesuală a urmat pentru ocuparea celor 1600 locuri. Dar înaintea prânzului, A. D. Xenopol și-a rostit sub portic cuvântarea festivă, ale cărei idei concordau pe deplin cu punctele de vedere ale lui Eminescu, privitoare la raporturile dintre trecut și viitor; „... fie ce faptă a lui Ștefan cel Mare e cu atâta mai măreață cu cât noi astăzi putem să ne-o amintim împreună pe mormântul lui, cu cât simțim că în această împreună amintire stă sâmburele unor puteri de viață ce pot să ne întărească în propășirea pe calea dreptului și a adevărului care susțin și înalță popoarele... Iată pentru ce, în bucuria nespusă ce umple sufletele noastre, simțim totuși trecând o umbră de durere, precum trecea prin sufletul marelui viteaz, când, întorcându-se învingător din lupte, știa că-i în ajunul unor noi bătălii!”

La masa sărbătorească la care a luat parte și Kogălniceanu, a prezidat, din rațiuni de administrație, Slavici.

Răzleț, Eminescu se delecta privind bucuria populară, revărsată pe tăpșanul verde din jurul albei mănăstiri. La mese sau pe iarbă, țăranii își potoleau foamea și setea sănătoasă cu bucatele îmbelșugate, cu pâinea care se cocea în cuptoare uriașe, cu tocana care fierbea în cazane pântecoase pe vetre, cu carnea boilor fripți, cu vinul din ploști sau din câni mari de pământ smălțuit. După îndestulare, ca întotdeauna, s-a încins jocul; hora mare și-a desfășurat firul pe iarbă, reunind țărani și intelectuali. Începutul l-a făcut Xenopol, care a luat la joc „pe o fată minunat de frumoasă din Putna”.

Și serbarea a ținut până seara când s-au aprins focurile pe dealuri și iarăși torțe și candelă în preajma mănăstirii. Se pare că acum, vibrând de emoție și el, Ciprian Porumbescu, în vârstă de 18 ani, a cântat pe vioara vestitului Vindereu și că mai apoi i-a spus părintelui său, preotului Iraclie Porumbescu: „Tată, am cântat Daciei întregi!”

Dar după turburarea evocării istorice, a urmat reintrarea în contemporaneitate. În trapeza mănăstirii, neîncăpătoare, s-au

strâns în congres, în primul congres de acest fel, reprezentanți ai studenților români de pretutindeni. E lesne de înțeles că studenții din Viena aveau programul cel mai unitar, scopurile cele mai clare și mijloacele cele mai adecvate pentru realizarea lor. Câte ceasuri trecuse Eminescu explicându-le, lui Slavici și celorlalți, imperioasele necesități ale momentului istoric, păstrarea conștiinței naționale în românii oprimați din Imperiul Habsburgic prin activități ținând la îndeplinirea unității culturale înaintea celei politice. Dar după chiar spusele lui Eminescu, cele patru teme de luat în discuție nu fuseseră aduse de mai înainte la cunoștință celor mai mulți din participanți. De aceea, când vienezii au propus alegerea unui birou permanent, care să convoace periodic studențimea și să fie sufletul propagandei, și, de asemenea, redactarea unei ordini de zi, delegații s-au îmbulzit la discuții, s-au înflăcărat, au vorbit fără măsură și fără disciplină și prima seară s-a încheiat fără vreun rezultat real. Eminescu a privit doar și a tăcut. La miezul nopții, el, Ștefanelli și G. Dem. Teodorescu s-au retras în turnul lui Ștefan cel Mare unde s-au culcat în fânul cosit de curând. Dar Eminescu, bătut de gânduri, a coborât, probabil, din turn, deoarece Slavici afirmă că zorile de zi i-au prins pe ei doi plimbându-se „ca niște lunatici, de-a lungul văii umede”.

Se pare că Slavici se arăta descurajat și Eminescu îl îmbărbăta zicându-i: „hai, acela care vrea să facă ceva nu discută, ci lucrează. Să vezi că n-o s-ajungem la alegerea biroului permanent. O să rămânem tot noi și e mai bine așa. Mergem înainte, îi lăsăm să discute, facem ce știm și lumea vine după noi.” Se enerva însă când Slavici, mai realist, îi răspundea: „Stai pe pace, c-o să vie, dar mai târziu”.

Pricina enervării e prinsă destul de exact de către prietenul sirian, care nici nu-și dădea seama de cât de pătrunzătoare i-a fost privirea: „Eminescu... privea toate lucrurile din *punctul de vedere al omului care nu moare niciodată* și vedea în fiecare clipă întreaga

desfășurare a vieții noastre naționale ca actualitate. În gândul lui toate curgeau repede una dintr-alta...”

Este cuprinsă aci, de fapt, o trăsătură de spirit care face într-adevăr unicitatea marelui poet chiar și atunci, la abia 20 de ani: capacitatea lui de a trăi simultan pe două dimensiuni ale timpului, cea a timpului mărunț al omului, al vieții individuale, al istoriei, și cea a timpului mare, a macrotimpului „timp mitic”, împletindu-le ca puțini alții, încercând să toarne durată în actualitate și să treacă pentru a o salva, clipa în eternitate. Astfel ceea ce spune Slavici luminează, și iată cât de devreme, aparenta contradicție dintre aspirația superioară constantă a lui Eminescu către absolut și inserția lui pătimașă în actualitatea cea mai acută, atât de vizibile mai cu seamă în opera lui târzie.

A doua zi, 16 august, după tipicul mănăstirilor noastre, parastasul ctitorului. S-a oficial slujba de pomenire, – a fost pusă iarăși masă mare sub portic, iar egumenul Arcadie Ciupercovici a citit „vechiul și frumosul necrolog privitor la Ștefan cel Mare”, considerat pe atunci a fi aparținut lui Vartolomei Măzăreanu. La sfârșit, Slavici, ca președinte, a declarat serbarea oficială închisă. Cei mai mulți musafiri au părăsit mănăstirea în cursul după-amiezei, iar discuțiile între studenții care au rămas au fost continuate până în 17 august. Congresul n-a ajuns la nici o concluzie unitară, ceea ce nu l-a supărat totuși prea mult pe Eminescu. Asta însemna ca tot studenții vienezi să rămână pe mai departe în fruntea mișcării pentru a duce în mod eficient mai departe lucrarea. De altfel, cu înțelepciunea lui bătrânească, Slavici avea să noteze mai târziu un gând recunoscător față de prietenul tinereții sale: „Multe din cele ce s-au petrecut în urmă, mai ales în Ardeal și Bucovina, sunt urmări ale acelor frământări. Îndeosebi multe din faptele lui Eminescu și din scrierile lui ar rămânea neînțelese dacă n-am ține seamă de zbuciumările prin care a trecut el când cu silințele lui de a pune la cale congresul de la Putna.”

Ecourile serbării fuseseră numeroase și variate în țară. Hașdeu, iritat de prezența unor junimiști la Putna, și mai ales foarte contrariat de discursul lui A. D. Xenopol, depreciașe mult caracterul festivității de la Putna, refuzând să înțeleagă sensurile ei reale. Am văzut mai înainte ce reacție generoasă avusese Dimitrie Brătianu în preziua serbării, cu articolul din *Românul* în care lauda reînnoarea tradițiilor prețioase ale trecutului.

Eminescu însuși lansa un deziderat cu un ton care amintea retorica generației luptătoare de la '48: „... Să deie ceriul ca să ajungem asemenea momente mai adeseori, să ne întâlnim la mormintele strămoșilor noștri plini de virtute, și să ne legăm de suvenirea lor cu credința și aspirațiile vieții noastre. Numai cu chipul acesta vom putea conserva patria ce avem; numai cu chipul acesta neamul românesc poate spera slavă și pomenire în viitor.”

Greutățile și dezamăgirile au început să se arate însă abia după încheierea festivităților de la Putna. Banii din țară, de mult făgăduiți, întârziiau să vină și creditorii au început să-i încolțească pe organizatori. Atunci Slavici a rămas la Putna și Eminescu a plecat în țară ca să grăbească debursarea sumelor. Și în această chestiune s-a dovedit un factor activ, căci, la o săptămână, a și trimis o scrisoare de liniștire și banii au început să sosească în cel mai scurt timp, așa încât, în septembrie, Slavici s-a putut întoarce la Viena, ca după aceea să plece acasă.

În acest timp, Eminescu se afla la Iași, unde a asistat la câteva din ședințele Junimii, în cursul cărora sudura dintre el și conducătorii cenaclului s-a produs. Și de la noii săi prieteni și comilitoni a încercat (și a reușit), cu generozitatea-i caracteristică, să obțină o bursă pentru Slavici pe care-l știa foarte strâmtorat, ca acesta să-și continue studiile la Viena. Așa încât Slavici s-a întors la Viena cu primii 18 galbeni dobândiți prin intermediul devotatului (și discretului) prieten.

Pentru amândoi însă avea să înceapă acum un timp de neplăceri. Tot felul de acuzații și reproșuri se grămădesc asupra

capetelor lor. Ba că au pus în primejdie existența însăși a societății „România Jună”, semnând ei, membri ai societății, un apel pe care societatea n-a avut nicidecum intenția să-l emită, ba că Slavici s-a făcut președinte al unui comitet pe care nimeni nu l-a ales, ba că a deturnat bani în scopuri personale din fondurile adunate, ba că s-au vândut intereselor străine (aluzia era, firește, la Junimea), tot învinuiri pătimase și de rea-credință, din partea unor adversari personali ca Ioniță Bumbac și alții, ostili, de obicei, celor doi prieteni.

Din această pricină, lucrarea pornită la Putna n-a putut fi dusă mai departe, spre marea durere a lui Eminescu, sosit la Viena toamna târziu. Tot zburciul lui pentru a da viață sărbătorii atât de dorite și mai ales congresului studențesc, marile lui nădejdi în continuarea operei de la Putna în sensul constituirii unei direcții sigure, unitare, a spiritului românesc, s-au văzut amar dezamăgite de votul de blam dat, în mărginirea și răutatea unor oameni lipsiți de o minimă înțelegere a lucrurilor, celor care munciseră din greu și izbândiseră, adică lui Slavici, lui Pamfil Dan, casierul excesiv de scrupulos, lui Vasile Moraru și lui Ion Luță.

Și ieșind din modestia obișnuită, Eminescu și-a arătat încă o dată, în împrejurări de vitrege relații umane, noblețea și generozitatea. El a intervenit în dispută, luând apărarea celor învinuiți pe nedrept și încercând să arunce în balanță, în favoarea tinerilor săi prieteni, toate simpatiile (și nu erau puține) de care se bucura în societatea „România Jună” el, bibliotecarul ei. A vrut să scrie și a și scris un articol explicativ pe care dorea să-l trimită la *Românul* în noiembrie 1871, dar Slavici s-a opus la publicarea lui (după 32 de ani, I. R. Pogoneanu a dat la lumină în *Convorbiri* un articol, după spusa lui Slavici, și o ciornă, „dispozițiunea”) și acuzații au fost siliți să se retragă din societate. Atât de mare a fost șocul suferit de Eminescu, atât de adânc resimțite aceste fapte de gravă inechitate inconștientă cu care se răsplătea o inițiativă de semnificația celei de la Putna, încât se pare că de

atunci, cum spunea Slavici, el n-a mai fost niciodată același om de mai înainte, senin, voios și încrezător. Caracterul i s-a înăspriț în sensul îngrădirii mai stricte a comunicativității (care nici până atunci nu fusese prea mare); a devenit și mai tăcut, și mai rezervat, și chiar mai discret decât fusese.

Și mai cu seamă pierduse orice încredere în posibilitatea de intervenție, cu atât mai mult de modificare, în viața publică, în posibilitatea de barare a acțiunii răului și ignoranței.

Deși în aparență ducea aceeași viață studențească, întreținea aceleași „tabieturi” de lectură condusă până la zi, până la *Litterarische Blätter* ale lui Rudolf Gottschal, frecventa galeriile de artă și muzeele, zăbovea îndelung în fața tablourilor de meșteri flamanzi și olandezi și lua note după explicațiile date de prietenul pictor Epaminonda Bucevski, mergea la teatru ca și mai înainte, la Burgtheater, unde se amuza copios de jocul vreunui comedian năstrușnic ca Meixner ori era mișcat de vibrația tragică a glasului Fredericăi Bognar, sau de strania frumusețe a Augustei Baudius Wilbrandt, continua să frecventeze opera, singur sau cu prietenul Samoil Isopescu (cu care asistase la *Fidelio* de Beethoven) – totuși o strună se rupsesse în el, de neînlocuit, marcând începutul unei dureri existențiale cu urmări treptat tot mai vizibile în gândire și operă.

Îl chinuia din ce în ce mai mult și lipsa banilor, ceea ce tatăl său îi trimitea abia îi ajungea, din pricina scumpirii traiului în preajma unei expoziții mondiale care se pregătea la Viena, și se gândea chiar ca în următorul semestru să se mute undeva, la o universitate din provincie. Cum stătea și prea departe de Universitate, s-a mutat acum într-o cameră cu colegul Samoil Isopescu, în Landstrasse – Adamgasse nr. 5, la al doilea etaj, la o doamnă bătrână.

Aci obținuse îngăduința, atât a colegului cât și a proprietăresei, să rămână aproape tot timpul zilei acasă, așa încât citea și scria întruna, după obiceiul său, purtând vestimentație *sui generis*:

halat alb, papuci de baie, fes pe cap. Cufundat în gânduri, se plimba prin odaie și fredona frânturi de cântece bătrânești.

Dar și amărăciunea înfrângerii unei cauze atât de drepte, și lipsurile materiale au început să slăbească trupul tânăr, până atunci atât de rezistent. Bolnav peste iarnă, a suferit de un catar de stomac și de o hepatită mai întâi, apoi de inflamație intestinală, însoțită de dureri de urechi, și de care l-au îngrijit colegii de la medicină. Firește, în aceste condiții, scrisorile către familie cuprindeau insistente cereri de bani, lesne de închipuit cât de umilitoare pentru mândria aceleia care de mult voise să se dispenseze de ajutorul de acasă.

Toate laolaltă începeau să sădească în el un sentiment ciudat de oboseală, de silă de viață; ciudat pentru că era vorba de un om activ, plin de energie și nesecată curiozitate de cultură, care credea în viață și în valorile ei fundamentale, care în orice clipă, chiar și în cea mai întunecată, lupta încă pentru triumful binelui și al adevărului, în ciuda decepțiilor tot mai dese. Constata cu tristețe, că dincolo de orice doctrină rousseauistă, înaintarea în civilizație și pe scara socială nu însemnau pentru ființa morală a oamenilor progres, ci tentație spre mai tristă superficialitate și minciună, că goana nesățioasă după ranguri și avere producea cumplite răsturnări de valori, ducând la afirmarea impostorilor, a secăturilor cinice și la călcarea în picioare a celor vrednici. De aceea, rămânea tot mai încredințat că viitorul nației e legat de masa largă a poporului, de statornicia vieții rurale în care se păstrează nealterate cele mai autentice valori spirituale.

De aceea, se interesa de tot ce privea lumea lucrurilor durabile. Când acolo, la Viena, se întâlnea cu țărani sau fii de țărani veniți din Transilvania și Bucovina, nu contenea cu întrebări despre modul lor de viață, despre necazurile și bucuriile lor. Ei îi păreau a fi întrupătorii geniului poporului, deținătorii cei mai îndreptățiți ai limbii și poeziei adevărate, reprezentative. Cu prietenul Slavici, făcea „experimente” lingvistice, deoarece „șirienasca” acestuia îi

aducea un material de studiu interesant, pe deasupra celui oferit cu prisosință de studenții originari din toată românimea, aflați la Viena. De altfel, Eminescu era admirat de colegi și pentru româneasca neaoșă și elegantă pe care o vorbea. Deși venit din Moldova de nord și crescut în regiuni cu deformări regionale, mai cu seamă fonetice, destul de puternice în limbă, el eliminase din vorbirea și scrisul său, și încerca să elimine și la intelectualii cu care venea în atingere, imperfecțiunile regionale și se arăta iritat de stălcelile la care era supusă limba românească în publicațiile vremii.

Poate și din acest punct de vedere îl va fi atras pe poet Maiorescu, care a avut și în problemele limbii, el, filosoful și esteticianul, o atitudine perfect judicioasă întărită deopotrivă de argumentul științific și de acela al bunului-simț comun, validată strălucit de dezvoltarea ulterioară a literaturii române. Eminescu exclama adesea indignat: „Ce limbă stricată e la București! În gazete, românește, mai nimic. Singurele cuvinte: ba, da, tu, eu, sunt românești; de altfel, numai vorbe franțuzești, bulgărești, turcești și Dumnezeu mai știe câte alte soiuri...”

Iar titanica muncă de supunere a limbii în tiparele cele mai înalte este de o maximă expresivitate. Lucrările produse acum dezvăluie izbitor cantitatea și calitatea travaliului enorm desfășurat de tânărul poet, cum nu vor mai dezvălui cele de mai târziu. Știind cu ce atenție urmărea în discuțiile cu Slavici particularitățile materialului verbal pe care-l mânuia și descoperind în paginile acelei etape licențele poetice cele mai numeroase, coliziunile cele mai neașteptate între cuvinte, o anume redundanță care mărturisește tendința cuvântului de a scăpa din chinga strânsă de un stăpân încă uimit de forța tainică a vocabulelor și privind cu oarecare îngăduință tendința lor centrifugă, înțelegem, la vers, căutările minuțioase, experimentele operate asupra atât de fragilului și în același timp atât de rezistentului material al limbii. Este ca și cum alchimistul ar fi pus în creuzete elementele și observă îndelung reacțiile lor până să înceapă fuziunea la mari temperaturi.

Sigur că cercetarea aceasta, pasionată, de limbă era dublată și sprijinită de cea folclorică, dar țintind mai mult, în vremea studiilor vieneze, la generalizări și teoretizări menite să întregască, în intenția poetului, vastele sale planuri de cultură națională. Căci instinctul exponențial, ca să spunem așa, se zbatea în el încă din acei ani când încerca să gândească în consens cu istoria și spiritul națiunii sale. Și poetul întreținea o credință neclintită în raporturile dintre creator și popor privity în sens herderian.

Dar dacă limba poeziei eminesciene era mai puțin permeată de înrâurirea simplificatoare și esențializantă a poeziei mari populare în acest răstimp vienez, gândul lui creator începea să iscodească în lumea miturilor, în lumea izvoarelor eterne ale poeziei. Și în contextul general de titanism răzvrătit al creației eminesciene dintre 1869 și 1872, apăreau insule de lumină, mărturisind o aspirație și o strădanie mai înaltă.

Basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, apărut în *Convorbiri literare* din 1 și 15 noiembrie 1870 (IV), marca un început de pătrundere în universul acela sustras fetei curgeri a timpului. Cum scria în *Panorama deșertăciunilor* (Memento mori), poemul conceput la Viena, „... posomorâtul basmu – vechia secolilor strajă – / Îmi deschide cu chei de-aur și cu-a vorbelui lui vrajă / Poarta naltă de la templul unde secolii se torc”. În țesătura basmului acestuia căruia nu i se cunoaște încă prototipul popular, Eminescu, printre elementele selectate dintr-o fantezie romantică în plină ebulție, sub înrâurirea literaturii romantice germane acum parcurse, introducea un fragment de portret al eroului încărcat de atribute orifice. Cântând din cele două fluieri ale sale, unul de doine, celălalt de hore, Făt Frumos, țăran, producea asupra naturii efectele însuflețitoare pe care imnurile orifice ale grecilor vechi le consemnau ca rezultat al cântecului lirei lui Orfeu, în ceea ce privește apele, stâncile, copacii, viețuitoarele.

Anii aceia erau, de altfel, anii în care poetul concepea uriașul

proiect al *Panoramei deșertăciunilor* (Memento mori), temerară trecere în revistă a istoriei umanității, de tipul hugolienei *Legende a secolelor*, cu o adâncă implicație filosofică, și în care Orfeu și a lui „arfă sfărâmată” deveneau simbolul căderii Greciei. Nu în chaos, ci în mare a fost aruncat magicul instrument care a provocat „eterna murmurire” a amintirii grecești. Și din originala tratare a mitului orfic în *Memento mori* s-a răsfrânt, în altă ipostază, o țandără a mitului grec în basmul românesc.

Și tot în *Memento mori* apărea, în fragmentul dacic, o conturare, de o vrăjită frumusețe, a mitului Dochiei, investită cu attribute de zână, și se închea un mit al genezei poporului român, al căderii Daciei și victoriei romane, într-o gigantică teomahie, zeii Daciei împotriva zeilor Romei.

Dacă reamintim și mitul vârstei de aur pe care se brodează *Epigonii*, se limpezește direcția spiritului eminescian de a infuza mit poeziei în duh net romantic și mai cu seamă de a crea mit românesc în sistem analog cu acela al miturilor europene. Și nu numai grecești. Căci în *Sărmanul Dionis* va căpăta o nouă și surprinzător de originală tratare mitul căderii îngerilor, cum se va vedea mai departe.

Astfel, fundamentul imediat folcloric al preocupărilor îl conducea pe poet, ca o trambulină perfect rezistentă pentru salturile sale de greu închipuite îndrăzneli, înspre creația proprie, unde lucrurile căpătau configurări dintre cele mai neașteptate. Așa și alte tărâmurii de interes obștesc, național, de cultură, au consunat cu preocuparea lui creatoare, de moment sau de perspectivă, ca bunăoară, tărâmul teatrului.

Aci, Eminescu arăta o atenție foarte acută problemei teatrului românesc și a repertoriului național. Fusesse o înclinare mai veche, a adolescentului chiar, care se desenase pe urmă cu un profil mai apăsător, în anul turneului întreprins în Transilvania cu trupa lui Pascaly, când poetul culesese impresii și reacții la fața locului. Și cum la el orice detaliu de viață culturală intra într-un plan mai

larg de activitate, și aceste date s-au cuprins într-o perspectivă mai vastă de scopuri general-obștești, patriotice.

Pe atunci, se agita în rândurile intelectualității românești din Transilvania ideea unui teatru național, care ar fi trebuit condus de Iosif Vulcan. Chiar acesta explicase într-un discurs ținut la Deva, la 4 octombrie 1870 – „De ce voiu s-avem un teatru național” –, rațiunile acestei dorințe. Discursul fusese publicat după aceea în paginile *Federațiunii*, în numerele din 19/7, 21/9 și 23/11 octombrie ale aceluiași an. În aceeași chestiune, mai luaseră cuvântul Iosif Hodoș și alți intelectuali ardeleni. Printre cei dintâi a intervenit în discuție Eminescu, cel atât de atent, de deschis la orice mișcare, la orice amănunt legat de viața obștească a Transilvaniei. Și în sensul arătat, el publica în *Familia*, nr. 3, din 18/30 ianuarie 1870, un articol intitulat *Repertoriul nostru teatral*.

Sunt câteva pagini de o uimitoare claritate a țelurilor la un tânăr care abia trecuse de 20 de ani. Cu un realism plin de curaj, vorbea mai întâi despre ceea ce mulți nepricepuți înțeleg prin teatru și anume, acele localuri care „propagă fără conștiință libertinajul în idei, în simțiri și în fapte”. Și în continuare, discuta repertoriul național românesc sărac, găsind cusururi unor comedii ale lui Alecsandri – pe care ca poet îl prețuia mult –, dramelor lui Bolintineanu, și el apreciat pentru legende sale istorice, pieselor comice ale lui Millo și celor ale lui Pantazi Ghica, câțiva doar printre mulți alții puțin cunoscuți.

Recomandabile ca realizare îi păreau piesele lui V. A. Urechia, *Răzvan-Vodă* a lui Hașdeu, „dramă în cele mai multe privințe bună”, *Rienzi* de Samson Bodnărescu, viitorul său prieten, dramatizare după Bulwer, și *Grigore Ghica*, a lui Depăreașeanu.

Ieșirea din impasul sărăciei de repertoriu nu-i părea posibilă decât prin bune traduceri (deși spune – ca și Kogălniceanu pe vremuri – „în genere, noi nu suntem pentru traduceri, ci pentru compuneri originale...”) din marii autori ai lumii care au dat opere cu puternic caracter național, și, mai ales, prin creații originale

serioase, în care tinerii dramaturgi români să dea dovada studierii repertoriului clasic universal. Eminescu susținea că, totuși, în Europa, pe care o vedea „infectată de corupțiune”, de frivolitate, repertoriul clasic întreține o zonă de valori nepoluate. Chiar în Viena, unde el frecventa Hofftheater, teatrul curții, aflat în vădită decadență de când demisionase directorul Laube, aerul curat era întreținut tot de același repertoriu spre care-i îndrepta autorul articolului pe dramaturgii români. Un elogiu entuziast al lui Shakespeare, „geniala acvilă a Nordului”, însoțea recomandările de autori universali de primă mărime care trebuiau studiați (era vremea maximei atenții acordate de poet operei englezului). Se adăugau acestuia dramaturgii spanioli ai secolului de aur (se va fi aflat, poate, atunci Eminescu sub influența vreunei lecturi din August Wilhelm Schlegel despre istoria literaturii dramatice), apoi contemporanul norvegian, Bjørnstjerne Bjørnson. Urma germanul Friedrich Hebbel cu a sa *Maria Magdalena* și poetul danez Holberg, autor al unor comedii populare. Dar lauda care se înalță ditirambic din articol este aceea a lui Victor Hugo, pe care Eminescu, în această etapă titanică a creației, îl vedea ca pe un gigant, luptător pentru valorile libertății.

„Pe popor în luptele sale, în simțirea sa, în acțiunea sa, pe popor în puterea sa demonică și uriașă, în înțelepciunea sa, în sufletul său cel profund, știe a-l pune pe scenă Victor Hugo și numai el. Adorator al poporului și al libertății – scria cu patos romantic Eminescu – el le reflectează pe amândouă în conture mari, gigantice, pe care adeseori puterile numai omenești ale unui actor nici că le pot urmări cu expresiunea. Pe acest bard al libertății îl recomandăm cu multă seriozitate junimii ce va vrea să se încerce în drame naționale Române.”

Pe lângă admirația pentru poetul cetățean al Franței, articolul dezvăluia și o frântură din concepția despre artă a lui Eminescu în această perioadă, mult asemănătoare cu aceea a pașoptiștilor. Pentru compunerile dramatice originale pe care le dorea,

scriitorul cerea „ca piesele de nu vor avea valoare estetică mare, cea etică însă să fie absolută”. Aceste puține cuvinte denotau un punct de vedere interesant în privința artei care era privită în finalitatea ei moralizatoare, de instrument eficient în educarea, în perfecționarea etică a oamenilor. Și această afirmație, a existenței neapărate a unei laturi morale în orice vrednică operă de artă, nu-i scapă din întâmplare de sub condei tânărului preocupat fără de încetare de găsirea modalităților practice ale creșterii unei culturi naționale. Tot în acele pagini, referindu-se la modul în care operele literaturii universale ar putea ajunge în mâinile celor interesați de la noi, recomanda spre lectură volumele editate bine și destul de ieftine ale celebrei edituri Philipp Reclam, cu introduceri judicioase făcute, punând în relief „coeziunea internă și valoarea estetică și etică a piesei”.

Scoaterea în evidență a valorii etice din operele de artă se lega strâns de o altă idee tot din același articol, denotând o fermă convingere spre afirmarea ritoasă a scopului unui repertoriu național român, care trebuia „nu numai să placă, ci să și folosească, ba încă înainte de toate să folosească”.

Era, evident, o idee de mai veche sorginte, pașoptistă, făcând să răsunе și aci, în domeniul dramaturgiei, interesul eminescian acut din această perioadă, pentru viața, pentru activitatea practică. Tot așa cum, lucrând cu folclorul și îndemnând și pe alții s-o facă, pornea de la idei generale despre valoarea enormă a literaturii populare ca expresie a sufletului unui popor, și atunci când scria despre teatrul românesc, despre repertoriul necesar viabilității și utilității acestuia, el însuși încerca să-și aplice ideile pentru a împlini lipsurile dramaturgiei naționale, exersându-le în genul de care cultura românească avea atâta stringentă nevoie.

Această preocupare se arăta cu destulă insistență în scrisorile de la Viena către Iacob Negruzzi. Eminescu mărturisise că e urmărit de gândul unei drame: „Când erai la Viena, mă întrebați dacă nu port ceva în minte. Port și eu acum ceva: o dramă epică,

din care însă n-am scris până acum nici un şir. Nu sunt în clar nici cu forma, nici cu fondul, nici cu părțile singulare, nici cu raportul în care acestea să steie. Sunt mai mult umbre ce le aruncă în închipuirea mea nişte forme care să vie de-acu-nainte. Însă tare-mi pare mie că va rămâne în veci nescrisă. Altfel de împrejurări decât ale mele trebuie pentru a produce ceva mare şi bun totodată.”

Se pare că poetul s-ar fi referit la una din dramele sale istorice cele mai timpurii pe care le-a proiectat şi au rămas în filele manuscriselor ori au intrat, fragmentar, în componenţa altor lucrări, ca *Mira*, *Petru Rareş*, *Cel din urmă Muşatin*, *Ştefan cel tânăr* etc. Iar exigenţa neîndurătoare faţă de propria sa operă nu l-a lăsat să le ducă la capăt.

Luciditatea extremă a lui Eminescu lucra în primul rând asupra producţiilor sale şi este interesant de văzut, dintr-altă scrisoare adresată tot lui Iacob Negruzzi, cum poetul e perfect conştient de inconsistenţa talentului său dramatic, din pricina preponderenţei genului liric şi epic în creaţie. De data aceasta, referindu-se, pare-se, la tabloul dramatic *Mureşanu*, el declara:

„De drama mea n-are să fie nimica, pentru că nu ştiu ce formă să-i dau, pentru că nu e dramă. S-ar potrivi poate mai mult pentru un epos, dar atunci aş pierde vioiciunea scenelor şi a caracterelor ce-mi trec prin minte. Cum vă spun, n-are să fie nimic *din ea*; simt cum se desparte întregul ei în părţi constitutive; din cari fiecare îşi pretinde independinţa sa. De-ar fi fost să fie, apoi ar fi fost cam în maniera lui *Faust*, deşi nu totuşi.”

Într-o altă scrisoare îi propunea lui Negruzzi să-i trimită spre lectură acest tablou dramatic, dacă nu cumva titlul însuşi, „nu-l exclude dinainte de la critică şi publicare”, insinua poetul, ironic, făcând aluzie la alergia junimiştilor la numele lui Andrei Mureşanu.

Şi iarăşi, ca de obicei, nemulţumit doar cu propriile sale forţe şi dorind să vadă în jur cât mai numeroase eforturi convergând

spre cauza unică a culturii românești, el îl determina pe Slavici să scrie și el teatru pe teme din viața satului.

Chiar într-una din scrisorile mai sus-citate, cea în care vorbea de obsesia unei drame epice, îi anunța lui Negruzzi trimiterea unei comedii a lui Slavici. Era vorba de *Fata de birău*, care a și apărut în *Convorbiri literare* din 1 martie 1871.

Nesigur încă de impresia pe care comedia avea s-o facă asupra redactorului-șef, Eminescu încerca să explice punctele oarecum nevralgice ale piesei și mai ales încărcătura de regionalisme: „Nu știi de vă va plăcea; – numai asupra unui moment aș vrea să vă atrag atențiunea: frazele ce vi se vor părea stranii, nu sunt străinismii ci provincialisme. În genere e scrisă cu prea espres colorit local, deși are scene de o gingășie simplă și într-adevăr rustică – scenele dintre Cimbru și Anița. Eu am copiat-o, pentru că era scrisă cu ortografia din Austria.” – încheia cu modestie poetul atât de necruțător cu sine și de îngăduitor cu ceilalți, pentru a justifica intervenția lui în această chestiune. Adevărul era că toate scrierile lui Slavici treceau, în vremea aceea, în scopul corectării și limbii și, uneori, chiar a fondului de idei, prin „mâinile distilatorii”, cum le numea recunoscător șirianul, ale lui Eminescu.

Ceea ce îl mulțumea la alții, ca bunăoară realismul modest al comediei lui Slavici, nu-l putea nici pe departe mulțumi în ceea ce-l privea. Criteriile cu care cântărea și se cântărea erau cu totul diferite. Capul lui arzător, plin de filosofie, de la *Vede* la Platon și Spinoza, la Kant și Schopenhauer, se lăsa bântuit și de fantomele dramaturgiei universale, de la Shakespeare și spanioli, la Goethe și Schiller, autorii lui de căpătâi. Pe marele englez îl recitea acum integral, în traducerea germană Schlegel-Tieck (dar cum am încercat să demonstrăm într-altă parte, și cu originalul englez în față, mai cu seamă la sonete), cu o atenție și o pasiune extraordinară. Scrierile perioadei vieneze abundă în aluzii la opera „divinului Brit”, „a genialei acvile a Nordului”, și în *Geniu pustiu*,

și în *Mortua est* și în *Cugetările sărmanului Dionis* și în *Repertoriul nostru teatral*, dar mai ales în proiectele de dramă istorică.

Proiectele acelei etape erau tot atât de bogate și diverse pe cât îi erau și lecturile, făcute în Biblioteca de la Hofburg, pentru cărți pe care nu le putea altfel găsi și în cea mai mare parte acasă. De la Biblioteca Universității împrumutau cărți pentru el colegii, de pildă Samoil Isopescu, ei ca studenți *ordinari* având acest drept. La curent cu tot ce se afla în librăriile și anticariatele vieneze, știa exact încotro să se îndrepte pentru cutare sau cutare carte. Când nu avea bani, era în stare să parcurgă, repede, acolo, pe loc, paginile de care avea nevoie.

Când putea, cumpăra însă volumele care-l interesau, le citea în goană, lector febril, pătimaș, reținând numai pe acelea la care ținea foarte mult. Restul era vândut pe măsură ce banii se împruștau. De predilecție, citea acasă, cu creionul și hârtia alături, pentru note, reflectând îndelung, plimbându-se prin cameră, întinzându-se pe canapea, fredonând, în fumul de țigară și aburii de cafea care umpleau încăperea cu storuri trase. Și încăperile în care locuia, în general luminoase și încăpătoare, în acele case de stil „imperial” cu aspect rece și impozant (acum în 1871 și '72 a locuit în Wiednergasse, pe Schaumburggasse, nr. 15, apoi în Landstrasse, pe Gärtnergasse, nr. 5), deveneau, la scurt timp, asemănătoare între ele și de nelocuit pentru un om obișnuit. Cărțile risipite pe masă și pe podea făcând impracticabil măturatul, patul neașternut cu zilele, spirtiera pe care ibricul fierbea întruna făceau parte integrantă din interiorul eminescian.

Latura de umoare mizantropică, foarte accentuată după toate cele de la Putna și după maladiile din toamna târzie, îl făcuseră pe poet și mai rezervat și mai taciturn. Nici înainte nu primea bucuros acasă, dar acum își respingea aproape direct „interlocutorii” nepoftiți. Și dacă vreunul mai insistent rămânea totuși, asista la o scenă ciudată ca simplu spectator. Căci Eminescu, întrerupt o clipă, își relua gândurile și se plimba nestingherit prin

casă, fredonând. Când un candid intrus a mai vrut să știe și ce cânta poetul, acesta, dezarmat și plin de umor, dar și cu ascunsă ironie, i-a răspuns: „Măi, să știi, când sunt melodii vesele, gândesc poezie, iar dacă sunt marșuri, atunci gândesc istorie”.

Își amețea foamea zile întregi numai cu cafele și nu mai făcea deosebire între zi și noapte în precipitarea lui creatoare. Era atâta grabă în dorința lui aprinsă de a acumula cunoștințe, de a încărca mesajul geniului său, încât, ca și în fața celorlalți cititori ai culturii omenеști sfârșiți pretimpuriu, te întrebi dacă nu cumva o premoniție sfichiuitoare îl gonea, necruțător, sau dacă nu cumva tocmai această mistuire rapidă, neprecupețită a ființei îi va fi stins mai degrabă făclia neobișnuit arzătoare a vieții.

Un coleg din Viena, înspăimântat de-a dreptul de ce putea să „înghită” Eminescu calitativ și cantitativ în lecturile lui, afirma că nu era cu puțință ca un creier omenesc, oricât de puternic, să fi fost în stare a prelucra și sistematiza imensul material adunat din atâtea discipline diferite. Și același pune pe seama supraîncărcării uriașe a minții, caracterul intermitent și eruptiv vulcanic al productivității sale creatoare.

În lume mai ieșea, mergând însă tot înspre sursele culturii, spre operă și teatru. Opera de Stat, de pe Ring, fusese inaugurată la 25 mai 1869, deci cu câteva luni înaintea sosirii lui Eminescu la Viena, cu *Don Juan* de Mozart, cântat în germană, sub bagheta lui Franz von Dingelstadt. Iar *Fidelio*, marea operă beethoveniană, fusese reprezentată după două săptămâni, cu același dirijor. De atunci încolo, aceste două opere, ca și altele, fuseseră reluate în fiecare stagiune, din '69 în '72, așa încât Eminescu le putuse audia, singur ori însoțit de câte un prieten. Și nu numai Mozart și Beethoven (despre care a scris rânduri puține, dar uimitoare prin adevărul lor muzical și antropologic) au fost audiați în marea și impunătoarea, deși deloc frumoasa Operă, ci și Glück, Weber, și mult gustații atunci Meyerbeer, Ambroise Thomas și alții. Pare să fie verosimilă și ipoteza mai veche a unui muzicolog român

care susținea că Eminescu cunoștea creația wagneriană, deoarece în repertoriul Operei cu începere din 27 februarie 1870, când s-a cântat prima oară *Maestrii cântăreți din Nürnberg*, au mai figurat în 22 iunie, *Tannhäuser*, în 4 octombrie, *Lohengrin*, iar în 1871, *Olandezul zburător* la 27 ianuarie și, la 30 mai, *Rienzi*, ultimele două sub conducerea lui Johann von Herbeck.

De altfel, cultura muzicală constituie un capitol de mare însemnătate în gândirea și în creația poetică eminesciană, în viziunea lui romantică asupra universului, afină cu aceea a romanticilor germani.

Și muzică a putut asculta din belșug în Viena timpului, nu numai în sălile de concert, dar și în catedrale, cum am mai spus, sau în saloane. Căutând proximitatea artiștilor în irezistibila atracție pe care o exercita asupra lui scena, a făcut cunoștința câtorva din actorii de primă mărime, printre care și a protagonistelor *Burgtheater*-ului Frederica Bogner și Augusta Baudius Wildbrant. Acestea din urmă i-a închinat, în limba germană, un sonet ocazional, intitulat în stilul vremii, *An Baudius* (Către Baudius) și în care chipul ei era asemănat cu luna palidă.

La Frederica Bogner era uneori pofțit la „jururi”, printr-un bilet special mult jinduit de colegi. Cei puțini din preajma lui nu știau cum ajunsese s-o cunoască pe trágediana renumită, care însă, din 1870, nu mai juca la *Burgtheater* decât ca oaspete mult cinstit, în roluri foarte importante ca Maria Stuart, Sappho, Judita, Deborah. Familiarizat cu viața de teatru, vorbind perfect „o limbă nemțească interesantă”, cu un fizic distins, poetul străin a putut atrage o clipă atenția actriței, determinând-o să-i acorde, amabilă și curioasă, o invitație care avea să se repete. De fiecare dată îmbrăcat în hainele de sărbătoare ale vreunui coleg cu o garderobă mai bogată, tânărul român se îndrepta spre locuința artistei, în Landstrasse-Hauptstrasse. Și vizita se desfășura după tipicul obișnuit al acestor întâlniri de salon, cu omagiile prezentate gazdei, cu trecerea de la un grup de invitați la altul, cu

conversații stereotipe și surâsuri obligatorii printre femei elegante și tineri spilcuiți, cu ceaiul, prăjiturile și vinul de rigoare.

După primiri, se întorcea fără regret, ba chiar cu un sentiment de ușurare, la odăița modestă și afumată, unde reentra în universul ocupațiilor sale întrerupte de scurtul interludiu monden.

Sigur că, din aceste variații de mediu, observația lui s-a ascuțit și l-a învățat deosebiriile dintre o lume goală de noimă, aceea a saloanelor cu sterpe, calpe străluciri, prinse în iremediabile stereotipii mentale, sufletești, verbale, și aceea a oamenilor mărunți, cu precădere a țaranului român, plină de virtuțile statornice ale inimii și minții. Asta l-a făcut să rămână mereu egal cu sine, la fel de indiferent față de cadrul în care-și petrecea clipele, dar fără întrerupere atent la materialul uman ce-i cădea în câmpul de observație extins până la nivelul observației antropologice, și prețuind tot mai mult ființa simplă și activă care alcătua în concepția sa tot mai clară, fundamentul trainic al edificiului social.

Pe de altă parte, pe acest căutător de absolut în toate tărâmurile, îndrăgostit de „eternul feminin” cu o îndărătnică statornicie faustică parcă, nici o dragoste, oricât de fulgurant concepută și nutrită de lumina amăgitoare a saloanelor și a rampei, nu-l putea satisface pe de-a-ntregul. Sufletul său începea să înseteze după mari simplități și spontaneitate neprefăcută. Și spre sfârșitul șederii sale la Viena, în 1872, se pare, a crezut a desluși acele mult dorite atribute într-o persoană pe care a cunoscut-o atunci. Veronica, soția foarte tânără a vârstnicului profesor ieșean (și rector) Ștefan Micle, venită la Viena să se caute cu medici de specialitate pentru o eczemă rebelă, a fost îndreptată de cunoscuți și prieteni comuni către românul cel mai în măsură a-i dăruir o imagine cât de cât exactă și atrăgătoare în același timp. Eminescu i-a dăruit-o într-adevăr și, pe deasupra, un început nedistinct de admirație și afecțiune. De aceea vor fi pline de farmec ceasurile plimbărilor prin galeriile de artă de la palatul Belvedere, de la

Kunsthistorisches Museum sau printre colecțiile Hoffburg-ului, ale curții imperiale, ca și plimbările prin Volksgarten ori Burggarten în diminețile proaspete sau în amurgurile auriu. Plin de farmecul puțin trist al acestei respectuoase prietenii va fi rămas poetul după plecarea tinerei femei. Și poate versurile din *Floare albastră*, poezie scrisă în 1872, păstrau ceva din căldura și vioiciunea frumoasei, a cărei chemare răsunase cu puternic zvon în mintea viitorului îndrăgostit, încercând să zdruncine convingerea sceptică a acestuia despre tristețea iremediabilă a vieții, spusă în concisa sentință din final. „Totuși este trist în lume” integrează poezia etapei de întrebări grave despre existență, de pendulări între integrare rebelă în viață și magică evadare, care este etapa vieneză.

Într-adevăr, perioada studiilor la Viena reprezintă un răstimp de maximă receptare a materialului de cultură pentru Eminescu, cel mai activ și mai arzător din viața lui. Dar receptarea s-a făcut, după datele biografice cât de cât sugerate mai înainte, în ritmuri rupte, inegale, în sacade violente care pornesc, treptat, pe măsura ivirii și creșterii decepțiilor cu privire la posibilitatea de schimbare a relelor stări de lucru în lume, să-i zdruncine sănătatea până atunci de fier a tânărului și să-i provoace dezechilibrări lăuntrice îngrijorătoare chiar pentru el. Căci ce sunt acele pagini fierbinți, de dragoste, răzvrătire și vis din *Geniu pustiu*, scriere desăvârșită atunci, decât o confesiune a unei tensiuni cumplite, stârnitoare de temeri? Eroul trecea de la nefericire și coșmar la stări de atonie care-l îngrozeau:

„... Când mă trezeam din asemenea atonie, mă-nfiora siguranța c-am înnebunit și teama de mine însumi.

Lucrul de care mă temeam mai mult era nebunia. Mi-era frică să nu-nnebunesc”, „... Capul meu era așa de pustiu, cu amestecul fără înțeles a unor culori varii, roșu-negru-verde-galben, toate amestecate pe unul și același loc, în fine, un nesens absolut ce semăna cu gândurile unui idiot, iată ceea ce

se-nvârtea în capul meu...”, „... Gândirile mele erau turburi și dureroase, astfel încât mă durea capul de ele și simțeam cum țeasta nu-mi încăpea crierii mei cei revoltați și siniștri. Să cuget, nu mai puteam. Astfel, cu capul arzând am vegheat noaptea ceea, și de-mi aduc aminte de ea – e că nu-mi aduc aminte de nimica, afară doar că tâmpit și nesimțitor mă lăsasem pradă acelei atonii care-nsoțea totdeauna durerile mele.”

Rapelul neconținut, aproape obsesiv, al acelorași stări sufletești și mentale te face să îndepărtezi ipoteza ivită o clipă, a unei eventuale poze romantice. Până și în compoziția ultimei părți a romanului, în lipsa de momente de odihnă a narațiunii, desfășurată într-o încordare extremă, în trecerea bruscă de la un episod la altul de egală valoare dramatică, se simte adevărul, sinceritatea totală cu privire la acele stări chinuitoare, exacerbate. Iar argumentul non-identității între autor și erou, destul de normal de invocat, se izbește de portretul lui Toma Nour, în care, fără greutate, oricine recunoaște autoportretul eminescian: „Era frumos, de-o frumusețe demonică. Asupra feței sale palide musculoase, expresive, se ridica o frunte senină și rece ca cugetarea unui filosof. Iar asupra frunții se zburlea cu o genialitate sălbatică părul său cel negru strălucit, ce cădea pe niște umeri compacți și bine făcuți. Ochii săi mari, câprii, ardeau ca un foc negru sub niște sprâncene mari, sprâncene stufoase și îmbinate, iar buzele strâns lipite, vinete, erau de o asprime rară. Ai fi crezut că e un poet ateu, unul din acei îngeri căzuți, un Satan, nu cum și-l închipuiesc pictorii: zbârcit, hidos, urăcios, ci un Satan frumos, de o frumusețe strălucită, un Satan mândru de cădere, pe a cărui frunte Dumnezeu a scris geniul și iadul îndărătnicia – un Satan dumnezeiesc, care trezit în cer, a sorbit din lumina cea mai sântă, și-a îmbătat ochii cu idealele cele mai sublime, și-a muiat sufletul în visurile cele mai dragi, pentru ca în urmă, căzut pe pământ, să nu-i mai rămână decât decepțiunea și tristețea gravată în jurul buzelor, că nu mai e în cer. Repedea înflare a nărilor și vioaia

sclipire a ochilor lui semnala o inimă din cele bune, un caracter pasionat. Talia sa subțire, fină și mâna sa albă cu degete lungi și aristocratice sămăna cu toate astea a avea o putere de fer. Toată expresiunea în sine era de-o putere generoasă, deși infernală.”

În fapt, acest portret uluitor prin îndrăzneala lui, prin forța contrastelor ce-l însușesc, prin alăturarea cerului și iadului, a inimii fierbinți și a gândirii reci, sceptice, a aspirațiilor ideale, nobile, și-a decepției, a frumuseții angelice și a răzvrătirii demonice, nu este numai al eroului, ci constituie o sinteză fizică, morală și spirituală a personalității eminesciene în acea vreme a tinereții furtunoase, luptătoare, sinteză genială a contradicțiilor fundamentale care se zbăteau în ființa și gândirea poetului. Între răzvrătire ca expresie a aspirației înalte spre ideal, și decepție, rezultat al înfrângerii în lupta pentru realizarea idealului, oscilează eroul eminescian, animat, ca și poetul, de aceeași sfâșietoare contradicție pe plan ontic și spiritual. Căci Toma Nour era revoluționarul care dorea să răstoarne stările de lucruri din lume, sociale și naționale, nedrepte, și să schimbe fața lumii. Dar el purta vizibil, în ființa sa fizică, stigmatul atributului demonic inherent naturilor catilinare pe care poetul voia să le înfățișeze.

Și de altfel, eroii eminescieni din scrierile acestei perioade poartă mai toți pecetea demonismului, ca și a titanismului, a negației ordinii existente și a încercării de răsturnare a ei, de la profetul înfierând cu verb messianic din *Junii corupți*, la *Mureșanu*, tablou dramatic din 1869, la Ion și Toma Nour din *Geniu pustiu*, la proletarul din primele variante ale poemului *Împărat și proletar* și până la „demonul” din *Înger și demon* (scrisă în primăvara lui 1872, deși a apărut în 1873).

Toată revolta tinereții eminesciene, hrănită de spectacolul nedreptăților grave și continui pe plan social și național, al prevaricațiunilor săvârșite la adresa oamenilor în general, al inadecvării forțate de necesitate, între existență și ideal chiar în propriul său caz, și sporită de lecturile și reflecțiile sale din câmpul

filosofiei platonice și indiene, al filosofiei romantice germane pe de o parte, iar pe de alta din câmpul gândirii socialiste utopice, din lucrările lui Gracchus Baboeuf, Saint-Simon, Fourier, Proudhon (ale cărui întrebări răsună în *Împărat și proletar*), toată revolta aceea s-a strâns într-un refuz acut al ordinii de lucruri existente și s-a concentrat într-o aprigă dorință demiurgică de răsturnare a acestei ordini nedrepte, imperfecte. În planul creației, toate au convers spre marile figuri de răzvrătiți pe care i-am numit și mai cu seamă în demonul romantic care le sintetizează la un nivel superior.

Eminescu realiza astfel o sinteză nouă și puternică între titanism și demonism în cadrul romantismului european. Titanismul marcase atitudinea preromantică prin excelență, specifică mai ales curentului *Sturm und Drang*, preconizând eliberarea totală, completă a „geniului” ascuns în creator și lucrând ca o forță naturală, ca o stihie, la spargerea, la răsturnarea oricăror stavile. Curentul în sine n-a însumat nume prea răsunătoare (Klinger, Lenz, Bürger, Schubart etc.), dar ctitorul atitudinii și mișcării acesteia a fost totuși marele Herder, căruia i s-au raliat în tinerețea lor furtunoasă, Goethe și Schiller, ale căror opere *Prometheus*, *Werther*, *Hoții* au fost consecințele pline de faimă ale acestei întâlniri.

Demonismul ni se pare a ține cu precădere de romantism, de afirmarea eului romantic opus non-eului, adică lumii întregi, rânduinelor prestabilite. Eroul demonic este și el un geniu, un simbol al răzvrătirii, dar mai ales al cunoașterii luciferice, al cunoașterii depășind marginile îngăduite, fixate de Creator. O evoluție cu totul particulară, pornind de atunci, din anii vienezi, avea să-l facă pe demonul eminescian să nu mai răstoarne lumea ca eroii titanici îndârjiți împotriva ei, ci blazat și superior, reflexiv la exces, să evadeze în tărâmul cunoașterii care-i va da putința să se socotească asemenea demiurgului, creatorului.

Eroii se zbat îndelung între duhul răzvrătirii și cel al cunoașterii. Mureșanu își pune întrebări filosofice cu privire la

finalitatea timpului și a lucrurilor lumii, la întâmplare și necesitate în desfășurarea istoriei, toate în perspectiva înfrângerii mișcării revoluționare din Transilvania:

„Ce legi urmează vremea? Cu ce *drept* ea apasă
O ginte, ca pe samă-i o alta să ridice;
E vo dreptate-ntr-asta, sau oarbă-mparte bobii
Soarta fără-de-lege? și dacă n-ai temeiuiri
Decât acele spuse de cărțile bătrâne,
Și-aceste-s dovedite că nu dau dezlegare –
Cine-mi va spune mie – dacă a ginței mele
Viață viitoare va fi mai fericită
Decât al ei trecut?
De-ar fi fost rău adesea și bine num-odată,
Aș crede că-ntâmplarea oarbă, nevinovată,
A grămădit în mersu-i, dar fără ca s-o știe,
Atâta neferice pe țara mea pustie –
Dar *nu!* e-atâta minte, atâta plan de rele
S-a grămădit puternic în viața ginții mele,
Încât îmi vine-a crede că sâmburele lumii
E *răul*. Cartea lumii de-eternă răutate
E scrisă și-i menită.”

Dedusă din șirul nefericirilor repetate abătute crunt asupra istoriei neamului său, concluzia incipient schopenhaueriană a răului stăpân în lume, a răului sâmbânță a vieții, devenea tot mai atrăgătoare pentru erou care nu mai vedea nicăieri ieșirea din gravele impasuri naționale și sociale. Și totuși duhul răzvrătirii îl bântuia încă puternic:

„O, ridicați în suflet gigantici vijelii
Și sfărâmați c-o mândră strigare triumfală
Ordinea cea nedreaptă, șireată-infernală...”

Un elogiu al lui Satan, „geniu al desperării”, părinte al răsturnărilor, al rebeliunilor, căruia eroul îi înțelegea acțiunea distructivă, era urmat de o bruscă revenire la firesc, de o scurtă spovedanie, plină de voită contriție, nu de umilință, în care *titanicul* și *demonicul* răsunau ca atribute ale sufletului strivit de amărăciune, cerând îndurare de la stăpânul veșnic:

„Taci, taci, suflete mândre, nu răscoli cu-atâta
Grozavă ușurință, *titanica* turbare
Ce-n așchii sclipitoare gândirea mi-o sfârâmă.
Stinge, puternic Doamne, cuvântul nimicirii
Adânc, demonic-rece ce-n sufletu-mi trăiește,
Coboară-te în mine, mă fă să recunosc
C’a ta făptură slabă-s...”

Și pe urmă credința renăscută în soarta poporului său atât de încercat, fiindcă este unul ales, temperează exasperata atitudine a lui Mureșanu, erou faustic de o stranie vehemență.

Tot scriere postumă, tot din aceeași zbuciumată etapă de existență și gândire, *Demonism* atinge culmi analoage de agresiune la adresa tiparelor gândirii tradiționale. Privind lumea în perspectiva miturilor clasice, printre care mijește parcă și cel platonice al peșterii, Eminescu o vedea împărțită în două. Una este cea eternă, solară, în care hălăduiește, în „aer aurit” și lumină neschimbată, înconjurat de îngeri muzicanți, Creatorul lumii. Cealaltă, tristă, întunecată, numită pe rând „raclă” și „temniță”, a fost hărăzită lui Titan, uriașul răzvrătit, și urmașilor săi, oamenii. Titanul-pământ a fost aliat al Demonului în lupta împotriva Creatorului și a suferit, ca și acela, cumplita înfrângere:

„Se zvârcoli spre ceruri spre-a le sparge,
Mișcând aripile-i de munți de piatră,
Puterea sa cumplită – contra *Lui*.”

Dar detunat el recăzu în Caos –
 Cadavru viu, l-învăli într-o raclă
 Albastră.
 Titan bătrân cu aspru păr de codri,
 Plânge în veci pe creștii feții sale
 Fluvii de lacrimi. De-aceea-i ca mort;
 Uscat... stors de dureri este adâncu-i –
 Și de dureri a devenit granit.”

Între cele două lumi comunicarea e minimă, doar soarele fiind „fereastra / la temnița vieții”. Lumina care trece prin el e o lumină refractată (deci ca în mitul peșterii), „Lumina frântă numai dintr’o lume, / Unde în loc de aer e un aur, / Topit și transparent, mirositor și cald...”

Iar cântecul neîntrerupt al îngerilor nu ajunge pe pământ decât în frânturi: „Și pe pământ ajung țândări duioase / Din cântecul frumos – dar numai țândări...”.

Așadar, eternitate, timp care nu curge, muzică de sfere, Creatorul, zeu unic, înconjurat de îngeri în lumea ideală, iar în lumea contingentului, pe pământ, oamenii, fiii Titanului mort, „ființi ciudate, / Grețoase în deșertăciunea lor”, viermuind „în masse în cadavru / Cel negru de vechime și uscat / Al vechiului pământ care ne naște”, adică al Titanului mort.

Mitologia amestecată, păgână și creștină, a poemului (pe de o parte zeu unic cu lumea sa eternă și care a izbutit să înfrângă pe titanii rebeli ca în mitologia greacă, pe de alta îngerii și Demonul răzvrătit ca în mitologia creștină, ca să nu mai pomenim de denumirea persană pe care o dă odată Creatorului: „Ormuz”) slujește de cadru unei geogonii și unei antropogonii singulare, de o frapantă originalitate. Și în acest cadru se înscrie o concepție negativă despre sensul lumii, al creației în general, al cărei sâmbure e *răul*, „impulsul prim / La orice gând, la orișice voință, / La orice faptă”. Viața întreagă „e o ironie, / Minciuna-i

rădăcina ei”. Dorința „de-a fi și de-a-avea singur tot ce este, / Principiul e de înflorirea ei”.

În discursivitatea contestatară a poemului, mai vehementă poate decât la Byron ori la Leopardi, se simte lectura proaspătă a lui Schopenhauer, care hrănește, încă nesuficient asimilat, declarativ mai mult, negativismul poetului. Dar și Rousseau transpare în țesătura gândurilor, în ideea omului bun la naștere, bun de la natură (aceasta fiind omologată cu Titanul însuși, părinte al oamenilor), conjugată cu ideea lui Schopenhauer despre copilărie, starea fericită în care voința încă nu apare:

„Însă
Atuncea când ne naștem, răsăriți
Abia din carnea vechiului Titan,
Noi suntem buni – până suntem copii.
O binefacere ne dă pământul.
Neprețuită-n duioșia ei,
El ne permite ca să ne întoarcem
Dup-o viață vană, zgomotoasă,
În sânul lui – în sânul lui – și-al păcii.
El ne-a și pus, bătrân-duiosul tată,
Adânc în suflet o dorință dulce
Și de-ntrebăm aceast-enigmă scumpă
Ce însemnează și dacă voim
A o pricepe, ea răspunde: *pace*.”

Rezultatul apariției voinței și dorinței e însă lupta, opusul păcii, generată de „viața noastră, ’ntemeiată / Pe rău, și pe nedrept și pe minciună”. În zadar glasul naturii „ce-i glasul lui”, (al Titanului, n.n.) încearcă să dea sfaturi generoase: „Viața, sufletul, rațiunea – / Scânteia care o numim divină – / Ne face a ne înșăla asupra firii / Și-a n-o-nțelege”. Ca atare, ignorarea naturii lasă liberă lucrarea nefastă a voinței, sâmbure al răului în Creator, ca

și în oameni, făcuți „după chipul și asemănarea lui”.

Viziunea demolatoare de ceruri a lui Eminescu, răsturnând înspăimântător scara de valori a gândirii tradiționale, desacralizând totul (lucru mai vizibil prin folosirea unor frânturi de formule luate din cărțile sacre ale genezei), vădește o combustie infernală a gândului rebel, răzvrătit împotriva ordinii universale. Căci în această ordine cosmică, Satan și Titan, simboluri mitice ale răzvrătirii, au suferit aceleași înfrângeri și au îndurat aceeași soartă cărora le sunt supuși rebelii în ordinea socială, adică eroii din *Înger și demon*, *Împărat și proletar* sau *Geniu pustiu*.

În *Înger și demon*, poemul în care contradicțiile gândirii și aspirațiilor întrețin parcă tensiunea spiritului eminescian, hrănind antiteze de mare forță expresivă, demonul se înfățișează cu aceleași trăsături fizice știute, puse în valoare de astă dată de atmosfera tenebroasă a unei catedrale:

„Cufundat în întuneric, lâng-o cruce mărmurită,
Într-o umbră neagră, deasă, ca un demon *El* veghează,
Coatele pe brațul crucii le destinde și le-așează,
Ochii înfundați în capu-i, fruntea tristă și-ncrețită.

Și bărbia lui s-apasă de al pietrei umăr rece,
Părul său negru ca noaptea peste-al marmurei braț alb;”

Biografia Demonului are aspra austeritate a unei vieți de revoluționar, de răzvrătit activ, care mișcă masele cu verbul său răscolitor:

„*El* răscoală în popoare a distrugerii scânteie
Și în inimi pustiite samănă gândiri rebele.

.....

Ea-l vedea mișcând poporul cu idei reci, îndrăznețe;
Ce puternic e – gândi ea, cu-amoroasă dulce spaimă;

El prezentul îl răscoală cu-a gândirilor lui faimă
Contra tot ce grămădiră veacuri lungi și frunți mărețe.

El ades suit pe-o piatră cu turbare se-nfășoară
În stindardul roș și fruntea-i aspră-adâncă, încrețită,
Părea ca o noapte neagră de furtune-acoperită.
Ochii fulgerau și vorba-i trezea furia vulgară.”

Decepția demonului e adâncă. Sfârșitul vieții îl surprinde în singurătate și sărăcie, gândul strădaniilor și luptelor lui inutile îl chinuiește îngreunându-i ceasul din urmă, făcându-l să creadă în zădărnicia oricărei încercări de schimbare a lumii, în zădărnicia însăși a existenței:

„Ah! acele gânduri toate îndreptate contra lumei,
Contra legilor ce-s scrise, contra ordinii-mbrăcate
Cu-a lui Dumnezeu numire – astăzi, toate-s îndreptate
Contra inimii murinde, sufletul vor să-i sugrume.

A muri fără speranță! Cine știe-amărăciunea
Ce-i ascunsă-n aste vorbe? – Să te simți neliber, mic,
Să vezi marile-aspirații că-s reduse la nimic,
Că domnesc în lume rele căror nu te poți opune”.

Ultimele două versuri cuprind patetica mărturisire a înfrângerii luptătorului pe tărâm social, de către momentul istoric însuși, ca și de oarba necesitate. Obstacolele implacabile ale rânduielilor prestabilite păreau de neînlăturat acestui nobil romantic întârziat, înveninat de revoltă luciferică. De aceea era ispitit a le justifica în chip filosofic, printr-o generalizare frângătoare de elanuri, aceea a atotputernicei domnii a răului, extrapolate și în lumea contemporană. Cu atât mai mult cu cât, după căderea revoluției de la 1848 în toată Europa, o altă ridicare

în masă, aceea a Comunei din Paris, organizată după o teorie revoluționară, evocată în *Împărat și proletar*, a fost sortită eșecului și înfrângerii.

Și dacă răzvrătirea maselor nu izbutește, atunci cu cât mai puțini sorți de izbândă are revolta individuală a tânărului genial care simte involburându-se în el puteri demiurgice și ar dori să schimbe fața hâdă și nedreaptă a lumii! Sigur că înfriguratele lui căutări se vor abate de acum încolo pe calea tot mai dificilă, mai întortocheată pe care i-o oferă sistemele filosofice ale idealismului german, de la Fichte și Schelling la Schopenhauer, ca și contactul pe care-l bănuim cu vechile cărți sacre ale popoarelor, precum și cu unele izvoare de gândire ocultă, de la gnostici la Jakob Boehme și la alții de pe scara diverselor secole.

Protestul împotriva a tot ceea ce este ostil binelui, frumosului, adevărului, în planul vieții practice, va rămâne în toată gândirea lui, dar modalitățile de exprimare a protestului vor apărea tot mai sublimite. Pe de o parte răzvrătitul social învins va deveni răzvrătit luciferic în planul cunoașterii absolute, interzise profanilor, sau va căuta compensații în lumea visului și a basmului, eventuale paradigme ale unei lumi transcendente. Cât despre iubire, aceasta va deveni modalitate de exorcizare a demonismului, în măsura în care se instituie ca principiu al creației, așa cum era concepută în gândirile tradiționale.

Procesul acesta de transferuri, de convertiri, de sublimări se va desfășura inegal, cu popasuri mai îndelungi într-unul sau altul din tărâmurile amintite, cu reveniri sporadice la vechile atitudini, reveniri cu atât mai dureroase cu cât concluziile sunt mai amare. Legătura dintre *Geniu pustiu* și *Sărmanul Dionis*, opere ale acestei perioade, este relevantă din acest punct de vedere. Cele două bucăți în proză trădează o parte din drumul gândirii eminesciene de la viața practică spre cunoașterea teoretică, de la real spre imaginar, de la ciocnirea eroului cu problemele cele mai acute sociale și politice, la edificarea unui univers transcendent în care

acela încearcă să dobândească libertatea absolută și să refacă frumusețea pe care o strâmbă alcătuire o alungase din lumea reală.

Toma Nour, acela care se bucură de impresionantul îndrăzneț portret demonic, preconizează „o uriașă revoluțiune morală, o revoluțiune de idei”, care să exalte valorile populare și naționale ascunse în sânul maselor, și cheamă popoarele „la o alianță sacră contra tiranilor celor răi ai pământului, la exilarea din regula lumii a maiestăților meschine, a diplomaților găzi ai opiniei zilei, a rezelului în care se varsă atâta sânge din inima cea sântă a popoarelor. Vis frumos care-a început a fi al lumii întregi, vis care, devenit conviețuire, nu va desființa, pe-o cale pacifică și nepătată de sânge, numai capetele cu coroane tiranice, ci și popoarele ce tiranizează asupra altora.”

Cuvinte arzătoare, pline de un patos care reunește pasiunea antiabsolutistă și pacifistă a unui gânditor iluminist, cu atitudinea de romantic messianic doldora de idei socialist-topice, susținute de referiri la ceea ce ar putea fi *Noua gazetă renană*.

Și eroul continua cu o strălucită imagine de sorginte herderiană privitoare la viitorul posibil al umanității: „... aș vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atâtea culori. O prismă cu mii de culori, un curcubeu cu mii de nuanțe. Națiunile nu sunt decât nuanțele prismatice ale Omenirii și deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă, cum putem explica din împrejurări anume diferența dintre individ și individ. Faceți ca toate aceste culori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de lumina ce le formează și fără care ele ar fi pierdute în nimicul neexistenței – căci în întunericul nedreptății și a barbariei toate națiunile își sunt egale în abrutizare, în îndobitocire, fanatism, în vulgaritate; ci când lumina abia se reflectă în ele, ea formează culori prismatice.”

Vorbind despre revoluție, tânărul gânditor arăta apoi a o vedea în spiritul providențial pe care-l împărtășise și Bălcescu cu

toți istoricii romantici; justificarea, necesitatea ei nu puteau fi susținute în alt mod în acel moment istoric.

Ca Lamennais, ca Alecu Russo, dar poate mai bântuit de duhul marilor răzvrătiri, Eminescu spunea: „Era teribil acest popor când își scutura lanțurile lui de fier – teribil ca varga lui Dumnezeu – și oare nu sunt toate popoarale așa? Blânde și pacifice în timp de pace, fizionomia bunomă, ochii sinceri, statura aplecată de sarcina cea grea a vieții. Dar vezi-le în revoluțiune! Vezi profunditatea aceluia suflet teribil care zăcea sub masca bunomiei, vezi cum presupune, de nu știe, injuriile trecutului, vezi cum aruncă lanțurile mânilor sale în fața stăpânilor fără suflet. Și se tem stăpânii fără de suflet, și-și dau averile ca să-și scape viața. Ci omul din popor nu vrea averile, geaba l-ai împli cu aur, geaba l-ai îmbrăca în mătase. Pânea ce i-i luat-o de la gura copilului i-ai cântări-o cu aur, lacrimile lui de venin și sudorile lui de sânge i le-ai răscumpăra cu surele mărgăritare ale Orientului, ci el nu vrea aurul și mărgăritarul tău, el vrea viața ta! – și cine-ar găsi-o nedrept, cine rău? E o lege în natură care să nu-ți dea drept, când tu ucizi pe cel ce ți-a ars în foc pe străbunii tăi, pe cel ce împli fântânile și râurile cu copilul sufletului tău? – Legile cari compun fundamentul eticei chiar te îndreptățesc de-a cere cât ți s-a luat, de-a face cât ți s-a făcut; pentru că numai așa se poate restitui echilibrul, dreptul pe pământ. Dar virtutea ar cere să nu-l ucizi. Nimeni nu-i obligat să fie virtuos, fiecare să fie drept – și când sentința aceluia drept nu găsește carnefice¹, fă-te singur carneficele ei. Un om de ucis, o literă necită; un oraș de ars, o pagină de întors – iată cartea de legi a revoluțiunilor, a dreptății lui D-zeu!”

Înflăcărata pagină de îndreptățire națională, socială și umanitară a revoluției, scrisă cu pana înmuiată deopotrivă în culorile gândirii iluministe ca și în acelea ale gândirii pașoptiste,

¹ Călău.

se înalță, printr-o pledoarie pentru dreptul natural și dreptul ginților, spre ipostaza mesianică, de urmaș al lui Bălcescu.

Dar revoluția e înfrântă și eroul din *Geniu Pustiu*, Toma Nour, va fi închis și condamnat la moarte într-un oraș german, sfârșind astfel cariera sa de luptător.

Și totuși chiar în această operă arzătoare de luptă socială, scenele de violență și tiradele pline de revoltă alternează cu momentele de iubire sau momente onirice, ca singure momente de odihnă în teribila tensiune a țesăturii narative. În mod semnificativ, dragostea și visul intervin compensatoriu în existența chinuită, nefericită a eroului ca două oaze într-un pustiu bântuit de furtuni nemiloase. Se schițau în fapt, aci, modalități fundamentale de evadare din haosul de nedreptate, de neperfecțiune, al lumii. „Visul, o lume senină pentru mine, o lume plină de raze clare ca diamantul, de stele curate ca aurul, de verdura cea întunecoasă și parfumată a dumbrăvilor de laur, visul își deschise auritele lui gratii și mă lăsă să intru în poeticele și etern junele lui grădini”, explica eroul trecerea de la viziunea tenebroasă a lumii de luptă și suferință în care trăia, realizată în culori sumbre, de infern dantesc, la viziunea luminoasă, de transparențe paradisiace, a unei lumi imaginare, hrănite cu elemente predominant folclorice, de basm.

În *Sărmanul Dionis* însă, această trecere care vădește sfâșietoarea luptă dintre cele două laturi ale ființei la Eminescu nu mai este episodică, ci se constituie în însuși sâmburele nuvelei, care ar putea fi considerată un fel de urmare la *Geniu pustiu*. Protestul îmbracă aci haina tipic romantică a aspirației spre libertate absolută. Abandonând gândul obținerii acestei libertăți în contingent, adică în ordinea socială, eroul își înalță năzuința spre un tărâm al transcendenței, de unde va sfida însăși organizarea, structura lumii celei mari. El nu mai are de demolat obstacolele realului care stau în calea răzvrătirii sociale, el aspiră la abolirea categoriilor de spațiu și timp, dușmanii mișcării libere a eroului. De la Jean Paul, Novalis, Chamisso sau Shelley,

mișcarea romanticilor de-a lungul pământului sau prin cosmos nu e decât expresia dorinței de înfrângere a legilor cosmice, ale spațiului și gravitației. Iar motivul transmigrației sufletelor, al metempsihozei, prezent și în *Sărmanul Dionis* și în nuvela postumă, *Avatarii faraonului Tlă*, îngăduie artistului, prin eroul său, o senină, liberă, atotcuprinzătoare deplasare pe dimensiunile timpului, înainte și înapoi.

De asemenea, pătrunderea în tărâmurile fabuloase, după depășirea celor două categorii, permite declanșarea forțelor demiurgice ale artistului, atât de stingherit pe pământ în irezistibilele lui impulsuri creatoare. De aceea motivul demonului răzvrătit mai răsună încă în *Sărmanul Dionis*, însă în alte accepții, în alte ipostaze, la fel de răzvrătite, de protestatate, de data aceasta pe tărâmul cunoașterii și creației. Neconformismul violent, titanismul revoltei juvenile din *Demonism* se sublimă acum, insidios, într-o ferventă sete de cunoaștere absolută și de creație nestăvilă. Eroul, Dionis mai întâi, metafizicianul contemporan, apoi Dan, călugărul din vremea lui Alexandru cel Bun, ucenic al practicilor magice la maestrul Ruben, este în ambele întrupări la fel de nefericit, la fel de sărac și de reflexiv.

Dionis, în a cărui înfățișare intră numeroase trăsături din portretul eminescian, duce o viață analoagă în multe din detaliile ei cu aceea a poetului. În ambianța de ruină romantică a interiorului și a grădinii, Dionis care are o vădită propensiune spre cunoaștere filosofică, deapănă gânduri mari (de sorginte kantiană), despre relativitatea spațiului și timpului, care-l consolează de precaritatea modului său de existență. Nefericit în toate, lipsit de iubire, el găsește, în subtilitățile unei epistemologii alese, mângâierea durerilor sale existențiale care-l împiedică să-și desăvârșească personalitatea, și vede deschizându-i-se orizonturi intelectuale nebănuite. Lumea ca iluzie i se înfățișează de altfel și lui Dan, avatarul lui Dionis, care, înainte de plecarea în cosmos, părăsindu-și umbra atotștiutoare, îi recomandă să-și scrie

memoriile în lipsa lui, pentru că ea înțelege mai bine firea iluzorie a lucrurilor: „Tu ai o judecată rece și vei ști să-mi descrii toată natura vizionară și înșelătoare a lucrurilor lumești; de la floarea ce cu naivitate minte prin haina ei strălucită, că e ferică înlăuntrul gingașelor sale organe, până la omul ce acoperă cu vorbe, cu o ipocrizie vecinică, care ține cât istoria omenirii, acel sâmbure negru și rău care-i rădăcina adevărată a vieții și a faptelor sale – egoismul său. Vei vedea cum ni se minte în școală, în biserică, în stat că intrăm într-o lume de dreptate, de iubire, de sfințenie, pentru a vedea când murim, c-a fost o lume de nedreptate, de ură. Ah, cine ar mai vrea să trăiască, când i s-ar spune de mic încă, în loc de povești, adevărata stare de lucruri în care va intra!”

Mereu, viziunea critică asupra realului persistă, însoțită de un regret abia acoperit. Discrepanța între real și ideal, între visul de dreptate și frumusețe și stările triste de lucruri din lume se conturează în acest citat ca unul din factorii determinanți ai trecerii de la concluziile cu privire la domnia minciunii în natură, om și societate, la filosofia aparențelor înșelătoare. Pasul acesta înspre abstractizarea și sublimarea concluziilor sale critice pe un teren unde se întâlnește cu filosofia romantică germană este făcut de poet pe de o parte cu un acut sentiment de tristețe pentru părăsirea lumii, oricât de imperfecte, dar, pe de alta, cu o vie nădejde de consolare și realizare. Cu atât mai strălucitoare va fi desfășurarea forțelor demiurgice, odată libere, în lumea selenară. Setea de creație, până acum grav stăvilă, se revărsă cu puterea unei imaginații care face concurență Creatorului. Nemulțumit de sărăcia corpurilor cerești, ca un Van Gogh romantic, Dan refăcea peisajul celest: „Și ce frumos făcuse el în lună! Înzestrat cu o închipuire urieșească, el a pus doi sori și trei luni în albastra întunecime a cerului și dintr-un șir de munți au zidit domeniul său palat. Colnade – stânci sure, streșine – un codru antic ce vine în nouri. Scări înalte coborau pînă la coaste prăbușite, printre bucăți de pădure ponorâte în fundul râpelor până într-o vale

întinsă tăiată de un fluviu măreț, care părea a-și purta insulele sale ca pe niște corăbii acoperite de dumbrave. Oglinzile lucii a valurilor lui răsfrâng în adânc icoanele stelelor, încât uitându-te în el, pari a te uita în cer.”

Totul stă sub semnul grandiosului, care convine imaginației eminesciene aflate într-o splendidă exaltare a puterilor ei. Modificările în arhitectonica peisajului, exuberanța vegetalului, încărcătura de culori și parfumuri îmbătătoare, de vară perpetuă, amendează închircirea umanului în real. Ca într-un nou Eden, în libertatea absolută recâștigată, Dan și Maria, iubita lui, trăiesc într-o plenitudine desăvârșită a vieții, cuplu cu puteri magice: „Adesea, așezați într-o luntre de cedru, coborau pe ascultătoarele valuri ale fluviului. El își rezima fruntea încununată cu flori albastre de genunchiul ei, iar pe umărul ei cânta o pasăre măiastră.”

Dar impulsul nestăvilit spre cunoaștere îl poartă pe erou mult prea departe. Ajungând prin vis în lumea solară, a primei creații, Dan e fascinat de o poartă închisă, deasupra căreia, într-un triunghi, se află un ochi de foc. Peste acesta, un proverb cu litere arabe. Interdicția de pătrundere în „doma lui Dumnezeu” începe să-l obsedeze pe Dan, în ciuda sfaturilor îngerilor și ale Mariei. Și cum în el demonul încă n-a murit, el va profera întrebarea interzisă, cea care l-a pierdut pe Lucifer, despre identitatea lui cu Dumnezeu. Pedepsa vine pe loc și Dan se prăbușește, într-o frumoasă reeditare a motivului biblic al căderii îngerilor: „Vum! sunetul unui clopot urieșesc – moartea mării; căderea cerului – bolțile se rupeau, jumațul lor albastru se despica și Dan se simți trăznit și afundat în nemărginire. Râuri de fulgere îl urmăreau, popoare de tunete bătrâne, vuirea nemărginirei ce tremura mișcată [...] Supt ca de-un magnet în nemărginire, el cădea ca fulgerul, într-o clipă cale de-o mie de ani. Deodată întunericul dimprejurul lui deveni liniștit, negru mort, fără sunet și fără lumină”.

Superbia demiurgică a artistului filosof, a gânditorului magician, a fost și aci înfrântă, el suferind punțiunea aplicată

lui Lucifer care suferise de același sindrom al cunoașterii neîngăduite, mai înainte de a fi lumea. În deznădejdea și a acestei ultime căderi, în disperarea de a afla ultimele adevăruri despre lume, nu-i mai rămân eroului (ca și poetului) decât dragostea și visul. Așa se explică finalul din *Înger și demon*, așa cel din *Sărmanul Dionis*, unde iubita pune balsam pe rănila fără leac ale minții și inimii eroului, dându-i iluzia singurei împăcări și fericiri posibile. Așa devine pentru el femeia înger, pentru a contrabalansa demonismul mai întâi răzvrătit, apoi sceptic, al eroului. Suferința, îndoiala, chinul care bântuie universul lui lăuntric n-au atins niciodată fruntea ei candidă, neștiutoare. De altfel, în cuplul înfățișat la sfârșitul nuvelei, stările reale de fapt sunt sugerate portretistic cu destulă claritate: „Era un contrast plăcut; fața lui trasă și fină, din care nu se putuse încă șterge amărăciunea unei tinereți apăsate, ci rămăsese încă într-o trăsătură de nespusă naivitate în jurul gurii, lângă fizionomia ovală, rătănită și albă a ei... chipul unui tânăr *demon* lângă chipul unui *înger* ce n-a cunoscut niciodată îndoiala.”

Nu numai mângâierea dragostei rămâne după căderi și înfrângeri, dar dintr-o convenție literară a femeii-înger foarte banală și frecventă în acea etapă a poeziei noastre, Eminescu știe să facă, prin înălțimea gândirii și fanteziei, un simbol cu implicații filosofice, un termen al unei antiteze constante și expresive. Fiindcă polaritatea înger-demon va mai apărea, divers structurată și ca un ecou slăbit și în *Cezara* și în *Luceafărul*. Dar nu numai atât. Descoperim în *Sărmanul Dionis* o altă ipostază a iubirii care-l ridică pe Eminescu în rândul celor mai de seamă creatori ai lumii, alături de Dante, Petrarca, Shakespeare, Goethe. Poet gânditor și cântăreț al iubirii, el a dat Erosului altă configurație. Încărcat de nădejdi dragostei absolute, a conferit femeii o semnificație de greu sondabile profunzimi, o demnitate unică, încercând s-o asocieze, prin desăvârșirea purității și cuprinderea infinită a afecțiunii pe care i le presupunea, la lucrarea lui demiurgică.

Însemna a-i da un statut de *donna angelicata*, ca în *dolce stil nuovo*, sau a o integra în simbolistica *eternului feminin* (das ewig Weibliche) larg folosită de Goethe. Astfel, în *Sărmanul Dionis*, creatorul romantic nu mai era singur în fața universului, ca opoziție între eu și non-eu, ci îndrăznea gestul demiurgic, însoțit de prezența serafică a iubitei care-l secunda în opera de refacere a creativității originare.

În mai sus-citatul grup, pictural și statuar, din pirogă, al îndrăgostiților liberi, amândoi sunt investiți cu atributele miraculoase, supranaturale, care sugerează forța de creație a cuplului redevenit unitate. El poartă în păr florile albastre de obicei hărăzite zânelor în opera eminesciană, simbol deci clar creator, demiurgic, iar ea este asociată acțiunilor lui prin prezența pe umăr a păsării măiestre. Adjuvant în creație al romanticului demiurg, femeia este pentru poet și ajutor al creației artistice, menită să deslușească sau să stârnească în el puterile specifice, cum avea să mărturisească poetul însuși în ultimele *Scrisori* târzii.

Evadarea în peisaje mirifice, ca în postuma *Miradoniz*, unde se reface lumea feerică din *Sărmanul Dionis*, în viziunea unor lumi mitice reînviată, semnifică tot mai mult, într-o modalitate indirectă de exprimare, protestul ireductibil față de imperfecțiunea realului. Era, de fapt, contraponderea oferită de imaginar drept etalon pentru comparația cu „lumea cea de pitici” a contemporaneității, în *Odin și poetul*. Aci se mai descoperă o dată, la fel de semnificativ ca întotdeauna, tendința tot mai acuzată de părăsire a vălmășagului luptei și suferinței, în cuvintele rostite ca îndemn de către bătrânul Odin poetului:

„– Sărman copil – zice bătrânul zeu –
De ce răscolești tu toată durerea
Ce sufletul tău tânăr a cuprins?
Nu crede că-n furtună, în durere,
În arderea unei păduri bătrâne,

În arderea și-amestecul hidos
 Al gândurilor unui neferice
 E frumusețea. Nu – în seninul,
 În liniștea adâncă sufletească,
 Acolo vei găsi adevărata,
 Unica frumusețe...

...Din cupa mea de aur bea auroră
 S-între seninul blândeii diminețe
 În pieptul tău."

Și pretutindeni în răstimpul acesta, iubirea, deseori în forme alegorice, apărea căutătorului de absolut drept sursă supremă de fericire și de poezie. Era ca un final conștient de perioadă *Sturm und Drang*, de titanism răzvrătit, răsturnător de ordini prestabilite, un început de înțelepțire în lumina principiului armonizator de lumi, al iubirii, ca și o intrare a creației într-o zonă mai senină, mai puțin tumultuoasă, tot mai cristalină sub raportul expresiei. Dar gândul obscur al damnării geniului, al constrângătoarei finitudinii umane germina în continuare stranii fabulații, ca cea din *Povestea magului călător în stele*. Pornit ca o evocare mitică a trecutului nostru, cu împărat înțelept, sfinți încărcăți de ani și sfaturi domnești, vastul poem trece într-alt registru odată cu apariția fiului de împărat care pleacă, trimis de tatăl său, la puternicul mag din misteriosul munte, Pionul, pentru a învăța virtutea și înțelepciunea. Ca o nouă natură catilinară, lucid și sceptic, dar nedisprețuind nici visul, tânărul suie prin munții abrupti către mag prin vijelii dezlănțuite, printre fulgere și grindini. O anume revelație făcută între timp de un „seraf mare” îi descoperă fiului de împărat încălcitul său destin, prin care transpare vechiul erou eminescian, conturat însă fără prea mare insistență: titanul, numit acum năzdrăvan, ca un erou de basm. Acesta nu are însă nici înger, nici stea ca ceilalți oameni,

deoarece viața lui se datorește unei erori, unei poticniri a celor de sus în planul eternității. El face parte dintre cei „cu mințile oculte cari cunosc a lumii gândire de titan”:

„Și-n basme au un nume: li zice năzdrăvan.
La gânduri uriașe a lor minte asudă
Da’ oamenii-i înconjur și nu vor să-i audă.
Deși rari și puțini-s, lumea nu va să-i vază,
Viața lor e luptă, când mor se duc neplânși.
Ei n-au avut la leagăn un blând înger de pază
Și-a lor ochi de durere sunt turbure, și stinși.”

În el, Domnul a pus „nemargini de gândire”, o „nemărginire de gând” care „o lume e în lume și în vecie ține”.

Fiul de împărat pare un personaj damnat, s-ar zice în terminologia romanticilor întârziați, cu soarta lui stranie, de excepție, lipsită de atașe la viața exterioară, dăruită integral visului și gândurilor înalte. Hărăzit astfel dialogului cu absolutul, el are în sine atribute care-l fac apt de cunoașterea cea mai înaltă, apropiată de cea a lui Dumnezeu.

Nicăieri ca aici gândirea mito-poetică eminesciană n-a mai avut îndrăzneala de a intra în structura ocultă a lumilor dinăuntru și dinafară. Nicăieri aspirația spre desmărginire nu s-a manifestat cu atâta tărie, la adăpostul fabulației, al imaginilor. Probabil că lectura unor scrieri cu sens adânc esoteric venea să completeze, în vremea aceea, meditația neîntreruptă a poetului asupra soartei geniului, asupra raporturilor lui cu creația întreagă. Frânturi de gândire gnostică, frânturi de practici șamanice (cum e aceea a magului care condensează materia subtilă a norilor pentru a-și împleti o scară sau alcătui o luntre, care călărește pe stele și se cufundă zburând „pe-a caosului vale”), reflecții misterioase despre raporturile între îngeri și oameni, obsesia visului ca punte între lumi, dau amețitoare profunzimi poemului acestuia postum.

Dar și *Sărmanul Dionis* și *Povestea magului călător în stele* sunt străbătute de tainica prezență a „semnului arab” (care apare în poem ca „cifre de maur”, împodobind cupa filtrului magic), ispita gândului neîngăduit îndreptat spre lumi interzise, spre care totuși se poate aspira sub conducerea unui mag puternic. Semnul acesta se regăsește și în poemul postum, de uriașă perspectivă asupra istoriei universale, asupra etapelor mai însemnate parcurse de umanitate, *Memento mori* (Panorama deșertăciunilor). S-a făcut adesea analogia între structura poemului hugolian *La légende des siècles* și aceea a poemului eminescian. Structurile sunt într-adevăr cumva analoage, dată fiind tema comună pe care ele le îmbracă. Dar viziunea melioristă a poetului francez, încrederea lui nelimitată în progresul umanității diferă profund de viziunea artistului gânditor român.

La Eminescu, civilizația, istoria pământului, în care nu domnește decât negrul sâmbure al răului, nu se bucură de nici un fir călăuzitor pe scara evoluției. Privirea lui de știutor, de inițiat, se coboară înapoi prin milenii, „uriașa roată a vremii înapoi eu o întorc”. Și opririle se fac „la vo piatră ce însamnă a istoriei hotară, / Unde lumea în căi nouă, după nou cântar măsoară”. Strălucirii îi urmează decadența și căderea finală a civilizațiilor fără legătură între ele. Fiecărei etape însă sau aproape fiecăreia, îi corespunde un semn, semnul magic, stăpânit în diverse feluri de magul, de știutorul acelei lumi, al acelei etape. În prima societate umană, primitivă, magul scrie „pe o piatră strâmbe semne / Să nu poat-a le-nțelege lungul secolilor curs”. Deslușitor al semnelor, „magul egiptean” în dezacord cu „ginta efeminată” citește semnul întors, ceea ce provoacă prăbușirea întregii civilizații egiptene. După fermecata Grecie mitică, în primăvara în care natura cânta însuflețită, a venit un moment când gânditorul (omologat cu magul) grămădea „lumea într-un singur semn”. Dar „acel semn ce îl propagă, el în taină nu îl crede”, așadar gânditorul, probabil sofistul, intră în dezacord cu semnul însuși și prăbușirea Greciei se produce prin aruncarea harfei lui Orfeu în mare.

Cu Dacia, peisaj paradisiac, viziunea se schimbă. Aci cunoașterea fiind de un soi deosebit, lipsită de interdicții, căderea se va datora nu decăderii poporului și conducătorilor lui, ci unei hotărâri mai înalte, a zeilor. O înfricoșătoare teomahie e înfățișată după tipare homerice ori hesiodice. Oștile zeești se înfruntă, una condusă de Zamolxe, cealaltă de Jupiter și zeii daci înfrânți își ascund durerea în adâncile hale ale Mării Negre. Totul se petrece pentru mărirea Romei care și ea, la rândul său, va cădea, dând împlinire parcă blestemului lui Decebal. Mai departe, Valhala stăpânită de Odin hotărăște moartea Romei. Revoluția franceză de la 1789 își ridică flăcările, Robespierre trece ca o umbră crudă, rămâne Napoleon, văzut ca un urmăritor al țelului păcii eterne. Exilat „în stânce sure”, el e comparat cu Prometeu care a adus lumii „a luminei fericire”.

Dar toate ciclurile se înșiră și cad, ca măgelele unui colier inutil, neaducând fiecare decât repetarea neconținută și zadarnică a ceea ce a fost. Zbuciumându-se să pătrundă sensurile cele mai ascunse ale istoriei și vieții și neputând ajunge la nici o concluzie încheiată, artistul-gânditor mărturisește efortul lui de a cunoaște pe Dumnezeu, efort supraomenesc, comparat cu nebunia edificării turnului Babel:

„Ca s-explic a ta ființă, de gândiri am pus popoare,
Ca idee pe idee să clădească până-n soare,
Cum popoarele antice în al Asiei pământ
Au unit stâncă pe stâncă, mur pe mur s-ajungă-n ceruri...”

Ca și turnul biblic însă, edificiul ideilor lui se prăbușea, surpat de „un grăunte de-ndoială mestecat în adevăruri”. Timpul istoriei, cercetat și el, nu-i poate da răspuns, nefiind decât un orologiu măsurător. Imaginea omului îi pare apoi enigmă cu neputință de dezlegat. În vălmașagul de gânduri contradictorii care-l bântuie, el vede pe om când opus naturii care suferă de finitudine, el având

privilegiul nemărginirii, când „mic și-n margini strâns”, în raport cu dumnezeirea.

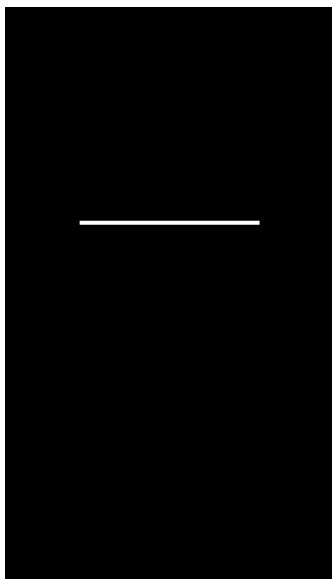
În aceste condiții de imperfecțiune a cunoașterii, poetul nu mai dorește decât să vadă lumea pustiită de stingerea universală. Și versurile lui prefigurează, parțial, în imagini apocaliptice, viitoarea *Scrisoare I*. Lumea repetându-se mereu, fără sens, în desfășurarea istoriei în care nu izbutește să vadă finalitate, omenii rămân doar presupusa icoană a chipului celui mai presus de fire. Enigmă de jur împrejur, și aceea a omului nu poate fi dezlegată în veci, rămânând fără răspuns posibil. Dar și ceea ce este omenesc este pieritor. Și totuși se repetă la nesfârșit, fără noimă pricepută. De aceea nici vecinicia pe care, probabil, ar dobândi-o bând din apa vie a lacului de aghiazmă nu e de vreun folos cunoașterii, căci în viitor el n-ar vedea decât repetarea trecutului. Doar în poezie se află un strop de nemurire și pe acela îl va bea, „paharul poeziei înfocate”, căreia i se dăruie. Și astfel pune capăt gândirii iluzorii, „căci gândurile-s fantome când viața este vis”.

Monumentalul poem e sculptat cu instrumentele unui constructor de piramide ca geniu temerar, dar care, ros de sceptică îndoială, sfârșește printr-un abandon care-i transformă forța vizionară în iluzie, dând măsura unei imense dureri la pierderea oricărei credințe.

Cei douăzeci de ani ai poetului mărturisesc prin *Memento mori* grandoarea unei capacități vizionare cuprinzătoare de lume și, în același timp, fractura internă provocată în structura însăși a viziunii, de gândul sceptic, demolator, al zădărniciiei, al lipsei de finalitate în creație, gând dezmințit uneori de mituri, ca de acela al Daciei paradisiace.

Se zbat în el, goetheean, două suflete, se învolutează gândurile „rele” și cele „bune”, într-un fel care trădează o ființă de o natură excepțională, supusă unui destin de dezbinare interioară, unei amare Karme.

Îl va limpezi oare viitorul?

Anii de studiu

III. La Berlin

În iunie 1872, se afla la Botoșani unde, în 28 ale lunii, se întâlnea cu Titu Maiorescu, în trecere pe acolo, în drumul spre străinătate. Acesta se va fi interesat, desigur, de soarta studiilor poetului, îl va fi întrebat ce avea de gând pentru anii care urmau și-i va fi comunicat intenția lui de a-l face să ocupe o catedră la Facultatea de Filosofie din Iași. În acest scop, Eminescu trebuia să-și dea doctoratul tot la o mare universitate din Apus, și Maiorescu, ca mai toți junimiștii de altfel, mare admirator al Prusiei victorioase, îi va fi sugerat Berlinul.

Vor fi fost trecute în revistă, probabil, și modalitățile concrete eventuale ale realizării acestei intenții. Poetul nădăjduia încă într-o contribuție pecuniară paternă, care însă ar fi trebuit completată cu alte fonduri; pe acestea ar fi urmat să le pună la îndemână Junimea. Dar nu numai lucruri foarte serioase și angajamente au discutat cei doi. Eminescu, depănând amintiri despre oameni cunoscuți amândurora, a povestit o anecdotă interesantă doar prin poziția lui față de fapte: Scipione Bădescu, acum redactor la *Curier* (de Iași), tipărise în 300 de exemplare un volumaș de poezii proaste, cu pagina întâia goală. Se adresase atunci unui oarecare Ioanovici, membru la „tabula regia” (Curtea de casație) din Pesta, căruia îi dedicase o sută de exemplare; printr-asta obținuse costul tiparului; pe o altă sută de exemplare dedicase pagina întâia lui Mocioni și căpătase vreo sută de fiorini; în sfârșit, închinase a treia sută principelui Carol. „Ce, nu sunt poeziile mele?” răspundea el când îi cerea cineva socoteala.

Șederea lui Eminescu la Botoșani s-a prelungit, ca niciodată în ultimii ani, câteva luni. În august îi trimitea lui Titu Maiorescu, abia întors din călătoria în Austria și Prusia, o scrisoare printr-un tânăr, călduros recomandat spre obținerea unei burse care să-i permită continuarea studiilor în străinătate. Era un tânăr evreu, violonist plin de talent, prieten cu Eminescu și cu Slavici încă de pe vremea când făcea conservatorul la Viena. Toma Micher

era privit cu multă plăcere de cei doi amici nu numai pentru înzestrarea sa artistică remarcabilă, dar și pentru originalitatea caracterului său. Și Slavici îl pomenise pe Micher într-o scrisoare către Iacob Negruzzi din primăvara anului 1872: „Avem aici în Viena un violonist; cântă foarte bine, lumea-l ascultă cu sete. Mai deunăzi era un toi deosebit în sala în care ne aflăm. El începe a cânta. «Frate Micher, îi zisei eu, nu vezi cum că nimeni nu ascultă!» «Acum cânt una pentru plăcerea mea!» răspunse el îndărătnic... Și toți tăcură ca să-l asculte, fiindcă, nicidecum nu ne-a cântat atât de frumos ca atunci.”

Sunt impresionante cuvintele cu care Eminescu îl ruga pe Maiorescu să-i acorde încrederea sa muzicianului. Ca întotdeauna, gânditorul generaliza cazurile particulare și, referindu-se la Micher, făcea un nou rechizitoriu împotriva vremii și orânduirii lucrurilor contemporane, care numai prielnice nu erau creației. El spunea, ascunzând parcă, printr-o superioară și detașată obiectivitate, îngrijorarea despre propria soartă: „... societatea în care suntem nevoiți a trăi, rezultat al unor antecedente pe care ea n-a fost, desigur, stăpână, nu este de natură a încuraja talente și mai puțin decât ori ce – talente muzicale. Astfel, dezvoltarea negativă ajunge cea de ordine; un talent muzical ajunge de a ilustra grădinele și berăriile, un pictor ajunge portretist, *un poet, jurnalist, ceea ce veți concede că-i lucrul cel mai prost din lume* (s.n. Z.D.B.). Nu mă lupt cu fatalitatea în fenomenologia ei generală, dar poate că în cutare ori cutare caz concret, totuși să fie cu puțință o îndreptare a ei, mai ales când aceasta se prezintă oarecum de sine.”

Nu mai e nevoie de vreun comentariu la această părere din tinerețe a poetului despre starea jalnică a jurnalistului pe care o considera cea mai cumplită pedeapsă sau decădere ce ar putea fi trăită de un scriitor și pe care avea s-o trăiască el însuși.

Prin strădania prietenului atât de devotat, Toma Micher avea să obțină, ca și Slavici în anul precedent, o bursă tot pentru

Viena, unde în 1874 va lua medalia a II-a la un concurs. Acum, la Botoșani, Eminescu era mereu văzut în tovărășia lui Micher și a frumoasei și la fel de muzicalei și originalei surori a acestuia.

Toamna s-a dus la Iași, unde a început să frecventeze ședințele Junimii, citindu-și unele scrieri ca, de pildă, fragmente din *Panorama deșertăciunilor* (din care *Egiptul* va apărea chiar la 1 octombrie în *Convorbiri literare*). Iar *Floare albastră* a fost citită în ședința din 7 septembrie. Eminescu s-a apropiat cu încredere de Junimea nu numai fiindcă regăsea acolo prieteni vechi, ca Miron Pompiliu, folcloristul, sau cunoștințe mai noi, binevoitoare și chiar admirative, ca Iacob Negruzzi, ci și pentru că nădăjduia ca – prin intermediul personalităților de mână întâi care o constituiau – societatea să joace un rol de seamă, constructiv, în viața publică românească. Visurile lui temerare de radicale schimbări, de răsturnări asanatoare, se risipiseră în cea mai mare parte, dar legătura pasionată cu țara și rosturile ei nu aveau să înceteze niciodată. În orice întreprindea, gândul cel dintâi era închinat necesităților vieții obștești, binelui public. De aceea s-a alăturat Junimii pentru a conlucra în aceeași intenție de bine și adevăr național, social, cultural, dar mai cu seamă de adevăr estetic, promovat necontestabil în cea mai înaltă măsură de societatea ieșeană. Firește, dată fiind distanța și de vârstă și de inimă și de mentalitate dintre Eminescu și junimiști, chiar dacă mințile lor primiseră aceeași hrană intelectuală, unele nepotriviri n-au întârziat să se arate. Mai ales în unele împrejurări de viață intimă, afectivă. La Iași, poetul regăsise pe doamna Micle, cunoscută la Viena, fusesse poftit în casa ei, unde-și citiseră amândoi versurile. Și o dragoste cu nebănuite nădejdi crescuse în el, tot mai ispititoare. Junimiștii însă, mai vârstnici, mai precauți, având față de Veronica știutele rezerve și începând să-l considere un fel de bun ce le aparținea, au găsit că insistența cu care cei doi se vedeau era neconvenabilă pentru Eminescu, cel puțin după spusele lui Iacob Negruzzi. Și de aceea au căutat să grăbească plecarea lui la Berlin.

Prin Lemberg (Lvov), prin Cracovia, poetul, de data aceasta cu inima mai grea, a ajuns iarăși într-o mare capitală. Dar recele și excesiv de disciplinatul Berlin al începutului de deceniu 8, cu urbanistica lui sistematică, lipsită de fantezia ornamentală a Vienei, și în cadrul căreia demonstrațiile, parăzile militare frecvente întrețineau o atmosferă războinică, nu era făcută să-i placă, să-i vorbească lui Eminescu. Cu atât mai mult cu cât sentimentele lui rămăseseră, pare-se, destul de antiprusace încă din vremea de curând sfârșitului război. S-a instalat într-o cameră mansardată, în Albrechtstrasse nr. 6, de unde privea în jos la mișcarea neîntreruptă a oamenilor de pe stradă. Din această înaltă perspectivă, contempla „scumpul oraș al sfântului imperiu roman de nație germană”, cum numea el odată Berlinul, într-o scrisoare către Maiorescu. Și scria unele versuri ca acestea:

„Privesc orașul – furnicar –
 Cu oameni mulți și muri bizari,
 Pe strade largi cu multe bolți,
 Cu câte-un chip l-a stradei colț.
 Și trec foind, râzând, vorbind,
 Mulțime de-oameni pași grăbind.”

Pe sub ochii lui treceau procesiuni religioase cu cruci și prapuri urmate de mult norod și mai cu seamă foarte dese părazi militare, la care soldații defilau în binecunoscutul pas de gâscă. Pe acest fundal mișcător consemnat ironic, în fugă, de poet, se desprindeau în neîntrerupta forfotă, din când în când, un chip gingaș de față sau silueta cu mișcare mai lentă a vreunui „gură-cască”, un copil fugind, un cerșetor orb sau un hamal, cocârjat sub povara încărcăturii purtate. Versurile fixează, ca o gravură, un moment din viața orașului, în a cărei larmă și mișcare, Eminescu se simțea destul de singur și de plin de nesiguranță. La Viena, prietenii și cunoscuții se numărau cu zecile, aci rar întâlnea oameni din țară.

Frecventarea cursurilor a început-o târziu, s-a înscris la Facultatea de filosofie abia în 18 decembrie, deşi sosise la Berlin încă de la sfârşitul lui septembrie. Dificultăţile pecuniare l-au asaltat de la început mai ales dinspre partea de bani pe care ar fi trebuit s-o avanseze, după înţelegere, căminarul Eminovici. Şi cum acesta, şi el chinuit de greutăţile unei familii de genii neproductive (Iorgu era grav bolnav de tuberculoză şi Şerban se afla cu el la Botoşani), nu onora termenii înţelegerii, Mihai i-a scris o scrisoare destul de dură, la care i-a răspuns Şerban, cu oarecare reproşuri: „În absenţa tatei astăzi am primit epistola ta către d-lui, din ea m-am informat, ceea ce foarte mult regret, cum că tu nici măcar te-ai [dus] la Universitate, alminteri ai [fi] trebuit să fi primit epistola mea, care de mult timp ți-am adresat (acolo la Universitate). Ieri chiar a fost vorba de tine, că de atâte săptămâni ai plecat, fără să ne fi înştiinţat până acum, şi că dacă vei scrie apoi numai ca să ți se trimeată bani. Tata mâne trebuie să fie la Botoşani, unde aproape de 6 săptămâni mă află împreună cu Iorgu, care a fost foarte bolnav şi încă este. Toate aceste le vei afla mai cu de-amănuntul din epistola care, dacă nu ai primit-o deja, o vei primi, mergând la Academie. Trebuie să-ţi observ însă cum că tata, după cum s-a exprimat ieri, nu-ţi poate trimite banii înainte de 10 dechemvrie stilul vechi (22 stil nou) şi, chiar putând, nu va vroi. Asta este așa de sigur, încât nici trebuie să mai aştepţi, de aceea ar fi bine să te adresezi la Junime unde e posibil ca să ai mai multă trecere. Eu voi face împreună cu Iorgu tot ce ne va sta în putere pentru a-l îndupleca.”

Scrisoarea era trimisă la 30 noiembrie 1872 şi răsfrângea întreaga stare de lucruri, necazurile mari şi nemulţumirea părintelui, pe care o împărtăşesc, în parte, şi fraţii mai vârstnici, dar, în acelaşi timp, şi solidaritatea acestora din urmă cu Mihai. Şi, probabil, datorită insistenţelor promise (şi făcute), banii i-au parvenit mai degrabă decât spusese Şerban, astfel că, la 18 decembrie, Eminescu s-a putut în sfârşit înscrie la Universitatea

Friedrich Wilhelm pe temeiul unui certificat de absolență a gimnaziului din Botoșani. Astfel a început pentru el o nouă etapă de studiu și reflecție într-un mediu mai puțin familiar, mai rece, dar, poate, cu atât mai predispunător la lucru și gândire.

La început îl vedea mai des doar pe Teodor Rosetti, junimistul, prietenul lui Maiorescu și al lui Negruzzi, fratele doamnei Elena Cuza, agent diplomatic al României la Berlin din 13 mai 1872. Era din când în când poftit la masă și acolo a cunoscut puțin societatea românească și câțiva oameni din lumea berlineză cea mai aleasă, dar pentru el, probabil, neinteresantă. La începutul anului 1873 a sosit la Berlin și Maiorescu, prilej de mai deasă vedere acasă la Rosetti, unde erau invitați și membrii berlinezi ai familiei Clarei Maiorescu născută Kremnitz. Dr. Wilhelm Kremnitz, cumnatul lui Maiorescu, rămânea impresionat de capul acestui tânăr „tăcut și timid”, care se bucura însă de o destul de însemnată reputație în cercul intelectualilor prieteni. Toți îl priveau ca pe o pasăre rară, ca pe o ciudățenie, cu curiozitate și cu oarecare admirație, nu întotdeauna lipsită de o umbră de invidie, pentru intelectul lui strălucit, pentru creația de până atunci, mai mult stârnitoare de nedumeriri decât înțeleasă. Iar el era singur și din ce în ce mai pornit pe tristeți din ce în ce mai puțin metafizice. Ajunsese la o vârstă când, după socoteala lui, ar fi trebuit să-și satisfacă singur nevoile materiale; or el se afla acum într-o dublă dependență, egal de neplăcută: una, în continuare, față de tatăl său, care, neavând nici o încredere în capacitățile fiului său, nu pregeta în nici o împrejurare să-și arate nemulțumirea; și alta nouă, față de Maiorescu, care-l presa acum cu luarea doctoratului, pentru ocuparea catedrei de la Iași. De aceea, anii berlinezi apar încărcăți de gânduri grele, chinuitoare, chiar dacă strâmtoarea materială e mai mică decât la Viena. De altfel, pentru a-și asigura măcar în parte subsistența, primise o slujbă oarecare la agenția (legația) română din Berlin, unde Rosetti îl plătea cu 10 napoleoni pe lună. În schimb, avea de executat lucrări din acelea care totdeauna

i-au repugnat: vize de pașapoarte, lucrări de cancelarie, descifrări și transcrieri de cifruri diplomatice, expedieri de depeșe oficiale. Era ocupat când îi era lumea mai dragă, era obligat să sfârșească hârtii urgente când vroia să lucreze pentru sine și, deși Rosetti era extraordinar de amabil, Eminescu se simțea strâns de spate de conștiinciozitatea sa obișnuită, care nu-i dădea răgaz. Această funcție îi îngăduia cât de cât să nu se mai umilească întruna cerând bani de la bătrânul tot mai necăjit, mai plin de datorii și, ca atare, tot mai recalcitrant (Iorgu se sinucisese, Șerban se întorsese și el la Berlin). Cei de acasă răspundeau rar la scrisorile lui, încât, la un moment dat, era chiar îngrijorat de cele ce se puteau petrece acolo și ajungea chiar să ceară informații despre fratele Nicolae, secretar la avocatul Emerich Christian, din Timișoara, de la primarul orașului. Într-o scrisoare din 18 iunie 1873, îl rugă să-l scoată „din această neliniște”, răspunzându-i în sfârșit la repetatele-i misive. Tot aci își exprima nădejdea că va termina examenele în august sau în septembrie și se va întoarce în țară: „Aștept cu nerăbdare capătul vieții mele de student, care, desigur că pentru mine numai plăcută n-a fost”. În aceeași scrisoare, își dezvăluia și precaritatea legăturilor cu fratele său Șerban, care, cu o pregătire medicală strălucită, nu-și luase totuși doctoratul și practica acum ilicit medicina la Berlin. Nu numai că locuia departe de Mihai, dar se și vedeau foarte rar, fiindcă prea puține lucruri îi uneau, prea puține le-ar fi putut stârni un interes comun.

Student ordinar acum, Eminescu se pregătea serios pentru examene, frecventând foarte regulat cursurile și luând note. Curiozitatea lui pare a fi fost mai puțin vastă decât în perioada studiilor vieneze sau, poate, programul obligatoriu îl va fi făcut să se restrângă la materiile strict necesare pregătirii de specialitate pe care o urmărea. Pe de altă parte, nu se mai bucura de deplina libertate de mișcare pe care o avusese la Viena, din pricina slujbei oficiale care îi răpea destul de mult timp. E drept că poetul își

notase și orarul cursurilor de la Facultatea de drept și de medicină, specificând obiectele și profesorii, dar disciplinele și numele care revin mai ales în caietele lui sunt legate cu precădere de istorie și filosofie.

Istoria îi satisfăcea încă pasiunea neștersă pentru lumile de mult apuse; de aceea frecventa încă plin de plăcere un curs de Istorie modernă al profesorului Droysen, dar mai ales cursurile de istorie a moravurilor și monumentelor egiptene, ținute de eruditul profesor Karl Richard Lepsius și atât de necesare fabulației continuând *Egiptul* înspre *Avatarii faraonului Tlă*. Frecventa de asemenea, unele cursuri de gramatică sanscrită și de interpretare de texte din literatura veche indiană ale profesorului Weber; aici a refăcut cunoștința cu unele opere ale lui Calidasa, ca *Malawica* și *Agnimitra*, precum și cu splendidele cosmogonii ale inzilor. De aici, din *Imnurile creației din Rig-Veda* (Cartea imnurilor) își vor trage originea înfricoșatele gânduri spărgătoare de cer și fantasticele imagini ale nașterii și morții sistemului solar din viitoarea *Scrisoare I*, acum schițată în liniile ei principale.

Totuși atenția lui Eminescu se concentra asupra studiilor filosofice. În semestrul de iarnă 1872-73, el frecventa cursul de Logică și principiile filozofiei, ca și cel intitulat „Concepția istoriei la istorici vestiți”, ținute de Eugen Dühring, precum și cursul de Filosofie juridică al profesorului Zeller. În semestrul de vară 1873, optase pentru cursul despre dezvoltarea și critica filozofiei hegeliene ținut de profesorul Althaus, la care mai audiase și un curs de Istoria generală a filozofiei până în secolul XVIII. Se adăugase și un alt curs al lui Dühring care l-a interesat mult și anume unul despre „Optimism și pesimism filosofic și politic”, cu aplicații la autori de primă mână, ca Giordano Bruno, Machiavelli, Schopenhauer și Byron.

S-ar putea să fi urmat și cursul lui Märcker, Principiile eticii celor vechi după Aristotel, fiindcă se arăta pasionat de filosofie grecească. Atunci a cunoscut mai în profunzime pe Platon,

pe Stagyrît, pe stoici, a căror înrudire cu Schopenhauer o constata. Într-o scrisoare adresată în vremea aceea lui Vasile Conta, spunea: „Berlinul, ca oraş, pentru mine nu mai are nici o atracţie, afară de biblioteci şi Universitate. Ascult o serie de prelegeri, făcute de profesorul Bonitz, care ne entuziasmează asupra filosofiei greceşti. Căpătând entuziasmul, deci dragostea pentru cugetarea antică, poţi singur să te iniţiezi călăuzindu-te. Am început să citesc şi să-mi însemn părţi care mă preocupă.”

Pe Bonitz, l-a audiat în semestrul de iarnă 1873 şi în cel de vară 1874, la cursul de Principii de filosofie, cum a audiat şi cursul de Istoria romanilor cu Nitsch, de Instituţii romane şi Drept roman cu Dernburg, şi cursul de Geografie fizică, de Fiziologia nervilor şi altele.

Interesul pentru gândirea vechilor greci şi pentru filosofia hegeliană a fost însă dominant în toată perioada studiilor berlineze, adăugându-se interesului neîntrerupt faţă de filosofia kantiană. Căci tot acum, el consacra cea mai mare parte a timpului său liber continuării traducerii în limba română a *Criticii raţiunii pure*. O socotea parte indispensabilă a pregătirii prealabile pentru cursul pe care urma să-l ţină la întoarcerea în ţară, din însărcinarea lui Maiorescu.

De altfel, şi creaţiile acestei etape din viaţa scriitorului poartă în mai mare măsură pecetea spiritului filosofic. Atenţia acordată problemelor sociale, naţionale, atât de acută în anii vienezi, pare a fi slăbit; totul este proiectat de acum încolo în perspectiva marilor întrebări ale existenţei, raportate la subiectul cunoscător care suferă. Într-adevăr, suferinţele personale încep să coloreze, treptat, răspunsurile la acele întrebări fundamentale care privesc legăturile dintre om şi lume, chiar dacă ele sunt ascunse sub o mare doză de obiectivitate superioară.

Acum schiţa poetul prima versiune a *Glossei*, dureros şi amar îndemn la despărţire de lume, mic manual de morală stoică, de învăţare a indiferenţei cu care omul superior trebuie să răspundă

egoismului orb stăpânitor al lumii. Tot acum, se schița un prim rudiment al viitoarei *Ode în metru antic*, în care străbăteau, printre rândurile admirative închinat lui Napoleon I, sumbre reflecții despre soarta geniului, despre condamnarea lui la singurătate. Și tot acum, se înscria în cercul gândului creator, cum am văzut, și prima versiune autonomă a *Scrisorii I*.

Privirea artistului-gânditor se întorcea tot mai mult înspre sine. Acutul dezacord cu contingentul, cu structura universului, cu imperfecțiunea cunoașterii, se convertea tot mai insistent, mai ireversibil ca proces, în conflict cu sine. Dezacordul grav interior începea să se trădeze în tăcerile și solitudinea berlineză, în frânturi. Dar efortul de depășire se producea pe planul gândirii. Aici se întâlneau direcții izbitoare prin diversitatea și prin originalitatea lor. O țesere subtilă le lega laolaltă, alcătuind un profil complex și greu de decodat al personalității poetului bântuit de contradicții ale minții și inimii.

Cunoașterea, cu categoriile aferente, îl interesa acum mult mai puțin. *Catharsis*-ul propriei creații îl descărcase de obsesia cunoașterii absolute, neîngrădite, îl eliberase de aspirația stăpânirii non-eului. Atenția i se îndrepta spre lumea sa interioară și norma perfecțiunii pe care n-o putuse instaura în afară devenea aplicabilă ființei sale.

În „imperativul categoric” kantian din *Critica rațiunii practice* i se părea că găsisese cheia acordării sale lăuntrice. Adâncimile lumii morale, frumusețea și gratuitatea acelei norme universale sădite în noi, la fel de frumoasă ca cerul înstelat deasupra noastră, i-au dat un punct de sprijin în univers, un reper al perfecțiunii interioare posibile. Noblețea ființei morale se potrivea cu norma kantiană în așa fel încât aceasta i-a devenit câmpul magnetic în jurul căruia s-au ordonat toate activitățile lumii lăuntrice. Și dacă totuși personalitatea lui, în sensul cel mai adânc, nu s-a echilibrat ci a rămas scindată, asta s-a datorat raportului precar dintre conștient și inconștient atât de frecvent întâlnit în tipologia

marilor romantici („Focul meu a-l stinge nu pot cu toate / Apele mării”). În schimb, în perspectiva modificată, dinspre exterior înspre interior, investigația lui apare tot mai în profunzime în structura ființei. Și îl apropia de antropologie interesul foarte viu cu care urmărea mecanismele cunoașterii și ale creației până în ultimele date ale senzorialului. Sunt extrem de interesante astfel observațiile pe care le făcea, de pildă corelând cu privire la opera *Fidelio*, creația lui Beethoven cu surzenia artistului. Resorturile creației în toate tărmurile artei îl preocupau insistent, după cum reiese din numeroase însemnări ale epocii.

Dar de la o vreme, de la un punct anume al cercetării, Eminescu a înțeles legătura de nedesfăcut dintre o creație individuală și etnia care l-a produs pe creatorul ei. Și, teoretic, a început să cerceteze elementele constitutive ale caracterului exponențial al unei creații, adică măsura în care este sau nu reprezentativă.

Trecerea de la cercetarea de natură antropologică la aceasta, legată de etnic, i-a fost facilitată de întâlnirea cu o nouă disciplină, foarte la modă în cercurile intelectuale din Berlin, *Völkerpsychologie*, psihologia popoarelor sau etnopsihologia. Întemeietorii acestei discipline, Steinthal și Lazarus, scoteau o publicație *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* (Revistă de etnopsihologie și lingvistică), pe care Eminescu o citise cu atenție, rezumând amănunțit un studiu ca acela intitulat *Ein leitender Gedanke über Völkerpsychologie* și traducând altul, *Das Leben der Seele*. Poate la Berlin să-l fi cunoscut chiar pe Moritz Lazarus, profesor la Universitatea berlineză, deoarece în ianuarie 1873 acesta luase de câteva ori masa cu Rosetti și Maiorescu, așa cum ne informează *Jurnalul* acestuia din urmă.

Dar obârșia numitei discipline venea puțin mai de departe, din rădăcina generoasă a școlii romantice de la Heidelberg, prelungind și adâncind teoretic o atitudine și un gest fecund săvârșit de corifeii mișcării, de Clemens Brentano și Achim von Arnim, realizatori ai celebrei culegeri de folclor *Des Knaben Wunderhorn*

(Cornul fermecat al băiatului) care a stat ca un manifest nescris al romantismului german și european.

Alături de cei doi, Joseph Görres susținuse direcția de spirit a mișcării, preconizând cu o exaltare profetică, tipic romantică, întoarcerea programatică spre literatură veche și folclor, după ce el însuși întocmise o carte care a cunoscut o remarcabilă notorietate la vremea ei, *Die deutschen Volksbücher* (Cărțile populare germane). Și prin revista sa cu răstimp foarte scurt de apariție, din iulie până în octombrie 1808, *Zeitung für Einsiedler* (Ziarul pustnicilor), Görres izbutise să câștige entuziasmul unor tineri care aveau să ducă mai departe, fiecare în alt fel, zelul și știința lui: Georg Friedrich Creuzer, cercetătorul miturilor lumii vechi, frații Jakob și Wilhelm Grimm, frații von Eichendorff.

De fapt, și aceștia nu făceau decât să continue și să fructifice imperioasa direcție herderiană imprimată întregii Europe romantice și pe care Eminescu o recepta acum mai direct, mai de la surse. Încă de la Viena, se simțise atras de direcția preromanticilor și romanticilor germani tinzând la valorificarea folclorului, după modelul herderian al celebrei culegeri de literatură universală intitulată (de la ediția a II-a) *Stimmen der Völker in Liedern* (Glasuri ale popoarelor în cântece). Iar la Berlin, atracția lui Eminescu față de folclor, săvârșită în virtutea unei înclinații spontane, a căpătat justificări mult mai înalte, teoretice, îndrituiri menite să o înglobeze în preocupările sale filosofice, să-i confere o finalitate superioară. În această atmosferă, pe fundalul acesta teoretic se cuvin proiectate prelucrările masive de teme folclorice întreprinse la Berlin.

După o versiune a unui basm cules de el și păstrat între filele manuscriselor, versifica acum *Călin Nebunul*; tot aici începea *Frumoasa lumii*. Iar după lectura paginilor unui călător german, Richard Kunisch, intitulate *Bukarest und Stambul, Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Türkei*, Berlin, 1851 – în care se publicau câteva basme culese din aceste țări – Eminescu pornea

la prelucrarea a două dintre ele: *Das Mädchen ohne Körper*, care devine *Miron și Frumoasa fără corp* și *Das Mädchen im goldenen Garten* – *Fata din grădina de aur*.

Din acesta din urmă, după un întreg proces de sublimări și cristalizări succesive petrecute în creuzetul geniului, se va naște, târziu, giuvaerul fără seamăn al *Luceafărului*.

Așa încât, între această activitate de lucru intens asupra unor opere de inspirație folclorică și preocupările filosofice și de introspecție tot mai adâncă nu există decât o contradicție aparentă, exterioară, pe care fundamentul teoretic, congener tuturor celorlalte direcții ale spiritului, o infirmă. Ceea ce se poate susține, însă, este caracterul în înalt grad compensatoriu al acestei activități, în măsura în care, pentru Eminescu, simplul contact cu producția folclorică însemna intrarea într-o oază, într-un refugiu alinător.

În clipele cele mai grele, mai apăsătoare ale vieții, el își clătea retina obosită în apele lustrale ale poeziei populare, evada din cenușiul existenței lui în lumea de aur și argint a basmelor, a miturilor, aducătoare aminte de lumea senină a copilăriei, restabilitoare de echilibru lăuntric.

Și el avea nevoie din ce în ce mai mult de aceste incursiuni luminoase, deoarece existența îi era în continuare străbătută de prea puține bucurii.

În acest registru al cotidianelor satisfacții, prea sărac, se înscriau o carte cumpărată la un anticar, un concert, un spectacol, o plimbare pe Sprea, o escapadă la Postdam, cu Schopenhauer sub braț și în compania unei tinere nemțoaice blonde cu ochi albaștri și buze roșii, pe nume Milly, escapadă notată de el cu destulă ironie, în versuri ca acestea:

„Și mă urc în tren cu grabă
Cu o foame de balaur,
Între dinți o pipă lungă,
Subsuori pe Schopenhauer.

Și-acum șuieră mașina.
 Fumul pipei lin miroasă,
 Sticla-Kümmel mă invită,
 Milly-mi râde – Ce-mi mai pasă!”

Era hărțuit de lipsuri, deși poate nu în măsura în care fusese la Viena. Îi telegrafia lui A. D. Xenopol să-i trimită stipendiul din partea Junimii pe o lună întreagă. Și când, în martie 1874, Teodor Rosetti a fost înlocuit la agenția diplomatică din Berlin cu „tontul” Nicolae Crețulescu, care, pe deasupra, mai era și zgârcit, secretarul particular s-a văzut cu leafa redusă de la 10 napoleoni, cât îi acordase Rosetti, la 30 de taleri lunar, diferență destul de sensibilă. Elegant, Eminescu îl caracteriza pe noul ministru, într-o scrisoare către tatăl său, drept „un om care trece cu economia peste marginile cuvenite”. Iar în corespondența cu Maiorescu și Rosetti, îl numea „bătrâna mea excelență” sau „un pergament”. Ba pe această din urmă poreclă, construia chiar o parafrază a unor versuri din Faust de Goethe, schimbând bine cunoscuta sintagmă „das Ewig-weibliche” (eternul feminin) în „das Ewig-lederne” (eternul pergamentos). Pe lângă toate celelalte, diplomatul român era și un mare tipicar și bietul secretar abia prididea cu lucrările, nemaiaivând timp nici pentru lectură și studiu, necum pentru corespondență. Doar când ministrul mai pleca din Berlin, înspre Dresda sau alte orașe învecinate, mai răsufla Eminescu.

El locuia acum pe Orangenstrasse, la Charlottenburg, unde se retrăsese căutând mai multă liniște, încercând să fugă de agitația marii capitale prusace. Plecase din țară pentru un an, acum se împlinise aproape al doilea, voise să-și ia doctoratul, nu izbutise însă să-și dea examenele.

Intrabilul părinte începuse să dea semne de nerăbdare, chemându-l înapoi acasă spre a-și face în sfârșit mult așteptatul rost; era sătul de atâtea cheltuieli, după părerea lui, zadarnice. De aceea „fiul risipitor” trebuia să se scuze printr-o scrisoare onestă,

dar dură, din care străbătea încă o dată deosebirea fundamentală de vederi asupra vieții dintre tată și fiu: „Dacă nu ți-am scris până acum – cauza a fost neîncrederea cu care întâmpini orișice voință proprie a oricăruia din fiii dumitale, neîncredere augmentată de privirea formalistă ce o ai despre lume, după care orice om care nu caută a se chivernisi, după cum o numești d-ta, trebuie să fie un om de nimic. Ești un părinte nenorocit – adevărat. Dar ești nenorocit mai mult pentru că vrei ca fiecare să trăiască și să-și măsoare pașii după cum dorești d-ta. Când vorbești de frații mei, se poate că ei ți-ar fi greșit – căci ei poate te-au înșelat, poate ți-au spus lucruri ce nu erau – eu nu-mi aduc aminte să fi păcătuît decât prin extremă iubire de adevăr, și de aceea-l spun acum.”

Desigur, aceste adevăruri, precum și fina pătrundere psihologică de care dădea dovadă tânărul nu erau făcute să placă tatălui întru nimic înțelegător al ființei excepțional dotate care era fiul său Mihai, și cu atât mai puțin al personalității sale morale. Pentru căminarul ahtiat de bunuri materiale și prețuitor numai al regulilor unei vieți filistine, urmărirea unor valori înalte ale intelectului și spiritului părea o nebunie, o înșelătorie ori un eșec. Dar pentru cine știe să priceapă, cuvintele reci și aparent aspre din scrisoarea fiului către tată denotă o atitudine etică bine și definitiv fixată în numele acelor valori perene, la care cei mai mari ai lumii s-au înclinat. Cu câtă îndreptățită mândrie vorbea Eminescu despre „extrema iubire de adevăr” care-l însuflețea și care-l ferea, cu preț oricât de greu, de compromisurile încălătoare ale prestigiului său omenesc! Personalitatea lui se definea și prin această noblețe a respectării adevărului în orice împrejurare, oricât de neprielnică, și care a făcut din el un neconformist superior și un neadaptat la modul de existență comun.

Aceeași onestitate, aceeași conștiință mereu trează asupra sa respiră și din corespondența dusă în același răstimp cu Titu Maiorescu care, asemenea căminarului, deși în numele unor interese mai înalte, începuse să se impacienteze cu privire la

neîndeplinirea convenției tacit încheiate între ei și la durata excesivă a studiilor întreprinse de poet. Acesta răspundea într-un șir de scrisori redactate într-o germană deosebit de elegantă, dar cu toată conținutul doctă pe care și-o compunea, și în ciuda stilului „înalt”, se simțea undeva, într-un ungher al sufletului, o undă de teamă și de neîncredere. Teama de a intra într-o dependență mai grea și mai exigentă decât aceea paternă, teama unei răspunderi prea mari care să apese pe umerii lui tineri, teama de a nu putea fi la înălțimea aferentă în mintea lui unei catedre universitare, neîncrederea dintotdeauna în propriile sale forțe. Știuta lui conștiinciozitate excesivă ca și modestia lui îl fac să se gândească cu groază nu la obținerea doctoratului, care i se părea și chiar era (cum fusese și în cazul lui Maiorescu) o mărunță formalitate, ci la cursurile pe care ar fi trebuit să le țină și pe care începea de pe atunci a le pregăti. Din prima scrisoare însă, îi spunea, plin de îndoieli, lui Maiorescu: „Pot eu, ca fără un plan de studii hotărât, pe care să-l fi prelucrat în întregime să îndrăznesc la vârsta mea să mă apuc de acest lucru?” și-și exprima convingerea că va trebui să studieze din nou totul de la început, ca să știe măcar cât cere „prolegomenul filozofiei”, unele științe ajutătoare, științele naturale, în special antropologia care-l pasiona pe atunci, și „cel puțin un semestru”, anatomia și fiziologia! Apoi trecea la problema cea mai arzătoare, la condițiile personale, la dispoziția lui sufletească și morală, la exigențele lui enorme: „Un titlu de doctor m-ar aranja cu lumea și cu legile ei de ordine, nu însă cu mine, care deocamdată nu mă satisfac pe mine însumi. Tocmai această împrejurare concretă mi-a expus clar seriozitatea sarcinei mele, iar motivul foloaselor ce mi s-ar oferi pe această cale, nu poate birui gândul datoriei. De aceea, aș cere timp.”

„Gândul datoriei”, prezența imperioasă într-adevăr, de neîndepărtat, de neînvins, a imperativului categoric kantian, victorios asupra tentației realului! Ce conștiință acută a propriei

nedesăvârșiri, la 23 de ani! Ce simț înalt al autoanalizei, ce ținută etică superioară sub umiliința mărturisirii totale! Tot atâtea dovezi ale unei personalități morale puternice, lucrând nemilos asupra ei însăși dar dând naștere, prin absolutul aspirației, la o rezervă, la o neîncredere paralizantă pentru viața practică.

De altfel, altitudinea poziției morale a tânărului poet îi impunea chiar lui Maiorescu, ale cărui scrisori aveau o anume căldură pe lângă delicata considerație pe care o exprimau. Înțelegând mai bine decât oricine (și poate, singurul) inextricabila problematică interioară care-l chinuia pe Eminescu în legătură cu viitorul imediat, marele profesor încerca să se apropie cu prudență de obiectul insistențelor sale, adică de ocuparea de către poet a fostei sale catedre de la Iași.

Și după o amabilă *captatio* care introducea chestiunea cu o ușoară măgulire („... te rog să vezi și-n această întrebare un semn de atenție și de considerare ce o avem toți cei din cercul nostru pentru D-ta”), Maiorescu trăda imediat cea mai perfectă comprehensiune a stării de spirit în care se afla și din care trebuia să iasă poetul. Într-adevăr cuvintele sale chintesențiau „cazul” Eminescu în acel moment: „... pesimiștii de felul D-tale trebuie, poate, să fie din când în când deșteptați din visul concentrat al microcosmosului lor interior și îndreptați în atenția lor spre legăturile intime ce-i unește cu noile încercări de viață în patria comună.”

Sintagma „visul concentrat al microcosmosului... interior”, aplicată la starea poetului este, parcă, de natură de-a dreptul revelatorie, cu atât mai mult cu cât este urmată exact de ceea ce ar fi putut provoca ieșirea din acea stare, de singura alternativă valabilă pentru Eminescu, implicarea în „noile încercări de viață în patria comună”.

Tactul superior al lui Maiorescu, fina sa diplomație îl purtau spre coardele cele mai sensibile care trebuiau atinse, după cum se vede. Numai că tânărul studios astfel solicitat măsura lucrurile cu

altă măsură, ca întotdeauna, cea absolută. Și toate îi păreau grele, de neatin, începând cu funcția ce i se propunea și sfârșind cu realizarea pregătirii necesare pentru prea înaltul scop de atins. Ca de obicei, în partea cea mai densă a scrisorilor, el începea, parcă, să solilocheze, rezumând elementele „aventurii” sale filosofice. Deplora „influența nefastă a filosofiei lui Herbart până la tocire” pe care o suferise la Viena, după cum regreta prea târziu întâlnire cu sistemele lui Kant și Schopenhauer, pe care ar fi trebuit să le predea în cadrul docenturii ieșene. Iar în privința argumentului implicării în viața practică folosit de Maiorescu, el răspundea cu o concluzie teoretică prea generalizatoare ca să mai poată încăpea în ea un destin individual: „Interesul practic pentru patria noastră ar consta, cred, în înlăturarea teoretică a tuturor îndreptățirilor pentru importarea nechibzuită a unor instituții străine, care nu-s altceva decât organizații speciale a societății omenești în lupta pentru existență, care pot fi primite în principiile lor generale, a căror cazuistică trebuie să rezulte în mod empiric din împrejurările particulare ale fiecărui popor și ale fiecărei țări.”

Nu era atât un mod de a eluda dificultatea unui răspuns angajant, cât mai degrabă o subscriere indirectă și doar parțială la punctul de vedere maiorescian. Iată pe hârtie, spusă cu calm și detașare, adeziunea la ceea ce constituia marea teorie junimistă a formelor fără fond, pe care Eminescu o adopta în măsura în care se potrivea cu concepția sa organicistă asupra istoriei.

Era un moment de răscruce din viața și din gândirea lui, momentul unei despărțiri care echivala cu un soi de falie lăuntrică, în nici un caz cu o apostazie. Anii vienezi fuseseră ani de extensie a cunoașterii și a acțiunii pe coordonata orizontală. Atenția îndreptată spre Europa, spre mișcările ei sociale și politice, spre revoluțiile ei răsfrânte în propria noastră viață, Roma mare întrevăzută în răsfrângerea ei blăjană, „Roma mică”, iubirea pentru pașoptiști și pentru fapta lor, toate acestea, ținând de „mitul cultural”, au aparținut pathosului perioadei vieneze.

Ani de reflecție, de adâncire considerabilă a tuturor tipurilor de problematică ce-l preocupau, anii berlinezi l-au purtat pe poet și gânditor mai departe în substanța istoriei, culturii, creației, pe coordonata verticală a „mitului arhaic”. Sub imperceptibila presiune interioară a înrăuirilor catalitice produse de cultura germană, el s-a întors spre sine și spre ale sale, începând coborârea cumva inițiată înspre sursele cele mai ascunse ale spiritualității românești, acolo unde ele se întâlnesc. Astfel, de atunci au prins să capete contur tot mai consistent acele elemente care constituiau matca neschimbată a satului, secțiunea cea mai veche a istoriei noastre, dăcică, folclorul, care până atunci avusese o prezență empirică și episodică în creația eminesciană. Privirile i se limpezesc în contact cu acele surse, timpul omenesc nu-l mai oprimă căci el învață de la basm să proiecteze totul în altă ordine, aceea luminoasă și eternă a mitului. De acum încolo, el încearcă să reunească ceea ce părea de neunit: istorie și eternitate, timp omenesc și timp cosmic, mărginire și spațiu mitic, aici și acolo. Eternitate, tinerețe veșnică a mitului consolând și salvând caducitatea istoriei, timp cosmic scoțând de sub tirania timpului omenesc, spațiul mitic, tărâm al eternei primăveri unde încetează mărginirea dureroasă a condiției umane, acolo – departele devenind compensația aici-aproapelui... Totul se asociază și se disociază în chipuri care urmăresc parcă să alătore și să concilieze contrariile atât de acut resimțite de poet, ca și cum ar fi fost produsele chinuitoare ale unei *psyché* divizate.

De altfel, și adeziunea la mitul cultural, și cea la mitul arhaic ni se par a intra în acest uriaș efort eminescian de fuzionare a contrariilor, așa încât cele două coordonate să fie prinse într-o unitate după care sufletul și mintea genială tânjeau. Și deși nu iubise niciodată Berlinul (spusese într-o scrisoare: „Cum să scap din Berlin? Relativ la acest scump oraș al sfântului imperiu roman de nație germană, am făcut o sumedenie de pașuri greșite: în primul rând, că am venit aici, în al doilea că n-am

plecat de mult...”), aventura lui intelectuală și spirituală în capitala Prusiei a fost decisivă pentru devenirea lui în cultură și în creație. Rămânând credincios iubirilor tinereții și valorilor istorice (chiar dacă nu științific sau estetic depline, dar „cronistice absolute”), el le-a adăugat pe acelea pe care Junimea le reclama în considerabila operație de înălțare a culturii românești pe cele mai înalte niveluri, înțelegând absoluta lor necesitate. Dar în el adeziunea la criteriile junimiste a însemnat cufundarea în mitul arhaic. De-acum încolo, direcția lucrării lui era stabilită. Deși din aprilie 1874 își dăduse demisia de la agenția diplomatică și lucra retras la Charlottenburg, pentru a da curs ultimei înțelegeri cu Maiorescu privind doctoratul, se simțea bântuit de alte gânduri. Căci Maiorescu, ajuns între timp ministru al Instrucțiunii publice în cabinetul conservator al lui Lascăr Catargiu, îl silise să-și aleagă localitatea unde ar fi vrut să-și dea examenele și să indice și suma globală de care ar fi avut nevoie. Iar Eminescu îi răspunsese, la 7 mai 1874, că ar fi preferat Jena și că trei sute de taleri i-ar fi fost îndestulători pentru „dus, stat trei luni și înapoiere în țară”.

Maiorescu a trimis banii, convins că lucrurile aveau să se petreacă așa cum se căzuse de acord.

Dar la scurt timp după aceea, Eminescu scria prietenului Miron Pompiliu la Iași: „... am decis să mă întorc în țară peste câțeva vreme și să m-arunc iarăși în valurile vieții practice. Mi-e indiferent cum – eu și așa nu pot fi fericit în lume; iar muncind nu-mi vor lipsi trebuințele de toate zilele, precum îmi lipsesc adeseori azi. Îmi venise într-un rând ideea, adică-n anul trecut, ca să cer un ajutor de la *Junimea*, dar am fost în Iași și m-am convins în persoană cum că Societatea nu are mijloace, iar din sacrificii personale în sensul strict al cuvântului nu mi-a trecut nici prin minte vodată ca să trăiesc. Am deci o rugă către tine. Știu că – supărătoare, și nu mai eu știu cât m-a costat până m-am decis a lua condeiul ca să-ți scriu. Caută-mi o ocupație în Iași –

ea poate fi modestă și neînsemnată, căci nu sunt pretențios și știu a trăi cu puțin. De vei găsi ceva, scrie-mi, dar nu spune nimănui. Dacă s-ar putea să trăiesc la Iași, să lucrez fără să știe nime, mi-ar părea și mai bine. De nu vei găsi o ocupațiune pentru mine, fă-te ca și cum n-ai fi primit scrisoarea mea, scrie-mi de altele și eu voi tăcea. Mă vei întreba poate că de ce nu m-am adresat către persoane mai influente, să îmi calc mai mult pe inimă pentru a mă adresa la ei. Ei nu cunosc aceste stări sufletești, la ce să te expui la oameni care prin vorba lor cred că-ți fac o onoare dacă ți-o adresează! Voi să reintru în nimicnicia din care am ieșit.”

Sunt rânduri de mare sinceritate și de mare tristețe în care se trădează complexa stare de spirit a tânărului a cărui demnitate firească era mereu supusă la umilințele convențiilor sociale, la neînțelegerea realei înălțimi la care se afla. Și fraza finală, cu rezonanța plângerii eonului din poemul la care începuse să lucreze, încheie ca o mărturisire sfâșietoare.

Probabil că Miron Pompiliu i-a răspuns, deoarece, din oboseală, din excedare, dintr-un sentiment acut al inutilității, Eminescu a părăsit Berlinul. Se crede că ar fi trecut prin Weimar și ar fi ajuns și pe malul Rinului; în orice caz, în Königsberg a zăbovit vreo cinci zile, cu gândul la maestrul său, autorul *Criticii rațiunii pure*. L-a adăpostit un coleg german de la Universitate, fecior de negustor bogat.

Ceea ce l-a mai interesat aci au fost și documentele regatului Poloniei și ale țărilor învecinate, printre care nădăjduia să găsească date importante cu privire la istoria Țărilor Românești.

A vorbit în acest sens cu directorul arhivei, dar n-a putut obține îngăduința de a vedea documentele. În acest scop ar fi fost necesară învoirea guvernului, solicitată prin ministerul nostru de externe, și Eminescu se simțea mult prea neîncrezător în capacitățile sale de a descifra, oficial, documentele vechi, ca să întreprindă un astfel de demers. Întotdeauna, orice activitate oficială angajând țara, i-a părut a depăși puterile lui. De aceea s-a

mulțumit să ia doar note în legătură cu chestiunile ce-l interesau din *Corpora documentorum*, care fuseseră deja publicate.

Pe urmă s-a gândit ce să facă pe timpul verii: să se-ntoarcă la Berlin, să rămână la Königsberg sau să se repeadă până acasă. Și a ales ultima alternativă. Pe drum, s-a oprit la Cracovia și la Lemberg – noduri însemnate de cale ferată pe traseul care ducea spre țară – cu gândul să se aplece asupra unor monumente și documente grăitoare despre trecutul pe care-l iubea dar n-a izbutit mare lucru. Și și-a continuat drumul spre Iași.

Anii petrecuți la Berlin, între toamna lui 1872 și vara lui 1874, au fost mai puțin rodnici din punct de vedere al operelor publicate. Atât *Înger și demon* cât și *Floare albastră*, apărute în 1873, fuseseră scrise în cursul anului precedent. Iar singura poemă încredințată tiparului în 1874, *Împărat și proletar*, trecuse prin câteva versiuni succesive în perioada vieneză și își găsisese formula definitivă în zilele meditațiilor filosofice din capitala prusacă. Încolo, afară de *Glossă*, n-au fost decât prelungiri ale unor proiecte mai vechi, adăugiri la *Memento mori*, încercări rămase în cea mai mare parte postume, numeroase planuri noi.

Acest răstimp fusese însă, cum am mai spus, extrem de rodnic pentru creșterea și adâncirea gândirii poetului. Fascinația epistemologiei kantiene trecuse, nu fără a lăsa urme profunde în ceea ce privea gândirea categorială. Din rațiunea practică, păstrase Eminescu pentru sine imperativul categoric și poate din *Critica facultății de judecată* (Kritik der Urteilkraft) reținuse ideea autonomiei esteticului. Antropologia și etnopsihologia îl pasionau pentru rațiuni diverse, totuși corelate.

Dar Schopenhauer îi era tot mai aproape, poetul având nevoie de temelii teoretice, generalizatoare pentru explicarea înfrângerilor, a inechităților, a nefericirii legate de condiția umană, a eșuării oricărei tentative de schimbare, de îndreptare a răului în lume. Și autorul celebrei *Die Welt als Wille und Vorstellung* (Lumea ca voință și reprezentare) demonstra tocmai

stăpânirea lumii obiective de către legea de fier a voinței de a trăi, generatoare a egoismului celui mai cras. Această lege, enunțată de metafizica lui Arthur Schopenhauer, era dedusă sistematic prin înălțarea unor idei privitoare la cunoaștere pornite de la Kant (înfașisate însă cu claritate și talent de-a dreptul artistic), amendate, complicate de autorul lucrării cu postulate de filosofie platonice și budistă.

După Schopenhauer, lumea poate fi cunoscută sub două aspecte: unul fenomenal, al aparențelor, după care lumea este reprezentarea subiectului cunoscător („Lumea e reprezentarea mea”, suna propoziția de deschidere a mai sus citatei opere), celălalt numenal, al esențelor, după care lumea este voință. Voința, principiu metafizic ce stă la baza lumii, e sâmburele obiectelor și al întregii lumi.

Oarbă și fără scop, fără finalitate, voința poate fi cunoscută deplin prin intuiție doar înălăuntrul ființei omenesti, care e în același timp și subiect cunoscător și obiect de cunoscut. Și această voință se obiectivează în două trepte succesive: într-o treaptă superioară a arhetipurilor ideale, a modelelor în care răsună sigur ecoul ideilor platonice, și într-o treaptă inferioară, de copii ale acestor modele, care sunt obiectele, formele, aspecte ale speței, supuse timpului, spațiului și cauzalității, spre deosebire de arhetipurile eterne, neschimbate, perfecte. Fiecare ființă își caută în lume fericirea, jocul speței, în tot atâtea manifestări ale voinței oarbe de a trăi. Alergarea oarbă după fericire se realizează cu orice mijloace, fiind sensul însuși al existenței oamenilor de rând, a profanilor, a neștiutorilor.

De aceea, domnește în lume, hâd, egoismul fără margini. Lipsită de orice finalitate, voința de a trăi, sâmburele adevărat al lumii, produce un haos îngrozitor în planul vieții, unde oamenii, fii ai aceleiași spețe, dau spectacolul ridicol, tragicomic, al luptei între ei, când de fapt, sunt toți unelte ale unei unice voințe. Ei își sunt astfel, în același timp, și călăi și victime.

Dar acest sâmbure, acest nucleu universal al vieții, *numenul* ei în terminologia kantiană, folosită uneori de Schopenhauer, stă ascuns sub un văl gros de aparențe, vălul reprezentărilor pe care și le face fiecare ins despre lume. Căci, după filosoful romantic german, lumea exterioară nu are o existență absolută, în sine, ci este doar reprezentare, viziune subiectivă a subiectului cunoscător, neexistând obiect de cunoscut fără un subiect care să-l cunoască, neexistând lume în afara ochiului unui subiect care s-o perceapă (vezi formularea eminesciană din cosmogonia din *Scrisoarea I*). Vălul aparențelor, al iluziilor este identificat de Schopenhauer cu Maia din filosofia budistă, cu vălul iluzoriu al pluralității.

În condițiile sumbre ale existenței înfățișate de pesimistul filosof, viața umană devenea vis, iluzie inconsistentă, dintre cele mai triste, stăpânită de suferință. Contestând orice posibilități progresului, Schopenhauer propunea, în schimb, unele soluții individuale pentru ieșirea de sub „nemiloasa oprimare a voinței de a trăi” și anume contemplarea estetică, asceza, cunoașterea filosofică printre altele. Intellectul se poate emancipa de sub tutela voinței cunoscând spre a cunoaște și nu pentru a sluji egoismului. Pe de altă parte, natura care arată „obiectivarea voinței de a trăi încă inconștientă”, oferă celui care vrea să fugă de lume, consolarea frumuseții ei, perfectă, fiindcă nu a fost atinsă sau în măsura în care nu a fost încă atinsă de mâna „greoaie” a „marelui egoist”, a omului. Un punct frumos de perspectivă, spunea filosoful, slujește de catharsis spiritului, după cum, în gândirea lui Aristotel, muzica slujește sufletului¹.

Tot mai înrăurit de filosoful voinței de a trăi, Eminescu dădea poemului *Împărat și proletar* un final fixând zădărnicia oricărui efort de schimbare. După înfrângerea Comunei din Paris, meditația Cezarului (a lui Napoleon al III-lea) și el înfrânt și

¹ Arthur Schopenhauer, *Le monde comme volonté et comme représentation*, Paris, Alcan, 7ème éd., vol. III, p. 214-15.

alungat, pune un semn de egalitate între cei doi termeni aflați în luptă, deoarece în fiecare se manifestă voința de a trăi, exprimând cerințele speciei:

„În orice om o lume își face încercarea,
Bătrânul Demiurgos se opintește-n van;
În orice minte lumea își pune întrebarea
Din nou: de unde vine și unde merge floarea
Dorințelor obscure sădite în noian?

Al lumii-ntregul sâmbur, dorința-i și mărirea,
În inima oricărui i-ascuns și trăitor,
Zvârlire hazardată, cum pomu-n înflorire
În orice floare-ncearcă întreagă a sa fire,
Ci-n calea de-a da roade cele mai multe mor.

Astfel umana roadă în calea ei îngheață,
Se petrifică unul în sclav, altu-mpărat,
Acoperind cu noime sârmana lui viață
Și arătând la soare-a mizeriei lui față –
Fața, – căci înțelesul i-acelaș la toți dat.

În veci aceleași doruri mascate cu-altă haină,
Și-n toată omenirea în veci același om –
În multe forme-apare a vieții crudă taină,
Pe toți ea îi înșală, la nime se distaină,
Dorinți nemărginite plantând într-un atom”...

Voința de a trăi se manifestă cu aceeași putere în fiecare dintre indivizii speciei, care aduce cu el din nou în lume sâmburele nefast al dorinței, sursă a egoismului nemărginit, incriminată în aceeași măsură de Schopenhauer și de filosofia indică. Zvârlirea aceasta este întâmplătoare, cum întâmplătoare e și deosebirea dintre

oamenii din diversele categorii sociale, fie ei sclavi sau împărați.

Aparențele sunt doar individuale, *fața* pe care o arată fiecare din ei, căci sensul adânc, numenal îi reunește pe toți în întruchipări ale principiului unic ce stă la temelia lumii: voința de a trăi. Iar ultima strofă închide o durere grea, ca întotdeauna atunci când Eminescu este silit să se despartă de viață, să renunțe chiar la suferințele și luptele ei. Decepția cea mai adâncă, oboseala „eternei alergări”, îl fac tot mai receptiv la gândul vieții ca vis:

„Când știi că visu’ acesta cu moarte se sfârșește,
Că n urmă-ți rămân toate astfel cum sunt, de dregi
Oricât ai dreg’e n lume – atunci te obosește
Eterna alergare... ș’ un gând te-ademeneste:
«Că vis al morți’ eterne e vieța lumi’ ntregi»”.

Acest final, atât de înrudit cu propoziția mai înainte-citată, „voi să reintru în nimicnicia din care am ieșit”, spune odată mai mult orientarea gânditorului care a pierdut orice nădejde de îndreptare a imperfecțiunii lumii, înspre idei filosofice consolatoare prin țesătura lor metafizică. Și ideea vieții ca vis, prezentă încă din Antichitate la poeți și filosofi, reluată apoi în Renaștere sau mai bine-zis în Baroc de către Shakespeare și Calderon, l-a tentat pe Eminescu nu numai prin strania ei frumusețe mângâietoare, anestezică, și greu accesibilă filistinilor, ci și prin valoarea ei de motiv literar cu nenumărate fețe, pe care l-a folosit cu îndrăzneală și originalitate. Cum el însă, cuprins de o idee și răsfrângând-o în mintea lui care nu gândea niciodată fragmentar, atingea toate compartimentele adiacente, a extins, în viziunea pe care Schopenhauer o propunea, investigarea de la „fantasmagoria lumii” exterioare (în terminologia filosofului), la microcosm, la viața morală. Adică trecea de la lumea reprezentărilor, a fenomenelor, la aceea a lucrului în sine unde acesta își revelă esența ca voință.

Şcolit la învăţătura moralei kantiene, a imperativului categoric, Eminescu a păstrat altitudinea gratuităţii morale a sufletului frumos, dar a adăugat şi notele distincte ale viziunii generale impuse de globalitatea de sistem a gândirii schopenhaueriene. Şi începând scrierea *Glossei* la Berlin, el pătrundea şi în acel domeniu unde „ordinea morală a lumii intră în raport real şi imediat cu forţa care produce fenomenul lumii”. Numai aci, mai spunea filosoful, se pot găsi consolări, deoarece numai aci adâncimile fiinţei noastre intime se deschid contemplaţiei.

Mic manual de morală stoică, aşa cum am numit mereu concentrata poezie, *Glossă* capătă în opera eminesciană valoarea confruntării unei conştiinţe puternice, sigure de sine, de forţa şi înălţimea sa, cu lumea.

Vrând să stabilească raportul real între legile generale ale universului fenomenelor şi voinţa noastră, poetul gânditor a construit, în forma fixă a glossei, lecţia superioară pentru epopt, pentru candidatul la iniţiere. Strofa întâi şi cea din urmă constă din versuri cu caracter apoftegmatic strânse în jurul recomandării „principiale”, „Nu spera şi nu ai teamă”, fundamentală în filosofia stoică pentru decisiva rupere a înţeleptului de iluzoria lume a realului. Iar fiecare strofă e consacrată ilustrării unei apoftegme, concluzie a unei teze filosofice: alergarea iluzorie a timpului care-l desface în trei dimensiuni când în fapt nu există decât un prezent continuu, spectacolul înşelător al marelui teatru al lumii, atracţia insidioasă a voinţei de a trăi pentru a asigura conservarea speţei. Indiferenţa, răceala ataraxică este soluţia spiritului superior care-şi arată puterea de cunoaştere şi demnitatea morală rezistând la chemarea altfel irezistibilă a lumii înconjurătoare, parcă sub înrăurirea unei lumi ideale ale cărei concepte sunt vizibile numai pentru el. Dar e atâta durere concentrată în *Glossă* de către cel „amăgit atât de-adesă”, încât răceala ataraxică pare recomandată cu glas de lacrimi. Tot la Berlin au fost scrise, se pare, şi unele capitole din nuvela *Cezara*, cele în care se descoperă insula sihastrului

Euthanasius. Și aici turnarea gândului filosofic în imagini continuă.

Una din modalitățile propuse de Schopenhauer pentru ieșirea de sub tirania voinței era și contemplarea naturii frumoase, neatinsă de mâna omului, cum s-a spus mai înainte. Prin cunoaștere și asceză a spiritului ca în *Glossă*, prin trăirea într-o lume liberă și pură a naturii frumoase ca în *Cezara*, Eminescu încerca o traducere la un nivel foarte înalt a câtorva postulate aparținând unei filosofii pesimiste a cărei metafizică îl cucerise. Dar dacă renunțarea, despărțirea de lume, urmând poate și neizbânzirii existențiale, capătă în creația lui accentele convingătoare ale tristeții fără leac, recompunerea naturii are o forță și o frumusețe trădând alte coarde ale sufletului. Luxurianța, prospețimea paradisiacă a vegetalului care trăiește cu o bogăție colcăitoare ni se pare a fi un simbol de forță vitală neistovită în autorul generoaselor scenarii. Așa în insula lui Euthanasius, adevărat „rai”; așa în postuma *Dacă treci râul Selenei*, din aceeași perioadă, unde ne întâmpină un peisaj construit tot într-o lume mirifică, extrapământească:

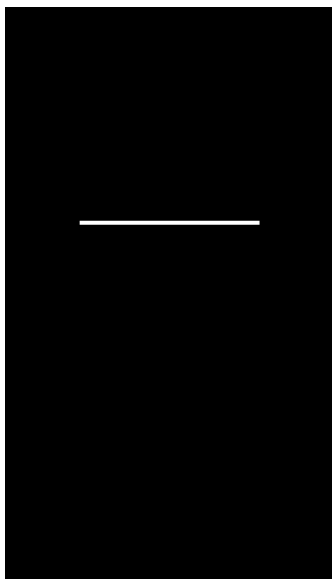
„E-o sară frumoasă – adormită, deși este ziua.
Aerul e vioriu, miroasele florilor mândre
Adormitor se ridică din oștile florilor mândre;
Într-un codru măreț, unde arbor legat e de arbor,
De liane ce spânzură-n aer snopii de flori,
Unde prin vechii copaci-și fac albinele stupii sălbateci,
Plini de faguri de miere, ce curge ca auru-n soare,
Cu de ghirlânzi uriașe copaci, din a lor rădăcine
Până la vârfii din nori cu liane încolăciți-s,
Cari cu snopi de flori i-nconjoară, mărirea le-ngroapă.
Dacă prin codri pătrunzi dai de-o vale frumoasă și verde
Pe-al căreia deal se întinde o mândră grădină.
Mari cireși cu boabele negre, cu frunza lor verde,
Crengile-ndoaie de greul dulcilor, negrelor boabe,

Meri, cu merele roșii ca fața cea dulce-a Aurorei,
 Mișcă în vânt frumoasele, mari, odorantele roade;
 Iară pe marginea mândrei grădini înălțată-i în huciuri
 Vița de vie cu frunza întoarsă ce umbră dorește
 Și cu strugurii vineți și galbeni, ce îmfiați stau în soare.
 Vineți cu brumă sunt unii, iar alții cu boabele galbene c-aurul,
 Fluturii le-nconjoară ca dulci corăbioare de colorii și lumini,
 Iară albine din bobițe crăpate sorb lamura mierei...”

Culori și parfumuri, senzații tactile și gustative își răspund, seve grele circulă în acest dulce senzual, teocritian tablou de plenitudine vegetală în care se vădește fondul de bogată vitalitate și robustețe al ființei eminesciene. De sub toate nefericirile, tracasările, grijiile chinuitoare, decepțiile, de sub toate teoretizările sumbre, țâșnește încă setea nestinsă de trăire cu intensitate, dar pe planuri construite cu un imaginar nesfârșit bogat. Și în natura aceasta care e un univers în plenitudine, fecundat de Eros, și nu un simplu cadru pitoresc, își va proiecta, își va integra poetul și dragostea, după care însetează pentru întregirea structurii sale afective și creatoare.

De multe ori acum, lumea de fantastică frumusețe pe care el o edifică, se întâlnește, se întrepătrunde cu lumea la fel de clară și de frumoasă a folclorului, a basmului. Pe aceste tărâmurii comune, dragostea se poate împlini, dătătoare de bucurii supreme. *Călin – file din poveste*, la care lucrează în perioada berlineză, este o astfel de operă în care trăirea lirică, exultantă, impietează chiar asupra schemei basmului.

Astfel compartimentul gândirii filosofice întunecat de privescerea imperfecțiunii lumii, și cel al sensibilității și afectului deschis spre iubire, melancolia sceptică a demonului și amintirea adânc edenică a îngerului, se separau sau se comunicau în feluri contradictorii uneori, alteleori compensatorii care vor continua cu interesante variații în etapele următoare ale vieții poetului.

Anii încercărilor de statornicire

*„Da... visam odinioară pe acea ce m-ar iubi,
Când aş sta pierdut pe gânduri, peste umăr mi-ar privi
Aş simţi-o că-i aproape şi ar şti c-o înţeleg...
Din sărmana noastră viaţă, am dura roman întreg...”*

Spre sfârșitul verii, Eminescu se întorcea, după cinci ani de studii în străinătate, întrerupți doar de scurtele reveniri pe care le știm, în patrie. Nu-și luase doctoratul, totuși nu părăsese definitiv intenția de a dobândi înalta diplomă. Într-o scrisoare din 19 septembrie 1874, adresată secretarului agenției diplomatice românești la Berlin, Ioan Al. Samurcaș, explica sensul călătoriei arheologice și istorice, de la Königsberg la Cracovia și Lemberg, „cântul întâi al Odysseei mele”, în scopul dobândirii unor fotografii a „bisericii Movileștilor și a portretelor dinăuntrul ei”. Și în același timp îl asigura de dorința sa de a se înapoia la studii: „Pe la mijlocul lui noiembrie mă întorc în Germania pentru examene – se înțelege – că *coelesta deorum gratia favente*, nefiind caz împiedicător. Călătoria mea va avea de scop înainte de toate, depunerea doctoratului”. Tot acum îl informa însă pe Samurcaș că obținuse slujba de director al Bibliotecii Centrale din Iași: „După sosirea mea în țară, d-nul ministru al Instrucțiunii Publice cu care, după cum știți, stau de mai multă vreme în corespondență, mi-a conferit postul de bibliotecar al Bibliotecii Centrale din Iași”.

Venirea lui Eminescu în patrie nu părea să se fi făcut chiar pe neașteptate. Bun cunoscător, fără iluzii, al realităților vremii, pe care le urmărise cu încordare din străinătate, el avusese destulă prevedere să-și roage prietenii din Iași (cum am văzut) să-i caute o slujbă chiar de pe când se afla la Berlin. Se duseseră, probabil, între timp, oarecare tratative, deoarece Samson Bodnărescu, director la Biblioteca Centrală, fusese transferat încă de la 24 august, ca director al școlii normale Vasile Lupu de la Trei Ierarhi, pentru ca postul de la Bibliotecă să fie ocupat de Eminescu. Cel care patronase mișcarea era „d-nul ministru al Instrucțiunii publice”, adică Titu Maiorescu. Oricât va fi fost de surprins de brusca revenire a poetului în țară, ministrul n-a pregetat nici o clipă să-l ajute și aci, nădăjduind totuși că acela se va întoarce și va dobândi titlul academic necesar viitoarei sale existențe.

Și Eminescu era plin de nădejdi atunci când își lua în primire, cu seriozitatea și simțul de răspundere care-l caracterizau, postul cel nou. El credea cu tărie că acesta-i „singurul care nu e în stare de a-mi întrerupe întru nimic nici preparațiile mele pentru doctorat, nici ocupațiunea mea care întotdeauna va rămâne științifică și literară”. În consecință, s-a apucat de lucru cu pasiune. După studiile făcute timp de cinci ani în marile capitale cu biblioteci seculare, organizate desăvârșit, ca Viena și Berlinul, tânărul aducea cu sine o teribilă sete de a promova cultura românească și pe acest tărâm.

Începu deci, puțin mai târziu, cu inventarierea și trierea celor „15.000 opuri (peste 30.000 volume)” ale bibliotecii. Apoi ținti, ceva mai sus, la completarea fondului de cărți care lui îi păreau, și erau într-adevăr indispensabile, mai ales manuscrise și cărți vechi populare.

Într-un raport din primăvara următoare (16 martie 1875), pe care-l alcătuiuse pentru Ministerul Instrucțiunii, poetul vorbea despre valoarea vechii literaturi românești, arătând ce preț au bătrânele scrieri, măcar pentru păstrarea locuțiunilor care dispar din limbă, și propunea achiziționarea manuscriselor *Proorocirea fericitului Agathanghel*, *Minunile Maicii Domnului* și a unei *Astrologii*. Puțini dintre cărturarii vremii ar fi știut să aprecieze mai cu deplină competență valoarea unor bucoavne vechi, decât Eminescu, dar el avea, în materie, experiența romanticilor germani și mai cu seamă a lui Görres.

De altfel, munca aceasta care-l absorbea era îndeplinită nu numai cu pricepere, dar și cu plăcere. Își închina zilele, în cea mai mare parte, îndeletnicirii cu cărțile, iar serile, preocupărilor sale obișnuite. Cum, în toamna anului 1874, Eminescu locuia la Samson Bodnărescu, poetul care făcuse și el studii în Germania, și tot aci era găzduit și Miron Pompiliu, literatul ardelean, acum secretar al rectoratului ieșean, vechi prieten al lui Eminescu de pe vremea Orientului, cei trei burlaci își petreceau serile și chiar

noaptele în lecturi și discuții, despre poezie, limbă și folclor, firește, și-și citeau unul altuia producțiile.

În atmosfera aceasta plină de însuflețire a intrat, tot în aceeași toamnă, pentru câțeva vreme și Slavici, chemat la Iași de Negruzzi și Maiorescu. Întâlnindu-și după ani de despărțire prietenul, Eminescu a dorit să-i arate mai întâi locurile dragi lui, frumusețile orașului bătrân și tihnit, scăldate în ceața ușoară a melancolicului anotimp. Cu umor, Slavici povestea despre aceste plimbări nocturne prin urbea moldavă căci Eminescu „... nu ținea seama de împărțirea pe care noi ceilalți o făceam în ziua și noapte. Pe noi ne înveselea lumina zilei, pe el îl încântau mai mult umbrele nopții – mai ales când luna-și revărsa razele asupra pământului. Mă purta pe la Copou și mai la deal până la grădina lui Pester, pe la Socola, printre vii, prin valea Bahluiului. Când ne întoarcem de obicei târziu după miezul nopții, eu eram frânt de oboseală și cădeam răpus de somn, iar el se așeza la masă și începea să scrie ori să-și revadă și să-și corecteze cele scrise.”

De altfel, tacticosul Slavici fusese oarecum năucit de ritmul vieții celor trei prieteni între care intrase:

„Eram toți patru oameni foarte cu minte, dar nu ni se potriveau ceasornicele și nu puteai niciodată să știi când se culcă unul și când se scoală celălalt, când să-i găsești pe toți îmbrăcați și care când e gata să stea la masă.” Nu degeaba Matilda Cugler poreclise vesela adunătură de burlaci „balamucul”!

Neuitând nici după patruzeci de ani vremurile acelei tinereți de mult apuse, Slavici consemna tot în *Amințirile* sale și influența rodnică a acelui răstimp de viață, subliniind generozitatea poetului: „Îndeosebi eu m-am ales din timpul acela cu două din scrierile mele, *Popa Tanda* și *Toane sau vorbe de clacă*, amândouă lucrate sub înrăurirea discretă dar hotărâtoare a lui Eminescu și publicate apoi în *Convorbiri literare*”.

Odată cu stabilirea în Iași, Eminescu a intrat, propriu-zis în viața de relații sociale și culturale. Până în '69, când părăsise

țara, fusese tânăr și necunoscut; după aceea, stătuse mereu în străinătate, abia acum începea să cunoască dulceața și amărăciunea contactului nemijlocit cu oamenii țării lui. El frecventa, cu mai multă sau mai puțină plăcere, mai mult sau mai puțin constrâns de convenții, saloanele cu pretenții literare ale Iașului. Poate cu mai puțină plăcere pe acela al doamnei Matilda Cugler, poeta, căsătorită pe atunci Burlă, sigur cu mai multă pe acela al soților Micle, care le era deschis și prin relațiile ierarhice ce existau între rectorul Universității, Ștefan Micle, și subalternii săi, Miron Pompiliu, secretarul rectoratului și Eminescu, directorul Bibliotecii universitare. Bineînțeles, la ședințele literare, de lectură, veneau toți colaboratorii „Balamucului”, adică cei trei „necăpătuți”, cum le spunea Matilda Cugler.

În saloanele cu mobilă de stiluri amestecate, în lumina nesigură a lămpii de bronz suspendate de plafonul decorat cu stucaturi, obișnuirii ședințelor literare se așezau în jurul mesei Boule sau pe fotoliile cu lemnăria poleită și tapisate cu mătase ripsată ori cu catifea roșie, și ascultau producțiile supuse lecturii în seara respectivă. Bineînțeles, participanții la ședințe, în cea mai mare parte femei, nu străluceau prin cultură sau prin capacitatea specială de judecată critică. De aceea se simțeau mai degrabă înclinați către o amabilă, neîntârziată recunoaștere a „valorii” unei piese lirice dulcele, care stârnea facile complimente pentru autorul lor. Atmosfera aici era predominant sentimentală.

Dar vinerea, colocatarii „Balamucului” se duceau la ședințele *Junimii*, care se țineau, după plecarea lui Maiorescu din Iași, acasă la Vasile Pogor sau la Iacob Negruzzi, alternativ. Desigur, alt spirit stăpânea aici, spiritul de zeflema superioară, faimoasa ironie junimistă, care înlătura orice urmă de sentimentalism și afectare. Aici, „anecdota primă”. Pogor, spirit voltairian prin excelență, domina cu petulanța lui serile de vineri. El era cel care fixase și porecele oamenilor și grupurilor. Maiorescu fusese numit *tata nebunilor*, Negruzzi, *Don Ramiro* (după o traducere a lui din Heine),

sau *carul cu minciunile*. Lui Carp i se spunea *exceleșta*, fiindcă părea a avea o continuă vocație ministerială, lui Leon Negruzzi, foarte truș, i se zicea *Tony*, după numele unui elefant de la circ. Panu, Tasu și Lambrior erau numiți *cei trei români*, iar grupul mai timid și mai tăcut al tinerilor profesori, al cărui președinte era Miron Pompiliu, a purtat numele celebru de *caracuda*.

Din *caracudă* mai făceau parte și Samson Bodnărescu, și Eminescu, care, legat prin acești buni amici ai săi de grup, se socotea și el oarecum a aparține *caracudei*. Și cântecele caracudești relateau întâmplări hazlii petrecute cu membrii grupului în anii șederii lui Eminescu la Iași. Iată, de pildă, o mostră de cântec caracudesc, vorbind despre căderea guvernului conservator în tâlcuri vesele:

„Era odat’ – abia-i un an –
 Când Tit era puternic,
 Și Vau, Vau, Vau, cel șarlatan
 Era smerit cucernic.
 Dar, ah acum – sârmanul Tit –
 La Văcărești el e menit,
 O! jerum, jerum, jerum,
 O! quae mutatio rerum!...
 Și-atunci când mare Tit era,
 Slăvita caracudă La Trei Sfetite conăcea,
 Lipsită de-orice trudă.
 Sârmana caracudă-acum
 Cu traista calicește-n drum.
 O! jerum, jerum, jerum,
 O! quae mutatio rerum!...”

Refrenul latin împrumutat cântecelor studențești medievale, dă versurilor caracudești un aer asemănător tradiționalelor cântece studențești germane.

La şedinţe, poeziile se citeau mai întâi integral, apoi strofă cu strofă şi vers cu vers, şi operate cu bisturiul criticii maioreştiene şi a celorlalţi bonzi, spre nefericirea poezilor care nu aveau voie să intervină. Printre cei mai sfioşi şi mai chinuiţi de această atitudine nemilos critică a junimiştilor, se număra Samson Bodnărescu pe al cărui talent se punea la început mare preţ.

Eminescu suporta cu dificultate critica şi Iacob Negruzzi îşi aducea aminte că, adesea, se întrerupea în mijlocul lecturii şi foarte greu se lăsa convins să continue. Geniul său tânăr, puternic, conştiinţa rotunjimii perfecte a acelor opere pe care cu atâta parcimonie se hotăra a le încredinţa tiparului şi asupra cărora lucrase cu o exigenţă de care cei din jur nici nu aveau habar, se opuneau disecării sau masacrării producţiilor sale şi aşa abia înţelegea. De aceea, după entuziasmul începuturilor, atitudinea lui Eminescu la şedinţele Junimii începuse a fi destul de rezervată, chiar distantă, uneori absentă, cum consemnau cei care trecuseră pe acolo. Admiraţia lui nu era stârnită decât de prezenţa, rară, a lui Alecsandri, „acel rege-al poeziei”, care venea din când în când să citească vreuna din târziile sale producţii poetice, în mijlocul unei Junimi pline de respect în aceste împrejurări aproape sărbătoreşti.

Pe Veronica Micle poetul o întâlnise la câteva zile după sosirea în Iaşi, dar începuse să frecventeze seratele ei literare de joi în compania celorlalţi doi scriitori, cum am văzut, puţin mai târziu, după ce o zărise din nou, într-o seară, la teatru. A doua zi, îi trimisese o scrisoare prin care îi făgăduia să vină şi făcea o preţioasă afirmaţie în legătură cu sursele de inspiraţie ale acelei etape creatoare. El scria: „Trecutul m-a fascinat întotdeauna! Cronicile şi cântecele populare formează în clipa de faţă, un material din care culeg fondul inspiraţiilor. Cred că voi putea citi în salonul dumneavoastră o poezie având un subiect cules din acest material!”

Într-adevăr, poetul era cufundat atunci în materialul pentru *Călin*, a cărui elaborare pornise cu varianta *Călin Nebunul* încă

din perioada berlineză, pentru *Făt-Frumos din tei*, *Crăiasa din povești*, *Povestea codrului*, *Strigoii*, care aveau să apară în anii următori, purtând toate pecetea inspirației folclorice.

Scrisoarea către Veronica era datată noiembrie 8, 1874, și era compusă într-un moment destul de greu pentru Eminescu. Cu câțeva vreme înainte, el primise, de la același secretar mai sus pomenit al agenției diplomatice române din Berlin, vestea despre stadiul înaintat al bolii de plămâni și despre alienația mintală a lui Șerban, fratele său, pe care-l lăsase în capitala Germaniei. Când primise telegrama lui Ioan Al. Samurcaș, primul impuls fusese să plece acasă pentru a se sfătui cu părinții, dar fiind membru al unei comisii examinatoare ce nu putea hotărî decât în complet, trebuise să rămână în Iași până la încheierea lucrărilor. Între timp, expediasc o telegramă acasă, dar nu se arătase nici un răspuns. Mai îngrijorat, izbutise să obțină un concediu de cinci zile și se dusesse mai întâi la Botoșani, apoi la Ipotești, unde nu-l găsisese pe tatăl său. Căminarul plecase la Praga, după fetele sale, Aglaia și Harieta, trimise peste vară la mondena stațiune balneară Teplitz și îmbolnăvite de tifos la întoarcere. Încurcăturile bănești ale acelor zile au fost grele pentru căminar, care a trebuit să deburseze peste 3 000 de fiorini, venitul lui total de doi ani, după vorbele lui Eminescu. Acesta s-a întors la Iași fără nici un rezultat și i-a răspuns foarte stingherit lui Samurcaș, explicând imposibilitatea în care se afla, de a interveni, în vreun fel, în spezele bolii sau ale datoriilor lui Șerban. Dezvinovățindu-se de a nu fi răspuns mai curând la înștiințarea primită, el zugrăvea un tablou destul de întunecat al vieții în Iași, dacă ținem seama de faptul ca se întorsese abia de două-trei luni în țară. Spunea, mai întâi, că se întâlnise cu acela care era reputat a fi protectorul său, cu Titu Maiorescu, atunci ministru al Cultelor în cabinetul Lascăr Catargi, de la 7 aprilie 1874, și care, deși îi pomenise de cele întâmplate cu Șerban la Berlin, pregetase să-l ajute cu vreo sumă oarecare. Plin de nobilă onestitate, el scuza pe Maiorescu,

arătând că, de fapt, statul nu e o instituție de binefaceri private și ca atare, ministrul nu avea nici un fel de obligație. Referindu-se apoi la propria sa persoană, poetul, atât de demn de obicei, se simțea dator a-și arăta dificultățile în care se zbătea, indicând modica sumă pe care o primea drept salariu lunar – 53 de taleri (două sute de lei noi), precum și lipsa oricărui alt venit. Cu o tristețe rău ascunsă, el exprima rezultatul unor începuturi de experiență socială în propria sa patrie: „știți ce va să zică a trăi într-un oraș românesc cu o sumă ca aceasta, unde nu există un mijloc social pentru confortul angajaților mic. Aici trebuie să fii sau în rândul proletariatului orașenesc, sau în rând cu oameni care au și avere privată”.

Încă din primele luni după întoarcerea în țară, prindea să înțeleagă altfel adâncile deosebiri dintre oameni decât din tratatele de economie politică ori din scrierile socialiștilor utopici, și simpla constatare strecurată într-o epistolă oarecare e menită să edifice asupra constanței sale relații cu realul. Și după cum reieșea din aceeași scrisoare, suferința fizică se adăuga la celelalte nemulțumiri:

„În vremea din urmă am mai căpătat și o aprindere la încheietura piciorului, care se vindecă foarte încet și e foarte dureroasă. Astfel, mă mișc abia și totuși trebuie să-mi caut de serviciu și să dau lecții în Institutul academic în care înlocuiesc pe Xenopol în cursul de logică. Nici manual tipărit nu există, așa încât, chinuit de neliniște sufletească și durere fizică, trebuie să și lucrez la o scriere care cere toată liniștea și o concentrare a cugetării de care nu mai sunt capabil în împrejurările de față.”

După câteva zile, Șerban murea, lăsând în urmă numeroase datorii pe care n-avea cine le plăti și a căror stingere era reclamată de către legația română din Berlin de la familie. Întâmplarea, atât de tristă, încât a fost tăinuită familiei și în special, Ralucăi, l-a incitat pe Eminescu la o susținută, cu totul neobișnuită activitate epistolară. Scopul urmărit era, pe de o parte, determinarea

bătrânului Eminovici la plata cheltuielilor și datoriilor lui Șerban, iar pe de altă parte, lucru emoționant, reabilitarea, în fața tatălui, a memoriei fiului mort. Poetul trasa un portret moral al fratelui dispărut în care izbește profunda înțelegere omenească a greșelilor și slăbiciunilor:

„Întrebarea principală este dacă puteți să faceți și această cheltuială, cea din urmă după cum vedeți, pentru un fiu nefericit, care desigur a greșit mai mult printr-o înnăscută slăbiciune de caracter, căruia natura nu-i dăduse nici o energie și nici o putere. Șerban a fost un om slab, iar nu un om rău – asta a fost părerea mea despre el întotdeauna și desigur că a fost mai nenorocit de cum merita să fie. El n-a avut pentru nimenea ură în lume, n-a avut nici o patimă urâtă, și dac-a greșit, nu din răutate, ci dintr-o nemărginită slăbiciune a greșit. El era un copil bătrân și astfel ar fi trebuit tratat. Acuma – se-nțelege că era prea târziu pentru orișice.”

Iertarea blândă, nuanțată cu tristețe, îngăduința superioară pentru slăbiciunile omenești, compasiunea comprehensivă pentru destinul nefericit al unui frate cu care niciodată nu se potrivise, destin încheiat atât de timpuriu și de dramatic, constituiau trăsăturile alese ale simțirii poetului, într-un moment atât de greu care dezvăluia și lipsa de înțelegere și disarmonia din viața familiei lui. Și mai reieșea cu limpezime, din stările de fapt, că nu mai încăpea nici vorbă despre posibilitatea unei întoarceri la Berlin pentru susținerea doctoratului, așa cum proiectase mai înainte poetul.

De aceea scrisoarea către Veronica Micle puna o notă de luminozitate cu totul particulară pe fundalul cu început de întunecare, al vieții poetului. De altfel, în anii ieșeni, folclorul și trecutul, de o parte, și dragostea pentru Veronica, de alta, i-au fost izvoarele de apă clară care i-au înviorat existența.

S-a cufundat în dragoste cu o voluptate, cu o frenezie fără seamăn, lesne de înțeles la unul care a dorit-o și ontic și metafizic,

ca un căutător de absolut, în scopul împlinirii sale ca om și ca artist. Veronica, cu veninul și farmecul frumuseții și cochetăriei sale, l-a cucerit pe poet cu desăvârșire, l-a robbit, în ciuda a ceea ce spunea el a fi fost îndârjită împotrivire. Postuma *Când te-am văzut, Verena...* concentrează în câteva strofe (printre care unele deosebit de interesante, și nu singurele, prin baudelairiana sugerare a hoitului viitor al femeii iubite) rezistența îndrăgostitului la ceea ce presimțea că vor fi chinurile iubirii.

Dar Amor a raportat o victorie decisivă și închinătorul lui s-a supus întru totul frumoasei. Prins de-acum încolo între bucuriile clipei de dragoste și otrava intervalelor de singurătate minate de neîncredere, de gelozie, de dorință, Eminescu a consacrat iubirii, în anii ieșeni, un număr considerabil de versuri, rămase în majoritatea lor în manuscris și care devin în ochii noștri o cronică fidelă a raporturilor dintre el și Veronica. Însuși mărturisirea această alternanță neîncetată, plină de farmec, oricât ar fi fost de dureroasă, de chinuitoare:

„Venin și farmec port în suflet,
Cu al tău zâmbet trist mă pierzi,
Căci fărmeceat sunt de zâmbirea-ți
Și'nveninat de ochii verzi.

Și nu'nțelegi că'n al meu suflet
Dureri de moarte tu ai pus –
Cât de frumoasă ești pot spune,
Cât te iubesc nu e de spus!”

Forța pasiunii a gravat în mintea îndrăgostitului, ca un sculptor de geniu, neștersă imaginea iubitei care înfruntă timpul:

„Zadarnic șterge vremea a gândurilor urme!
În minte-mi ești stăpână ca-n marmura cea rece,

Uitarea mână-n noapte a visurilor turme
 Și toate trec ca vântul – dar chipul tău nu trece.”

Deși covârșitoare în putere, dragostea însă nu impieta în nici un fel asupra activității și operei poetului. Poate doar într-un chip pozitiv, stimulator pentru creativitate și spirit, ținând seamă de înaltul preț pe care-l acorda iubirii în absolut.

În numărul din 1 decembrie al *Convorbirilor literare* pe 1874, s-a publicat *Împărat și proletar* în ultima versiune. Iar la un interval de două luni, tot în coloanele *Convorbirilor*, avea să apară, la 1 februarie, delicata poveste *Făt-Frumos din tei*, elogiu poetic simplu și cald, făcut vieții și bucuriilor ei. Ca un basm, poezia inspirată din *Romanze vom Elfenbrunnen* de Geibel (și aceasta la rândul său inspirată din sorgintea populară a *Romancero*-ului spaniol) sfârșește cu întâlnirea îndrăgostiților ipostaziați în personaje de poveste, în natura vărată, înflorită, „lângă teiul nalt și vechi”, „murmurul cel dulce din izvorul fermecat”, anunțând o etapă înnoitoare în lirica erotică.

Eminescu își urma activitățile în chip firesc. După cursul de logică al lui Xenopol, el suplinea, în primăvara anului 1875, tot la Institutul academic, orele de germană ale prietenului său Samson Bodnărescu, mutat într-altă parte. „Aristocraticul” pension număra printre elevii săi odrasle ale celor mai cu vază familii din Iași. Și cum înțelegea să-și îndeplinească îndeletnicirea de profesor cu aceeași scrupulozitate obișnuită, elevii unei clase întregi, în luna mai, și-au arătat nemulțumirea printr-o serie de manifestări ostile care duseră, bineînțeles, la înlocuirea profesorului „vinovat” de seriozitate și exigență, în toamna aceluia an.

Tot în primăvara lui 1875, la 16 martie, Eminescu întocmea un raport către Ministerul Instrucțiunii în legătură cu necesarele completări ale bibliotecii pe care o conducea. Și în raport recomanda spre achiziționare, pe lângă manuscrisele cele trei de care am mai pomenit, un *Apostol* din 1743, *Cuvintele și învățătura*

lui Efreim Sirul (1818), *Didahii sau cuvinte de învățătură* (1837), *Fabule și istorioare* de Anton Pann (1847), precum și o traducere din 1773, *Atârnare în loc de scrisoare asupra tarafului okeliștilor pentru firea a toată lumea*, explicată de Eminescu a fi tălmăcită după scrierea germană *Ueber die Natur des Universums* de Ocellus Lurcanus. Rațiunea achiziționării stătea în marea valoare lexicală a acelor vechi scrieri.

Pe deasupra, Maiorescu îi mai încredințase și revizuirea articolelor publicate de el în *Conversationslexikon – Brockhaus*, lăsând la latitudinea lui orice modificare.

Și în același timp, Eminescu începea traducerea gramaticii paleoslave a lui August Leskien, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, din care a realizat cam trei sferturi ca și traducerea lucrării lui Franz Bopp, *Kritische Grammatik der Sanskrita Sprache in kurzerer Fassung*, Berlin, 1845. Cum spunea recenta cercetătoare indiană a textului acestuia din urmă, el dădea dovada că știa „sanskrita suficient de bine pentru a înțelege un text sanscrit cu ajutorul notelor și al traducerilor într-o limbă europeană”. Mai primise din când în când și delegația de observator în diverse comisii, fie cu prilejul unor examene la școala de la Trei Ierarhi, fie cu prilejul concursurilor pentru ocuparea unor posturi la liceul din Botoșani.

Prezența lui Eminescu, și încă în mijlocul *Junimei*, începuse deja să stârnească invidii și contrarietăți. Și cabalele n-au întârziat să se ivească. Cum reieșea dintr-o scrisoare a lui Maiorescu din 15 iunie 1875, acesta hotărâse să-l numească pe poet revizor pentru județele Iași și Vaslui, cu începere de la 1 iulie.

Și Eminescu răspunse: „... primesc bucuros funcția de revizor școlar pentru districtele Iași și Vaslui, nu că prin asta aş adăuga ceva la bunăstarea mea materială, căci în fapt câștig pe loc cu lecțiile de la Institutul academic și școala normală împreună 367 lei noi, astfel încât adaosul nu este considerabil, în vederea cheltuielilor ce le-aș avea cu drumul.

Punctul meu de vedere este că aş intra în contact cu populația rurală, singura care mă interesează îndeosebi. Cred a fi în stare a Vă da relații fidele asupra stării și traiului ei, precum și asupra marginilor între care ar fi cu puțință a se lărgi sau a se adânci învățământul primar.”

Din nou, în corespondență, Eminescu se afirmă simplu și drept ca demofil autentic, preocupat exclusiv de țărănime, „singura care mă interesează îndeosebi” și crezând cu fermitate că poate întreprinde ceva util pentru oropsita populație rurală. Și din nou mai face o dovadă a disponibilității lui extraordinare care-i dădea posibilitatea să înceapă mereu de la început pe orice făgaș ar fi fost împins. Și a fost împins pe acest făgaș spinos, incomod pentru oricare alt tânăr cu pregătirea lui. Căci de la 1 iulie a fost numit într-adevăr revizor și scos de la Bibliotecă, unde a mai funcționat încă două luni, deoarece înlocuitorul său era în concediu.

Îl înlocuise – în urma unor machinații infame făcute sub ochii lui Maiorescu, care nu s-a putut împotrivi – Dimitrie Petrino, poetastrul plângăreț, venit de curând din Bucovina. Cu Petrino, Eminescu se aflase într-o dispută teoretică încă de la Viena. Acela scrisese, în 1869, o broșură în care condamna o seamă din principiile filologice ale lui Aron Pumnul și ale ciracilor săi, și care se intitula *Puține cuvinte despre coruperea limbii românilor în Bucovina*. Eminescu, în calitate de fost elev al lui Pumnul, s-a simțit obligat să ia apărarea răposatului său profesor și a publicat articolul *O scriere critică*, în numerele 3 și 4 din 1870, ale revistei *Albina* din Pesta, combătându-l pe Petrino, care vorbea pe atunci în numele direcției maioresciene. Chiar după trecerea atâtor ani, acesta nu uitase răspunsul prompt și drastic al lui Eminescu. Într-o scrisoare trimisă în aprilie 1874 lui Iacob Negruzzi, după câteva măguliri de circumstanță adresate redactorului *Convorbirilor*, Petrino afirma: „Vă încredințez încă o dată că sunt mare admirator al producerilor talentului d-voastră

și v-o spun sincer că vă distingeți în orice privire de acei alți autori juni. Eu unul nu aud pretențiilor d-lor, din carii unul a publicat *Înger și demon*, *Egiptul* etc... altul *Mintea și eu*, *Rămâne nebun* etc. Și mulți alții altele asemenea, încă nici nu-i invidiez, de vreme ce talentul d-voastră îl admir, îl înțeleg și îl invidiez.”

Bineînțeles, cel de ale cărui „pretenții” nu voia să audă și pe care „nu-l invidia” era Eminescu, pus alături de un oarecare Lazu, obscur colaborator junimist.

Sosit la Iași, Petrino se bucurase de o foarte bună primire în saloane și chiar la Junimea. Versurile lui, facile și lacrimogene, atingând uneori grotescul ori ridicolul, au cucerit ușor sufragiile unor doamne prea sensibile care i-au deschis drum către carieră prin protecția lor.

La ședințe, poetul citea, din *Fantasii* sau *Cântece de dor*, versuri cam de soiul acesta:

„Când nu te văd pe tine
Eu plâng cuprins de dor,
Și când te văd pe tine
Eu plâng zdrobit de-amor”.

sau:

„De va fi ușa închisă
Pe fereastră voi sosi,
Dragostea când e decisă
Ea intrarea-și va găsi

Buza-ți numai ascuțește
Taie, mușcă-mă cu ea
Și în urmă o lipește
Cu amor pe buza mea...”

Și Maiorescu, atunci când în studiul *Direcția nouă*, publicat în 1871, îl trecuse pe Petrino în rândul poezilor noii direcții, alături de Alecsandri, Matilda Cugler, Th. Șerbănescu, făcuse, evident, o concesie aceluiași gust care domnea în saloane și mai ales, unor oarecare considerații de culise politice.

Tot Petrino avea să țină, în octombrie 1875, la mormântul domnitorului Grigore Ghica, un discurs multgustat care, de altfel, i-a sporit popularitatea în rândul oamenilor „bine” ai Iașului și în care autorul făcea dovada mânuirii desăvârșite a unui stil cașavencian *avant la lettre*.

Printre acei oameni pe care Eminescu începuse a nu se sfii să-i numească „proști” și „ignoranți”, el nu se bucura decât de prea puține simpatii. Și fără îndoială, în chipul acesta, acolo unde intra în concurență cu cineva, adversarul poetului cu verb greu și șfichiuitor era preferat. Are și contingentul mijloacele sale de răzbunare împotriva acelor care-l disprețuiesc și-l refuză.

Și n-a fost de ajuns, pentru dușmanii lui Eminescu, înlocuirea lui cu Dimitrie Petrino. Ei au urzit și ițele unui proces care avea să izbucnească abia în anul următor, după căderea guvernului conservator și venirea la putere a liberalilor, și care țintea să abată dezonoarea asupra numelui lui Eminescu. Avea să fie, în mod infam, învinuit de sustragerea pentru uz propriu a unui număr de cărți care lipseau din bibliotecă și a unor piese din mobilierul aceleiași. Și clasarea târzie a afacerii nu a însemnat nimic sau, în orice caz, prea puțin pentru alungarea petei de umbră aruncată cu atâta venin asupra poetului. Iar sacrificarea lui Eminescu de către junimiști în favoarea lui Petrino, s-a dovedit o manevră politică inutilă, deoarece acesta din urmă s-a rupt de societate și-a și atacat-o violent într-o scrisoare publicată în *Românul* lui C. A. Rosetti în 1876.

Așa încât devenea clar că propunerea lui Maiorescu din scrisoarea citată, de a-l numi revizor școlar, însemna o „consolare” față de machinațiunile cu care el, ministrul Cultelor

și Instrucțiunii, era la curent. Tot atât de clar reieșea din răspunsul poetului, perfectă lui bună-credință și lipsa oricărei umbre de bănuială. De aceea nici nu s-a grăbit cu predarea cărților de care avusese nevoie pentru Brockhaus, și a mobilierului (un dulap, o masă și niște scaune), în măsura în care presupunea o egală bună-credință și la ceilalți semenii ai lui.

Oricum, el și-a luat noul post în primire cu aceeași râvnă pe care a pus-o în orice îndeletnicire, cu atât mai mult cu cât interesul său central, cum a mărturisit, se îndrepta acum spre starea populației rurale, la fel de amară ca și pe vremea copilăriei și adolescenței sale rătăcitoare. Și credea, în atașamentul lui față de junimiști, că-l putea cointeresa în însemnata, grava problemă rurală și pe Maiorescu, căruia îi făgăduise a-l ține la curent cu toate datele necesare.

De aceea, plin din nou de nădejdi cu privire la cele ce va putea întreprinde, în noul său câmp de acțiune, în folosul necăjiților țărani, revizorul Mihai Eminescu pornea la lucru de îndată, cu energia neistovită și conștiinciozitatea deplină, pe care le punea în toate.

Cu căruța, în trăsură, sau pe jos, pe drumuri lungi, de țară, pe căldură, prin praf, pe ploaie prin gloduri și băltoace, pe frig prin nămeți, inspecta școli, adresa procese-verbale, propunea soluții largi pentru remedierea tuturor stărilor rele de lucru, a tuturor rușinoaselor rămăneri în urmă.

După o întrerupere de șase ani (dintre care cinci trăiți în străinătate), Eminescu reîntra în contact nemijlocit cu realitățile și oamenii țării lui de prin târguri și sate. Vedea din nou, după satele austriece și germane, mizeria țăranilor români, viața lor lipsită de bucurii, lipsa de lumină a minții pentru copiii lor. Funcția de revizor îi părea utilă în măsura în care se credea chemat să remedieze aflătoarele stări de lucruri prin propuneri potrivite și uneori chiar foarte judicioase și pline de pricepere. În numeroasele procese-verbale și în rapoarte, ridica glasul de

parcă ar fi trebuit să-l audă toată lumea, pentru a spune de hrana neîndestulătoare, de mămliga aceea cu oțet de care avea să pomenească și mai târziu în *Timpul*, de bolile care macină pe copiii de la țară, de analfabetismul care bântuia la sate, de lăcașurile puține și proaste care se numeau școli, de toate lucrurile care-i stăteau pe suflet fiindcă priveau poporul atât de drag lui, pe care-l numea, cu mâhnire adâncă și cu greu stăvilită mânie „neamul nevoii”.

Uneori, plin de indignare, dezvăluia și condamna faptele unor învățători abuzivi, corupți. Alteori, nota însă cu satisfacție vădită: „Inspectând azi școala din cătuna Gropnița, comuna Mirești, am aflat 12 elevi prezenți. Răspunsurile copiilor au fost satisfăcătoare. Citirea e curgătoare și logică, adică se cunoaște că copiii pricep ceea ce citesc. Problemele aritmetice au fost rezolvate cu multă claritate. Cunoștințele istorice ale copiilor sunt exacte și pe deplin pricepute de către dâșii”.

Sau, în urma unei inspecții în comuna Laza: „Localul și instrucția fac o impresie destul de mulțămitoare”. Ceea ce îl nemulțumea era însă, peste tot aproape, frecvența mică a copiilor în școli pe care o puneă pe seama muncilor agricole, solicitând până și prezența acestora.

Mai presus de orice materie de învățământ socotea că stă limba națională: „Studiul principal al unei școli rurale sau primare e limba românească, ea este totodată organul prin care neamul își cunoaște ființa sa proprie, organul prin care acest neam moștenește avutul intelectual și istoric al strămoșilor lui. Copilul nu învață numai a vorbi corect, el învață a gândi și simți românește.”

Efectul formativ al studiului limbii era subliniat cu accentele grave ale unui umanist de profesie, pricepător al dinamicii interne care poartă neamul prin istorie, al profilului complex al culturii. Că dădea tot atâta importanță istoriei cât și limbii, o dovedește și prezența sa în Bucovina în septembrie 1875, în ciuda tuturor obligațiilor sale multiple. Se aniversa de către austrieci

la Cernăuți suta de ani de la alipirea Bucovinei, se deplânga, la Iași, răpirea și se comemora centenarul morții domnitorului Grigore Ghica. Pe lângă discursurile festive ținute, *Convorbirile literare* publicau *Răpirea Bucovinei* de Alecsandri, iar *Curierul de Iași* apărea cu chenar negru. Eminescu a trecut în Bucovina și a poposit la Th. Ștefanelli, fostul coleg, cu al cărui ajutor a izbutit să răspândească, în chip de manifest românesc, o culegere de documente istorice publicate de Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei, după documente austriace*, București, 1875. Era cuvântul poetului împotriva stăpânirii străine care se pregătea să inaugureze o universitate la Cernăuți. Încă o dată, istoria cu comandamentele ei călăuzea pașii lui Eminescu, cel cu aducerea aminte veșnic trează pentru neam.

Pe lângă limbă și istorie, folclorul alcătuia altă constantă a preocupărilor lui. În nesfârșitele drumuri cerute de funcția de revizor el se mai oprea duminica lângă o horă, intra într-o casă de țăran, stătea de vorbă cu oamenii despre necazurile lor, le privea petrecerile puține și simple cu atenție și iubire. Nu degeaba notase odată, pe un manuscris al său, cuvinte ca acestea: „Nu ușor las să-mi scape de a participa la o serbare populară. Ca un pasionat prieten al oamenilor (de preferință al poporului), mai ales când ei, adunați în mase, uită pentru oarecare timp scopurile particulare și se simt ca părți ale unui întreg în care, în cele din urmă, stă ceva dumnezeiesc – în fața unui atare întreg este pentru mine orice serbare populară, la dreptul vorbind, o sărbătoare sufletească, un pelerinaj, un act de pietate; ca într-un imens Plutarh desfăcut, citesc eu din fețele vesele însă tainic amărâte, din mersul vioi și apăsător, din comportarea reciprocă a membrilor familiilor, din manifestările pe jumătate involuntare, biografia oamenilor necunoscuți, și în adevăr nu poți înțelege pe cei însemnați, dacă n-ai simțit pe cei obscuri.” Dintr-un astfel de gând răzleț, dar cât de profund, în care se amestecă observația psihologică, antropologică, sociologică, pentru a culmina în cea

etnopsihologică și de filosofia culturii, poți înțelege toată pasiunea națională în sensul cel mai bun și mai curat al cuvântului, trăită de poet în fiecare împrejurare a vieții. El observa acum practic, concret, ceea ce teoretic studiasse mai ales în anii berlinezi, în disciplina predilectă a etnopsihologiei, cea pornită din gândirea romantică a începutului de secol și atât de potrivită cu sensul căutărilor lui.

Nu uita însă nici să-și noteze strigăturile, vorbele de duh, cimiliturile, basmele pe care le auzea. Îl interesau acum și unele frumoase cântece de lume, dar mai cu seamă proverbele, zicătorile și asemănările. Pe caietele din vremea revizoratului nota mare parte din aceste produse ale înțelepciunii populare și câteva datări se pot reține: 13 august, 29 noiembrie, 2 decembrie 1875.

În același răstimp, interesul pentru folclor îi era așa de viu, încât luase inițiativa întocmirii unui chestionar folcloric care, expediat școlilor sătești de către autorități, ar fi făcut din învățători adevărați anchetatori folclorici de teren într-un sens modern.

Prietenul Teodor Nica, spre care își îndreptase promisiunea, îl întreba la un moment dat într-o telegramă: „Când trimiteți chestionarul relativ la poeziile și obiceiurile populare cu care v-ați însărcinat? Răspundeți astăzi.”

Dar Eminescu își asociase la alcătuirea chestionarului pe noul său prieten, Ion Creangă, cunoscut în același an 1875, la conferințele metodice organizate de revizori în timpul verii pentru învățători, atât la Vaslui, cât și la Iași (între 20 iulie – 10 august).

În toamnă, inspectând școlile primare din Iași, a ajuns și la școala din Păcurari, unde învățătorul, același Ion Creangă, l-a încântat. Întâlnirea lor a fost o bucurie uriașă, o explozie. Unul găsisse, în sfârșit, în celălalt, ceea ce așteptase. Eminescu descoperise „Plutarhul” său popular concentrat într-o singură minte genială; Creangă a văzut pe acela menit să trezească în el, printr-o maieutică a congenialității, pe marele artist latent. Și a început, în cartea vieții cu puține bucurii a poetului, o pagină dintre cele mai luminoase.

Căci s-a îndreptat înspre Creangă cu o fericire neascunsă și a trăit alături de el ceasuri de mulțumire adâncă.

Toți memorialiștii Junimii au consemnat, uimiți, prietenia celor doi. Le venea greu să înțeleagă cum atât de cultivatul, de exigentul Eminescu putea găsi în Creangă, „talentul primitiv și necioplit”, după părerea lor, un interlocutor care să-i dea satisfacții atât de depline, încât să ajungă să absenteze de la ședințele din fiecare vineri ale cenaclului: „Îndată ce cunosc pe Creangă, el se izolă cu totul de noi, dându-se în societatea lui numai... Câteodată întrebam pe Eminescu:

– Ce vorbești în tot timpul cu Creangă?

El zâmbea și cu acea privire vagă și rătăcită, care-i era caracteristică, răspundea în mod evaziv:

– Vorbim și noi ce ne trece prin minte...

Și atâta tot.

Câteodată, Creangă și Eminescu dispăreau câte trei-patru zile, nu se știa ce au devenit. În timpul acesta, ei ieșeau din oraș pe jos, cutreierau Galata cu Târgușorul, treceau spre bariera Păcurarilor, făceau înconjurul pe la Copou și Aroneanu, dormeau pe o laviță la vreun han sau la vreo crâșmă, mâncau ce găseau și erau fericiți.”

Și opera literară a lui Creangă, ca și opera lui Slavici, se datorește imboldului înspre creație primit de cei doi scriitori de la mai tânărul confrate genial, obsedat de destinul culturii românești. Auzind, în rătăcirile lor prin împrejurimile Iașului, poveștile năzdrăvanului Creangă, Eminescu l-a silit pe acesta să le treacă pe hârtie. Și după aceea, l-a dus la ședințele Junimii, convins fiind de valoarea producțiilor învățătorului-povestitor.

Pe prietenul acesta al lui Eminescu, „gros și gras”, și greoi și stângaci, îmbrăcat în haine de șiac cafeniu și ștergându-și mereu fața cu o basma roșie, Junimea nu l-a prețuit chiar așa cum se cuvenea, ci mai cu seamă ca pe un înzestrat povestitor de snoave mai deocheate. Doar Maiorescu a înțeles, și în ceea ce-l privea pe Creangă, valoarea literaturii sale poporane, consunând cu ceea ce

se petrecea în acel timp în unele literaturi europene. Cât despre Eminescu, atitudinea unora din junimiști nu i-a zdruncinat cu nimic dragostea și entuziasmul care au rămas neclintite.

Și cum, începând din 1875 și până în 1881, humuleșteanul a dat în întregime opera lui majoră, de la *Soacra cu trei nurori*, la *Amintirile din copilărie*, Eminescu a avut tot timpul să se bucure din plin de ea. A fost poate singurul care a pătruns și valoarea de substanță, și valoarea artistică a acestei opere făcute parcă pe gustul lui, exprimând acel fond popular după care tânjea, îmbrăcat în forma unui meșteșug desăvârșit stăpânit. Căci Creangă, cu geniul lui nativ, făcuse în lunile și apoi în anii prieteniei cu Eminescu, o ucenicie rapidă și eficientă, receptând, ca într-o universitate *sui-generis*, învățătura unui maestru inegalabil, care fusese și pentru el, ca și pentru Slavici și mai târziu pentru Caragiale, cea mai sigură călăuză spre lumea culturii și creației.

Modest și generos și extraordinar de ahotnic pentru tot ceea ce privea promovarea culturii românești, poetul care gândea neîntrerupt la posibilitățile de construcție, de edificare a unei lumi a valorilor, a lucrat într-adevăr socratic la scoaterea la iveală a adevărului creator din prietenii lui. Vâna populară a talentului lui Creangă, cultura lui folclorică enormă i-au părut lui Eminescu o zestre incalculabilă care se cerea folosită în scopul urmărit de el în orice împrejurare, și anume, realizarea autenticității. L-a „recrutat” deci pe Creangă în slujba țelului pe care el însuși îl slujea și dialogul lor, rămas neștiut, s-a desfășurat, probabil, pe teme esențiale, legate de specificitatea poporului român, de necesitățile dezvoltării lui, a scoaterii lui din starea în care se afla, prin punerea în valoare a geniului său particular. Și Creangă a devenit unul din instrumentele prin care Eminescu dorea să demonstreze tocmai particularitatea geniului popular românesc.

Ca și în cazul lui Slavici, Eminescu va fi ascultat bucățile de proză narativă, cu mai puține intervenții poate, deși sfaturile de natură estetică nu vor fi lipsit, deoarece arta lui Creangă

evoluează foarte repede spre ștachete foarte înalte reprezentate de *Harap Alb* și mai cu seamă de *Amintiri*. Și la urma urmei de ce să nu credem că sensurile oculte, decodate de exegeza mai nouă în *Harap Alb*, ar fi venit din anumite inițieri pe care autorul *Sărmanului Dionis* și al lui *Archaeus* le-ar fi transmis lui Creangă. Căci cei doi și prietenia lor ascundea tâlcuri mult mai încifrate decât lăsau să se vadă sau să se audă din ea. Și ceea ce avea să spună într-un rând Eminescu în *Curierul de Iași* despre opera lui Creangă era limpede menit unei receptări, cât mai largi, de masă, a acesteia. Adresându-se unora care aveau misiunea să culeagă literatura populară din Moldova, el le sugera ca model de inspirație din acea literatură, poveștile lui Creangă: „Un muntean de baștină, născut asemenea în ținutul Neamțului, e Ion Creangă. Citit-au vreodată colectorii pe *Dănilă Prepeleac*, pe *Soacra cu trei nurori* și altele, ca să vadă care ar trebui să fie izvoarele din care să se inspire și cum vorbesc și cum se mișcă ținutașii din Neamț?”

Și de acum încolo, pe toată durata șederii în Iași, Creangă și bojdeuca lui va fi oaza de lumină și bucurie a poetului, în mijlocul trudei și necazurilor sale de intelectual onest și activ într-o lume inertă și moartă pentru ideal.

În primăvară, la 16 martie 1876, i-a venit rândul lui Eminescu să vorbească în cadrul prelecțiunilor populare ale Junimii. Gâtuit de un trac îngrozitor (nu chiar ca acela într-un totu inhibitor care-l făcuse pe Theodor Rosetti să nu poată rosti un cuvânt și să părăsească sala), poetul a prezentat conferința *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în care deplângea rolul nefast al influenței austriece pentru viața economică a ținuturilor românești aflate sub stăpânire habsburgică.

Toată demonstrația strânsă, elocventă, validă o atitudine nouă a lui Eminescu în politică. Susținută de o adevărată erudiție istorică pentru explicarea rețelei de cauze și efecte ce produc și mențin în Europa și la noi influența austriacă, și urmată de o analiză substanțială a teoriei statului, demonstrația se oprea

mai insistent asupra istoriei politice și sociale românești, asupra factorilor decisivi în devenirea noastră.

Confruntat recent cu realitățile sociale românești, destul de triste, el le vedea, și mai ales ruina țăranilor, ca o consecință a dezvoltării istorice, economice care a produs „disoluțiunea claselor pozitive”. Țărănimea, singura rămasă, e bântuită de toate greutățile fiind singura productivă, datorită specificului muncii ei, spune Eminescu într-o înțelegere fiziocratică a fenomenului.

Și singurele soluții de ieșire din impas, și pentru păstrarea naționalității, mai importantă chiar decât structura statală, erau după opinia lui, stabilitatea, munca și economia.

Dincolo de subiectivitatea vădită a unora dintre punctele de vedere, cuvântul lui Eminescu nu mai izbucnea acum din pasiune și elanuri irepresibile, ci dintr-o rațiune bine condusă de argumente istorice, economice și juridice, chiar dacă ele loveau numai în liberali, ireductibilii dușmani, vinovați de toate neajunsurile țării.

Că prelegerea fusese interesantă și menținuse trează atenția celor de față, reiese din raportul consulului austriac la Iași, Hans Wenzl, care aprecia pozitiv conferința celui pe care-l numea „profesor universitar”. La raport, consulul anexase și traducerea germană a textului eminescian care a apărut în *Convorbiri literare* (X), 1876, 1 august, nr. 5, p. 165 și următoarele.

Dar în primăvara anului 1876, o seamă de noi necazuri s-au abătut asupra capului mândru și neplecat al lui Eminescu. Chiar la câteva zile după conferință, se lășise la Iași un zvon despre căderea de la putere a partidului conservator. Plin de îngrijorare, nutrind temeri reale față de ceea ce putea să-l aștepte în modesta, cu totul subordonată lui situație, el scria în acele zile lui Iacob Negruzzi, făcând haz de necaz, un bilet redactat după cum urmează:

„Domnule Negruzzi,

În oraş circulează zgomotul că Ministeriul ar fi căzut. Acest zgomot ne nelinişteşte atât pe mine cât şi pe Bodnărescu... Dacă ştiţi ceva pozitiv, vă rog să ni spuneţi şi nouă, cât şi despre vo nouă combinaţie, de care s-ar fi vorbind.

Pompiliu şi-a pregătit geamantanele şi vrea să fugă la Magyar orszag. Panu se plimbă cu nelinişte prin Copou, deşi omătul e pân' la brâu. Lambrior şede tăcut în cafenea, la Max, şi pe câţi intră în cafenea îi întreabă ce s-aude.

Al d-voastre
M. Eminescu”

Ironiile de circumstanţă cuprinse în bilet ascund o mare nelinişte, pentru care existau foarte serioase temeiuri. Într-adevăr, cabinetul conservator căzuse la 31 martie, şi Maiorescu fusese înlocuit la conducerea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii prin liberalul G. Chiţu. Drept care, după câteva zile, în aprilie, un ordin al ministrului, cu nr. 3483, invita pe revizor să arate de ce în intervalul de la 15 la 31 martie n-a inspectat nici o şcoală rurală din judeţul Iaşi. Şicanele, iată, şi începuseră, confirmând premoniţiile lui Eminescu.

Cu o logică impecabilă, Eminescu respingea în răspunsul său din 4 mai insidioasele acuzaţii lipsite de orice temei:

„... ştiu că norma de până acum este ca revizorul să inspecteze de două ori pe an fiecare şcoală. Considerând acum numărul de 152 şcoli publice şi private din circumscripţia subsemnatului, împrăştiate pe o suprafaţă de mai multe sute de kilometri pătraţi (1143570 p.), considerând minunatele căi de comunicaţie dintre comună şi comună, că amândouă judeţele nu sunt şese, ci pline de dealuri şi păduri, că pentru inspectarea lor sunt abia şase luni lucrătoare dacă sustragem sărbătorile şi vacanţele de peste an,

considerând în urmă că într-o zi nu se poate inspecta conștiincios decât două școale, de vreme ce ziua școlară are numai 5 ore (ba, joia numai 3), veți vedea, domnule ministru, că în sarcina subsemnatului este a inspecta de două ori 152 școli în timpul de 180 de zile, iar pentru lucrarea administrativă și de cancelarie i-ar rămâne în acest timp 28 de zile.”

Raționamentul fără greș și ironia tăioasă a raportului au rămas fără nici un rezultat în dezvinovățirea revizorului, deoarece Consiliul permanent a avizat, la 18 mai 1876, scoaterea lui Eminescu din funcție. Iar la 4 iunie 1876, ministrul Chițu îl înștiința că a fost „pus în disponibilitate prin decret domnesc”.

Destituit, el rămânea pur și simplu pe drumuri. Liberalii se răzbunau pe „junimistul” cel mai lipsit de apărare. Fără nici un sprijin, fără adăpost, lipsit de orice mijloc de subsistență, Eminescu a fost găzduit cu mai mult decât binevoitoare ospitalitate, cu frățescă dragoste, în bojdeuca din mahalaua Țicăului, de către prietenul Creangă. În actualul impas moral și material, singurul om care n-a pregetat, ci s-a grăbit, cu inima deschisă, să-i ofere un ajutor eficace, a fost țăranul humuleștean.

Și probabil tot suportul optimist al lui Creangă îl ajuta să-și păstreze un moral bun, ca să mai poată scrie rime hazlii în chip de felicitare amicului său Samson Bodnărescu, de ziua lui, în 27 iunie:

„N-am știut cum că în ziua
Douăzeci și șapte iuni,
Își serbeaz-aniversarea
Toți voinicii și Sămsunii.

În biserică asemeni
Cât îmblai pe la icoane,
N-am văzut pe sfântul Simson,
Pré iubitele Samsioane.

Și aflând de-așa minune,
Eu scrisei aceste șire,
Dorind multă sănătate,
Viață lungă și sporire.

Și spre semn caracudistic
Îți trimit această cartă,
Iar tu spune printr-un distic
Cum că cei absenți se iartă.
M. E.”

Era doar la câteva zile după ce Petrino, la 22 iunie, întocmise un raport către Ministerul Instrucțiunii, în care se plângea că n-a putut obține de la Eminescu acele cărți care lipseau din Bibliotecă și cerea urmărirea lui în justiție. Iar la 16 iulie, ministrul Chițu cerea procurorului deschiderea anchetei. Cabala liberală, condusă la Iași de Andrei Vizanti și D. Petrino, întregea prin punerea sub acuzație a lui Eminescu, toată manevra defăimătoare la adresa Junimii și a conservatorilor, și în special a lui Titu Maiorescu, învinuit de a fi risipit banii statului, adică de a fi dat împrumuturi și „ajutoare”, cu termen nelimitat „la favoriți de-ai săi”, recte lui Eminescu și Slavici.

La 15 august murea de cancer Raluca Eminovici, singura ființă din familie spre care fusese îndreptată afecțiunea fiului răătăcitor. În mormântul ei simplu, de lângă biserița din Ipotești, Eminescu a pecetluit și o parte, cea mai îndepărtată și mai luminoasă, din viața lui. De acum încolo, imaginea mamei avea să-i răsară în amintire, blândă, înfășurată în negura vremii ce se va așterne treptat peste ea.

Nu era de mirare deci că momentele de lumină din operă începeau să alterneze tot mai insistent cu cele de umbră și că indiferența lui proverbială rămânea tot mai mult exterioară. Nu era de mirare că în numărul din 1 septembrie 1876 al

Convorbirilor literare, alături de trei evocări ale unor strălucite clipe de așteptare a dragostei, trei fermecătoare miniaturi ca *Lacul*, *Crăiasa din povești*, *Dorința*, apărea un poem sumbru, străbătut de accente de deznădejde, precum *Melancolie*.

Eminescu trecuse vara și prin București și luase masa la Maiorescu, care locuia acum împreună cu familia dr. Wilhelm Kremnitz, fratele soției sale Clara. Soția lui Wilhelm, Mite Kremnitz, ea însăși scriitoare de limbă germană, abia aștepta să-l cunoască, după ce auzise atâta vorbindu-se despre el și mai ales după ce apreciasse mult, provocând, pare-se, gelozia lui Maiorescu, poemul *Melancolie*, adus și citit de criticul însuși. La prima întâlnire, „rafinată” doamnă e însă profund dezamăgită de înfățișarea poetului: „Îl văd încă intrând în sufragerie, timid și stângaci, cu toate că nu era stingherit, neîndemânatic în fiecare mișcare, un om care după aparență cunoscuse tot așa de puțin disciplina corporală, ca și pe cea spirituală. Mai mult scund decât înalt, mai mult voinic decât zvelt, cu un cap ceva cam mare pentru statura lui, cu înfățișarea prea matură pentru cei 26 de ani ai săi, prea cărnos la față, nebărbierit, cu dinți mari galbeni, murdar pe haine și îmbrăcat fără nici o îngrijire... Stimulat de cumnatul meu, vorbi foarte vioi cu el și cu alți câțiva domni, mânca cu zgomot, râdea cu gura plină, un râs care mie îmi suna brutal. Numai când vorbea, peste masă, micuței mele nepoate, vocea lui, care altfel nu era deloc atrăgătoare, devenea uimitor de dulce și ochii împăienjeniți dobândeau o expresie simpatică...”

Dând la o parte din rândurile evocării făcute de Mite Kremnitz aprecierile condescendente cu privire la lipsa de *savoir-vivre* a lui Eminescu, sila cam ciocoiască față de înfățișarea lui neconformistă, reținem totuși îngreuierea, masivitatea prematură a fizicului odinioară atât de lăudat de prietenii de la Viena, și oboseala spirituală care începea să răzbată (la numai 26 de ani) din toată atitudinea lui, în ciuda farmecului ciudat pe care-l răspândea

încă. Căci decepția primară a doamnei Mite se destrăma la a doua întâlnire, când Eminescu a citit *Călin – file din poveste*:

„La citit, vocea-i era plăcut monotonă... Cum şedea aplecat peste foile, așa caligrafic scrise, ale manuscrisului său, Eminescu avea o înfățișare mai puțin masivă: bărbia foarte pronunțată și gura largă se atenuau; fruntea ieșea strălucitoare de sub părul negru ca pana corbului; sprâncenele apăreau în toată frumusețea lor și tăietura fină a nasului lăsa numai la întâlnirea nărilor o ușoară urmă de vulgaritate. Când ridica ochii de pe manuscriptul său, nu privea pe nimeni, ci părea că se uită visător în depărtare, adesea mișcând în mod ritmic mâna, o mână mică de copil, binevoitoare, neîngrijită.”

Într-adevăr, acesta era acum poetul și gânditorul, căzut din cerurile sale în cel mai amar contingent. Începea să privească mai mult în depărtare decât la oamenii dimprejur, care, cu foarte rare excepții, jigneau, răneau tot mai grav sensibilitatea lui adâncă. Despre superioritatea lui morală, despre puterea de a se ridica deasupra loviturilor brutale, cu o vorbă de spirit, cu o ironie, spun destul măcar sonetele acre-amare, intitulate printr-un joc de cuvinte *Petri-Notae*, singură revanșă a omului superior, singurul răspuns dat de Eminescu urii oarbe cu care Petrino continua să-l urmărească. Căci a trebuit să compară în fața instanței de două ori, la 13 septembrie și la 9 noiembrie ca să fie supus unor umiltoare interogatorii. Și tot *ironice* și de sus aveau să fie și răspunsurile date magistratului. La 13 septembrie, explica organizarea defectuoasă a bibliotecii care făcea ca unele părți date lipsă, să se afle neștiute în alte dulapuri. Și conchidea exprimând îndoieli cu privire la exactitatea datelor furnizate de Petrino în raportul său. Pentru ca, la 9 noiembrie, să-și spună ritos părerea despre lista întocmită de acela: „... lista primitivă făcută de D. Petrino a fost falsă”.

După ce Bodnărescu fusese citat și el să depună la 15 septembrie și fusese intimidat și neclar, în vreme ce informatorul din

partea reclamantului, liberalul Andrei Vizanti, nu se sfiise să-l acuze direct pe Eminescu de a fi dorit să-și însușească cărțile și mobilierul, poetul i-a scris prietenului Samson o scrisoare de o impresionantă gravitate de ton:

„Dragă Samsoane,

Judecătorul de instrucție nu așteaptă decât mărturia ta pentru a da ordonanță de «non lieu», adică că nu e loc de urmărire împotriva mea în privirea cărților în cestiune. Dacă nu poți veni la Iași, trimite, după ce vei primi citația, o suplică către judecătorul de instrucție, prin care să-l rogi ca să delege pe primarul comunei să-ți ieie interogatoriul (poți zice în suplică sau că ești bolnav, sau că n-ai mijloace de călătorie). De urmărirea pe cale civilă, adică de restituirea prețului cărților lipsă, nu vom scăpa, acolo vom intra cu toții, de la Cătănescu începând până la *inclusive* Petrino, pentru că nici unul din noi n-au primit biblioteca în deplină regulă (după renumita lege a contabilității generale). Dar această cestiune are să fie încurcată așa fel, încât are să le fie lehamite și judecătorilor și nouă de patarania asta. Când vei fi interogat, te rog spune *adevărul*. Nu evaziv, nu încurcat, căci toată responsabilitatea civilă e o copilărie alături de urmările ce ar avea pentru mine un singur neadevăr ce l-ai spune. Un neadevăr ar fi în stare să mă nenorocască pe toată viața și să-mi răpească onoarea. De aceea spune ce am spus eu. Eu am zis că am numărat biblioteca de mai multe ori, că la fiecare numărătoare din nou, am găsit tot mai puține cărți lipsă și că nici azi nu sunt convins că acele cărți lipsesc. Eu am numit sistemul de ținere al bibliotecii vicios, pentru că sunt mai multe biblioteci conținând aceleași materii, încât ușor se poate pune o carte în raft fals. C-un cuvânt, eu am zis că am *găsit lipse*, dar că până azi nu sunt convins că ele există într-adevăr.

Apoi am zis că, față cu sistemul cel vechi și nevoind să acuz cu ușurință pe nici unul din predecesorii mei, am hotărât să

catalogizez din nou biblioteca, din care cauză n-am putut să fac un proces verbal de predare.

C-un cuvânt, gândește-te la una. Eu am spus adevărul deplin, pentru că orice evazivitate ar fi numai o bănuială mai mult. Orice evazivitate din partea ta ar fi o bănuială asupra mea. De aceea gândește-te.

Dacă mai vrei informații, ți le pot da.

M. Eminescu

Adresează la «Redacția Curierului».

La disprețul poetului față de propria sa viață, grija plină de teamă față de o eventuală dezonoare trăda o dată mai mult înălțimea etică la care se afla. Și gravitatea cu care se adresa lui Bodnărescu suna ca un clopot de alarmă a personalității morale amenințate de o cauză nedreaptă, meschin infamantă. Adevărul, singura armă întru apărarea onoarei...

Sigur că, în cele din urmă, nevinovăția lui a ieșit la iveală și, printr-o ordonanță din 17 decembrie 1876, magistrații au hotărât să claseze dosarul penibilei cauze. Dar Eminescu a rămas marcat și de această încercare cum fusese și de cea de la Putna.

Cele mai pure intenții, râvna cea mai nobilă erau răstălmăcite, târâte în noroiul greu al realului. Și el care tradusese din Shakespeare sonete, se va fi gândit, poate, la celebrul *Sonet* 66, plângerea geniului prins în mijlocul unei luni ostile virtuții și talentului...

Între timp, izbutise, după multe intervenții și chiar pe lângă Veronica Micle, să obțină o slujbă ștearsă la o foaie locală, aparținând junimiștilor, *Curierul de Iași*, căruia el, în batjocură amară, îi dăduse porecla „foaia vitelor de pripas”, iar dușmanii Junimii de „curier al maimuțelor darviniene”. Aci a pornit de la început chinul unui Sisif modern, altă activitate la fel de

susținută, de conștiincios îndeplinită, ca și cele de până acum, activitatea ziaristică.

Însărcinat cu redactarea părții literare a ziarului, Eminescu avea să depășească, după obicei, atribuțiile lui stricte și să ajungă uneori să redacteze aproape în întregime foaia scoasă doar prin numele lui din praful anonimatului în care ar fi zăcut.

Din când în când, printre anunțuri și cronici teatrale, printre articole despre literatură, el publica în foiletonul *Curierului* și unele opere originale. Așa, de pildă, în 9 iulie, apărea gingașa, adolescentina schiță *La aniversară*, apoi în câteva numere consecutive din august, „nuvela originală” *Cezara*: plină de lumină și culoare, grea de frumusețea unui peisaj paradisiac în care mâna omului n-a intrat și în care îndrăgostiții redevin puri ca primii oameni înainte de păcatul original, insula lui Euthanasius, în care se topesc și senzualitatea voinței de a trăi a Cezarei și asceza spirituală a lui Ieronim, într-o tentativă de refacere a unității originare.

În aceeași toamnă grea, un alt nour l-a constituit și o răceală trecătoare în relațiile cu doamna Micle. Femeia căreia îi închină, la două săptămâni numai după moartea mamei, în noaptea de 28 august 1876, versuri de înfrigurată dorință, de iubire aprigă, dar și de plângere a solitudinii și nefericirii, se îndepărtase probabil, pentru un răstimp, de el.

Cu sufletul său mereu însetat de dragoste absolută, totală, dar și rănit de îndoieli neîntrerupte, hrănite de suspiciuni chinuitoare, poetul dădea glas nefericirii lui intime, mai întâi într-o scrisoare a cărei asprime dă, de fapt, măsura durerii:

„Doamnă,

De mult joc un rol nevrednic de mine însumi și nevrednic de simțemintele care le-am avut pentru D-ta, căci sperez că nu le mai am. Cât ai fost dusă, am avut timp să reflectez asupra stării

mele și s-o găsesc nesuferită. Doi ani de zile, Doamnă, n-am mai putut lucra nimic și am urmărit, ca un idiot, o speranță nu numai deșartă – nedemnă. Căci într-adevăr ce am putut spera? Acum pentru-ntâia dată ai vorbit limpede cu mine, aceasta tocmai nezacând niciun cuvânt, nescrîindu-mi nici o literă, căci se vede că la mănăstire nu-ți mai trebuia o manta, cum îți trebuie la Iași, nu-ți mai trebuia un om despre care unii-alții să presupuiască că-l iubești, pe când în realitate iubești pe cine știe cine. Știu multe de D-ta, eu care pân-a veni în această țară afurisită, aveam inimă curată și minte deșteaptă. Nu i-ar putezi oasele cui au dat ființă acestor țări în care cuvântul nu-i cuvânt, amorul nu-i amor și frumuseța e inscripția unui... otel.

Zgârcită în orice zâmbet, orice privire cu *mine*, care mi-aș fi dat viața bucuros pentru atâta numai, n-ai fost așa cu oricine, o știi bine aceasta. Dar cred că trebuia să sfârșim odată. Nu poți zice, Doamnă, că eu aș fi dat cauză la această ciudată relație. În orice caz, pân-a te cunoaște puțin numai, simțământul meu nu era cu mult deosebit de acela dintre Amor și Psyché. D-ta erai o idee în capul meu și te iubeam cum iubește cineva un tablou. După ce singură ai voit altfel și ai făcut din visul meu un capriț al D-tale, nu mai putea rămâne astfel: pentru [că] nu mai sunt nici de 16 ani, nici de 70. Ei bine, ce-ai binevoit D-ta a face din mine? Mi-ai omorât orice idee mai bună în cap; am stat aicea, în acest oraș, pe care nu-l pot suferi, pentru a te vedea *en société* – o dată pe săptămână și pentru a fi ridicol în ochii lumii și, ceea ce-i mai mult, în ochii D-tale. Credeam în D-ta, nu mai cred. Cine mă cunoaște cum m-ai cunoscut D-ta, cine știe, cum știi D-ta, că n-am putut iubi nici pe mumă-mea mai mult decum te-am iubit, că cel mai mic sacrificiu, ce binevoiai a mi-l face, mai adăogea încă acea iubire, acela va ști cum am trebuit să fiu, când am căpătat siguranța că era destul să ieși pân'la Văratice (adică la Piatra), pentru ca să nu mai gândești un moment măcar la mine.

Ce să mai continuăm, Doamnă, o comedie, pe care D-ta ai știut s-o joci bine, nu-i vorbă, dar în care mie rolul de bufon nu-mi convine.

De-mi voi aduce vreodată aminte de D-ta, fii sigură că va fi fără ură și fără amor. Fără ură, căci urându-te ți-aș da o valoare pe care o femeie de ușurința D-tale n-o merită; fără amor, pentru că aș batjocori simțirea pe care câinii chiar între sine o simt mai mult decât ai simțit-o D-ta pentru mine.

Vei înțelege, Doamnă, că nu voi, n-am vrut, n-oi voi să-mpart cu nimene nimic. Ce-i al meu e al meu și... sau erai a mea pe deplin, și mă urmai oriunde-n lume, lăsând și pe Menelaos și acea progenitură fără frumusețe și fără generozitate; sau îmi spuneai că voiești să guști viața ca femeie tânără, și atuncea mă-închinam, pentru că rolul de Cicisbeo nu-mi convine. Pentru asta o secătură ca Ghika-Cogălniceanu sau o alta ca... sunt destul de buni. Eu voi inimă curată și amor vecinic, căci dac-aș voi să-mi risipesc viața pe curteniri trecătoare, v-asigur, Doamnă, că aș putea-o face și eu.

Doar nu vei spune că mi-ai scris și din Piatra, cum ai spus că mi-ai scris din Iași și n-am primit *eu* scrisoarea. Nu mi-ai scris, Doamnă, nu și iar nu [...]

Nu crede că-ți fac imputări. Ce imputări se pot face unei femei ușoare? Dacă am a imputa cuiva ceva, este numai *mie*, mie care am [fost] atât de dobitoc ca să cred o clipă în vorba D-tale.

Reîntorcere din parte-mi nu e decât c-o unică condiție. Aceasta e: să împarți soarta rea în care trăiesc eu, să fii a mea oricum aș trăi și oriunde.

Dac-aș ști că ai o scânteie de iubire pentru mine, aș aștepta și o sută de ani, dar știu că n-ai, de aceea condiția pusă e cea mai grea posibilă. De o-mplinești, bine, de nu, nu. Cred că n-o vei împlini și de aceea adio, Doamnă,... și de astă-dată pentru totdeauna.

Gaius

Cu care ai avut încă și o scenă foarte ambarasantă la Avereasca”.

Simțămintele i se învălmășeau nu numai în scrisoare, ci și în versuri impresionante prin caracterul lor direct, prin frumusețea lor, mărturisind mai puternic, mai adevărat, trăirile nemijlocite din clipa împietrită în slovă.

Destul de amplu, poemul postum, *Pierdută pentru mine, zâmbind prin lume treci* amestecă dubiile chinuitoare privitoare la fidelitatea iubitei, frumoasă și capricioasă, cu amintirea mamei și a mormântului ei de curând închis. Prea plinul pasiunii se revarsă în reproșuri către ea, cea care nu se îndură, și către el, care a pus-o mai presus de orice pe lume. Și expresia unei iubiri atotstăpânitoare se înalță, în cele din urmă, peste toate bănuielile și învinuirile, într-un strigăt aproape deznădăjduit:

„Spuneți de ea tot răul de vreți să-nnebunesc,
Că-i heteră, un monstru, că-i Satan – o iubesc!”

Decelăm aci, cu surprindere, în alte registre ale trăirii, în altfel spuse, același raport între nevrednicia presupusă (și posibilă) a obiectului iubirii, și calitatea iubirii însăși, întregi, neclintite, a îndrăgostitului, ca și în prima tinerețe, în *Venere și Madonă*. Ceea ce ar însemna că, într-adevăr, capacitatea uriașă de iubire a poetului gânditor, forță geamănă, complementară, a demiurgiei lui, se exercita în sine, în absolut, oferind zadarnic oricărei femei iubite o pârgie de ascensiune spre Eros celest. Și că lucrurile se petreceau așa și nu altfel stă mărturie chiar în această vreme de ardentă trăire a dragostei în preajma Veronicăi Micle între neliniști și chemări nesățioase, o notație delicată, încărcată de dulci, transparente melancolii, readucând ciudat tonul și procedeele tinereții, ca cea din postuma *O, dulce inger blând...*:

„O, dulce inger blând,
Cu ochi uimiți de mari,
La ce mai reapari

Să-ngreui al meu gând?
 Părea că te-am uitat,
 Că n-oi mai auzi
 Că-mi amintești vo zi
 Din viața mea de sat!

Mai poți să-ți amintești
 Cum noi împlam discuți
 Și tu steteai s-ascuți
 Duioasele-mi povești?

.....

Dar azi, când se părea
 Că-n veci eu te-am uitat,
 Tu iar te-ai arătat
 Ca-n tinerețea mea:
 Suflarea ta ușor
 Zburat-au răcorind
 Și reîntinerind
 Întâiul meu amor.”

Amintirea primei iubiri vine ca o boare de răcoare pură, ca un ostrov calm în vremea turburată a amorului veronian. Inserția acestei stranii anamneze a dragostei adolescente devine inconștient revelatorie, ca fenomen de „cristalizare” stendhaliană a unui sentiment din trecut, devenit arhetipal și la care se raportează ulterior orice altă trăire și orice altă imagine a femininului.

Astfel și Veronica și iubirea pentru ea nu sunt decât ipostaze, raportate la momentul arhetipal al „marcării” esențiale din trecut. Și o dată mai mult, metafizica iubirii eminesciene apare în simplitatea și măreția ei, finalul poeziei descoperind complexul tristanesc al lui Eminescu, acela care leagă neconținut iubirea de moarte:

„Mai tare să-mi vorbești:
 – De mine ce te temi? –
 S-aud cum lin mă chemi
 Acolo unde ești!
 Curând, curând și eu
 Îmi pare că voi pleca
 Pe dulce urma ta
 Iubit copilul meu!”

Neconținut îngemănate, Eros și Thanatos aruncă alternativ umbra lor asupra gândului și versului eminescian, semn al acelei puteri misterioase din artistul romantic care-l poartă neconținut spre abisurile absolutului.

El se mărturisea astfel în iubire, în setea lui de desmărginire, dar privea în același timp în sine, spunându-și durerea limitelor. Versurile din *Bolnav în al meu suflet...* au tristețea fără leac a durerii existențiale:

„Închin a mea viață la scârbă și-ntristare
 Și-mi târâi printre anii-mi nefasta arătare...
 – Prea slab pentru-a fi mare, prea mândru spre-a fi mic.
 Viața-mi, cum o duce tot omul de nimic.
 Născut făr' de-a mea vină, trăind far' mai s-o știu,
 Nu merg cum merg alți oameni, nu-mi pasă de-unde viu,
 Supus doar ca nealții la suferințe grele
 Unesc cu ele știrea nimicniciei mele.”

Zădărnicia existenței și surplusul de suferință cu care era încărcat față de ceilalți muritori îi păreau mai anevoie de suportat din pricina plusului de cunoaștere pe care-l deținea și care-l împingea la și mai sumbrul gând al durerii fără sfârșit chiar după încheierea acestei existențe:

„Dar vai! nici siguranța n-o am că mor pe veci. –
 Și dacă oare-a morții mâni palide și reci
 În loc să sferme vecinic a vieții mele normă
 Ar pune al meu suflet sărman în altă formă?
 Dacă a mea durere, un vecinic Ahasver,
 La sorți va fi pus iarăși, de către lumi din cer,
 Ca cu același suflet din nou să reapară
 Migrației eterne unealtă de ocară?
 Nimic, nimic n-ajută – și nu-i nici o scăpare.
 Din astă lume-eternă, ce trecătoare pare,
 Gonit în timpi și spații, trecând din formă-n formă,
 Eternă fulgerare cu inima diformă,
 De evi trecuți ființa-mi o simt adânc rănită,
 Pustiu alergătoare, cumplit de ostenită...
 Ș-acum din nou în evu-mi, lui Sisif cruda stâncă
 Spre culmea morții mele ridic ș-ast-dată încă
 Ș-ast-dată? Cine-mi spune că-i cea din urmă oară?”

Răscolitoarea confesiune, mai rar pusă-n valoare de exegeți, dezvăluie alte străfunduri de durere în ființa lui Eminescu, curioasa amintire obscură a trecuților avatari, atât de dureroasă pentru un suflet bătrân („De evi trecuți ființa-mi o simt adânc rănită”) și obosit de „eterna alergare” prin timpi și spații, din formă în formă, migrația eternă a durerii, „vecinic Ahasver”, moartea necapăt al suferinței, tot argumente ale insondabilei adâncimi a *psyché*-ului eminescian.

În noiembrie apărea în *Convorbiri*, luminosul *Călin* – *file din poveste*, urmat în numărul din 1 decembrie de tenebrosul poem *Strigoi*, început la Berlin sub influența *Lenorei* lui Bürger.

Cine știe din ce motive, poetul nu va mai publica timp de un an și jumătate, până în martie 1878, în *Convorbiri literare*. În orice caz, pe toată vremea șederii lui la Iași, colaborarea cu revista a încetat. Să fi fost supărat pe *Convorbiri*? Ipoteza n-ar fi

exclusă, dacă ținem seama de scrisoarea trimisă lui Iacob Negruzzi, la reluarea colaborării după hiatul știut, și-n care declara: „Spun drept că n-aveam alt gând a mai tipări versuri. Această cură radicală de lirism o datorăm Junimii din Iași, căci desigur că pentru convulsiuni lirice răsul e mijlocul cel mai bun și cel mai rău...”

Eu sunt scriitor de ocazie și dacă am crezut de cuviință a statornici pe hârtie puținele momente ale unei vieți destul de deșarte și de neînsemnate, e un semn că le-am crezut vrednice de aceasta. Dacă forma pe care ele a-mbrăcat-o e vrednică de răs, vei concede că nu aceasta a fost intenția mea și c-atunci e mult mai bine ca să nu se publice niciodată. În orice caz eu n-am vrut să le dau o formă ridiculă și dacă sunt greșeli, eu din parte-mi am cântărit orice cuvânt.”

În dispoziția în care se află poetul în toamna lui 1876, îl irita probabil, peste măsură, sportul acela după care „anecdota primă”, ironia junimistă aplicată unde trebuia și unde nu trebuia; el se va fi simțit jignit de primirea unora din acele superbe piese lirice de mici dimensiuni, care erau denumite în derâdere *cantabile* – de către filistinii junimiști și de către disprețuitorul V. Pogor – tocmai din pricina excepționalei lor muzicalități, și cântate în cor „spre înveselirea tuturor”, zice Iacob Negruzzi, adăugând „și a autorului însuși, care, când era bine dispus, lua și el parte la cântarea comună”. Firește, aflat mereu în minoritate și îndeobște mereu considerat drept „cel mai sensibil la critică” de unii atât de inferiori strălucirii spiritului său, Eminescu, rezervat și modest, se va fi sfiit să-și arate fațăș nemulțumirea, dar va fi luat tacit hotărârea expusă mai târziu în scrisoare. Este, de altfel, ușor de închipuit că participarea sa la „veselul” banchet al Junimii, din 24 octombrie 1876, a avut loc tot cu reprimarea adevăratei stări sufletești.

Mai potrivit cu registrul grav în care se desfășurau atunci trăirile poetului, apăsarea articolul comemorativ închinat amintirii domnului martir, *Grigore Ghica Voievod*, publicat în 1 și 3 octombrie 1876, în paginile *Curierului de Iași*.

Toată iarna a fost prins de obișnuita activitate gazetărească. Frecvența cu regularitate teatrul, comenta și critica piesele, jocul actorilor, dând sugestii și făcând recomandări pentru îmbunătățirea repertoriului și a calității reprezentațiilor, în perfectă cunoștință de cauză ca unul care trecuse ani la rând prin teatrele mari ale Austriei și Germaniei. Dar linia de gândire îi era aceeași din 1870 când publicase, tot preocupat de soarta teatrului românesc, articolul *Repertoriul nostru teatral* în *Familia*.

Primăvara lui 1877 i-a absorbit atenția printr-un mare eveniment de politică internațională, care promitea să aibă urmări pentru țara noastră: izbucnirea războiului ruso-turc. Și după un scurt răstimp de nehotărâre, România intra și ea în război. La 9 mai, Adunarea Legiuitoare, cu majoritate liberală, decidea: „Camera ia act că războiul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României au primit consacrarea lor oficială”. Deci țara își redobândea, după secole, desăvârșita independență de sub jugul otoman.

Eminescu însă era bântuit de gânduri contradictorii. Se simțea mândru de independență și o socotea o stare firească a poporului român, a istoriei sale eroice. Cum avea să spună mai târziu în articolele din *Timpul*, el socotea independența drept „suma vieții noastre istorice”, în nici un caz un „copil găsit” fără căpătâiu și fără antecedente”, cum voiau să arate liberalii de la guvern care declaraseră războiul, ci „un prinț care dormea, cu sceptrul și coroana alături”. În calitatea sa de membru al partidului conservator, el nu putea și nu dorea să accepte ideea că actualul guvern liberal ar fi putut câștiga independența, și în toate demonstrațiile lui se sprijinea pe argumentele istorice care dovedeau că Vodă Cuza câștigase „atributele unei neatârări reale”.

Oricum, armata română avea să intre în foc vara, după 20 august, dar agitația politică, agitația războinică pusese mai de timpuriu stăpânire pe țară, cam de pe vremea trecerii trupelor rusești, pe teritoriul românesc, înspre Dunăre, adică încă din

aprilie. Poate din spatele bojdeucii care privea spre dealul Cîrcului, Eminescu și Creangă se vor fi uitat din depărtare la furnicarul armatei rusești. De altfel, au participat amândoi la un „pariu” junimist de tot hazul, între două echipe care susțineau, una că Rusia va fi învingătoare, cealaltă că Turcia va birui. În cea dintâi se numărau Vasile Conta, Eminescu, Creangă, Bodnărescu, Miron Pompiliu printre alții, iar în cea de-a doua Carp, Rosetti, Pogor și Micheru.

Altfel, poetul își ducea mai departe măruntele și plicticoasele ocupații redacționale. După vorba sa, referitoare, pare-se la timpul colaborării la *Curierul de Iași*: „și, cu prostii de jurnal, zilnica pâine câștig”. Întreținea polemici cu persoane neînsemnate și cu gazete locale la fel de lipsite de importanță și se păstra totuși cu o consecvență îndărătnică, pe aceleași poziții morale de la care nu își îngăduia să se abată. Opinia celorlalți îi rămânea, ca întotdeauna, indiferentă atâta timp cât avea certitudinea că se află pe calea cea dreaptă, a adevărului. Prin luna iulie, scria: „... ne pasă foarte puțin de opinia de care foaia noastră, bună-reă cum este, se bucură... sau de opinia cu care aceleași cercuri binevoiesc a-l onora pe redactorul ei! A-l onora, repetăm, căci în momentul în care ne-am vedea lăudați de o seamă de oameni, chiar respectabili, fie ca persoane private, aș crede c-am încetat de a fi atât de îndărătnici precum suntem și c-am fi făcut vreo concesie în scris sau prin grai”.

Pe bună dreptate, s-a văzut în rândurile acestea un leit-motiv al stilului de viață profesională și publică la Eminescu și care va reveni în scrisa lui în forme variate, până se va turna definitiv în finalul *Scrisorii a II-a*. Desigur, polemistul intransigent, plin de nerv, își va atrage mâniile tuturor, mari și mici, în așa măsură încât, într-o scrisoare trimisă lui Slavici în toamna lui 1877, la 20 septembrie, el avea să spună, făcând iarăși haz de propriile-i necazuri: „... am devenit susceptibil, că orice atac, cel mai nevinovat, mă iritează încât am o adevărată Berserkerwut (mânie

sălbatică, n.n.), că s-au înmulțit oamenii cu care nu mai vorbesc nici un cuvânt, și c-am s-ajung să nu mai vorbesc chiar cu nimeni, nici cu mine însumi. Nu-i vorbă, s-a supărat văcarul pe sat și satul habar n'are. Dar dacă-i viața așa, se vede că nu poate fi altfel.”

Și cu un ușor aer de melancolie, la sfârșitul scrisorii, relua ideea unor versuri pe care le citise și spunea: „Acea privire clară se duce, căci tocmai în timpul cel bogat al vieții ne risipim zilele în nimicuri”. Câte regrete nu se cuprindeau în această reflecție trecătoare, care ascundea conștiința irosirii unei capacități uriașe în lucruri de nimic!

În aceeași vreme, în urma unui conflict cu un avocat Mircea din Iași, care încercase să-l oblige a scrie laude în apărarea primarului Pastia, atacat de ziarul *Steaua României*, Eminescu iritat la culme, și-a dat demisia din postul de redactor al părții neoficiale din *Curierul de Iași*. Și a rămas din nou fără slujbă. Acum și-a redactat, probabil, cartea de vizită (pe o pagină răzleață de manuscris), aparent glumeață numai pentru cei avizați: „D. Michaelis Eminescu, vecinic doctorand în multe științe nefolositoare, criminalist în senzul prost al cuvântului și în conflict cu judecătorul de instrucție, fost bibliotecar, când a și prădat biblioteca, fost revizor la școalele... de fete, fost redactor *en chef* al foii vitelor de pripas și al altor jurnale necitite colaborator”.

De data aceasta l-a ajutat Slavici, atunci redactor la ziarul conservator *Timpul*, chemându-l la București. Poetul s-a hotărât destul de greu să părăsească Iașul, fiindcă, plecând, se despărțea de cerul Moldovei, de Creangă, de Veronica.

Dar n-avea încotro și a pornit din nou, cu inima strânsă, rătăcitor spre ultima etapă, cea mai lungă și mai întunecată a nefericitului său pelerinaj prin viață, purtând, el, care lăsa pe urmă-i aur, povara săracă de cărți vechi și haine ponosite strânse în lăzi de lemn roase de carii.

Producția frământatei epoci ieșene, supusă atâtor tribulații și nestatornicii, a fost, totuși, foarte bogată, însumând lucrări

publicate, poezii de mai mici sau mai mari dimensiuni, schițe și o nuvelă, articole și cronici, apoi proiecte, prime versiuni sau prelucrări de lucrări deja începute ale unor opere de mai mare amploare, cum ar fi unele din *Scrisori* sau ca drama *Bogdan Dragoș*.

Erosul triumfător, ca singură forță care-și mai putea trimite razele transfiguratoare peste și dincolo de atâtea vicisitudini, cucerea în acea epocă zona cea mai extinsă a creației eminesciene, aducând cu sine elemente înnoitoare în scenariul poetic. O natură magic însuflețită, vorbind în luminozități astrale și sunuri eufonice slujește de cadru doar visatei întâlniri de dragoste (care n-are niciodată loc), proiectate mai întotdeauna în viitor, ca în *Lacul*, *Crăiasa din povești*, *Dorința* sau *Făt-Frumos din tei*, aparținând toate ciclului așa-numit veronian. Folclorul ajută transfigurării prin numeroase din valențele sale analoage unora din planul oniric. Visul de dragoste are însă atâtea intensitate, încât deși e neconținut imaginat în viitor (așa cum o arată stilistic folosirea viitorului ca timp al acțiunii), poezia dobândește o neasemuită concretețe prezentă.

Și toate elementele de gândire mito-poetică eminesciană din această vreme se strâng în liricul basm despre Zburător și fata de împărat îndrăgostită, *Călin – file din poveste*. Episoadele variate dar unitare în totalitate se înlănțuie după procedeul favorit al tinereții eminesciene, după procedeul antitetic. De la strălucirea fabuloasă a primei părți petrecute în iatacul din castel al fetei zugrăvite cu o fină senzualitate, de Correggio, se trece la coliba sărmană din codru unde tânăra s-a refugiat, ca în *Sacotala* sau în *Heinrich von Ofterdingen*, pentru ca, în cele din urmă, regăsirea îndrăgostiților să se încununeze, o singură dată, dar cât de simbolic, în opera lui Eminescu, cu deplina fericire a nunții. Tainica hierogamie săvârșită pe marginea lacului, „cuiabar rotind de ape”, în mijlocul codrului, și vegheată de luna care „zace” asupra cuiabarului pregătind parcă oul cosmogonic, exprimă reunirea cuplului în unitatea originară, începătoare de lume, reunire fericită la care

iau parte deopotrivă macrocosmosul, nuna soare și nuna lună, și microcosmosul, nuna găzelor „alături”.

Capacitatea poetului de transfigurare mitică a lumii apărea aci în toată frumusețea ei, învăluită în prospețimea înfiorată a vegetalului, în însuflețirea pădurii de argint, în transparența și fluiditatea delicată a apelor sub misterioasa lumină selenară, în muzicalitatea incantatorie, acvatică, a versurilor. Totul vibrează, totul e pătruns de acel duh al mirului care atât de rar se pogoară asupra mării poezii și pe care Eminescu a izbutit să-l aducă în *Călin – file din poveste*. Era o nouă încercare de traducere a unor mituri românești și universale în haine reîntinerite. O mai făcuse odată, în basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, unde încercase să împământenească atribute orfice în persoana eroului popular, în anii în care era preocupat de Orfeu pentru *Memento mori*.

Perioada ieșeană însă, care declanșase ascunsele și răvășitoarele puteri ale iubirii, a văzut limpezindu-se și augmentându-se imaginile generate și susținute de prezența benefică a mitului. Și ar fi de descoperit în *Călin*, dincolo de zburător și fata de împărat devenită zână (purtând semnele distinctive ale florilor albastre în păr și stelei în frunte), personaje de folclor românesc, un impuls prim dezvăluit inconștient în scrisoarea mai înainte citată către Veronica. Când îi pomenea de sentimentul său care „nu era cu mult deosebit de acela dintre *Amor și Psyché*”, el dezvăluia poate una din preocupările sale din acel moment în care lucra la *Călin*. Căci scena primă de iubire dintre fata adormită și Zburător are farmecul grațios și pur al miticei întâlniri. Iar mai departe, Eminescu a construit, cu date românești folclorice, pe sensul ocult al vechiului mit grec despre soarta sufletului căzut din prima stare și care, după grele încercări, se va reuni pentru totdeauna cu iubirea celestă.

În această lumină se conturează mai apăsător sporul, creșterea considerabilă a creativității eminesciene în anii ieșeni, în măsura în care permearea mitică a liricii devine un câștig incontestabil.

În această sferă se înscria, de altfel, și *Strigoi*, unde un Orfeu barbar, Arald, încearcă să recheme din moarte o Euridice mult iubită, Maria, prin practicile magice ale unui vechi preot păgân, dacic. Lumea subpământeană se deschide și cea prea-iubită apare, într-un cadru poetic de o forță care prevestește evocarea rilkeiană:

„Prin vânt, prin neguri vine – și nourii s-aștern,
Fug fulgerele-n lături, lăsând-o ca să treacă,
Și luna înnegrește și ceru-ncet se pleacă
Și apele cu spaimă fug în pământ și seacă –
Părea că-n somn un înger ar trece prin infern.”

Euridicea dunăreană revine la Orfeul ei barbar și iubirea lor se reia, noptatecă însă și într-o ipostază trans-umană, de strigoi. Și aci intervine încălcarea interdicției, tot din prea plinul iubirii, îndrăgostiții uitând că ivirea zilei le e fatală, dar finalul, cu reintrarea amândorura în templul mormânt, nu-i mai desparte. Absolutul iubirii își spune cuvântul și aici, în rezolvarea în moarte.

Proiecțiile mitice ale dragostei, atât de originale și strălucite estetic vorbind, nu pot stinge totuși tristețile celelalte, legate de imperfecțiunile existenței, ca nerealizarea personalității intelectuale și spirituale, nefericirea adâncă a diviziunii interioare, solitudinea iremediabilă. De aceea zonele de lumină intensă alternează cu mari pete de întuneric, cum dovedește publicarea, în același an, a poemelor *Călin – file de poveste* și *Strigoi*, care ilustrează însă și egala capacitate a poetului de a se desfășura pe toate registrele trăirilor și sensibilității.

Și *Melancolie* aparține laturii nocturne. Meditație parcă pe vechea temă preromantică a ruinelor și mormintelor, poezia o folosește ca pe un simbol al însingurării, al dezamăgirii, al oboselii existențiale tot mai apăsătoare. Confesiune romantică însă, poema cuprinde sfâșietoarea spunere a diviziunii interne a ființei, pătrunse cu cea mai acută intuiție.

Cum spuneam și mai înainte, dragostea însăși, nescăldată în eterna lumină a miturilor, cu întrebările, îndoielile și suspiciunile ei, era deopotrivă dătătoare de vrajă și otravă. Postumele tot atât de numeroase ale vremii aceleia, solilocuri ori murmurate întrebări, cuprind declarații pătimașe, dublate de dureroase imputări sau adesea de mai dureroase autoironii, de la *Gândind la tine*, la *Venin și farmec*, de la *Pierdută pentru mine* la *Icoană și privat*.

O anumită latură a temperamentului artistic eminescian, umoristic-satirică, apărea mai insistent în această perioadă, începând să se contureze în variate ipostaze, poate și sub înrâurirea lui Creangă, deoarece acum se produceau în gândirea lor și în arta lor interesante osmoze, greu dar nu imposibil de decelat. Așa de pildă, ne-a întărit bănuiala că Amor și Psyché constituia o preocupare destul de insistentă pentru poet, tălmăcirea de către Creangă în termeni de povestire populară, a aceluiași mit, în *Povestea porcului*. După cum și exegezele actuale la *Harap Alb*, dezvăluind unele sensuri esoterice înadins încifrate în curiosul basm, ne duc cu mintea tot la Eminescu și osmoza de care vorbeam petrecută în perioada șederii în Iași a poetului.

Astfel *Antropomorfism*, poem postum de oarecare întindere, scris prin 1875 și hărăzit probabil unei aniversări junimiste sau numai petrecerii celor doi prieteni, introduce o nouă imagine a Witz-ului romantic, ușor licențios, într-o aplicație amuzantă, de tipul medieval al epicei cu animale.

Lumea găinilor (poate a boghetelor din jurul bojdeucii), mimând perfect lumea tipurilor și pasiunilor omenești, e teatrul aventurilor amoroase ale puicii moțate cu penet de omăt. Cocoșul cel vârstnic, ca și găina bătrână, duena puiculiței, care vrea s-o ferească de ispita amorului, sunt dușmanii dragostei. Cel dintâi, părintelul Chirilă, cu apucături și înfățișare de monah, e un clapon care, neturburat de pornirile inimii și ale simțurilor, năzuiește spre contemplarea ideilor platonice și a adevărilor pitagoreice. Dar venerabila matroană care păzește

virtutea puicii, ascunde greu fășărnicia și invidia tinereții și dragostei pe care le-a pierdut.

Cât despre găinușa cea tânără care devine o cochetă după prima aventură cu cocoșul sultan, ea trece prin aventuri numeroase cu tinerii din poiată. Drept care au loc lupte, morți eroice, decepții și consolări, până când puica, îmbătrânită, ia locul vechii sale protectoare bigote și caută amicitia înțeleaptă a claponului.

Individualizarea personajelor e atât de exactă, de minuțioasă, detaliile atât de nostime și analogia între uman și galinaceu atât de perfect condusă încât paginile acestea ale lui Eminescu nu rămân cu nimic mai prejos de o capodoperă a speciei, de capitolul despre *Chantecler și jupânița Bogheța* (inspirat, pare-se, din *Roman de Renart*) al *Poveștilor din Canterbury* de Geoffrey Chaucer.

De la *Mitologicele*, scrise prin 1874-75, și în care lumea cosmică primea o neobișnuită infuzie de grotesc, pornit din sorginți folclorice, la *Antropomorfism*, în care universul mic, al păsărilor, reface tipuri și moravuri umane se desfășoară un drum în care satira eminesciană se exercită savuros pe dimensiunile exagerării, de la hiperbolă la diminutivare. Debutând ca un poem eroic, de homerică tradiție, în vers bine bătit, introducând Uraganul ca pe un personaj, cu regală înfățișare. Dar treptat tonul se schimbă și îmbracă haina eroi-comică: bătrânul e beat, soarele scoate limba la el.

Ba mai mult, Uraganul adoptă comportamentul unui bătrân țăran hâtru, joacă mocăneasca și

„Se tăvălea peste cap și pișcat de-un purec de fulger
Se scărpină de-un șir de păduri ca de-un gard de răchită...”

Burlescul grandios, la dimensiuni cosmice, continuă cu dezbrăcatul moșneagului costumat țăronește și cu somnul lui epic:

„Cojocul l-anină
El de cuptor... ciubote descalță și negrele obiele,
Cât două lanuri arate, le-ntinde la focul Gheenei
Să se usuce... Chimirul descinge și varsă dintr-însul
Galbeni aprinși într-un vechi căuș afumat de pe vatră...

.....

Până-n fundul pământului urlă: peștere negre
Și rădăcinile munților mari se cutremură falnic
De horăitul bătrânului crai...”

Ca și împăratul din *Harap Alb* care se caută de purici și drăcuie, personajul eminescian de epos intră într-o intenționată proiecție rustică, menită să augmenteze efectul burlesc, mimând calitatea mitică, supranaturală.

În *Antropomorfism*, dimensiunile se strâng, portretele sunt lucrate cu încântătoare minuție. Claponul e „mâhnit călugăr, cu-arătare pântecoasă / Fără creastă de mândrie, fără glas și fără coadă”. Cocoșului sultan, creasta îi stă „ca un roșu comanac”, iar tânărul său rival:

„Al găinăriei-Adonis, cu privirile-ndrăznețe,
Petit-crevé blazat, ironic, cu pasiuni titanomahe,
Obiectiv croniceii zilei a găinelor monahe,
Pe tipic îi face curte – Lovelace de la cotețe.”

Lupta între cei doi diminutivează o luptă de eros eroic, cu sfârșit trist pentru Lovelace (numele seducătorului din romanul *Clarisa* de Richardson) de la cotețe care-și pierde viața, urmând a fi fript pentru zeii lumii și înfățișat într-o raclă de porțelan (farfurie).

Am insistat asupra câtorva procedee, pentru că cele două poeme rămase postume nu sunt decât exerciții considerate de tot mai exigentul creator drept nesatisfăcătoare. Dar sunt totuși

exercițiu pentru viitoarea satiră eminesciană târzie, pentru concentrările grave care vor urma.

În același timp, Eminescu făcea și satiră personală, la mai reduse dimensiuni, răspunzând adversarilor care-l atacau. Erau improvizații fără ură, dar ascunzând destul dispreț față de cei care-l loveau cu înverșunare, cu dușmănie fără pricină, ca veninosul Petrino sau Ureche de la *Revista contemporană* din București, ce din 1873 nu mai conțineau cu atacurile contra junimiștilor.

Aci și Pantazi Ghica, fratele lui Ion Ghica, și Petre Grădișteanu, și Mihai Zamfirescu, autorul satirei antijunimiste *Muza de la Borta Rece*, îndreptau săgețile lor împotriva întregului cenaclu și a șefului său spiritual, Titu Maiorescu, incluzând adesea între țintele atacurilor și pe Bodnărescu, pe Miron Pompiliu și pe Eminescu, numit când Eminachi, când Minunachi, când Minunescu (*Antropomorfism* e semnată Minunescu în replică).

De altfel, acum se încheia, cu o versiune finală la *Andrei Mureșanu* din 1876, modalitatea romantică de refuz și viziune critică asupra realului, metaforică, discursivă, întreprinsă în felul titanilor răzvrățiți. Și apărea, în noile nuclee, modalitatea critică exprimată cu mijloacele satirei, al cărei început era făcut cu primele fragmente sau variante ale *Scrisorilor I, II și IV*, care vor crește și se vor încheia în anii bucureșteni.

În vremea șederii în Iași, au început a se ridica tot mai des și mai insistent în mintea poetului întrebările cu privire la rosturile și la posibilitățile capacității sale artistice. Modelele îi erau acum definitiv fixate și în comparație cu acelea, modestia lui excesivă îl făcea să se simtă strivit, copleșit: „poezia-mi mă umple de dispreț”, spunea el în *Icoană și privaz*, postuma ce îngemănează dragoste și artă poetică. Pe lângă Dante, Calidasa, Homer, dar mai ales pe lângă Shakespeare (pe care-l declara modelul său prim în altă postumă, *Cărțile*), el se socotea un biet înșirător de cuvinte: „cuvinte prea frumoase le-am rânduie șirag”, căruia nu-i era hărăzită marea izbândă a artei autentice. Deși și el se

număra printre copiii „nefericitei secte / Cuprins de-adânca sete a formelor perfecte”, faţă cu „geniul de foc” al lui Shakespeare nu era decât biată „fire hibridă – copil fără de noroc!”

Şi arta lui care-i inspiră triste reflecţii, ca şi arta celorlalţi contemporani, i se pare a nu mai avea nimic din forţa naturii, din frumuseţea ei, fiindu-i doar o „prea palidă copie”. Să reproduci frumosul în forme ar fi imperativul major al poeziei sale, dar despre ce frumos e vorba, despre cel natural sau despre cel ideal? Întrebarea rămâne fără răspuns, deşi reflecţiile se articulează pe gândul neputinţei de a realiza un portret mulţumitor al iubitei, deci pe un gând legat de frumosul natural, de o artă a *mimesis*-ului. De aceea doar arta celor vechi era în stare să creeze o lume a ficţiunii, dar credibilă, verosimilă ca natura însăşi.

Nici în problema calităţii limbii nu stătea mai bine. Ceea ce urmărise eşuase:

„Voit-am a mea limbă să fie ca un râu
D-eternă mângâiere... şi blând să fie cântu-i.
Acum... acuma visul văd bine că mi-l mântui.”

Nimic din ce făcuse nu-l mai satisfăcea, în perspectiva tot mai constrângătoare a unei perfecţiuni întrupate în idealul unei clasicităţi mai cuprinzătoare decât cea prinsă în ramele istorice ale curentelor, deoarece includea şi pe Homer şi pe Dante şi pe Shakespeare. Este evidentă orientarea aceasta dacă dăm crezare versurilor din postuma *Cu gândiri şi cu imagini*, unde poetul dovedeşte o uriaşă forţă de obiectivare critică faţă de propria sa creaţie, deplorând tocmai ce exaltaseră romanticii, fantezia:

„Neavând învăţ şi normă,
Fantazia fără formă
Rătăcit-a vai! cu mersul:
Negru-i gândul, şchiop e versul.”

Excesul de fantezie dublat de excesele bogăției formale:

„Și idei, ce altfel împli,
Ard în frunte, bat în tâmpile:
Eu le-am dat îmbrăcăminte
Prea bogată, fără minte

Ele samănă, hibride,
Egiptenei piramide:
Un mormânt de piatr-în munte
Cu icoanele cărunte,

Și de sfinxuri lungi alee,
Monoliți și propilee,
Fac să crezi că după poartă
Zace-o-ntreagă țară moartă.

Intri-nuntru, sui pe treaptă,
Nici nu știi ce te așteaptă.
Când acolo! sub o faclă
Doarme-un singur rege-n raclă.”

În această lungă comparație, reductibilă poate la adagiul „parturiunt montes, nescitur ridiculus mus”, Eminescu își spunea cusurul, fundamental în ochii săi, al operelor de tinerețe, discursivitatea probabil, redundanța. Este o reacție foarte interesantă a unei epoci de maturitate care privește foarte critic, într-o rară îndrăzneală și superioară exigență față de sine, producțiile anterioare și încearcă să-și deseneze un drum nou spre echilibru între fond și formă, spre claritate în expresie, spre reducere și concentrarea mijloacelor poetice.

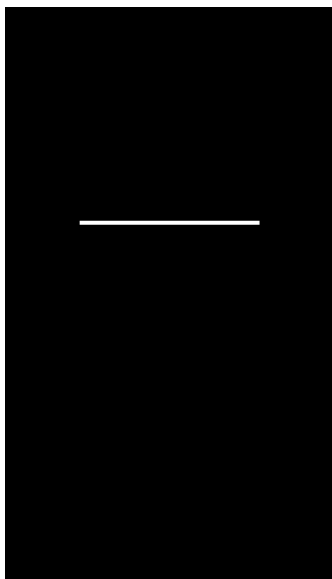
Și totuși, într-o clipă de oboseală, de plictis, poetul avea să spună, la fel de ironic cu privire la arta lui:

„Nu mă-ncântați nici cu clasici,
Nici cu stil curat și antic –
Toate-mi sunt de o potrivă,
Eu rămân ce-am fost: – romantic.”

(Eu nu cred nici în Iehova)

Că nu toate i-au fost „de o potrivă”, deși a rămas mereu romantic, într-adevăr, o dovedeau viața și opera lui din etapa următoare. Dar perioada ieșeană a însemnat în evoluția artei poetului nașterea conștiinței marelui creator, mereu nemulțumit de sine, mereu mai critic, mai doritor de atingerea perfecțiunii, mai rodnic obiectivat față de propria sa operă, mai ardent căutător al cuvântului ce exprimă adevărul.

Și pe de altă parte, începea, perfect corelată cu atitudinea estetică tânjind după „norme”, eliberarea diamantului formei din zgura juvenilității formelor încărcate și a imperfecțiunilor limbii, începea lupta tenace a inegalabilului bijutier al cuvântului pentru tăierea viitoare a briliantului ultim.

Anii din urmă

„Iar timpul crește-n urma mea... mă-ntunec!”

Avea să-l primească, pe vreme de toamnă târzie, același București binecunoscut pe care moldoveanul nu-l iubea decât așa cum poți iubi o rece obligație de conștiință; același București care-l întâmpinase în anii primei tinereți cu „stradele nepavate... ce se trăgeau strâmbe și noroioase prin noianul de case mici și rău zidite, din care constă partea cea mai mare a așa-numitei capitale a României”, cu vorba nemlădioasă, aspră, a oamenilor mereu grăbiți.

Ce balsam ar fi putut turna peste așteptările îngrijorate, peste neliniștile lui privitoare la o nouă etapă, incertă, a viitorului, peisajul acesta rece și prea puțin primitiv! Din fericire, Slavici, vechiul prieten al anilor tinereții, vechiul martor al atâtor planuri îndrăznețe de acțiune și creație, și care, de altfel, îl și adusese în București, l-a întâmpinat, cu dragoste și sollicitudine. Dar reîntâlnindu-l pe Eminescu, după intervalul de trei ani de când nu se văzuseră, Slavici a fost uimit de schimbarea ce se petrecuse în amicul său. Eminescu i-a părut obosit, îmbătrânit (la numai 27 de ani), mai rezervat și destul de lipsit de încredere în sine și în semenii săi. Se pare că Slavici și-a dat seama, de la prima vedere, de scăderea potențialului de entuziasm și acțiune al prietenului său, care întreprinsese în 1870-71 marea serbare de la Putna aproape singur, cu o extraordinară energie și împotriva atâtor ostili sau indiferenți. Însă deși mereu dezamăgit, Eminescu păstra ascunsă undeva, într-un ungher al inimii sale, puterea de a duce mai departe lupta pentru adevăr, pentru dreptate, pentru bine și frumos, în zilele încărcate de răspunderi care aveau să urmeze.

Simțindu-i descumpănirea, cunoscându-i gusturile sau crezând că i le cunoaște, Slavici a vrut să-i găsească o locuință potrivită unde să se simtă bine, unde să se poată lăsa, neturburat, pradă gândurilor și proiectelor sale. Și a crezut că i-a găsit-o în strada Speranței; era o „căscioară în stil țărănesc, singură în curte,

cu pridvor pe stâlpi de lemn, două odăi la mijloc, cu o tindă, în fundul căreia se afla o mică bucătărie”.

Întregind acest decor cu iz de rusticitate, o babă îi dereteca prin casă, aducându-i din când în când aminte poetului de unele reguli elementare de relație cu mediul înconjurător, cărora trebuia să li se supună, cu toată repulsia pe care a manifestat-o întotdeauna față de orice fel de regulă, în afară de cea morală.

Dar a înfrânt curând aceste reguli, readucând iarăși locuința nouă, aleasă dinadins largă, luminoasă, curată, la numitorul comun al interiorului eminescian, cu masa de brad zăcând sub povara cărților și manuscriselor deschise fiecare la fila de trebuință cercetătorului lor, cu mașina de cafea pe un colț, cu mezeluri care mucezeau în sertar. Curând păianjenii aveau să-și exercite nestingheriți pașnica lor industrie prin colțuri și pe tavan, iar praful să se aștearnă gros, pretutindeni, fiindcă baba n-avea voie să-l supere cu măturatul și deretecatul pe locatar, atâta vreme cât se afla acasă, și când pleca, acesta încuia ușa, îngrozit ca nu cumva bătrâna să-i amestece cărțile și foile în zorul scuturatului. De dilemă profitau pulberea și păianjenii.

Printre cele dintâi articole pe care le-a scris pentru *Timpul*, ziarul conservator, acela despre Bălcescu și urmașii lui, apărut în 24 noiembrie 1877, era deosebit de semnificativ pentru starea de spirit a omului și gânditorului Eminescu în prima toamnă a carierei sale de gazetar, „infeodată” unui partid.

Pretextul fusese iminenta publicare a *Istoriei Românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, opera capitală a vieții lui Bălcescu, de către urmașul și admiratorul său Al. Odobescu.

Elogiul lui Bălcescu și al operei sale ținea cea mai mare parte a articolului, urmat de nemulțumirea cu privire la atitudinea față de patrie și de cultură, a urmașilor decăzuți. Iată cu ce căldură evocă Eminescu opera acestui „bărbat plin de inimă și înzestrat de natură c-o minte pătrunzătoare, și c-o fantezie energică”, și care „murind în Italia, sărac și părăsit, rămășițele lui dorm în

pământul din care a pornit începătura neamului nostru, cenușa sa n-a sfințit pământul patriei, ci e pe veci amestecată cu aceea a sărăcimii din Palermo”.

Și într-altă parte: „Deși Bălcescu se întemeiază pretutindenea pe izvoare și scrierea lui e rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, totuși munca nu se bagă în seamă, precum în icoanele maeștrilor mari nu se vede amestecul amănunțit de vâpsele și desennul îngrijit linie cu linie. O neobicinuită căldură sufletească, răspândită asupra scrierii întregi, topește nenumăratele nuanțe într-un singur întreg și asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încât toată descrierea persoanelor și întâmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuința undeva isvodiri proprii ca poeții”.

Marelui patriot și scriitorului creator de limbă, pus de Eminescu alături de Alecsandri și de Negruzzi, i-au succedat însă oameni care au maimuțărit și contrafăcut ideile pentru care el s-a jertfit, și care au schimonosit și limba națională, transformând-o într-o pășărească ininteligibilă. Contrastul între oamenii străluciți ai trecutului și mizeria morală a contemporanilor, gând stăpânitor în toată activitatea poetică și de publicist a lui Eminescu, apăsătoare și aici, ca și în ciclul de șase articole *Icoane vechi și icoane nouă*, care marchează masiv începutul prezenței scriitorului în presă, articole ce se vor urma, în cursul lunii decembrie, la foarte mici intervale. Ele se intitulau respectiv *Actualitatea*, *Paralele economice*, *Bătrânii și tinerii*, *Ilustrații administrative*, *Din abecedarul economic*, *Frază și adevăr*.

Eminescu intra în scena politică aruncând o avalanșă de invective la adresa liberalilor, pline de o mare, sinceră forță retorică ce prevestește și se leagă de tonul înalt vehement al *Scrisorilor*. Grindina de idei și de cuvinte se producea nu atât în numele ideilor conservatoare pe care redactorul *Timpului* le pune în circulație, ci din nou în numele aceluiași popor simplu atât de iubit.

Țăranul îi părea a fi cel care plătea huzurul burgheziei, țăranul „care ca dorobanț moare pe câmpul de război, ca muncitor se spetește plătind dări, pentru a ține pe umerii lui o clasă de trântori netrebniți”.

Ideea revenea mereu, ca o idee conducătoare: „Plebea de sus face politică, poporul de jos sărăcește și se stinge din zi în zi de mulțimea greutăților ce are de purtat pe umerii lui, de greul acestui aparat administrativ care nu se potrivește deloc cu trebuințele lui simple și care formează numai mii de pretexte pentru înființarea de posturi și paraposturi, de primari, notari și paranotari, toți aceștia plătiți cu bani peșin din munca lui, pe care trebuie să și-o vândă pe zeci de ani înainte, pentru a susține netrebnicia statului român”.

Articolele pornite împotriva liberalilor adăugau la această temă ceea ce îl dureau de fapt teribil pe autor: reaua stare de lucruri, negospodăreasca administrație, vechile revendicări democratice ale libertății și votului universal, luate ca niște lozinci serbede, goale, și pe lângă toate, necazurile războiului căzute tot în sarcina țăranului. O dată mai mult, Eminescu înfiera tradiția nefastă a clientelei politice (pe care ajunsese s-o cunoască la Iași din experiență proprie), care se cerea căpătuită de îndată ce un partid venea la guvern. Alegerile constituiau și ele niște moravuri politice reprobabile întru totul și autorul articolelor dădea o imagine a lor în spiritul în care Caragiale avea să le descrie mai târziu. Și toate se răsfrângeau nefast, împovăraător, asupra țăranului pe care subprefectul liberal îl judeca în lipsă „și-l condamna să-i dea arendașului până și cenușa din vatră”.

În trecut, el mai spunea un lucru de o reală însemnătate pentru înțelegerea aspectelor politicii contemporane pe care le-a consemnat și Caragiale. Era o referire la labilitatea cameleonică a oamenilor politici, ale căror familii își asigurau continuitatea intereselor lor în succesiunea partidelor politice la guvern: „Familii ultraliberale s-au deprins și cu treaba asta. Au tras la

sorti să vadă care dintre ei să fie *conservator* și apoi acela face treaba celorlalți cându-s conservatorii la putere, iar restul roșu face trebile celui unul când sunt liberalii la putere.”

Pe de altă parte, cosmopolitismului liberalilor pe care îi învinuia că ar fi introdus „formele costisitoare de cultură ale Apusului”, Eminescu îi opunea „cultura națională în adevăratul înțeles al cuvântului”. Folosind ideea formelor fără fond, el prevenea împotriva pericolului care pândea poporul ale cărui clase suprapuse își încorporau o pseudocultură de obârșie franceză ori germană. „Tot astfel facem și cu cunoștințele – susținea el – le luăm frumos din cărțile străine, le așterneam pe hârtie în limba pășărească și facem ca negustorul care nu-și dă nici el seama de unde-i vine marfa, numai să se treacă. Chiar învățații noștri, când vor să polemizeze, polemizează cu citate. Cutare minune a străinătății, d-l X sau Y a vorbit cutare lucru, deci trebuie să fie neapărat adevărat și să se potrivească, pentru că a ieșit dintr-o minunată morișcă de creier.” Drept care face îndată după aceste rânduri un portret al lui Ștefan cel Mare, impresionat prin simplitatea lui bărbătească. Acest voievod de țară, plin de dragostea pământului și a oamenilor lui, a săvârșit pentru patria lui lucruri minunate, eroice. Toată reaua și nepotrivita stare a țării întreținută azi de liberali primejduia temeliile acelei culturi populare, cosmopolitismul lor nu mai avea nimic comun cu „ceea ce este într-adevăr românesc”, cu „cultura națională în adevăratul înțeles al cuvântului”.

Cât despre presa vremii, noul gazetar n-o vedea altfel decât ca o „fabrică de fraze, care, cu fățarnicia omenească, îmbracă interese străine de interesul adevărat al poporului”.

Cu acest șir de articole, răsărise deodată, în peisajul dezolant al presei contemporane, un ton nou, al sincerității și seriozității, niște idei puternice, în care străbătea adevărul sau, în orice caz, dorința de a-l descoperi, de a-l afla, o cultură întinsă românească și universală, istorică, filosofică, economică, juridică, literară, plastică, muzicală.

Pasiunea națională și socială a scriitorului se înveșmânta în haina unei limbi spornice, vârtos românești, mânuite cu un meșteșug care vădea poetul și care-i dădea puterea persuasiunii.

Timpul, ziarul conservator care apăruse abia cu un an înainte, în 1876, căpăta acum, cu acest redactor de 27 de ani, o alură înnoitoare prin îndrăzneala ideilor, prin nivelul discuției, prin stilul acela atât de ales, caracteristic gazetarului Eminescu. Până la venirea lui în redacție și chiar un timp după aceea, articolele erau scrise fie de Gr. Peucescu, directorul ziarului, fie de Ioan Slavici sau de vreun membru al partidului conservator. Cu vremea însă, intervențiile lui au fost tot mai constante, astfel încât el a devenit cel mai reductibil adversar al liberalilor. Căci cele mai drastice puneri la punct în polemicile cu *Românul* lui C. A. Rosetti sau cu *Presa*, tot organ al partidului liberal, lui Eminescu i se datorau.

Se spune că C. A. Rosetti, care conducea atunci, împreună cu Ion Brătianu, destinele liberalilor, deschizând în fiecare dimineață ziarele nu citea integral decât articolele lui Eminescu din *Timpul*. Această atenție a vârstnicului și importantului personaj liberal însemna dintr-o dată recunoașterea meritelor superioare de gazetar ale lui Eminescu, dar mai cu seamă a meritelor lui ca personalitate umană, ca demnitate, ca atitudine etică. Niciodată el nu s-a târguit cu nimeni, niciodată n-a făcut compromisuri cu vreun om politic al vremii aceleia, niciodată n-a abdicat de la convingerile lui. De aceea era nu numai un adversar de temut dar și un aliat periculos. Consecvența lui în opinii devenise la un moment dat atât de supărătoare pentru șefii conservatori, încât I. A. Cantacuzino îi scria lui Maiorescu odată o scrisoare, rugându-l să intervină pe lângă Eminescu ca acesta să renunțe „a mai face din *Timpul*, organul personal al antipatiilor sale”. Altfel el, Cantacuzino, s-ar fi văzut obligat la o separație, la o concediere, probabil, a tânărului redactor prea dintr-o bucată.

Sfârșitul anului '77 și începutul anului '78 s-au desfășurat într-o atmosferă de mare tensiune. Luptele grele din Bulgaria,

pierderile mari de oameni din pricina asediului prelungit al Plevnei au produs nemulțumiri în țară, unde *Timpul* nu înceta să pomenească de soarta amară a dorobanților, înfruntând desculți și zdrențăroși vitregia anotimpului. Căderea Plevnei, la 28 noiembrie/10 decembrie și intrarea triumfală a armatelor în Plevna au mai dat oarecare nădejdi, au mai luminat frunțile.

O iarnă grea se abătuse asupra Bucureștilor încă de la începutul lui decembrie. Ninsese și viscolise toată luna; pe alocuri zăpada ajunsese de un stânjen și circulația fusese întreruptă aproape în unele zile. Totuși, întâi căderea Plevnei, apoi trecerea prin țară a împăratului Rusiei prilejuiesc capitalei române, în ciuda viscolului, deosebită împodobire ziua și luminație noaptea. Eminescu a văzut acestea, dar nu s-a bucurat de ele, căci marile capete încoronate nu i-au fost niciodată aproape de suflet. O singură vizită făcută odată, după insistențe ale prietenilor și ale suveranilor, la palatul regal, s-a soldat cu profunde nemulțumiri atât din partea musafirului cât și a gazdelor. De altfel, dușman al tiraniei țariste, el scrisese mai de mult: „În Rusia, m-aș face călăul tiranilor”. Și pe de altă parte, soarta țării, participante încă la război, i se părea grav nesigură din partea aliaților.

Cu tot gerul, se ducea în fiecare zi la redacție. Redacția *Timbului*, unde poetul își petrecea mare parte din zi (sau din noapte, după cum o cereau nevoile apariției ziarului), se găsea în clădirea faimosului palat Dacia, la întretăierea străzii Lipscani cu Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei), în fundul curții, la primul etaj, și era alcătuită din „două saloane mari și un iatac pentru slugi”. Aici depunea o muncă acaparantă: avea de umplut, în fiecare zi, împreună cu Slavici, o coală de tipar (cca 20 de pagini). De aceea, absorbit aproape exclusiv de treburile redacției, poetul scria mai puțin și-și neglija, chiar mai mult decât înainte, dacă se poate, prietenii și corespondența.

La *Convorbiri* a continuat să nu trimită nimic până în primăvara lui '78, în ciuda făgăduielilor făcute prin Negruzzi la

plecarea din Iași. Or, tot așteptând poeziile lui Eminescu, acela îl bombarda cu scrisori întrebătoare pe Slavici, ca să afle ce se petrece cu singurul său prieten. Pe la mijlocul lui decembrie, Slavici îi răspunde înfățișându-i zelul și buna credință a lui Eminescu în treburile redacției dar și lipsa de lemne de foc care-l stingherea grozav.

Apoi, pe la începutul lui februarie, Slavici îi scria din nou lui Negruzzi, repetând, cu slabe asigurări de împlinire, promisiunea poetului. În sfârșit, curând după scrisoarea lui Slavici, Eminescu însuși se hotăra să pună capăt tăcerii sale și-i trimetea redactorului perpetuu al *Convorbirilor* o scrisoare în care caracteriza, cu o violență de limbaj puțin obișnuită stilului său epistolar de până atunci, activitatea de galeră a lui și a lui Slavici drept „masturbație intelectuală”, care-i făcea incapabili de a-și aduna mințile. El îl ruga pe Negruzzi să transmită „închinăciune pentru toată Junimea” și pentru fiecare junimist îndeosebi. Iar mai cu seamă se închina „cu multă plecăciune cuconului Drăgănescu (lui N. Gane, n.n. Z.D.B.) și stăruitoriului întru cele creștinești Creangă”, cărora nu le răspunsese la scrisori precum nici lui Conta, nici lui Xenopol.

Cu același prilej, Eminescu îi încredința lui Negruzzi o „coală de versuri”, după expresia lui, cuprinzând patru poezii: *Povestea codrului*, *Povestea teiului*, *Singurătate* și *Departate sunt de tine*. Poetul le însoțea cu recomandarea specială să se publice toate deodată, fără greșeli de tipar, și mai ales fără „să schimbe o iotă” din cele scrise. Pe lângă cele spuse mai înainte în legătură cu motivele tăcerii păstrate timp de aproape un an și jumătate, se mai adăuga, iată, și imputarea gravă care pare a se ascunde într-una din condițiile puse pentru publicare: anume cea cu neintervenția.

Împreună cu Slavici se duceau acum vinerea seara la ședințele Junimii, ținute la București, în frumoasa casă a lui Maiorescu, din fosta stradă Mercur, nr. 1. Numai că pe la sfârșitul lui ianuarie venise în capitală marele actor italian Ernesto Rossi, a cărui prezență magică atrăgea pe toți iubitorii de teatru din Junimea

și, bineînțeles, pe Eminescu și Slavici, care au fost nelipsiți de la toate spectacolele. Ba Slavici a și scris o cronică foarte elogioasă a acestor spectacole în *Timpul* din 16 februarie.

Rossi a dat 14 reprezentații, jucând în roluri din cele mai diverse, doveditoare a unei rare bogății de registre interpretative. De la *Othello* și *Richard al III-lea*, trecând prin *Intrigă și iubire* de Schiller, prin *Francesca da Rimini* a lui Silvio Pellico și prin *Ruy Blas* a lui Hugo, și ajungând la comedii de Scribe și Delavigne, italianul desfășura un repertoriu mare, umplându-și de admirație auditoriul. Acest eveniment al stagiunii părea îmbucurător iubitorilor de teatru, îndeosebi pentru ceea ce părea de bun augur în legătură cu priceputa conducere a scenei românești de către Ion Ghica, de curând numit în această funcție. Delectarea auditorilor era mare și ședințele Junimii rămăneau pustii.

Tot Eminescu, în misiva sus-citată către Negruzzi, scria: „Junimii de aici i s-a stricat rostul cu Rossi. Pân’ la venirea acestui genial actor, țineau regulat vinerea ședință în care s-a citit aforismele lui Schopenhauer, capitole din Bălcescu, o novelă a lui Slavici, *Gura satului*, o traducere în versuri a lui *Ruy Blas* (Olănescu) apoi versurile mele ce vi le trimit, cu-un cuvânt, Junimea de aici a mers pân-acum strună. De la venirea lui Rossi, serile toate ale săptămânii sunt prinse.”

Poate că la aceste reprezentații l-a reîntâlnit Eminescu pe Caragiale, priceputul și pretențiosul om de teatru, pe care avea să-l aducă în februarie în redacția *Timpului*, asigurându-i pe ceilalți că nu are rival în anevoioasa meserie de jurnalist. „Nu e la București altul, cel puțin eu nu știu altul” – îi spune el lui Slavici. Astfel compania din redacție spori cu un membru mai puțin activ în coloanele ziarului dar al cărui spirit iscoditor, neastâmpărat, înviora atmosfera și ținea mereu treaz debitul ideilor. Mai trecea prin redacție și Scipione Bădescu, vechi cunoscut al lui Eminescu, care se crede că i-ar fi slujit drept model pentru Toma Nour din *Geniu pustiu*. Din când în când apărea și Gr. H. Granda, fost

redactor la *Timpu*, iar la acea vreme la *Războiul*, a cărui redacție se afla tot în palatul Dacia. Mai sosea uneori și Ronetti Roman.

Cei trei redactori – Slavici, Caragiale și Eminescu – veneau la redacție foarte devreme, între șapte și opt, toți cu câte un articol în buzunar. Slavici și Eminescu erau ei învățați să-și citească unul altuia ceea ce scriseseră, încă de la Viena, în vremea studenției; dar acum dăduseră peste un adevărat tartor al formei, exigent fără pereche față de cuvântul scris de alții, dar mai abitir față de cel scris de el. De aceea, după ce Caragiale, lector neîntrecut, citea articolul scris de el, dădea citire cu voce tare și celorlalte, în întregime, ca să aibă o imagine de ansamblu asupra celor scrise. Și se pornea pe urmă o discuție fără sfârșit asupra cuprinsurilor articolelor, asupra punctelor de vedere exprimate în ele cu privire la politică, la economie, la istorie, se ajungea până la etică și estetică. Eminescu se înflăcăra întotdeauna, apărându-și cu îndârjire opinia, vorbea mult și cu patimă, iar Caragiale îl zgândărea, contrazicându-l. Discutau filosofie și Caragiale voia să-l facă să vorbească despre Kant. Era destul atât: „Mă, drept să-ți spun, mie, Kant al tău mi se pare un mare moftangiu”, ca Eminescu să se pornească pentru câteva ore, ținând adevărate prelegeri. Ca să-l întărâte, Caragiale îi puncta expunerea cu câte un „aș!” sau cu „nu se poate!”, până ce Eminescu, scos din răbdări, striga: „Bine, omule, dar mai deunăzi erai de altă părere!” „Știi că ai haz?” răspundea Caragiale, așezat după obicei, călare pe câte un scaun și cu brațele rezemate pe spetează. „Cum am mai putea să discutăm, dacă am fi amândoi de aceeași părere?” Eminescu se irita, dar nu se oprea și convorbirea ținea, aprinsă, până venea băiatul din zețăria tipografiei lui Thiel și Weiss, să le aducă aminte de realitate, cerând articolul. Ucenicul era luat la goană, cu toată intervenția împăciuitoare a lui Slavici, care le atrăgea atenția că gazeta trebuia distribuită la ora patru. „Dă-o dracului de gazetă! întâmpina Caragiale. Nu merită publicul să ne stricăm cheful de dragul lui!”

Abia acum se proceda la o a doua citire a articolelor și se începea analiza formei pe care o îmbrăcau ideile și, încet-încet, se ajungea la gramatică. Dacă în chestiunile de cultură generală, de literatură, filosofie, arte, Eminescu avusese întâiul cuvânt, aci Caragiale stăpânea câmpul de bătaie. Și iar discuții pătimașe, în care fiecare trăgea spre partea lui. Eminescu spre etimologie și morfologie, Caragiale spre sintaxă, iar Slavici spre topică și ortoepie. Erau toți trei așa de doritori să găsească drumurile adevărate în această direcție mai puțin cercetată, a gramaticii, încât au hotărât, față de proasta calitate a gramaticilor existente, să alcătuiască ei pentru ei una. Eminescu avea să se ocupe de etimologie și morfologie, Caragiale, firește de sintaxă, iar Slavici de „alegerea, întrebuițarea și așezarea vorbelor potrivit cu firea limbii românești”. Când băiatul de la zețarie îi turbura din nou cerând articolele, Caragiale îl gonia iarăși: „Stai, infamă creatură; nu vezi că fraza e rău construită?” Era vorba de niște virgule buclucașe, determinate de calitatea propozițiilor pe care le despărțeau și, bineînțeles, lucrul trebuia dezbătut pe îndelete. Dar sârmanul băiat venea iar și de data aceasta Eminescu îl alunga din pricina unor nelămuriri asupra proastei declinări a unui cuvânt sau asupra genitivului substantivelor terminate în *ă* (școală, cazarmă etc.). În cele din urmă și Slavici își ieșea din fire și-l mai amâna o dată pe ucenicul nevinovat, pentru o ultimă punere la punct a unor vorbe rău așezate.

Între timp se lăsa seara, și ca să scape de insistențele heraldului tipografiei, cei trei prieteni părăseau redacția și își mutau sediul discuțiilor acasă la Eminescu (care se mutase între timp la Caimata, într-o chiliuță „sub niște bolți scunde și afumate”) unde nu stinghereau pe nimeni și nimeni nu-i supăra. Aci gazda, care avea tot dichisul pentru pregătitul cafelelor, aprindea focul la mașina de spirt, pe un colț de masă, și taclalele erau luate de la capăt, în aburul și fumul din ce în ce mai gros de cafele și țigări. Pe la miezul nopții, Slavici îi părăsea uneori și rămâneau numai ceilalți doi, până spre cântatul cocoșilor.

Schimburile de păreri dintre Eminescu și Caragiale în problemele de artă n-au putut rămâne fără rezultat nici pentru marele romantic, nici pentru marele realist. Pe Slavici, Eminescu încercase să-l ducă spre dramaturgie și să-l orienteze spre teatrul de inspirație sătească, pentru nevoile de autenticitate ale literaturii române. El însuși a încercat toată viața să scrie teatru, după modelul predilect shakespeareian, pe teme luate mai ales din istoria națională de la Decebal la Bogdan Dragoș sau Alexandru Vodă, dar n-a desăvârșit nimic și n-a dat nimic spre publicare, deoarece a înțeles, cu geniala lui luciditate, că talentul lui avea o specificitate lirică de nedepășit. Și poate și contactul cu Caragiale l-a convins de asta. El a recunoscut în acest descendent al unei familii întregi de actori și dramaturgi, înclinația irezistibilă spre genul dramatic, spre sursele de inspirație citadină care conveneau de minune talentului și formației lui. Eminescu n-a prins decât foarte puțin din creația lui Caragiale, fiindcă până în 1883 acesta nu dăduse decât două din piesele sale, *O noapte furtunoasă* și *Conu Leonida față cu reacțiunea*. Dar pătrunsese natura înzestrării lui și se bucura, poate, de complementaritatea creațiilor lor în care se vor fi petrecut, de la unul la altul, tainice osmoze.

În aceeași formație, cei trei își făceau apariția vineri seara la Junimea. Acolo, după obiceiul său vechi, Eminescu mai mult tăcea, arborând mina aceea plictisită, pe care o semnalase încă din ședințele de la Iași unul din memorialiștii de seamă ai societății. Nu ieșea din muțenie decât spre a citi o poezie de a sa ori, cu vocea sa cald baritonală, spre a citi un manuscris nou al vreunui membru mai puțin dăruit întru ale glasului. Caragiale însă nu se sinchisea de nimeni și vorbea cum credea de cuviință, despre toți și despre toate, fără protocol și fără menajamente. Adesea iritat de gura lui slobodă, după cum reiese din *Însemnări*, Maiorescu îl suporta totuși pentru talentul pe care-l simțea mijind în el și pe care-l semnalase cu ocazia lecturii traducerii *Romei învinse* a

lui Parodi, la o ședință din primăvara anului 1878 la care asistase și Alecsandri.

Prezența lui Alecsandri, cu aura lui de urbanitate elegantă, era întotdeauna o sărbătoare pentru tinerii prieteni și mai ales pentru Eminescu, care-l stima în mod deosebit și-și arătase în ultima vreme admirația față de „bardul de la Mircești”, publicând în paginile *Timpului* câteva producții recente din ciclul *Ostașii noștri*, scris în mod special pentru celebrarea eroismului dorobanților care luptau în Bulgaria. Așa apăruseră *Odă ostașilor români*, *Sergentul*, *Peneș Curcanul*, în câteva numere din ianuarie și februarie 1878. Pe de altă parte, se mai publicase, la 9 februarie, *Epistolă către generalul Florescu*, vechi prieten al lui Alecsandri, grav nedreptățit în vremea războiului de către guvernul liberal. Deplorând nerecunoștința conducătorilor față de acest bătrân soldat, amic al său din tinerețe, Alecsandri făcea câteva reflecții de ordin politic, destul de grave, la adresa liberalilor:

„Oricine stă-n arenă, de tină are parte.
Eu, nedeprins cu tina, mă țin de ea departe
Și-aștept să văd sub trăsnet hidoasa pocitură
Care-au sădit în țară invidie și ură.”

„Hidoasa pocitură” era o metaforică reprezentare a lui C. A. Rosetti, foarte asemănătoare cu aceea pe care Eminescu o va fixa în *Scrisoarea III*. N-ar fi deloc exclus ca în cuvintele lui Alecsandri să fi găsit Eminescu sursa portretului grotesc al conducătorului liberal.

Nu numai pe Alecsandri îl publica Eminescu în coloanele *Timpului*, ci și pe bunul prieten Creangă, al cărui *Ivan Turbincă* figurează în foiletonul literar din 4, 5, 6 și 7 aprilie. Reproducând atât de repede povestea lui Creangă după apariția ei, la 1 aprilie, în *Convorbiri literare*, Eminescu realiza implicit o judecată de valoare, considerând-o demnă de a fi dată unei mai largi

publicități, într-un cotidian. Apoi a mai publicat, tot în aprilie, pagini din Anton Pann (unul din autorii săi preferați pe care-l citea cu deliciu la Iași împreună cu Creangă), și anume din *Nastratin Hoge*.

Printre discuțiile politice violente în legătură cu războiul, cu armistițiul, cu pacea de la San Stefano sau cu congresul de la Berlin care avea să se deschidă la 2/14 iunie, Eminescu mai găsea din când în când și câte o breșă prin care mai introducea și ceva literatură și ceva filosofie. De vreo două ori intervenea chiar pentru a lua în deriziune, cu neîntrecuta violență a stilului său, niște ședințe ale Camerei deputaților în care un membru al fracțiunii „libere și independente”, – A. Holban, atacase pe Schopenhauer pe care nu prea-l cunoștea. Era vorba de articolele din 8 februarie și 9 aprilie, acesta din urmă intitulat chiar *D-l Holban și Arthur Schopenhauer*.

Cât despre creația lui personală, i se publicaseră la 1 martie în *Convorbiri literare* cele patru poezii mai sus-amintite. Mai răsunau în *Povestea codrului* ecouri ale momentelor de bucurie din iubirea ieșeană. Dar cu *Departate sunt de tine* se produce în lirica lui Eminescu acea prăpastie despărțitoare între cântarea iubirii cu sorți de împlinire în tonalități majore, luminoase, în culori vii și fine cu luciri de piatră prețioasă, în umbre argintii, strălucite și între plângerea dragostei rămase în urmă, în tonuri minore, depresive, în alb și negru, sau în culori terne din care a pierit orice lustru. Iambii suitorii luau locul troheilor, împământându-i tristețea amintirilor.

În lumina depărtării, și loviturile primite înainte păreau acum mai lipsite de însemnătate, contururile suferințelor se estompau, în ceața zilelor care se așterneau în urmă peste oameni și fapte.

Așa că moartea lui Dimitrie Petrino, neîmpăcatul său adversar, survenită la 29 aprilie 1878, a trezit în el o compasiune nobilă și iertătoare. S-a dus și l-a condus și el până la locul de veci, la cimitirul Bellu, s-a întristat de puținătatea oamenilor care l-au

întovărășit pe drumul din urmă pe bardul Bucovinei, și a scris, în *Timpu* din 4 mai, un necrolog în care vorbea despre biografia lui Petrino, despre fatalele scăderi legate de o mână de pământ, și despre faptele inteligenței lui care, singure, au rămas și n-au fost puse în valoare cum trebuia. Un vâl străveziu de mâhnire acoperea cuvintele necrologului. Încă o dată, chiar în fața mormântului unui fost dușman, Eminescu și-a pus întrebările acelea care l-au chinuit mereu, de la moartea unei tinere fete iubite și până la moartea mamei, despre rosturile și justificarea existenței, și le-a rezolvat tot mai obosit lăuntric, tot mai sumbru, în lumina unei amare zădărnicii.

Amintirile ieșene nu erau numai dătătoare de melancolie și suferințe intime. Câte o bucurie se desprindea din vechiul cadru cu câte un prieten, nu vechi, dar ca de când lumea, care îi scria, mărturisindu-i dorul după ceasurile tihnite petrecute în bojdeucă și dorința unei revederi cât de grabnice.

Activitatea foarte bogată din București, polemicile politice din ziar, frecventarea Parlamentului, noile relații cu cunoștințe mai de mult sau mai de curând încheiate, nu izbuteau să-l smulgă cu totul amintirilor. În lumea în care se învârtea acum îi lipsea mai cu seamă Creangă. Avea pe Slavici, pe Ioniță Scipione Bădescu, pe Chibici, pe Caragiale, pe Ronetti Roman, dar lângă nici unul nu mai simțea plenitudinea atât de vitală gustată alături de hâtrul humuleștean, care-i oferise din nou mireasma uitată și mult jinduită a pământului din Țara de Sus, unde odată, foarte de mult apăsase și el, mai în glumă, mai în serios, pe coarnele plugului. Fusese silit să-și reîmprospăteze amintirea acelei vechi legături – printre multe altele – cu pământul strămoșesc, de un atac al unui ziar liberal, îndreptat împotriva redactorilor *Timpu* care arătasera, într-un articol de fond, lipsa de valoare a unor decorații acordate de guvern, nu dorobanților după răsunătoarele lor victorii, ci unor persoane mai mult nechemate decât chemate. Și Slavici sau Eminescu, într-o caldă și îndârjită

pledoarie nesemnată, intitulată de altfel *Pro domo*, apăra și exalta originea lor legată de pământ.

În ciuda obârșiei acesteia cu care se mândreau și pe care o apărau de câte ori era nevoie, cei doi trăiau însă în cercuri de politicieni și intelectuali dintre cele mai înalte. Ajunseseră mai întâi intimi ai familiilor Maiorescu și Kremnitz. Scriitoarea Mite Kremnitz, cumnata lui Maiorescu, de care s-a mai vorbit, lua acum lecții de română cu Eminescu pentru a-l ajuta pe poet în dificultățile materiale în care începuse să se zbată. Poetului, desigur, nu-i plăcea această ocupație, care-l apropia de unul din studiile sale preferate. Lecțiile îi dădeau ocazia să stăruie iarăși în preajma făuritorilor de limbă frumoasă românească și putea lucra astfel cu eleva lui pe texte din Anton Pann și din Creangă. Apoi Mite era blondă, tânără, plină de capricii și vioiciune, o prezență plăcută ochiului veșnic însetat de frumusețe al visătorului, amintindu-i sau substituindu-se imaginii Veronicăi, absentă la fel de bălaie și de capricioasă. Că în atmosfera aceea care uneori îi vrăjea, Eminescu rămânea tot egal cu el însuși, o dovedesc însemnările scriitoarei însăși, uimită întruna de tonul în *același* timp superior și îngăduitor al profesorului ei care o trata plin de pretenția de a cunoaște viața. Făceau împreună și literatură: Mite îi citea din „operele” ei sau îi traducea lui în germană poezii de a căror transpunere nu era totdeauna mulțumit. Așa, când i-a tradus *Strigoii*, de pildă, el i-a cerut să schimbe măsura versurilor, arătându-i că ar fi fost mai potrivit să adopte strofa din *Nibelungi*.

Relațiile sociale alese nu schimbau însă realitatea aspră a vieții lui exterioare. Stătea pentru moment tot la Caimata, între niște ziduri ruinate de mănăstire, unde își mutase știutul calabalâc, descris odată de Ioniță Scipione Bădescu: „... pat de scânduri, cu o velință albă, în colț o masă de brad cu un scaun de lemn, iar în jurul pereților policioare acoperite cu cărți. Tavanul de scânduri afumate de vreme, roase de carii și pline de păienjeniș. Masă, scaun, cărți, pat, totul era acoperit cu un strat gros de

praf. Pe jos, rogojină, iar dedesubt pământul lipit și netezit de baba bisericii.” Toate lucrurile au rămas un timp nemișcate sub bolțile joase și afumate, așa cum îi era voia. Cufundat în gânduri, prins într-o activitate fără răgaz, își îngăduia măcar dinspre partea aceasta oarecare liniște. Uita să mănânce, dormea pe apucate, nu-și mai schimba decât rar îmbrăcămintea, într-o zi, în graba unei întâlniri presante, pe o căldură nemaipomenită, își trăsese galoșii peste ghetele neperiate. Altă dată, pe vreme de iarnă, nu pregetase să se descalțe în plină stradă, spre stupoarea lui Slavici care-l însoțea, pentru a da ghetele lui unui om zdrențăros și fără încălțăminte. Tot mai puțin grijuliu de persoana lui, tot mai împovărat de lipsuri căci la ziar lefurile se plăteau și prost și rar, tot mai consumat lăuntric de combustia gândurilor, avea să-și înceapă, în anii aceia, și declinul fizic. O eczemă gravă i-a apărut pe partea inferioară a picioarelor, amenințând să se întindă și obligându-l astfel să se arate unui medic.

Doctorul Kremnitz, excelent clinician ajuns medic al Curții, l-a încredințat despre caracterul benign al eczemei, dar cum considera maladia ca o urmare a unei vieți de privațiuni grele, i-a rugat pe prieteni să-i facă posibilă o scurtă vacanță la țară. Eminescu a ajuns astfel la conacul moșiei Florești, în Valea Gilortului, în Dolj, proprietatea junimistului Nicolae Mandrea, căsătorit cu Zoe Bălcescu, nepoata de frate a istoricului. Singur, fără cărți, care nu-i fuseseră îngăduite, se plimba, ca în copilărie, liber iar, pe coclauri, stătea de vorbă cu țăranii și traducea un volum din colecția de documente Hurmuzachi. Numai cu această condiție, a muncii, promise bucuros săptămânile de vacanță pe care, desigur, în lipsa banilor necesari, le-ar fi refuzat. Theodor Rosetti fusese cel care îi făcuse rost de o sumă îndestulătoare de la Hurmuzachi în schimbul amintitului serviciu. Slavici, care l-a vizitat la Florești, l-a găsit „sănătos tun și-n voie bună. Era numai el la conacul moșiei, singur, adică în foarte bună societate”. Sau cum îi scria el însuși lui Rosetti spre a-i mulțumi, „locul în care sunt e cât se poate de

frumos. Râuri, codru, șes, dealuri, munți în depărtare, frumos adică în puterea cuvântului, încât să fiu Bodnărescu, aş nenoroci *Convorbirile* cu *Amintiri de călătorie* ale unui june. Dar numai grija asta n-o am, ci mă mărginesc a mulțumi zeilor îndeobște și Domnului Mandrea îndeosebi de îngăduirea unui colț de pădure, care îmi dă toane bune și sănătate.”

Eminescu se afla în mijlocul Olteniei pentru prima oară și dorea să-i descopere frumusețile. De aceea scria prietenului, cerându-i o parte din banii ce i se datorau pentru lucrare și care aveau să-i servească „spre ilustrarea existenței cu oarecare călătorii la Turnu Severin și prin împrejurimi”. Cine știe ce vedenii din trecut au deșteptat în el vechile așezări din țara Banilor, cine știe ce evocări a trezit în Eminescu peisajul care, cu peste treizeci și cinci de ani în urmă, îl fermecase și pe Grigore Alexandrescu. Oricum, fundalul părții mediene din *Scrisoarea III* pare să se fi tras de aci.

După înviorătoarea excursie, întorcându-se la București, și-a găsit mai mult decât modestul său bagaj transportat în casa lui Maiorescu care îndeplinise dorința tuturor prietenilor cum și a sa proprie, de a da un adăpost potrivit marelui intelectual. Numai că acesta și-a stăpânit contrarietatea de a se vedea obligat să se supună altor voințe, și la puțin timp, după numai două săptămâni, a fugit, pe neștiute, fără scuză nici justificare, din regula de ceasornic a casei cu disciplină germană.

Iar singur, ca de câte ori reîntra în viața orașului, scria plin de tristețe, la vederea celor dintâi frunze desprinse de copaci de vântul rece al toamnei:

„Alei mică, alei dragă,
Cine vrea să ne-nțeleagă
Vază frunza cea pribeagă,
Ce-i ca viața noastră-ntreagă

Alei dragă Veronică,
 Despărțirea toate strică,
 De ne-alegem cu nimică –
 Viața trece, frunza pică...”

A avut curând prilejul să întrerupă doar pentru o clipă despărțirea, în aceeași toamnă.

Ca de obicei, în noiembrie, avea loc banchetul anual al Junimii. Maiorescu i-a luat pe Eminescu, pe Slavici și pe Caragiale (pe socoteala sa, după cum însemna în jurnal) la Iași, unde duminică 12/24 s-a sărbătorit a XV-a aniversare a societății. Slavici a citit nuvela sa *Gura satului*, iar Caragiale a cules un succes răsunător cu *Nr. 9*, sau *O noapte furtunoasă*.

Sigur că Eminescu și Veronica s-au regăsit într-un amestec de bucurie și amărăciune, de chemări de dragoste și imputări. Iar la banchet l-a întâlnit pe Creangă, fericit de prezența prietenului mereu dorit și chemat.

A doua zi după-amiază, participanții bucureșteni la banchet au plecat înapoi și marți dimineața și-au reluat ocupațiile obișnuite. Eminescu făcuse o nouă provizie de miere și venin din întâlnirea cu Veronica, neliniștea fiind partea acestei dragoste în a cărei istorie fericirea și chinul au alternat fără încetare.

Frecventarea casei Kremnitz și mai ales prezența Mitei îi dădea în oarecare măsură iluzia de a retrăi în prezența îndepărtatei sale iubite. În atmosfera aceluia cămin, lângă copilașul Kremnitz-ilor pe care-l iubea și-l răsfața, trăia, poate, imaginea a ceea ce ar fi putut fi viața lui, o viață caldă și tihnită de om oarecare.

Mite îi dădea și sugestii uneori în legătură cu activități literare, cum a fost și aceea ca el să traducă în românește drama Carmen Sylvei, *Vârful cu dor*. Eminescu nu s-a sfiit să declare, cu toate că a tradus lucrarea, că n-ar fi nimerit să se publice, deoarece nu era o literatură de calitate. De altfel, relațiile poetului cu Curtea s-au mărginit, cum s-a văzut, la o singură vizită, după care au încetat.

Franchetea lui înăscută, nonconformismul, lipsa de curtoazie de circumstanță și mai ales lipsa dorinței de a deveni poet al Curții l-au făcut să nu-și mai atragă o altă invitație.

Crăciunul l-a petrecut tot la familia Kremnitz, împreună cu câteva persoane, foarte puține, străine, printre care un Vietinghoff, ofițer prusac, tânăr, și el cu o viață personală nefericită, și el musafir zilnic al casei. Sărbătoarea s-a desfășurat după obiceiul germanic, cu pom și colinde, aducându-i aminte de trecutele crăciunuri vieneze și berlineze.

Dar și de cele de-acasă, din copilărie, căci îngâna, în scris, cu glas scăzut de clopoțel de argint:

„Colinde colinde!
E vremea colindelor,
Căci ghiața se-ntinde
Asemeni oglinzilor
Și tremură brazii
Mișcând rămurelele,
Căci noaptea de azi-i
Când scânteie stelele.

Se bucur' copiii
Copiii și fetele,
De dragul Mariei
Își piaptână pletele
De dragul Mariei
Ș-a Mântuitorului
Lucește pe ceruri
O stea călătorului.”

La câteva zile după Anul nou, la 4 ianuarie 1879, de ziua Mitei, Eminescu sosi cu un album legat în piele roșie și care cuprindea o singură poezie: *Cu mâne zilele-ți adaogi...*

Încântată, Mite a crezut că poezia fusese compusă ad-hoc, fiindcă, într-adevăr, ideea centrală se putea lega de ziua de naștere ca prilej de meditație filosofică asupra unui prezent perpetuu, dar în realitate, primele stihuri suiau înapoi până la Iași.

În iarna lui 1878 și în primăvara lui 1879, substituirea Veronicăi, din ce în ce mai îndepărtată, s-a produs tot mai accentuat. La câteva zile după o scenă de dragoste foarte scurtă și, dacă e să credem cuvintele eroinei, foarte livrescă (deoarece, după îmbrățișarea survenită în cursul unei lecturi, Eminescu, foarte emoționat, ar fi căutat într-un volum din Dante, aflat la îndemână, și ar fi citit partenerei sale uimite, scena sărutului dintre frumoasa Francesca da Rimini și Paolo Malatesta din celebrul Cânt V), poetul s-a înfățișat femeii care îl vrăjise o clipă până la uitare de sine, aducându-i drept prinos al admirației sale poezia *Atât de fragedă...* concepută și lucrată tot la Iași și, desigur, pentru Veronica.

În ajun o văzuse pe Mite în rochie de seară, gata să plece la un dineu oarecare și strălucirea factice și neobișnuită a ținutei de gală îl făcuse să înțeleagă și aci depărtarea reală dintre el și acest nou obiect al afecțiunii lui și să suprapună cu ușurință peste depărtarea cea dintâi pe aceasta de-a doua. Că Eminescu a fost, atâta vreme cât a durat aventura, mereu conștient de prăpastia dintre el și Mite o dovedesc destule acțiuni și atitudini. De cele mai multe ori, la vizitele făcute în casa Kremnitz, se arăta prost dispus și posomorât, îi reproșa mereu Mitei răceala și orgoliul ei. Odată i-a adus versurile *Te duci și ani de suferință...*, altă dată a rupt și a aruncat în foc bancnota de o sută de lei, reprezentând prețul lecțiilor pe o lună, considerând acest lucru, pe bună dreptate, ca o jignire în noua atmosferă ce-i învăluia.

Sub pretextul că-i lipseau hainele de circumstanță, a refuzat, în februarie '79, invitația la o recepție dată de Maiorescu în cinstea marelui Ernesto Rossi, aflat iarăși în București, în stagiunea '78-'79, după un turneu prin Craiova și Iași. La recepție

luau parte numai cunoscuți, intimi ai casei, toți prietenii cu Eminescu, adică Slavici, Caragiale, familia lui Theodor Rosetti, soții Kremnitz, Nicolae Mandrea, von Vietinghoff și alții. În alte împrejurări, poetului nici nu i-ar fi trecut prin minte să-și ia în seamă mizeria vestimentară, dar între fracurile elegante haina lui veche și roasă ar fi făcut o notă prea discordantă ca să nu fie înregistrată de ochiul monden și necruțător al Mitei drept altă dovadă a inferiorității lui pe scară socială.

Aci, la București, în raporturile cu această lume, a resimțit Eminescu într-adevăr starea lui de dependență umilitoare care-i fusese totuși cruțată la Iași. Acolo, între ai lui, cu prietenii „balamucului” lui Samson Bodnărescu, apoi cu Creangă în bojdeuca lui, dusese o existență nesigură și grea, din punct de vedere material, dar era înconjurat de oamenii lui, de un univers în care se complăcea, în care hainele lui vechi nu distonau lângă șiacul lui Creangă. Dar la București, în lumea mandarinatului intelectual, s-a simțit sfios și stingher. Mite a putut crede o clipă că e îndrăgostită de el sau chiar a fost îndrăgostită, dar ea era o ființă destul de ciudată, de fantască, dorind să săvârșească mereu acțiuni ieșite din comun. Ea prețuia realmente poetul din Eminescu și trecea astfel peste situația de inferioritate socială a omului. Dar Carp sau Maiorescu, în măsură să știe chiar mai mult decât Mite valoarea lui de creator, îl făceau, adesea fără voia lor, să-și simtă starea de dependență.

Titu Maiorescu, care-l ajutase masiv în anii tinereții, era acum în preajma divorțului de soția sa Clara, destul de îndrăgostit de Mite, așa cum o arătau însemnările zilnice din cursul anului 1878 și mai ales din vremea călătoriei întreprinse cu ea în Germania în vara aceluiași an. Și această înclinație pentru Mite, deși trecătoare, a stârnit în critic și o anume gelozie, față de poet. Fiindcă, după călătorie, apar în însemnări aprecieri dezagreabile despre Eminescu, așa cum nu mai fuseseră înainte. De pildă, la 1/13 septembrie, adică la câteva zile după întoarcerea în țară, el nota: „Astăzi am fost

la alde Kremnitz; la masă Nica, Eminescu, Slavici, Ronetti Roman, Caragiale, Chibici și eu. După masă, povestiri ale lui Caragiale, pățaniile lui ca redactor la *Națiunea română* împreună cu Damé (știrea falsă despre luarea Plevnei anul trecut: Médoc fini, Cognac entré); revoluția de la Ploiești, aug. 1870, cu Candiano Popescu și Stan Popescu ș.a.m.d.”. Și conchidea, în continuare, cu un dispreț destul de evident: „La bohème roumaine”.

Mai târziu își revenise și se căise, probabil, de subiectivele, prea personalele sale resentimente și-l invitasă pe Eminescu să se mute la el, cum reieșea din scrisoarea pe care o trimitea Clarei de care era despărțit, la 14/26 septembrie 1878. Iar acolo unde Maiorescu notează dejunul dat în cinstea actorului Rossi, duminică 11 februarie 1879, explicând absența lui Eminescu, înscrisa la sfârșitul paragrafului cuvintele cu tâlc: „În interval, greul timp cu Mite și Eminescu”. Și, în iunie 1879, înscrisa câteva propoziții, în același sens: „Grea epocă Eminescu...”, relatând ceea ce știa de la Mite despre scena mai înainte menționată, în legătură cu pasajul din Dante. Tot atunci Maiorescu pomenea de un articol al lui Eminescu din *Timpu*, îndreptat împotriva lui, privind afacerea Warszawsky.

Iar Mite Kremnitz scria că, iritat de cordialitatea raporturilor dintre ea și Eminescu, Maiorescu nu înceta să o întrebe „dacă nu care cumva uitase să-l facă să simtă distanța socială care îi separa, spunând că acești boemi uită adesea cuviința”. Apoi odată, i-a povestit cele ce știa despre legătura poetului cu doamna Micle, „femeie puțin onorabilă” (el nu uitase, se vede, procesul ce-i fusese intentat în tinerețe la Iași, de dușmanii săi fracționiști, și în care Veronica apăruse, elevă fiind, ca martoră a acuzării, într-o postură puțin potrivită cu vârsta ei), și a adăugat „că îi e silă”, gândindu-se că ea, Mite, ar putea fi, „în inima lui Eminescu, succesoarea unei astfel de femei”.

Cu intermitențe, în sacade, creația eminesciană continua drumul ei către desăvârșire. În februarie 1879, după un alt an

de tăcere, poetul publica în *Convorbiri literare*, *Pajul Cupidon*, delicată, șagălnică piesă neo-clasică, anacreontică, apoi *O rămâi...* și *Pe aceeași ulicioară*, toate schițate în primele lor versiuni la Iași și încheiate la București.

Dintre toate, *O rămâi...* marca un moment deosebit în evoluția gândirii eminesciene, în special prin ultima strofă, de o rară concentrare dramatică, exprimând despărțirea fără întoarcere a eroului de lumea naturii, a miturilor, într-un strigăt fără răspuns:

„Astăzi chiar de m-aș întoarce
A-nțelege n-o mai pot...
Unde ești, copilărie,
Cu pădurea ta cu tot?”

Aici se lasă bariera despărțitoare între creația tinereții încă pline de ecouri din trecut și încărcată de așteptări, de nădejdi de dragoste, de lumină, și creația maturității lucide, sceptice, dezabuzate, în care totul se stinge, culoare, lumină, viață.

Acum, hărțuit, obosit peste măsură de activitatea gazetărească nu mai dăruia chiar atâta timp poeziei, ci mai mult dăltuia, cizela, sfârșea. Când, la spusele lui că îi era capul „plin de imagini și motive”, Mite Kremnitz îl îndemnase să scrie o dramă, el obiectase că n-avea timp și că nici nu era în stare să lucreze în mizeria de care era înconjurat, camera în care locuia neavând nici aer nici lumină.

Tot pe vremea aceea, îl preocupa ideea unui mare dicționar etimologic al limbii române, pe care-l socotea de neapărată trebuință. Tocmai apăruse volumul al doilea al dicționarului lui A. I. Cihac (*Dictionnaire de l'étymologie daco-romane. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfurt s. Main, 1879), care nu i se părea satisfăcător și, la propunerea Mitei, începură munca prea migăloasă și prea îndelungată ca să poată

fi dusă până la capăt, deși amândoi se entuziasmaseră în egală măsură la începutul lucrului.

Idila a continuat până vara târziu, privită cu aceeași neplăcere de Maiorescu, care nota în jurnalul-i zilnic diverse observații privitoare la mersul ei. Deși mult preocupat de noul obiect al interesului său, Eminescu își frecventa mai departe prietenii personali și, din când în când, și ședințele Junimii. Lua parte și el, de voie, de nevoie, la jocurile de societate în casa Kremnitz sau la jocul italianesc cu bile mari de lemn care se aruncau pe pământ, numit *boccia* (un soi de popice), pe care-l practicau cu pasiune junimiștii. Eminescu se arăta întotdeauna foarte stângaci, lucru pe care Maiorescu îl remarcase aproape cu oarecare satisfacție. În toată această perioadă, o animozitate greu mascată de amândouă părțile îi stăpânea pe cei doi. Într-o problemă politică viu dezbătută atunci în Cameră și în coloanele presei, problema evreiască, adusă la ordinea zilei de Congresul din Berlin, Eminescu, care scria foarte susținut în *Timpul*, l-a atacat chiar într-un articol pe Maiorescu pentru poziția sa favorabilă evreimii. (Foarte ciudată părea, de altfel, prietenilor atitudinea lui Eminescu în vremea aceea în problema disputată, pentru că antisemitismul său teoretic de acum contrazicea cu violență acțiunile sale practice, prietenii solide, durabile cu Ronetti Roman, scriitorul, autorul lui *Manasse*, cu savantul filolog Moses Gaster, cu violonistul Toma Micheru, cu studenți evrei pe care-i ajutasese din sărăcia lui, și pe de altă parte contrazicea admirația sa pentru cultura iudaică.)

Articolul din perioada aceea se referea din nou, ca aproape toate articolele sale, la situația grea a țării care începuse, scria el, încă de la 1848, din pricina introducerii formelor fără fond care au alungat tradiția națională, au răsturnat autoritatea statului, au înstrăinat valorile vieții publice.

Peste chestiunea evreiască, ridicată de Congresul de la Berlin, trecea foarte repede; ceea ce îl interesa într-adevăr constant, ca

un leit-motiv al publicisticii sale, era mizeria maselor și mai ales a țăranimii. Și iată o pagină de gravitate, cu forța de persuasiune, cu pasiunea pe care Eminescu o pune în tot ce privea poporul său:

„Populația rurală în marea ei majoritate, mai ales cea mai depărtată de târguri, n-are drept hrană zilnică decât mămăligă cu oțet și cu zarzavaturi, drept băutură spirt amestecat cu apă; foarte rar, la zile mari și nici chiar atunci în multe cazuri, se învrednicește să mănânce carne și să bea vin; trăind sub un regim alimentar așa de mizerabil, țăranul a ajuns la un grad de anemie și slăbiciune morală destul de întristătoare.

Chipul unui țăran român, om de la țară, trăit în aer liber, seamănă cu al uvrierului stors de puteri din umbra fabricilor. Cine a umblat prin satele noastre, mai ales prin cele de câmp și de baltă, a putut constata că de-abia din trei în trei case se găsește o familie care să aibă un copil, mult doi, și aceia slabi, galbeni, lihniți și chinuiți de friguri permanente. Această populație, pe lângă toate necazurile ei, mai are unul ce pune vârf la toate: administrația. De Dumnezeu nu mai are nici o teamă muncitorul de la țară, pentru că Dumnezeu l-a părăsit pentru cine știe ce păcate în mâna acestei administrații, compusă în cea mai mare parte din haitele de cafegii, din ștengarii și necăpătuiții de prin târguri. Această corporație liberă și umanitară nedreptățește, batjocorește și jupoaie pe țăran fără nici o milă; sunt membri în această onorabilă corporație, al căroră numai numele bagă în năbădăi sate întregi.

Aceasta ca stare normală și constantă, fără să mai pomenim că pe la soroace vine și câte o împrejurare mai însemnată, ca de exemplu, afacerea Mihăilescu-Warszawsky.”

Paragraful sfârșea asupra unei aluzii pe care Maiorescu a luat-o asupră-și, cum s-a văzut. Pomenitul Warszawsky se număra printre cei care s-au ocupat, cu mari profituri personale, de rechiziții în vremea războiului. Or, Maiorescu era avocatul său și a încasat de la el mari onorarii, lucru care nu-i era necunoscut

lui Eminescu. Dar esențialul nu rezida aci, în această aluzie, chiar dacă ar fi fost aruncată dinadins.

Încă o dată problema primă între toate se arăta a fi cea legată de suferințele celor mulți, strigată acum în articole, cum fusese la Iași în rapoartele de revizor școlar, în credința că va atrage atenția asupra ei și o va supune, în sfârșit, unei echitabile rezolvări. Dar vocea lui rămânea a unui profet strigând în pustiu, deși rândurile scrise s-au păstrat în arhivele istoriei demofile a patriei.

Umanitarismul meliorist eminescian, apropiat într-un fel de cel al lui Victor Hugo, mai ales în anii primi ai gândirii creatoare a artistului român, rămâne, pe de o parte, foarte larg universal uman, cum se vedea în poema postumă *Ta twam asi*, de inspirație budistă, definitivată tot prin 1879, iar pe de altă parte se colora național și patriotic. În prima ipostază, acest umanitarism îmbrăca haine mai teoretice, mai filosofice, în a doua devenea mai violent, mai patetic, fiindcă se referea la niște realități care îl solicitau pasionat pe scriitor în fiecare clipă a vieții lui, strâns legată de a țării. Aproape că nu mai înțelegi unde încăpeau în mintea și sufletul lui chestiunile privitoare la viața personală, intimă, și acestea de considerabilă însemnătate în desfășurarea creației poetice.

Vestea morții lui Ștefan Micle, survenită la 6 august 1879, îl dezmetici pe Eminescu, amintindu-i de aceea care-i stăpânise inima ani de-a rândul și punând capăt, abia după câteva luni, aventurii sentimentale bucureștene.

Scrisoarea de condoleanțe trimisă imediat era departe de a cuprinde fățarnice mângâieri de circumstanță.

Eminescu se arăta încă o dată același om de mare noblețe sufletească, vorbind cu zdrobitoare sinceritate despre raporturile dintre el și soțul Veronicăi, dar într-o tonalitate adânc lirică și cu infinit respect pentru pierderea pe plan social suferită de cea care-i fusese dragă. Modulațiile discrete și triste sugerează penumbrele vieții lui sufletești, când se referă la existența-i „atât de izolată și de lipsită de fericire”, „ciudată și azi neexplicabilă pentru toți

cunoscuții”, luminată însă și căpătând înțeles doar prin iubire.

Ea a fost cea care a dat sens și plinătate vieții și mai ales creației poetului, indiferent dacă nu l-a făcut fericit sau l-a făcut nefericit: „Tu nu m-ai făcut fericit, și poate că nu sunt nici capabil de a fi, tu nu m-ai făcut nici atât de nefericit încât să mă nimicesc, dar ceea ce era mai adânc ascuns în sufletul meu, privirea ta l-a scos la lumina zilei. Văzându-te, am știut că tu ești singura ființă în lume care, în mod fatal, fie că vreau eu, fie că nu voiesc, are să determine întreaga mea viață.”

Asemănarea între strania „declarație de dragoste”, de o derutantă ambiguitate, și ideea unor fragmente din *Scrisoarea V* (Dalila), a cărei primă versiune s-ar situa cam în această vreme este izbitoare: imaginea femeii „umbră adâncă a vieții mele întregi”, fie că ea răspunde sau nu la dragostea artistului, trezește în el și lămurește marile impulsuri obscure ale forțelor creatoare. Ca și Goethe, Eminescu avea nevoie neconținut de prezența proiectată într-o paradigmă oarecare, indiferent care, a eternului feminin. De aceea versurile parcă traduc scrisoarea în limbă poetică:

„Ea nici poate să-nțeleagă că nu *tu* o vrei... Că-n tine
E un demon ce-nsetează după dulcile-i lumine,
C-acel demon plânge, râde, neputând s-audă plânsu-și,
Că o vrea spre-a se-nțelege în sfârșit pe sine însuși...”

De fapt, declarația de dragoste, atent descifrată, și dincolo de gingășia sentimentelor de compasiune, era una de retrospectivă. Fascinația se risipise, ruptura se produsese. Simpla explicație a raportului dintre imaginea ei și creativitatea lui (care, așa cum reiese din *Dalila*, fusese un eșec), dovedea o ridicare certă deasupra obiectului iubirii, care însemna o evidentă detașare. Și între poeziile pe care i le publicau *Convorbirile* la 1 septembrie, alături de *Atât de fragedă...* și de *Rugăciunea unui dac*, figura *De câte ori, iubito...*

Simbolul, folosit aici pentru întâia oară de Eminescu și investit cu o turburătoare putere de sugestie, moartea păsării părăsite deasupra oceanului de gheață, sub cerul stins, semnifica stingerea ireversibilă a iubirii, durerea fără leac a îndrăgostitului care nu va mai trăi decât din amintiri.

Vorbind despre această poezie, Mite Kremnitz scria:

„Odată aduse cântecul său *Pescărușul*; eu îl tradusei în nemțește și cu această ocazie, îl rugai, jumătate în glumă, jumătate în serios, să nu mai zugrăvească mereu în poeziile sale tablouri așa de posomorâte. El îmi răspunse foarte amabil, iar eu îi promisesei o pictură pe lemn, pe care tocmai o făceam, și pe care o admirase mult, dacă ar voi să încerce o dată serios să creadă în partea bună a vieții. Când vorbeam așa cu el, îi strălucea fața de un surâs blând dar de superioritate; se purta cu mine ca un înțelept și ca un tată, și se bucura de prezența mea, dojenindu-mă ca pe un copil, pentru că eu, după părerea lui, nu cunoscusem niciodată părțile întunecate ale vieții, și toate cunoștințele mele asupra realității erau, cum zicea el, *aus den Fingern gesogen*. «Da' nu știi mata, nu știi nimica», spunea el în sfârșit, cu totul fermecat, ca și cum ar fi stat de vorbă cu un copil care i-ar fi spus vrute și nevrute. Dacă însă uneori stăruiam serios în părerea mea, spunându-i că nu e nevoie să le fi trăit pe toate însuși ca să le cunoști și înțelegi, devenea posomorât și nervos, și atunci mă convingeam eu însămi că nu știu nimic! Atâta amărăciune și vină va fi apăsător pe tânărul om de lângă mine.”

Desprinsă din marele poem *Gemenii*, pentru a căpăta semnificație de sine stătătoare, *Rugăciunea unui dac* (sau *Nirvana*, cum propusese Eminescu într-un alt titlu), expresie a unei suferințe omenești ajunsă la capătul puterii de îndurare, dar depășită prin cunoașterea superioară a mecanismelor vieții și care va acționa ca un calmant al voinței de a trăi, își trăgea obârșia pe de o parte din cărțile indice (Rig-Veda), *Bhagavad Gita*, pe de alta din unele idei emise de Schopenhauer cu privire la soarta omului

superior. Recunoscându-se în toate ipostazele suferinței umane, acesta le ia asupra-și în totalitatea lor, într-un fel apropiat de cel hristic, pentru ca apoi să se nege liber și voluntar, cufundându-se în „stingerea eternă”.

Dar rezonanța adânc elegiacă a unora dintre versuri ridică poemul deasupra suferințelor teoretice ale unui erou romantic, dând glas și nefericirii personale mult subestimate totuși, distanța dintre prima versiune și cea definitivă coincidând cu perioada marilor dezamăgiri și a însingurării tot mai sumbre.

Citind *Atât de fragedă*... a doua zi după apariția în *Convorbiri*, Veronica îi scria parcă iritată, neizbutind să se recunoască în poezia inspirată totuși de ea: „... Versurile tale m-au făcut cu durere să simt că o figură *souverainement supérieure* m-a alungat afară din sufletul tău, unde poate fără drept și fără veste mă introdusesem. Scriindu-ți, plâng lacrimi de durere, durere nouă și necunoscută mie până acum...”

Tânguioasa jeluire l-a înduioșat, poate, pe poet, care s-a hotărât să plece la Iași. În după-amiaza din ajunul plecării a trecut pe la casa Kremnitz, unde i-a povestit lui Baby basmul lui Creangă, *Capra cu trei iezi* și a ascultat nuvela *Ein Lebensbild* (tradusă de Maiorescu: *Un caracter de artist*), în care Mite încercase să-i schițeze portretul. Eminescu avea intenția să treacă și pe la Botoșani să vadă pe sora sa Harieta, paralizată, și Mite cumpărase pentru ea un cadou pe care, în obișnuita lui mândrie, poetul avea să simuleze că l-a uitat.

Ajuns la Iași, a reintrat câteva zile în atmosfera acelei iubiri dulci-amare, deși avea intuiția sfârșitului nefericit, dedusă din anii de experiență anterioară. A adus-o pe Veronica chiar la București (unde el locuia acum pe Calea Victoriei, nr. 107), hotărât, ca un om de onoare, să se căsătorească. Iacob Negruzzi, care i-a văzut împreună, spunea că Eminescu i-a prezentat drept logodnica lui pe doamna Micle, care radia de fericire.

Firește, lucrurile n-au rămas aci. Îndrăgostiții s-au certat,

Maioreescu s-a împotrivit la căsătorie și Veronica s-a întors la Iași. Poetul a rămas singur, cu mângâierea icoanelor din trecut, ca în cele trei sonete publicate (împreună cu *Freamăt de codru*, *Revedere* și *Despărțire*) la 1 octombrie în *Convorbiri* și în care răsunau ecourile tuturor despărțirilor, concentrate în sonoritățile dureroase ale acestor versuri, fără pereche lirică. Admirator pătimaș al lui Shakespeare, așa cum reiese din atâtea pagini, Eminescu lucrase între 1877 și '79 la tălmăciri din sonetele „divinului Brit”, și dăduse o interesantă și personală traducere a sonetului XXVII:

„Sătul de lucru caut noaptea patul,
Dar al meu suflet un drumeț se face...”

Sonetele proprii, cu încă destul iz shakespearian, ca de pildă la începutul celui de-al treilea, ajung însă la o realizare care în limba română echivalează perfecțiunea elizabetanului. Atmosfera de incantație, izbutită cu ajutorul unei maxime muzicalități a versului, convine admirabil evocării fantomatice a iubitei:

„Când însuși glasul gândurilor tace,
Mă-ngână cântul unei dulci evlavii –
Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei?
Din neguri reci plutind te vei desface?...”

Intensitatea sentimentului de dor și durere dăruiește materialitate iubitei din însăși a lui substanță. Iluzia revenirii, ca o magică invocare, e de o forță și o tristețe egale, iar egalitatea blândă a sonurilor (întemeiată între suspin și murmur pe sunetul *î* care-l obseda pe poet) dă o armonie și o pace neobișnuită durerii, sublimând-o. Nu credem că tot meșteșugul și toate inovațiile poeziei moderne să fi dat o piesă lirică de această concentrare a simțirii și fluiditate a versului.

Revedere aducea o modalitate nouă a tratării folclorului, proprie maturității eminesciene. Până atunci îmbogățise mai ales simplele scheme ale basmelor populare cu somptuoasa înveșmântare romantică, în *Făt-Frumos din lacrimă* sau în *Călin – file din poveste*.

Ideea filosofică primea acum tiparul simplu al versului popular pentru a afirma încă o dată perenitatea naturii în raport cu schimbătoarea soartă a omului „pe pământ rătăcitor”:

„– Ce mi-i vremea, când de veacuri
Stele-mi scânteie pe lacuri...”

Poetul care pierduse natura, ca poetul sentimental din tipologia schilleriană, se întorcea din când în când spre ea ca spre o permanență salutară, ca spre un fundal etern neschimbat al lumii, pe care se desfășoară mărunta dramă a condiției umane.

În iarna care a urmat, '79-'80 a fost iar bântuit de gânduri întunecate. Pe lângă munca istovitoare pe care, după plecarea lui Slavici, o depunea la *Timpul*, în noua calitate de redactor-șef, având de umplut, el singur, zilnic, coala de ziar, pe lângă lipsurile materiale niciodată ameliorate și pe lângă starea proastă a sănătății, mai era apăsător și de singurătate, pe care totuși o căuta ca pe un balsam. De sărbători a evitat cercul vesel al prietenilor pe care-l frecventase în alți ani, și-n noaptea de Anul nou, când Bucureștii fremătau de petrecere și voie bună, el, închis în odaia săracă, reunea încă o dată, așa cum făcuse cu trei ani mai înainte, în momentul primei rupturi cu Veronica, reunea într-un singur gând, profund deprimat, amintirea mamei cu dorința stingerii proprii și cu imaginea iubirii pierdute. E într-adevăr la această dată a primei versiuni din poezia *O, mamă...*, „un soliloquiul al umbrelor la revelionul unui pustnic”, aducător aminte de toate durerile.

În primăvară, de Paști, cu toate chemările duioase ale Harietei, nu-și poate părăsi locul chinului și-i scrie surorii infirme

o scrisoare de scuze în care se arată obosit peste măsură, „bolnav și trupește, dar și mai mult sufletește”. Făcea loc și unei scurte confesiuni, pline de drojdia amărăciunilor:

„Poate la toamnă... Dar să nu mai vorbesc, nu de toamnă, ci nici de ziua de mâni... Lumea-i schimbăcioasă și toate visurile noastre și nădejtile sunt făcute ca să se spulbere în vânt. Toamna anului e una pe an, apoi [î]i urmează primăvară. Toamna vieții vine fără să știi când, nici de unde... numai vezi că totul a trecut pentru a nu se mai întoarce. Și-atunci se simte omul bătrân, foarte bătrân, și ar vrea să moară.

E mult de atunci, Harietă, de când eram mici de tot și ne spuneau moșnegii povești. Povești sunt toate în lumea asta.

Al tău Mihai”

Vorbea iar ca de foarte departe, ca dintr-o negură în care ar fi voit să se piardă. Dar nu uita de aceea care, în atâtea rânduri, îi rănise inima și o ruga pe Harieta să-i comunice doamnei Micle că „între scrisorile ce i s-a trimis din partea unui om, este una în plic care trebuie arsă și pe care acel om n-a îndrăznit s-o puie pe foc”. Așa se explică de ce, după două luni, Veronica avea să-i înapoieze manuscrisul *Dorinței*, trimis ei cu patru ani în urmă, scriind pe cealaltă parte a hârtiei, rece și disprețuitor:

27 Juin 1880

„Monsieur,

Vos lettres seront détruites d'aujourd'hui en un mois. Je trouve parmi mes paperasses de vos poésies, je me fais un devoir à vous les rendre.

Agréez etc.,

Veronica”

În mijlocul existenței cenușii, al prozei amare pe care o trăia în fiecare zi din nou de la răsăritul la apusul soarelui, i-au scânteiat în aduceri aminte vechile visuri de fericire, beția unui vis de vară. Și se întâmplă ca tocmai această amintire, transfigurată, să fie, prin deznădejdea care o va urma, prevestitoare de sfârșit, de cântec de lebedă, cea mai desăvârșită vorbire despre dragoste din câte s-au cunoscut la noi. Toate armoniile, toate luminile, toate sunetele euforice, toate parfumurile își răspund în tainice corespondențe, luând parte la iubirea amețitoare a îndrăgostiților care se proiectează, uriașă, pe un fundal cosmic, depășind viața și moartea. Vorbele castelanei înflorează cu adâncimea lor, exprimând aspirația poetului de a atinge absolutul și pe acest tărâm al iubirii. Natura întreagă poartă, delirând, întreaga povară a pasiunii eroilor lirici, ca în *Tristan și Isolda*, ca în *Pelléas și Melisanda*:

„... O, ascultă numa-ncoace,
Cum la vorbă mii de valuri stau cu stelele proroace!
Codrii negri aiurează și izvoarele-i albastre
Povestesc ele-n de ele numai dragostele noastre.
Și luceferii ce tremur așa reci prin negre cetini,
Tot pământul, lacul, cerul... toate, toate ni-s prietini...
Ai putea să lepezi cârma și lopețile să lepezi,
După propria lor voie să ne ducă unde rezezi,
Căci oriunde numai ele ar dori ca să ne poarte,
Pretutindeni fericire... de-i viață, de e moarte.”

Mirifica evocare a unei lumi ideale, dominate de Erosul atotarmonizator, din partea I a *Scrisorii IV* a luat ființă într-o clipă de răgaz luminos. Eminescu fusese poftit de Slavici, într-o zi de sărbătoare, la Măgurele, la școala de fete Oteteleşanu, pe care el o conducea ca director.

Și seara, lacul cu ape clare, pe care lunecau câteva lebede, i-a părut dintr-o dată ca din altă lume, iar în întuneric, fosta

casă boierească s-a schimbat în castel singuratic, adăpostind pe domnița ideală a gândurilor lui.

Un astfel de potențial liric cerea imperios revărsare asupra unui obiect mai apropiat al efuziunilor, care a și fost găsit în persoana doamnei Cleopatra Poenaru, fiica pictorului Lecca, asiduă frecventatoare a cercului junimist.

Poetul, în afara muncii sale extenuante, desfășura acum lungi discuții cu caracter lingvistic și literar cu savantul Moses Gaster, apropiat prieten, pe marginea unor texte vechi românești (acesta pregătind valoroasa sa creștomatie), citite fie acasă la poet (acum pe strada Segmentului 9, mahalaua Sf. Constantin), fie pe o bancă într-un parc public, deoarece, grijuliu de soarta manuscriselor achiziționate cu trudă, Eminescu nu voia să le împrumute.

Tot literare și filosofice discuții purta și cu Eduard Grisebach, consulul german la București, intelectual subțire, poet și editor al lui Schopenhauer.

Și totuși găsea timp să se plimbe seara, ca un adolescent, pe sub ferestrele Cleopatrei, pe strada Cometa, și să-i scrie versuri de îndurerată imputare, ca acelea din mai târziu publicata poezie *Pe lângă plopii fără soț*, singura, superba mărturie a conștiinței poetului de genialitatea sa.

Cei din jur priveau și făceau haz de noua înflăcărare, tot nefericită, căci doamna primise, se pare, cuvintele lui aprinse, cu un hohot de râs. O scrisoare a lui Titu Maiorescu din 22 septembrie 1880 îl puna pe N. Gane la curent cu cele ce se mai petreceau la București: „Miercurile noastre literare se țin regulat. Creangă ne citește acum ceva, unul Gaster, din Breslau, ne vorbește despre poveștile noastre comparate cu cele indice și talmudice. Slavici are un studiu etnografic despre transilvăneni, și Eminescu, amoretat de d-na Poenaru-Lecca, găsește în această doamnă cam corpolentă multă inspirație.”

Și Mite Kremnitz, în câteva scrisori succesive în toamna aceasta, îi descria tot lui Gane starea sufletească a poetului:

„Aussi... Eminescu était-il tout désespéré hier, si j'étais mechante comme vous je dirais que l'absence de la dame de son coeur expliquerait sa mélancolie. Le pauvre garçon! Je crois qu'elle a répondu à ses déclarations par un éclat de rire...”

Cu Creangă, care se afla în București pentru unele ședințe ale Consiliului general al Instrucțiunii, a petrecut câteva seri la Junimea, unde s-a citit prima parte a *Amintirilor din copilărie*, și la gazda humuleșteanului, unde l-a vizitat, împreună cu Slavici. Cu toată dragostea care-i lega, Creangă nu va fi lipsit să observe starea nefericită în care se afla Eminescu: obosit, palid, preocupat, absent, mereu tăcut și închis, atât de departe de vechiul Mihai, entuziast, năzdrăvan, luminos, de la începutul prieteniei lor.

Și totuși, viața publică a țării îi suscita același interes pasionat. Un ciclu de articole din 1880, un ciclu de cinci „studii asupra situației” vădea un Eminescu la fel de patriot, la fel de cinstit, căutător al adevărului, un Eminescu ajuns la deplina maturitate a stilului publicistic.

Sinceritatea absolută din aceste articole, dorința de scoatere la iveală a unor situații grave nu pentru înfundarea adversarilor politici, ci pentru descoperirea unor soluții de îndreptare de pe urma cărora să profite obștea neamului, ținuta etică impecabilă, vehemența tonului aproape profetic susținută de un stil excepțional fac din ele adevărate pagini de antologie jurnalistică în peisajul acela al unei prese sterpe și sforăitoare.

Și mai e impresionantă, prin convergența care se vedește în toate laturile activității creatoare eminesciene, analogia dintre ideile, imaginile și tonul acestor articole, și substanța *Scrisorilor*, acum lucrate, desăvârșite, și mai ales a *Scrisorii III*.

În articolul al doilea, *Independența română*, se incrimina climatul de mizerie morală care se instala și la care contribuiseră „școalele, în care mii de copii în loc de idei învață papagalicește mii de mii de cuvinte, criteriile politice ce primesc bun și rău, numai de-ai lor să fie, uzurparea de reputațiuni lesne de operat

în mijlocul unui popor incult, câștigul fără muncă, deci imoral al nulităților, care au impertinență destulă de-a se impune, sistematica lăudare a mediocrităților de către camaraderii, glorificarea răului și absoluta paralizare a celor buni de a putea, prin acest zgomot de iarmaroc, să demaște acest bal mascat de panglicari și de negustori de vorbe”. Sunt aci propoziții arzătoare de un substrat etic neînfrânt și în care Eminescu zugrăvește sintetic, și cu atât mai dramatic, bălciul trist al politicii. Și mereu revin imaginile grotești ale bălciului, panglicarilor, stâlpilor de cafenele și chiar a casei de nebuni (în *Declasarea*, apărut la 24 februarie), caracterizând esența vieții politice liberale, al cărei atac culminează cu partea finală a *Scrisorii III*, continuare logică a unei viziuni satirice globale.

În acei ani de întrebări fundamentale, la care răspunsurile nu mai erau teoretice, discursive, grandilocvente ca în vremea tinereții titanice rebele, ci amare și concise, izvorâte nu din lecturi sau din auzite, ci dintr-o experiență, profund dezamăgitoare, preocuparea de adevăr în artă dubla cercetarea adevărului în cunoaștere, în etică și în politică. Postumele anilor '79–'80 abundă în căutări, în reflecții asupra artei proprii, asupra evoluției creatoare și a gândirii sale. Analizând, cu acea capacitate de obiectivare, care îi era proprie, mersul vieții lui de la nădejde și iluzie, de la armonie și vis, la decepție și răceala sceptică, dezvoltă ideea din *O rămâi...*, în postuma *O, nștelepciune, ai aripi de ceară*. Dezabuzarea, corolarul maturității ajunse prin experiență sceptică, a „desfrunzit a visurilor vară”, a secătuit imaginația exuberantă a poetului:

„În viața mea – un rai în asfințire –
Se scuturau flori albe de migdal;
Un vis purtam în fiecă gândire,
Cum lacul poart-o stea pe orice val.

.....

Și tot ce codrul a gândit cu jale
 În umbra sa pătată de lumini,
 Ce spun' izvorul lunecând la vale,
 Ce spune culmea, lunca de arini,
 Ce spune noaptea cerurilor sale,
 Ce lunii spun luceferii senini
 Se adunau în râsul meu, în plânsu-mi,
 De mă uitam răpit pe mine însumi.

În van cat întregimea vieții mele
 Și armonia dulcii tinereți;
 Cu-a tale lumi, cu mii de mii de stele,
 O, cer, tu astăzi cifre mă înveți;
 Putere oarbă le-aruncă pe ele,
 Lipsește viața acestei vieți;
 Ce-a fost frumos e azi numai părere –
 Când nu mai crezi, să cânți mai ai putere?"

Pierderea înfloritei tinereți, a minții și credinței, a idealurilor, istovirea sensurilor, a valorilor vieții a dus la uscarea creativității. Ceea ce a rămas după încheierea dialogului fericit cu natura, sunt numai „cifre”, semne reci și uscate cărora le lipsește substanța vitală, aceea care dădea sens și artei, ca și vieții. Incertitudinea, îndoielile apasă greu, ca o anatema asupra minții omenеști.

Și la fel în *Ca o făclie*, în *O, stingă-se a vieții*, în *Urât și sărăcie* se strânge amarul cerc al întrebărilor despre rostul artei la fel de zadarnic ca și acela al existenței, întrebări puse cu îndărătnicia deznădejdiei, în tonalitatea minoră a unui *lamento* final. Dar dincolo de durerea fără leac a existenței, el găsea pentru artă în general posibilitatea atingerii adevărului și a înnoirii, prin adăparea la două surse vechi de adevăr: arta Antichității clasice și folclorul. Folclorul a fost însoțitorul nedespărțit al vieții poetului, dascălul cu înțelepciune milenară și tinerețe fără asfințit. Arta clasică a fost

însă tot mai mult descoperirea maturității eminesciene. Într-un articol din *Timpul* din 28 iunie 1880, despre învățământul clasic, Eminescu răspundea unui om politic liberal care pune la toate relele pe socoteala învățământului umanistic, a studiilor clasice. Dezvoltând ideea lui despre necesitatea unui bun învățământ clasic, scriitorul făcea elogiul artei celor vechi, cu o inteligență extraordinară a nuanțelor și proporțiilor:

„Cultura clasică are calitatea determinată de-a crește, ea este în esență educativă, și iată ce-a lipsit școalelor noastre până-acum și le va lipsi încă mult timp înainte. A învăța vocabule latine pe dinafară, fără a fi pătruns de acel adânc spirit de adevăr, de pregnanță și de frumusețe a antichității clasice, a învăța regulile gramaticale fără a fi pătruns acea simetrie intelectuală a cugetării antice este o muncă zadarnică, o literă fără înțeles. Fixat o dată pentru totdeauna, nemaiputându-se schimba, căci aparține unor timpuri de mult încheiați, spiritul antichității e regulatorul statornic al inteligenței și al caracterului și izvorul simțului istoric.”

Scurta analiză era întreprinsă în acel tipic spirit eminescian care concentra esențele problemelor discutate în formulări admirabile prin concizia lor, ea însăși clasică. Neîntrerupt către adevăr, către sensurile fundamentale ale fenomenelor se îndrepta cercetarea gânditorului, așa încât și clasicismul antichității se circumscria în datele lui definitive.

Paideia, calitatea dominantă a culturii clasice de-a crește, de-a forma personalități, într-un consens cu natura, depozitarea tuturor adevărurilor, era afirmată în primul rând. Apoi îndepărtarea de litera lucrurilor și neostoita sete de fond îl ducea spre repetata insistare asupra adevărului artei antice, care îl făcea să construiască o imagine cu adevărat neoclasică, în duhul lui Winckelmann sau Goethe, despre „pururea tână și senina antichitate”.

Era vremea traducerilor întreprinse din Horațiu, din ode și epistole, acum dădea *Către Mercur* (Ode – III – 11), *Către Bullatius* (Epistole – I – 11), *Către sclav* (Ode – I – 58) etc.

De acum datau și exercițiile de metrică clasică ce vor culmina cu frumoasa, ciudata *Odă în metru antic*, în care atitudinea romantic-byroniană a eroului liric era strânsă în perfect cristalina strofă safică. Poezia eminesciană evolua, sub semnul acestor puternice înrâuriri clasice conjugate, cu o arzătoare aspirație spre clasicitate, spre o clasicizare tot mai evidentă, toate preocupările, toate tendințele se încrucișează, se amestecă în dozaje variate în opera fundamentală a epocii bucureștene, *Scrisorile*, definitive acum, deși începute, în primele versuri, cu ani înainte, și publicate, cu excepția celei de-a V-a, postumă, între februarie și septembrie 1881.

Adevărată trecere în revistă a panoramei deșertăciunilor contemporane, ciclul definitivat al *Scrisorilor* apare ca o nouă, unitară expresie de gândire și creație, arată o ipostază până acum necunoscută a lui Eminescu, poetul satiric: dezgustat, rănit, sfâșiat de durerea de a-și vedea prăbușite idealurile unei tinereți rămasă parcă departe în urmă, el devenea sarcastic, nemilos, violent în atacul la adresa unei lumi urâte și întunecate, de filistini. În contraste violente între ideal și real, între ceea ce a visat și a trăit, zugrăvea cu mijloace romantice, sublime și grotești, după înălțimea idealului sau vulgaritatea realului, toate nefericirile care copleșesc viața omului de geniu, disprețuit, înfrânt, strivit în contingentul de tină.

Tragedia cu adevărat faustică a minții uriașe care își reprezintă tainele creației mari, iar pe pământ se zbate închisă într-un înveliș sărac și umilit, acela al bătrânului dascăl, face obiectul *Scrisorii I*. Coborârea în destinul actual și mai ales viitor al savantului genial provoca în poet furtuni de amărăciune în care se amestecau, nediferențiat, într-un dramatic vâlmășag, referirile la nefericirea eroului și la cea proprie. Și revanșa, singura consolatoare, consta în cunoaștere, în aruncarea superbă a gândului înspre obârșiile lumii, înspre cosmogonia care se desfășoară în accentele unui adevărat imn al creațiunii, cuprinzând tot ceea ce gândirea

tradițională a pus în *Vede*, tot ce epoca modernă adusese cu Kant și Laplace, cu adaosul inefabil al viziunii eminesciene. Apoi în tonuri solemne, dascălul evocă apocalipsa, de o măreție și de o tristețe grandioasă, cosmică. Perspectivile cosmice din a căror înălțime poetul stăpânea și privea lumea se numără printre cele mai vaste și mai sugestive pe care le-a născocit vreodată fantezia romantică. Ele sunt mai adevărate decât cele zugrăvite de Jean Paul ori de Shelley, pentru că reunesc patosul gândirii științifice și al celei filosofice, cu izbânda artei. Te simți dintr-odată martor al creației, ești prins în hora sferelor cerești și ascuți pitagoreica lor muzică pe care versurile o sugerează.

În același univers, de protest și dramă personală a creatorului care refuză compromisul, se menținea și *Scrisoarea II*, zvâcnit dureros al celui care nu poate abandona calea grea și îngustă spre arta adevărată.

Scrisoarea III face o breșă în unitatea tematică a ciclului, prin aceea că nu mai vorbește despre drama personală, ci despre gloria trecută și suferințele prezente ale patriei. Foarte amplu, poemul, de aproape 300 versuri, însumează o mare varietate de idei și forme poetice.

O scenă de dragoste între sultan și lună se desfășoară în spiritul caracteristic al eroticii eminesciene, cu accente parcă de muzică shakespeareană, plină de dulceață și grație:

„Înfloreă cărarea ca de pasul blândeii primăveri,
Ochii ei sunt plini de umbra tăinuitorilor dureri;
Codrii se înfiorează de atâta frumusețe,
Apele-ncrețesc în tremur străveziile lor fețe,
Pulbere de diamante cade fină ca o bură,
Scânteind plutea prin aer și pe toate din natură
Și prin mândra fermecare sun-o muzică de șoapte,
Iar pe ceruri se înalță curcubeiele de noapte...”

Celebra scenă a înfruntării între cei doi conducători de popoare e concepută ca o structură dramatică, în tehnica ei dominată de dialogul care individualizează, contrastant, caracterele, opunând retorica pompoasă a lui Baiazid simplității cuviincioase și profunde a bătrânului domnitor.

Apoi tabloul bătăliei cu victoria „armiei române” e construit într-un fragment epic, de o remarcabilă forță, și e urmat de o fermecătoare inserție de inspirație folclorică, cuprinzând scrisoarea fiului lui Mircea către doamna sa.

Iar totul culminează cu un șuvoi de invective care se abat necrușător asupra prezentului mizer, strâns într-un cortegiu grotesc demn de pana satirică a unui Swift.

Risipirea iubirii, altă ipostază a cunoașterii, a aspirației către demiurgie la Eminescu, se oglindea dramatic în *Scrisoarea IV*, care reunea extrem de expresiv idealul și realul într-o construcție de simetrii perfecte între Eros și Thanatos. Adică acea văratecă împlinire, posibilă doar în planul imaginarului, contrasta violent cu proza nefericită a dragostei care se stinge în amarele condiții ale realului.

Dulceața armoniilor închipuite în cosmosul stăpânit de Eros era dezmințită grav de dezbinarea produsă în sufletul îndrăgostitului, prin pierderea iubirii, dezbinare echivalând cu nebunia, sau moartea.

De fapt, disprețul pentru femeie și pentru iubire ca atare, postulate de îndrăgostitul dezamăgit care a căutat absolutul în toate, nu constituia decât o consolare livrescă, de natură filosofică, întemeiată pe citate din *Metafizica amorului* de Schopenhauer. Printre rânduri străbătea însă regretul amar pentru viața lui omeneste neîmplinită și un fel de stranie premoniție a sfârșitului iminent.

Scrisoarea V, Dalila, postumă, aduce o corelație nouă, în contextul unei fabulații asemănătoare celei din *Scrisoarea IV*, între dragoste și necesitatea creatorului de a se împlini lăuntric.

Nu cunoaștem versuri mai potrivite acestei idei care a bântuit atâtea minți creatoare decât cele eminesciene:

„S-ar pricepe pe el însuși acel demon... s-ar renaște,
Mistuit de focul propriu, el atunci s-ar recunoaște
Și, pătruns de-ale lui patimi și amoru-i, cu nesațiu
El ar frânge-n vers adonic limba lui ca și Horațiu;
Ar atrage-n visu-i mândru a izvoarelor murmururi,
Umbra umedă din codri, stelele ce ard de-a pururi,
Și-n acel moment de taină, când s-ar crede că-i fericie,
Poate-ar învia în ochiu-i ochiul lumii cei antice.”

Arta clasică apărea și aci ca un liman al perfecțiunii, în spiritul maturității eminesciene aspirând spre clasicitate.

Scrisorile nu s-au bucurat de o prea bună primire, o dovedește și reacția unuia din membrii Junimii la lectura *Scrisorii III*.

La Iași, în casa lui Vasile Pogor, s-a ținut la 28 martie 1881, o ședință în care s-a citit *Scrisoarea III*, adusă de Maiorescu proaspăt sosit din București să țină o conferință. În clipa când s-a ajuns la portretul grotesc al liberalului în care nimănui nu-i era greu să recunoască pe C. A. Rosetti, Gh. Panu s-a sculat în picioare și a strigat indignat: „Nădăjduiesc că poezia aceasta nu se va publica în *Convorbiri literare*” – și a părăsit încăperea.

Că Eminescu era, în perioada aceea, plictisit și dezgustat de toată sforăria politică și de întreaga activitate gazetărească, o atestă și scrisorile către I. Negruzzi și Gh. Eminovici, din 18 martie 1881, la patru zile după proclamarea regatului. Comunicându-i tatălui său că a suferit și el de „friguri de primăvară”, își cerea scuze de a fi întârziat să răspundă la scrisoarea în versuri pe care căminarul i-o trimisese: „N-am răspuns numaidecât pentru că m-a apucat proclamarea regatului pe dinainte și-n asemenea împrejurări noi negustorii de gogoși și brașoave, adică (noi) gazetarii, suntem foarte ocupați. Aș dori din toată inima să vin

acasă să vă văd, dac-aș găsi vrun om de încredere care să-mi ție locul, căci negustoria asta, pe lângă că n-aduce nimic, nici nu te îngăduie să închizi o zi-două dugheana și să mai iei lumea în cap, ci-n toate zilele trebuie omul să-și bată capul ca să afle minciuni nouă...

Îl rog pe Nicu să-mi scrie mai des și să nu se uite la aceea că nu-i răspund, căci, dacă am așa de puțină vreme de scris și dacă mi-e acru sufletul de cerneală și de condei, citesc totuși cu multă bucurie scrisorile ce le primesc de la d-voastră.”

Adevăruri de felul acesta spunea Eminescu nu numai despre activitatea la ziarul conservator, ci și despre membrii cei mai marcanți ai partidului, fără cruțare. Așa de pildă, a intrat în conflict cu Alexandru Lahovary, care nu înțelegea „independența aceasta a lui Eminescu” și a refuzat să mai treacă prin redacție spre marea satisfacție a lui Eminescu și Caragiale. De altfel, Caragiale susținea că și „baracă” *Timpului* e șubredă și partidul conservator e „pe dric”. Și cum sărăcia de fonduri a ziarului creștea pe măsură ce „șefii” erau mai iritați de libertățile pe care și le luau redactorii, Caragiale a și plecat în vara aceea de la *Timpul*, după ce-i spusese în prealabil lui Slavici: „... de mult mi s-a făcut lehamite de a mă lupta pentru o cauză pierdută și umblu mereu să fac un împrumut pentru ca să mă răscumpăr și să scap de aici”.

Eminescu a rămas, deci, singur acum, cu toată răspunderea și cu toată munca asupra lui. Scria tot mai puțin și, în cursul anului, afară de *Scrisori*, n-a mai publicat decât o traducere din Schiller, balada *Mănușa*, făcută la rugămintea lui Grisebach pentru un volum apărut în Germania și conținând, pe lângă originalul împodobit de ilustrații hazlii, treisprezece tălmăciri în limbile europene cele mai cunoscute.

Locuia acum în strada Biserica Enei nr. 1 (aproape de casa familiei Kremnitz care stătea la numărul 16), într-o cameră la etaj, cu o singură fereastră care dădea printr-un geamlâc, spre o curte interioară. Aci l-a primit peste vară pe tatăl său, venit

să împartă copiilor, încă în viață fiind, bruma de avuție ce-i mai rămăsese.

Gândul i se abătea totuși către Veronica și o scrisoare din iunie 1881, trimisă din Constanța, avea un ton destul de afectuos.

Dar spre toamnă, desfășurând o activitate febrilă la ziar, din pricina ritmului înnebunitor al unui cotidian redactat de un singur om, luând parte, în calitatea sa de redactor-șef, la întrunirile comitetului de direcție al partidului conservator, măcinat de tulburări lăuntrice, trebuia să mai afle, în depresiunea în care se zbătea, și despre trecătoarea, inconștienta aventură a Veronicăi cu Caragiale, pe atunci revizor școlar pentru districtele Iași și Neamț. Și auzise despre lucrurile acestea chiar din gura lui Caragiale, care, de altfel, ceruse mutarea într-alt județ, poate tocmai ca să evite orice fel de complicații, fiindcă între timp Eminescu se împăcase (pentru a câta oară?) cu doamna Micle.

De Crăciunul petrecut tot în familia Kremnitz, după obiceiul german, cu daruri aduse de mesagerii purtând măști și strigând *Jul Klapp!*, Eminescu și Caragiale, atât de prieteni înainte, s-au împuns întruna, spre marea nemulțumire a lui Maiorescu, ca și, probabil, a gazdelor și a tuturor celor de față, printre care se numărau Slavici, Chibici și alți amici intimi.

Și iarăși, iarna aceasta și primăvara lui '82 au fost pline de reînnoita dorință a căsătoriei cu Veronica, în ciuda neliniștii și a suspiciunilor legate de comportamentul ei. Știind acest lucru, ea îi scria la 9 februarie 1882: „La ce s-ar reduce atunci toată iubirea câtă o am pentru tine? Crezi tu în ea? Sau crezi că joc o comedie? De ce ești slab tocmai acolo unde ar trebui să fii bărbat și pentru ce ai avut tăria de a mă lăsa să-ți plâng doi ani urmele tale, și azi când soarta ne-a reconciliat, pentru ce te lași răpit de sentimentul dușman al ființei tale, de gelozie?”

Fie că lucra, fie că se afla în tribuna gazetarilor din parlament, fie că asculta concertele marelui violonist Sarasate, în trecere prin București, fie că se întâlnea cu prieteni pe care nu-i văzuse de

mult (cum era Epaminonda Bucevski, pictorul, venit în capitală la sfârșitul lui ianuarie pentru rezolvarea polemicei cu Hașdeu în legătură cu adevăratul chip al lui Ștefan cel Mare), îl bântuia mereu gândul acelei căsătorii căreia încerca să-i pregătească minime condiții măcar de prosperare. Ar fi dorit o situație mai sigură, se gândea chiar să se întoarcă la Iași, căuta justificări împotriva învinuirilor Veronicăi, nerăbdătoare și nemaivoid să aștepte. Odată îi spunea: „Bolnav, neavând nici o poziție socială sigură, prin care să-ți pot pregăti un trai modest și poate fericit alături de mine, sărac precum bine știi că sunt și având pururea grija zilei de mâni, tu crezi că aş putea fi atât de nelegiuit să pot veni lângă tine și să nu vreau să vin...” și mai jos: „... tu rămâi în mintea și sufletul meu ceea ce-ai fost totdeauna: visul de aur al vieții mele, singura mea aspirație, și viața cu tine, singura mea speranță. De aceea nu-mi face imputări nedrepte... Dar ce oare să fac în contra imposibilității materiale? Nu pot face nimic și mă lupt în contra și zadarnic și fără chip de a putea învinge.

În această luptă simt că viața mea și chiar puținul talent ce mi l-a îngăduit natura se mistuie fără nici un rezultat.”

Pentru căsătorie căuta mai întâi casă și în acest scop s-a consultat cu doamna Slavici, fiindcă ceilalți cunoscuți și prieteni, și în primul rând Maiorescu, se arătau împotriva acestui plan.

Luase cu chirie două odăi pe strada Sf. Constantin, pentru ca Veronica să aibă un mic apartament, dar casa fiind umedă, el s-a mutat la Slavici, pe Calea Victoriei, lângă fosta librărie Pavel Suru. În mai, Veronica îl vizitează aci și zăbovește la el o săptămână. După plecarea ei, la 26 mai, Eminescu rămâne abătut, bolnav (progresează ulcerările picioarelor, cum o informează pe Veronica într-o scrisoare) și vara nu poate să-și îngăduie, pe căldurile cele mai mari, nici o zi de răgaz. Dorește cu desperare odihna și n-o poate avea. Îi spune Veronicăi, într-o scrisoare ticluită într-o clipă de oboseală copleșitoare, de dezgust strâns de-a lungul anilor de gazetărie: „Simt că nu mai pot, mă simt că am secăt moralicește

și că mi-ar trebui un lung, lung repaus ca să-mi viu în fire. Și cu toate acestea, ca lucrătorii cei de rând din fabrici, un asemenea repaus nu-l pot avea nicăieri și la nimeni. Sunt strivit, nu mă mai regăsesc și nu mă mai recunosc. Aștept telegramele Havas, ca să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormânt și n-aș mai fi ajuns să trăiesc.”

O raită a lui Creangă prin București îl mai înviorează pe la începutul lui octombrie; împreună asistă la ședințele Junimii, unde Gaster citește din cartea sa despre literatura poporană. Obosit și deprimat, nu mai scrie, ci cizelează. *Luceafărul*, citit întâia oară în aprilie '82, la Maiorescu, apoi în repetate rânduri, în variante tot mai realizate, tot mai stăruitor lucrate, până toamna târziu, va fi publicat în aprilie 1883 în *Almanahul Societății Academice „România Jună”* din Viena. La una dintre lecturi asistă și Alecsandri, impresionat de frumusețea versului eminescian (9 noiembrie). În societate, poetul face eforturi pentru a fi celorlalți bună și plăcută tovarășie. În această vreme e remarcat ca un cap fin și spiritual de Schuyler, ministrul Statelor Unite la București. E mereu de față la ședințele Junimii, citind câte ceva din operele lui și din ale altora. E încântat de nuvela *Margarethe* a Mitei Kremnitz, apreciază tragedia lui Slavici *Gaspar Graziiani*.

Dar în ianuarie intră în spital. Săptămânile petrecute acolo i-au ameliorat starea ulcerărilor, dar nu i-au putut ridica plumbul care îi apăsa tot mai greu spiritul. Când a ieșit, era aproape primăvară.

Ca întotdeauna, în toiul frumuseții anotimpului, în beția mugurilor care plesnesc, a pomilor înfloriți, a verdelui curat care clătește de scorii văzul oamenilor, poetul și-a uitat boala și nefericirea pentru scurtă vreme. Și deși nimic nu-i mai putea răscumpăra de-acum încolo viața irosită în umilințe și lipsuri, unele mici satisfacții veniră să întărească o consacrare pentru el inutilă.

După o absență destul de lungă, s-a dus la o ședință literară ținută acasă la Maiorescu, la care a dat glas unor poezii, șapte la

număr, piese mici, elegiace, desăvârșite în formă, care vorbeau despre suferințele dragostei trecute cu atât mai sfâșietor cu cât nici un regret și nici o plângere nu erau proferate. Cuvintele cădeau ca dintr-o mare depărtare, cu rezonanțe fine și vătuite, în ceața care-l învăluia pe erou. O singură amenințare sau un reproș vag, și cu atât mai amar, era cuprins într-o strofă din *Pe lângă plopii fără soț*:

„Ai fi trăit în veci de veci
Și rânduri de vieți,
Cu ale tale brațe reci
Înmărmureai măreț”.

Într-o străfulgerare clarvăzătoare, și Eminescu, ca și Shakespeare în sonetele sale, a întrevăzut durabilitatea infinită (la scara vieții umane, desigur) a operei sale poetice și menținerea mereu vie, prin ea, a iubitei, a eternei iubite.

Entuziasmul aprecierilor superlative a cuprins pe toți cei de față, și pe Iosif Vulcan, cunoștință veche și statornic admirator al poetului, venit în București pentru a asista la o sesiune generală a Academiei Române. Cu un gest de gazdă politicoasă, Maiorescu, pentru a-i face plăcerea lui Vulcan, l-a rugat pe Eminescu să dea poeziile citite spre publicare în *Familia*. Astfel: *S-a dus amorul...*, *Când amintirile...*, *De-acum, Ce e amorul?*, *Pe lângă plopii fără soț*, *Și dacă...*, *Din noaptea* au apărut în revista ardeleană în cursul anilor 1883 și '84.

Era ca o întoarcere către tinerețe: poetul a pornit din Transilvania și a sfârșit tot acolo.

Plin de recunoștință și dându-și seama și de sărăcia ce nu încetase să-l apese pe poet, Vulcan i-a trimis un onorariu, modest, desigur, și mai mult simbolic, reprezentând drepturile de autor. Eminescu a fost într-atât de mișcat de gestul lui Vulcan, încât a închis într-o scrisoare simțămintele variate care-l copleșeau:

recunoștința și dezgustul, oboseala și entuziasmul, indignarea și încrederea în soarta poporului său.

Tot în primăvară apare, așa cum am mai spus, încheind cercul vieții poetului ca o altă revenire la amintirile tinereții, *Luceafărul*, marele poem filosofic despre dragoste neîmplinită și renunțare, culme a gândirii filosofice eminesciene.

Luceafărul reia ideea de renunțare și indiferență a *Glossei* într-o haină nouă, de fabulație complicată, îndelung elaborată (în peste nouă ani de lucru), simbolică, dar la fel de accesibilă la primul contact ca și *Glossa*.

Aci ideea creatorului de geniu fără noroc, notată chiar de poet de-a curmezișul unei foi manuscrise, se detașează dintr-un șir de imagini, dintr-o structură estetică de perfecțiune geometrică. Simbolistica bogată împrumutată basmului și mitologiei învâluie sâmburele de viață fierbinte care arde în erou, în ciuda răcelii filosofice silit adoptate în final.

Personajul cu două nume, Hyperion (după mitologia greacă) și Luceafărul (după cea românească) înfățișează cele două valențe pururi libere și pururi solicitate ale creatorului romantic, capacitatea de cunoaștere filosofică și capacitatea nemăsurată de iubire a eroului. Cu cea dintâi el se aseamănă ființelor din prima creație, celor eterne, pe care Demiurgul atotștiutor le întruchiează simbolic. Nu întâmplător acesta e singurul care-i știe numele adevărat, esențial, din veac, și-l strigă Hyperion, pentru a-l trezi din zadarnicul vis de dragoste pentru o muritoare.

Cu cea de a doua valență eroul e îndreptat spre viață și dragoste, pe care le caută cu o sete nestinsă și care-l cheamă irezistibil.

Neputând și nevrând să se împotrivească patimei sale pure, absolute, crescând mereu ca o vâpaie din propria-i mistuire, Luceafărul, așa cum îl numește neștiutoarea, se întrupează de două ori, din elementele fundamentale ale universului eminescian, din cer și apă, ca zeități marină sau înger, purtând toiaș încununat cu trestii, giulgiu albastru, plete de aur moale, și din foc solar și

noapte, ca un „demon” melancolic, înveșmântat în negru giulgiu pe capul brun cu cunună de flăcări.

Întrupările acestea nefiind îndeșulătoare pentru tânăra fată care nu înțelege, și e determinată de însăși starea ei să nu înțeleagă (și în aceasta stă și mica dramă și justificarea Cătălinei), deosebirea de esență dintre ea și Luceafăr, ea îi cere supremul sacrificiu, renunțarea la calitatea lui de nemuritor. Mânat de o sete neistovită de împlinire a dragostei, Luceafărul se îndreaptă spre centrul lumii, spre Demiurg, pentru a-i cere dezlegarea de nemurire. După o convorbire în care Demiurgul îi face o lecție de cunoaștere, cu depărtate rădăcini neoplatonice sau gnostice, Hyperion e readus la realitatea abstractă și solitară a existenței lui, cu atât mai ușor, cu cât iubita dăruise între timp inima ei unui muritor, cu soarta îngemănată:

„Iar tu, Hyperion, rămâi
Oriunde ai apune...
Cere-mi – cuvântul meu dintâi,
Să-ți dau înțelepciune?
Vrei să dau glas acelei guri,
Ca dup-a ei cântare
Să se ia munții cu păduri
Și insulele-n mare?

Vrei poate-n faptă să arăți
Dreptate și tărie?
Ți-aș da pământul în bucăți
Să-l faci împărăție.

Îți dau catarg lângă catarg,
Oștiri spre a străbate
Pământu-n lung și marea-n larg,
Dar moartea nu se poate...”

Hyperion, din sfera lui, ştia acum, dar cu câtă durere a renunţării, deosebirea dintre ei şi cei doi pământeni îndrăgostiţi după regulile unei foarte pământeşti „ars amatoria”.

Şi de aceea el pronunţă cuvintele ce pecetluiesc nemilos însingurarea lui veşnică:

„Trăind în cercul vostru strâmt
Norocul vă petrece,
Ci eu în lumea mea mă simt
Nemuritor şi rece”

ca şi cum ar fi rostite „de o străină gură”. La renunţare şi singurătate l-a silit nu voinţa lui, ci neputinţa celor din lume de a se ridica până la el. În tristeţea cuvintelor din urmă şi în tragica hotărâre a izolării străbate, indirect, protestul amar al creatorului împotriva lumii în care nu i-a fost dat să se bucure, nici de înţelegere, nici de dragoste.

Conştiinţa apartenenţei la o lume superioară prin cunoaşterea rece, filosofică, a adevărului e de data aceasta slaba compensaţie a renunţării la patima fierbinte şi ispititoare a vieţii pământeşti, răsplata omenescului înfrânt.

Însăşi compoziţia magnificului poem este determinată de dubla valenţă a eroului, de pendularea lui dramatică între cer şi pământ, între lumea spiritului şi lumea pasiunilor. Dinamica, mişcarea lui, muzica ce o însoţeşte şi o sugerează, definind structurile personajelor admirabil motivate estetic, ating un grad de perfecţiune necunoscută până atunci şi până astăzi în literatura noastră. Prima parte, hieratic solemnă, de întâlnire între nobilul astru şi frumoasa fată de împărat, nenumită, nedeterminată, se desfăşoară cu o elevaţie de atitudini, de gesturi, de verb susţinută parcă de grave sonori de orgă. Pe acest fundal se profilează lumile originale, ale perfecţiunii spre care Luceafărul vrea să-şi conducă iubita: fundul oceanului cu palate de mărgear şi cerul înşesat de stele.

Din nou apa, ca și în *Cezara*, și cerul cu astrele, ca în *Sărmanul Dionis*, sunt oferite ca refugii ale iubirii absolute, așa cum a dorit-o poetul romantic.

Scenele de dragoste ale perechii înrudite prin natură, și dinadins numite omonimic Cătălin și Cătălina, sunt parcă însoțite de sunetele picurate ale unui fin, senzual flaut frigian. Iar călătoria uluitoare a Luceafărului spre centrul cosmosului sugerează o adevărată „muzică a sferelor”, aceea pe care artistul ar fi dorit s-o audă în toiul împlinirii sale ca îndrăgostit și creator (vezi și *Scrisoarea V*).

S-a simțit întotdeauna nevoia, din cauza perfecțiunii și dificultății acestui poem, să se pătrundă în el pe firul detaliului biografic, care ar facilita în primul rând o înțelegere a personajelor și a simbolurilor legate de ele. Ceea ce a fost tragic și asemănător în destinul Luceafărului și al poetului a făcut să se ajungă la analogii perfecte între eroii poemului și unele nume de care a fost legată viața eminesciană, Maiorescu, Caragiale, Veronica în ipostazele respective ale Demiurgului, ale lui Cătălin și Cătălina.

De fapt, ne aflăm în fața unui nou moment creator în care fuzionează, la cele mai înalte temperaturi, până la nerecunoaștere, detaliul biografic, inspirația folclorică și ideea filosofică, împreună cu o întregă serie de motive predilecte ale poetului. Printre altele și acele ale îngerului și demonului, acum însă cu o oarecare schimbare în termeni.

La capătul unei existențe de creație și suferință, poetul va dobândi, ca și Hyperion în poem, răsplata jertfei sale: cunoașterea. Acum el va afla că îngerul – simbol al desăvârșirii, al purității – nu este în iubită, ci tot în el; că nu el avea nevoie să se înalțe prin ea, ci ea, ființa de lut, ar fi trebuit să năzuiască spre culmile spiritului pe care stăpânea el. Antinomia romantică se extinde astfel uriaș, între cer și pământ, între spiritual și teluric, dar înăuntrul aceleiași ființe.

Dar zborul Luceafărului a fost prea îndrăzneț pentru mintea

omenească în vremea aceea și cel care l-a închipuit s-a prăbușit. Temerarul Dionis a intrat în întuneric.

* *

Când s-a trezit, o vreme s-au amestecat în mintea lui bolnavă frânturi de viață reală cu reminiscențe din operă, cu vechi obsesii refulate. Dacă ar fi avut o nebunie neîntreruptă, lunatică, blândă, ca aceea în care a trăit aproape 30 de ani Hölderlin, încă durerea i-ar fi fost mai mică. Dar la el, accesele de insanitate alternau cu intervalele de nemiloasă luciditate, care făceau moartea mult mai de dorit decât viața. În răstimpul acceselor trăia într-o exaltare penibilă pentru cei din jur, dar măcar neștiută pentru întunecata conștiință. Așa l-au văzut soția lui Slavici, familia Maiorescu, în teribilele zile din vara anului 1883. Așa a fost dus la sanatoriul Dr. Șuțu și internat, așa a fost trimis la sanatoriul din Ober-Döbling, localitate de lângă Viena, unde, în anii studenției, trecuse să-l vadă pe Al. I. Cuza. Aci în sanatoriu, cu câțiva ani mai înainte, își plânsese rătăcirea un alt poet romantic, austriac, lovit de aceeași nefericire ca și el, Nikolaus Lenau. În clipele de luciditate, Eminescu era copleșit de tristeți infinite, de rușine și mai ales de un sentiment chinuitor al inutilității sale. Acest spirit, care atinsese cea mai mare strălucire dată vreodată de poporul său, fusese asociat întotdeauna cu o modestie și o lipsă de ambiție incredibile, semn al unei prea nobile personalități. Iar acum când strălucirea se stinsese, când însăși intima, ascunsă conștiință mândră a creatorului pierduse substanța ei, el rămăsese un om oarecare, de rând, dar mai sărac, mai nefericit și mai singur decât cea din urmă ființă de pe pământ. Cei care vegheau asupra lui cu dragoste erau puțini, lipsiți ca și el de mijloacele unei intervenții eficiente, pentru persoana lui fizică, firește. Spre lumea lăuntrică unde drama teribilă se consuma, porțile erau închise. Unul din acei prieteni, veghetori nedespărțiți de el, era vechiul și

statornicul Chibici-Râvneanu, care l-a însoțit mai întâi la Viena, la Ober-Döbling, apoi, mai târziu, la Florența, în același scop al căutării sănătății. Titu Maiorescu și Junimea au suportat spezele acestor deplasări rămase fără rezultat, cu multă generozitate.

Ne închipuim cu ușurință ce-ar fi fost mai înainte pentru Eminescu descoperirea capitalei toscane, ce-ar fi însemnat pentru el intrarea în orașul lui Dante și al lui Giotto, în orașul Medicilor, împodobit de magnanimitatea lor și de geniul artiștilor și umaniștilor Renașterii. Poate contactul cu pământul Italiei ar fi luat proporțiile revelației pe care a avut-o Goethe, „poate-ar fi înviat în ochiu-i ochiul lumii cei antice”!

Dar Eminescu nu se mai putea regăsi – pentru el frumusețea murise. De acum încolo searbăda lui viață avea să se desfășoare lipsită de această dimensiune până atunci indispensabilă, vitală.

Din nou în țară, avea să-și târască trupul tot mai bolnav de la Botoșani la Iași și la București, chinuit când de tratamentele ineficace, când de aceeași obsesie a inutilității care-l făcea să ceară mereu prietenilor o ocupație cât de neînsemnată care i-ar fi îngăduit să trăiască tot mizer, dar mai onorabil. Sora lui infirmă, atât de devotată, Harieta, i-a fost aproape, cu infinită sollicitudine, deși și ea avea un trup la fel de chinuit de boală. Mai rămăseseră ei doi, legați de amintirile unei copilării depărtate, ca din altă lume. Bătrânul Eminovici se stinsese la câteva luni după prăbușirea fiului său Mihai, în ianuarie 1884. După el părăsise lumea și Niculae, al doilea fiu al său, sinucigându-se în martie al aceluiași an. Matei, ultimul supraviețuitor al familiei, n-a fost alături de genialul său frate în vremea suferinței.

Insistența cu care Eminescu cerea un post se datora, pe de o parte, dorinței de minimă independență pe care o nutrise întotdeauna, iar, pe de alta, dorinței de a-și vedea cruțată umilința cea mai teribilă: colectele publice. Fără îndoială, acestea erau pornite din cele mai binevoitoare și mai pline de compasiune inițiative într-o lume în care creatorul, artistul era lăsat la voia

întâmplării, pradă nefericirii sau ruinei. În indiferența generală a autorităților s-au ridicat voci și s-au căutat mijloace de ușurare a suferinței poetului. Printre gesturile cele mai frumoase trebuie consemnat acela al lui Alecsandri, care, întors din străinătate, a ținut o conferință la Ateneu în beneficiul lui Eminescu. Conferința a constat, de fapt, dintr-o introducere în care venerabilul poet național făcea elogiul tânărului său emul și apoi dintr-o amplă lectură de fragmente din *Fântâna Blanduziei*.

O altă colectă publică a fost inițiată de un tânăr poet socialist, mare admirator al lui Eminescu și animator al revistei socialiste ieșene *Contemporanul*, apărut în 1881. E vorba de Constantin Mille, despre care Eminescu spusese cuvinte deosebit de elogioase lui Vlahuță. De altfel, *Contemporanul* a și publicat în coloanele sale numeroase poeme eminesciene în aceste grele momente ale vieții poetului, în semn de solidarizare nu numai cu suferințele lui, ci și cu protestul închis în clasică lui operă.

O reprezentație în beneficiul poetului a fost dată de niște foarte vechi prieteni din trupa Fany-ei Tardini. În sala arhiplină se afla undeva și fostul sufleur, de data aceasta însă lipsit de orice participare activă.

Cel mai edificator gest a fost săvârșit însă de Titu Maiorescu prin publicarea, în sfârșit, a primei, acum istorice ediții, a poeziilor eminesciene. Elegantul volum apărut la Socec, cuprinzând 61 de piese lirice între elegante frontispicii și vignete, și care a cunoscut o rapidă răspândire în rândurile marelui public, n-a mai bucurat ochiul, acum indiferent și resemnat, al poetului: „Ne-nțeles rămâne gândul / Ce-ți străbate cânturile, / Zboară vecinic, îngânându-l, / Valurile, vânturile.”

A mai fost o dată bibliotecar la Iași și a mai suplini o catedră de geografie și statistică. Și încă o dată a condus, împreună cu un grup de prieteni literari, o revistă. În noaptea de 3 decembrie 1888, după spusele acestora, Eminescu învârtea la roata mașinii tipografice pentru apariția primului număr din *Fântâna Blanduziei*.

Cum se arată în articolul de fond programatic, semnat E., numele revistei fusese sugerat de piesa lui Alecsandri, dar în același timp ales ca un omagiu față de arta antică, aceea care îi era atât de dragă poetului, încât o pune ca valoare îndată după folclor.

El spunea: „Dacă în autorii antichității, plini de adevăr, de eleganță, de idei nemerite și care vor rămâne pururea tineri, găsim un remediu în contra regresului intelectual, nu vom uita că în timpurile noastre există un asemenea izvor pururea reîntineritor, poezia populară, atât cea de la noi cât și aceea a popoarelor care ne înconjură. De aceea am și dat acestei literaturi un loc larg în coloanele noastre.”

Nu întâmplător acest mare și consecvent îndrăgostit de literatura populară a început și a încheiat activitatea sa cu gânduri entuziaste și cuvinte calde pentru folclor. Și într-adevăr revista publica în foiletoane folclor sârbesc și românesc. În puținele rânduri pe care le-a mai scris în ultimele luni ale suferinței sale, Eminescu poate fi regăsit cu profilul exact și întreg, deși ușor estompat, al preocupărilor sale dintotdeauna. Soarta poporului său de țărani îl interesează fără încetare, așa încât într-un articol, *Formă și fond*, reia, deși slăbită în vigoarea argumentației și a pasiunii luptătoare, problema „relelor ce bântuie în mod constant satele și care continuând cu asprimea de-acum ar putea pune în cestiune însăși existența poporului”.

Altă dată, într-un articol politic care analizează stările de lucruri europene, *Ziua de mâine*, el susține o pledoarie fierbinte pentru pace: „Intrăm deci în anul nou (1889, n.n. Z.D.B.), cu prevederile cele mai pacifice și aceste prevederi se vor realiza fără îndoială... Necesitatea păcii e atât de mare încât nici un suveran n-ar îndrăzni să ia asupra-și răspunderea de a desfășura flagelul îngrozitor al războiului. Răspunderea ar fi atât de zdrobitoare încât nimeni nu consimte și nu vrea să și-o asume.”

Au fost însă doar scânteieri răzlețe ale unui mare spirit care se istovise. În anii, cei șase, ai calvarului său s-a întâlnit cu Veronica,

s-a întâlnit cu Creangă, dar cărbunii stinși ai sufletului n-au mai putut aprinde vechea, limpedea flacăra.

Harieta l-a îngrijit ca pe un copil în ceasurile cele mai grele, în momentele umilinței trupești și ale inconștienței. Dar poate că nici ei nu mai erau în stare să-i dăruie afecțiune.

Anii hărăziți suferinței s-au scurs greu: și fiecare clipă se transforma, pentru cel care o dorise, în veșnicie, dar nu de dragoste, ci de chin.

Și moartea cea mult dorită încă de prin 1878, ca o împlinire, ca o reîntoarcere mioritică în elemente, în pământ, în apă, și în vegetal:

„Mai am un singur dor:

În liniștea serii

Să mă lăsați să mor

La marginea mării;

Să-mi fie somnul lin

Și codrul aproape

Pe-ntinsele ape

Să am un cer senin”

a venit, târziu, după ce se uscase în el toată măduva vieții. Poetul a ieșit din timp, pentru a reîntra veșnic în timp, la 15 iunie 1889.

L-au urmat pe ultimul drum, în ziua aceea de vară, foarte mulți oameni, dintre cei mai mari ai zilei, Kogălniceanu, Titu Maiorescu și alții.

O scrisoare¹ de o mare frumusețe prin gravitatea ei reculeasă, vorbind despre ceremonia despărțirii, a fost trimisă de Maiorescu surorii lui, Emilia, însoțită de o floare de pe sicriul celui plecat:

¹ G. T. Kirileanu, *Maiorescu despre Eminescu*, în „Buletinul «Mihai Eminescu»”, Cernăuți – Piatra-Neamț, anul XII, 1941, nr. 19, p. 5.

„București, 21 iunie – 3 iulie 1889

Emilio dragă,

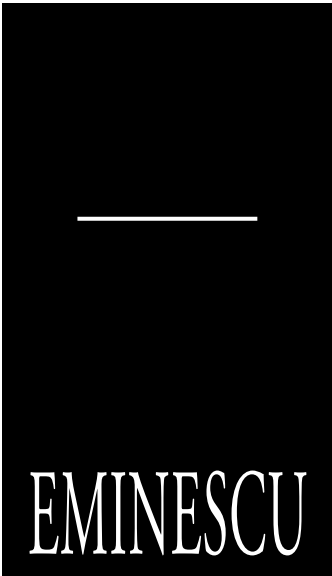
În biserica Sf. Gheorghe-Nou coșciugul deschis al lui Eminescu era încins cu crengi de tei, în amintirea poeziilor lui parfumate cu flori de tei. Am rupt o frunză de la coșciug și pentru tine și ți-o trimit aici. Sub bandă primești și un număr din „Constituționalul” cu descrierea îngropării. Articolul „În Nirvana” e de Caragiali.

Când am însoțit pe jos, cu capetele goale, pe Eminescu de la biserică prin Bulevard până la cimitirul Belu, Rosetti, Mandrea, Laurianu, Mihăilescu, Eu, Anicuța și vro 600 de școlari și studenți (admirabilul cor vocal de la Mitropolie era singura pompă), era vreme acoperită, liniștită, nu vânt, nu zgomot, câteva picături de ploaie, vreo 5 minute, apoi iar bine; cortegiul a pornit din biserică pe la 6 ore, a sosit la cimitir pe la 7 1/4. S-a luat de la Primărie un mormânt de veci pentru el; e ceva mai în fund la dreapta de la tata. Din întâmplare un mare copac de tei e în apropiere. Pentru grilaj și o piatră pentru mormânt (eu cred o mare stâncă brută de marmoră cenușie, cu o singură parte netezită, pe care să fie inscripția Mihai Eminescu și poate 4 versuri ale lui, și un tei în lăuntru grilajului), se vor face subscripții. Părerea mea este de 50 bani, pentru ca toți școlarii, și din Transilvania, să contribuie.

Sâmbătă seara s-a înmormântat Eminescu...”

L-au mai urmat însă, ciudat, în același an, întru întoarcerea în pulbere, cei care l-au iubit și pe care i-a iubit: Veronica, Harieta și Creangă.

Nimeni nu l-a însoțit, însă, pe drumul Golgotei lui.

EMINESCU

*Între credință
și cunoaștere*

S-au încercat până acum câteva răspunsuri în problema credinţei marelui artist gânditor, fiecare emiţător dând un caracter aproape apodictic punctului său de vedere. Unii l-au socotit ateu ireductibil, alţii un credincios fervent, fiecare întemeindu-se pe unul sau mai multe texte. Calitatea probantă a textelor invocate este însă minimă prin desprinderea lor de contextul atât de vast şi complex al întregii gândiri şi opere eminesciene, care exprimă o personalitate de o natură cu totul particulară.

Într-adevăr, poetul gânditor român este şi el o fiinţă plină de contradicţii, ca oricare alt om, aşa cum dovedeşte psihologia modernă abisală. Dar marii artişti, cu înzestrările lor, atât de bogate şi variate, resimt, trăiesc şi mai cu seamă exprimă *psyché*-a lor divizată în feluri neobişnuite, dramatice, uneori chiar tragice. Dualismul acesta întreţine în personalităţile înalt creatoare o polaritate, o tensiune adesea greu suportabilă. Să ne gândim doar la Goethe, care pune în gura unui personaj al său celebrele cuvinte... „*Zwei Seelen Wohnen, ach, in meiner Brust...*” „Două suflete locuiesc în pieptul meu”, adăugând şi „*unul vrea să se despartă de celălalt*”.

Dacă olimpiantul neoclasic german mărturisea această gravă realitate lăuntrică, cum să n-o fi trăit, cu mai intensă acuitate, romanticul român? Căutător de absolut (cum îl numeşte distinsa eminescologă italiană Rosa del Conte) în viaţă, în gândire şi creaţie, Eminescu s-a desfăşurat pe cele mai înalte registre ale cunoaşterii, compensând gravele imperfecţiuni ale realului prin care se simţea închis de necesitate.

Şi în căutărilor lui înfrigurate, pătimaşe, a pendulat el, liricul admirabil, „între filosofii”, s-a cufundat în mituri, a încercat să pătrundă în ştiinţă, cercetând necontenit căile ce duc spre frumuseţi şi adevăruri supreme. Procesul cunoaşterii a fost la el lung cât scurta lui viaţă, dar patima căutării a învins brevităţea existenţei.

Copilăria i-a fost aceea a unui copil normal, crescut în spiritul creștin ortodox al unei familii pioase, având legături strânse cu Biserica și monahismul. Surorile mamei sale, Raluca, născută Jurașcu, erau călugărițe (una din ele era chiar stareță la schitul Agafton, unde Mihai era dus adesea). De altfel, spațiul Moldovei de nord păstrează și astăzi reputația unui teritoriu încărcat de aura credinței, *Grădina Maicii Domnului*, prin numărul impresionant de chinovii ce-l acoperă. Așa încât copilul s-a familiarizat de foarte timpuriu cu rânduielele, slujbele și cântările mănăstirești. Pe de altă parte, Mihai a dobândit primele învățături de la preotul satului care, firește, l-a inițiat în *buchile* vechilor scrieri bisericești, familiarizându-l astfel de timpuriu cu acele cărți care cuprindeau toată tradiția ortodoxă. De atunci i-a rămas lui Eminescu cea știință a descifrării manuscriselor vechi cu care avea să-l uimească pe savantul Gaster, pe care-l consulta, cerându-i sfatul și chiar împrumutând de la el manuscrise rare. Tot de atunci s-a trezit în el iubirea pentru prețul și savoarea cuvântului vechi, și, mai cu seamă, de atunci s-a născut în el atașamentul, respectul și admirația pentru instituția Bisericii Naționale, a cărei valoare n-a încetat nici o clipă să o lege de istorie și dăinuirea neamului.

Ceilalți dascăli i-au fost natura și satul, în prima descoperind frumusețea Creației neatinsă de mâna omului și loc al libertății absolute, în al doilea înțelegând rânduielele din veac și gândirea tradițională, izvor al creației populare, devenită și unul din izvoarele viitoarei creații a poetului. Aici s-a format matricea structurii eminesciene, s-au prins și rădăcinile cunoașterii și ale credinței, crescând împreună, într-o perfectă convergență.

Dar ieșirea în lume, întâlnirea cu rigorile aspre ale școlii care-i constrâneau libertatea l-au îndemnat la un refuz, exprimat mai întâi în fugile de la școală înapoi acasă, „la sat și la pădure”. Apoi un sâmbure de răzvrătire mijind în el, l-a determinat, în pragul adolescenței, la părăsirea casei părintești și la pornirea pe un drum propriu, vai cât de incert!

Ceea ce se mai întâmplase în acei ani ai primei adolescenţe fusese o experienţă dureroasă, cu urmări prelungite până târziu în gândirea poetului. Moartea unei fete din Ipoteşti, de care se îndrăgostise copilăreşte, a contribuit şi ea la depărtarea de locurile până atunci iubite, pădurea şi satul. Într-un fragment de manuscris timpuriu, cu titlul *Elena*, el consemna dureroasa pierdere. Se întâlnise pentru întâia oară cu moartea, întâlnire care, pentru cei foarte tineri, e un şoc greu de îndurat, iar pentru gândul lui neliniştit, mereu plin de întrebări, a generat grave îndoieli în legătură cu sensul însuşi al vieţii. Şi pe măsură ce căutătorul nesăţios de cunoaştere avea să-şi extindă tot mai larg orizontul informaţiei, al culturii, îndoielile aveau să sporească. Mai cu seamă studiile universitare, la Viena şi Berlin, între anii 1869-1874, au hrănit intelectul acela atât de receptiv, de cuprinzător. În Universitatea vieneză Eminescu a făcut să treacă prin lumea cugetării lui un material enorm de informaţii: istorie şi filosofie, literaturi vechi, arte, drept, economie politică şi ştiinţe exacte. Frecvenţa şi muzeele, sălile de teatru şi concerte, bibliotecile, anticariatele şi citea toată noaptea.

Dintre toate disciplinele însă, filosofia a fost cea care l-a înrobit. De la gândirea indiană la presocratici, la Platon, stoici şi eleaţi, la gnostici şi neoplatonici, la Schopenhauer, Hegel şi filosofi romantici Fichte şi Schelling, a citit enorm, a meditat şi şi-a însuşit unele puncte de vedere care se regăsesc fie în note, fie adesea în operă. În materie de cunoaştere filosofică, de epistemologie însă, Kant l-a tulburat în cea mai mare măsură, chiar mai mult decât Schopenhauer, i-a zdruncinat temelia credinţei. De altfel, el începuse traducerea *Criticii raţiunii pure* a lui Kant încă din Bucureşti şi avea s-o termine aici, în străinătate.

Subiect cunosător – obiect cunoscut, *numen* – *fenomen*, timp – spaţiu... În special categoriile gândirii filosofului din Königsberg, *timp* şi *spaţiu*, i-au dat un sentiment din ce în ce mai puternic al libertăţii sale potenţiale absolute, al puterii sale

de a transgresa limitele cunoaşterii comune, a tot ceea ce limita desfăşurarea forţelor lăuntrice ale fiinţei. Săgeata îndoielii în legătură cu sensul existenţei, aşa cum era conceput în normele şi rânduielile credinţei, îl rănise, cum am văzut mai înainte, la întâlnirea cu moartea în adolescenţă. Şi de la acea pagină, *Elena*, care consemna dureroasa, de neînţeles despărţire a sufletului de trup, până la *Mortua est!*, poem publicat în 1871, întrebările au sporit întruna, relevând prin îndrăzneala lor noua atitudine a poetului. Pe de o parte, socoteşte, după vechea structură mentală, pe iubita de purităţi angelice ca fiind sortită lumii celeste, raiului, sugerat în câteva imagini strălucite, care prevestesc viitoarele călătorii printre stele ale eroilor eminescieni. Pe de alta, însă, cealaltă latură nou apărută în fiinţa sa respinge ideea răsplăţii paradisiace pentru îngeri. Antinomia propriilor gânduri e resimţită ca atare de erou într-un chip vădit dramatic:

„Dar poate... o! capu-mi pustiu cu furtune
Gândirile-mi *rele* sugrum cele bune...
Când sorii se sting şi când stelele pică,
Îmi vine a crede că toate-s nimică.”

Gândirile *rele* sunt ale rebelului a cărui atitudine tăgăduitoare învinge vechea aşezare a minţii, consacrată de credinţă. Violenţa contestatară a ultimei strofe desfide însuşi sensul lumii:

„Au e *sens* în lume? Tu chip zâmbitor,
Trăit-ai anume ca astfel să mori?
De e *sens* într-asta, e-ntors şi *ateu*,
Pe palida-ţi frunte nu-i scris Dumnezeu.”

Este de observat însă că un *dacă* (*de e*) precede definirea sensului de *întors* şi *ateu*, aşadar doar dacă moartea ar fi singurul ţel al vieţii, atunci sensul ar primi aceste atribute.

De altfel şi *Mortua est!* şi *Înger şi demon* (din aprilie 1873) pedalează pe aceeaşi dorinţă violentă de ruptură cu ordinea stabilită în lume şi în cosmos, a rebelului care, în cazul lui Eminescu, aspiră spre libertate absolută. Prezenţa îngerului nu ni se pare însă o necesitate de structură a poemului, antinomică, ci o expresie a scindării lăuntrice a poetului, a polarităţii specifice eminesciene, mai vizibilă în perioada titanismului său de tip asemănător celui al *Sturm und Drang*-ului german. Ecouri ale acestui *psyché*, divizate, se vor întâlni şi mai târziu în *Strigoii* (din 1876), altfel potenţate însă.

Adâncirea filosofiei kantiene conferă o altă tonalitate rebeliunii, cu atât mai mult cu cât poetul-gânditor încearcă o stranie, dar foarte originală sinteză între categoriile de timp şi spaţiu şi metempsihoza din filosofia vedică. Departe de a fi un produs al imaginarului romantic de tip Tieck sau Chamisso, nuvela *Sărmanul Dionis* îmbracă un cert aspect filosofic, îmbinat cu unul religios. În prima parte a nuvelei, expunerea metafizicianului Dionis asupra categoriilor de timp şi de spaţiu ne introduce în altă ipostază a aspiraţiei eminesciene, spre transgresarea limitelor comune ale cunoaşterii. Din moment ce timpul şi spaţiul nu au existenţă obiectivă, ci sunt expresia intuiţiei fiecăruia, sunt numai în sufletul nostru, atunci trecutul şi viitorul se află în noi „ca pădurea într-un sâmbure de ghindă”. Şi, ca atare, s-ar putea găsi modalităţi de depăşire a acestor „dimensiuni” ale timpului, pentru transpunere după voinţa noastră în trecut sau în viitor.

O carte de magie a lui Zoroastru, vechiul mag persan (venerată de gnostici, dar denunţată ca apocrifă de neoplatonici şi, în special, de Porfirius, discipolul lui Plotin), îl ajută pe metafizician să se întoarcă într-un avatar trecut al său, din timpul lui Alexandru cel Bun (perioadă istorică dragă lui Eminescu). Avatarul acesta, călugărul Dan, este însă un straniu personaj. Deşi monah, deci cu viaţa închinată Domnului, el studiază filosofia şi magia cu maestrul Ruben, profesor la Academia de la Socola

și, pe deasupra, mai are și o iubită, Maria. Și, la sfatul maestrului care-l ispitește (căci în realitate Ruben e satan) să-și depășească firea și să ajungă să participe la eternitate, lăsându-și umbra în loc și luând atributul etern al acesteia, Dan pleacă împreună cu iubita lui și cu cartea lui Zoroastru, pe care i-a împrumutat-o Ruben, într-o călătorie cosmică.

Ajuns în Lună, Dan simte trezindu-se în el puteri demiurgice (întărite și de iubirea absolută a cuplului) și începe să schimbe înfățișarea peisajului cosmic, ce nu-l mai satisface. Adaugă doi sori și trei luni pe cer, își construiește un palat uriaș din munți și codri și dă lumii selenare o frumusețe de neînchipuit. Fericiți și puri (Maria are o înfățișare și o comportare angelică, ea făcându-și rugăciunea „*pe când stelele albe sunau în aeriene coarde rugăciunea universului*”, iar el adoarme în genunchi), ei visau amândoi același vis în fiecare noapte și anume că pătrundeau în lumea solară, a îngerilor, a cerului. O armonie neasemuită domnea în acest tărâm divin, plin de muzici cântate de îngeri.

Pe Dan îl obseda însă poarta închisă deasupra căreia ardea un ochi de foc înscris într-un triunghi. Era catedrala (*doma*) dumnezeiască în care nici îngerii nu puteau intra. În limbaj biblic, ar fi cel de-al nouălea cer. Dar în mintea eroului se naște o dorință aprigă de a ști ce se ascunde în acel loc tainic. Și, deși Maria și îngerii îl sfătuiesc să alunge gândul, el nu renunță, ba chiar începe să creadă că, după voința sa, se mișcă totul în acea lume. Precum Lucifer care a dorit să ajungă puternic și cunoscător ca Dumnezeu, Dan proferă cuvintele acestei dorințe: „Oare fără s-o știu nu sunt eu însumi Dumne...”. Nu rostește cuvântul întreg și, ca și Lucifer, cade „trăznit și afundat în nemărginire”. Victimă nevinovată, Maria cade și ea „ca o salcie neguroasă”, reproșându-i dureros soarta ei.

Revenit pe pământ, eroul reintră în existența de mai înainte, întâmplările pornesc de unde s-au întrerupt și, în cele din urmă, Dionis și Maria se căsătoresc. Perechea lor înfățișează „Chipul

unui tânăr demon lângă chipul unui înger ce n-a cunoscut niciodată îndoiala”.

Evident, se poate glosa îndelung asupra acestei nuvele atât de stranii. Rebelul, căutător de cunoaştere absolută, încearcă să spargă ultima graniţă a interdicţiei, arogându-şi rolul arhetipului demonic, care, dorind să fie asemenea lui Dumnezeu, a fost aruncat din cer în fundul pământului.

Dar Dan a făcut oare aceasta mânat de orgoliul nebunesc al lui Lucifer? Ce l-a împins la nefasta aventură cosmică n-a fost propriu-zis lipsa lui de credinţă, ci ispita în care l-a făcut să cadă maestrul Ruben, în care se ascundea satana. Setea lui de absolut în cunoaştere n-a fost decât condiţia pentru ca tentaţia sau cursa întinsă de Ruben să-şi producă efectele. Iar participarea angelicei Maria la călătoriile în spaţiile celeste, însemnând puterea iubirii absolute, corolar şi condiţie a cunoaşterii desăvârşite, nu va fi oare complementul elementului demonic din *psyché*-ul eroului, ca şi în *Înger şi demon*?

Căci, pentru Eminescu, iubirea a fost, în fond, un principiu cosmic, armonizator al lumii, forţă creatoare, născătoare de demiurgie în artist, cum mărturiseşte în *Scrisorile IV* şi *V*, cu amărăciunea de a nu fi fost urmat în zborul său de aceea care, din înger, zână sau crăiasă, devine Dalila.

Când îngerul încetează de a mai apărea în demersurile căutătoare sau creatoare ale artistului, ar fi un semn că acea latură, simbolizând credinţa din fiinţa lui adâncă, a slăbit până la dispariţie.

Aşa încât poemul, de profunde semnificaţii, *Melancolie* (din 1876), poate consemna în imagini de o expresivitate tragică pierderea credinţei ca pe o moarte a sufletului. Cele trei registre ale poemului, cel celest, cel pământesc şi cel al fiinţei sunt, fiecare în felul său, stăpânite de moarte. Luna însăşi, regina nopţii, e moartă în cerul transformat în mormânt albastru, în „mausoleu mândru”.

Pustietate și gheață, ruine acoperă întinderea pământescă, vegheată doar de „țintirimul singur cu strâmbe cruci”. Zgomote sinistre sparg din când în când solitudinea, trosnește clopotnița, toaca izbește în stâlpi, iar arama clopotului, atinsă de „străveziul demon”, scoate „un vaer, un aiurit de jale”. Centrul înfiorătoarei pustietăți e însăși biserica. Și ea, ruinată „cuvioasă, tristă, pustie și bătrână”, e bântuită de vânturi. Iar înăuntru, pe pereți și iconostas, s-au șters icoanele: „*Abia conture triste și umbre-au mai rămas*”.

Acest vers e reluat în registrul al treilea, care debutează cu referire la credința aceea care „zugrăvește icoane în biserici” și pe care, brusc, o raportează la sine: „și-n sufletu-mi pusese poveștile-i feerici”. Mărturisirea credinței care i-a luminat copilăria și adolescența e limpede urmată însă de motivația pierderii ei: „Dar de-ale vieții valuri, de al furtunii pas / *Abia conture triste și umbre-au mai rămas*”.

Rapelul acestui vers din registrul al doilea identifică simbolic ruina credinței sale cu aceea a Bisericii, iar descripția vieții fără credință e sfâșietoare, finalul sugerând chiar moartea ființei sale. Cumplit pare a fi prețul cunoașterii!

Înainte de această tragică mărturisire și, după ea, Eminescu a îndrăznit în paginile sale, fie antume, fie postume, ipoteze despre antropogonii și cosmogonii, amestecând elemente de religii și mitologii dacice, grecești, indice, germanice, ca de pildă în *Demonism* (1872), în *Odin și poetul*, în *Mitologicele*, și, mai ales, în *Rugăciunea unui Dac* (din 1879), considerată de unii, pe nedrept, ca o probă peremptorie de necredință sau de rebeliune împotriva lui Dumnezeu.

De fapt, orizontul cunoașterii sale se lărgise enorm, și contradicțiile generate de polaritatea de care am vorbit erau tot mai aparente pe măsură ce viziunea sa mitico-poetică urca tot mai sus.

A creat superbe, unicele modele cosmologice din romantismul european în *Scrisoarea I* (cosmogonia și apocalipsa)

și în *Luceafărul*, unde vede în zborul hyperionic creația continuând și ajunge la tronul Tatălui ceresc, Care i se adresează ca unui fiu, „Cuvântului său dintâi” (*Evanghelia după Ioan* e citată în manuscris).

Și, pe de altă parte, a dat semne ale unei adânci dureri existențiale. A recurs la filosofia stoică și eleată pentru *Glossă*, pe care am numit-o *mic manual de înțelepciune stoică*, predicând rămânerea în afara iureșului lumii, acest mare teatru în care toate valorile sunt răsturnate.

A dorit stingerea în bine-cunoscutele variante ale poeziei *Mai am un singur dor*. Versurile de dragoste de după 1877 sunt înconjurare de aura unei tristeți fără leac, băută până la drojdie, ca în *Despărțire* sau în *De câte ori, iubito...*

Dar, în răstimpul acesta, îi răsunau în auzul interior frânturi din amintirile copilăriei și adolescenței. Sărbătorile Crăciunului rechemau, ca niște clopoței de argint, *Colinde, colinde* (din 1878), cu bucuria copiilor și a fetelor care, de dragul Mariei, își piaptână pletele:

„De dragul Mariei
Și a Mântuitorului
Lucește pe ceruri
O stea călătorului.”

(care amintesc cu emoție întotdeauna acea parte din *Simfonia a V-a* a lui Anatol Vieru, inspirată din fermecătoarele versuri). La fel și Paștile, cu solemnitatea înălțării din mormânt, a Învierii lui Hristos, îi inspiră lui Eminescu o poemă gravă, culminând cu cântarea românească tradițională *Hristos a înviat*, în poema *Învierea*, tot din 1878:

„Christos au înviat din morți,
Cu cetele sfinte,

Cu moartea pre moarte călcând-o,
Lumina ducând-o
Celor din morminte”

Sufletul lui, copleșit de suferință, se înalță mai ales spre ocrotitoarea noastră, intercesoarea pentru noi pe lângă Dumnezeuiescul ei Fiu, și două rugăciuni din 1879 îi sunt închinare Sfintei Fecioare. Mai cunoscută este cea în care cere îndurare *Luceafărului mărilor*.

Aș vrea însă aici să întăresc afirmația mea în legătură cu tensiunea teribilă la care a fost supus, de structura sa interioară, divizată și contradictorie, geniul eminescian. De aceea am să reproduc un poem postum al său, mai puțin cunoscut, în ciuda lungimii sale. E vorba de *Bolnav în al meu suflet*, scris cam în aceeași vreme cu rugăciunea care va urma. Iată poemul:

„Bolnav în al meu suflet, în inimă bolnav,
Cu mintea depravată și geniul trândav,
Închin a mea viață la scârbă și-ntristare
Și-mi târâi printre anii-mi nefasta arătare,
– Prea slab pentru-a fi mare, prea mândru spre-a fi mic –
Viața-mi, cum o duce tot omul de nimic.
Născut fără de-a mea vină, trăind fără mai s-o știu,
Nu merg cum merg alți oameni, nu-mi pasă de-unde viu,
Supus doar, ca nealții, la suferințe grele
Unesc cu ele știrea nimicniciei mele.
Sfânt n-am nimic, în bine nu cred și nici în rău.
Viața mea aceasta nici vreau și nici n-o vreau:
A vieții osteneală o simt și n-o combat,
Aș râde doar de viață, disprețuind-o toată,
Muncind cu mii de chinuri suflarea ei spurcată,
Muncind în mine însumi, *voința*-n orice nerv,
Peirea cea eternă din mine să o serv,

Dar vai! nici siguranţa n-o am că mor pe veci –
 Şi dacă oare a morţii mâni palide şi reci
 În loc să sferme vecinic a vieţii mele normă
 Dacă a mea durere, un vecinic Ahasver,
 Ar pune al meu suflet sărman în altă formă?
 La sorţi va fi pus iarăşi, de către lumi din cer,
 Ca cu acelaşi suflet din nou să reapară,
Migraţiei eterne unealtă de ocară?
 Nimic, nimic n-ajută – şi nu-i nici o scăpare.
 Din astă lume – eternă, ce trecătoare pare,
 Gonit în timpi şi spaţii, trecând din formă-n formă,
 Eternă fulgerare cu inima diformă,
 De evi trecuţi fiinţa-mi o simt adânc rănită,
 Pustiu-alergătoare, cumplit de ostenită...
 Ş-acum din nou în evu-mi, lui Sisif cruda stâncă
 Spre culmea morţii mele ridic ş-ast' dată încă.
 Ş-ast' dată? Cine-mi spune că-i cea din urmă oară?"

Nu cunosc pagină existenţială mai disperată în toată poezia lumii. Se îmbină aici atâta durere, atâta spaimă de viaţă, atâta groază de posibilele reveniri (*migraţia eternă*) preconizate de filosofia indiană, atâta dorinţă, neputincioasă însă, de a distruge *voinţa* de a trăi (aceea în care Schopenhauer vedea izvorul vieţii), dar şi atâta umilinţă şi dispreţ de sine (nimicnicia lui) încât existenţialiştii secolului al XX-lea apar, pe lângă el, ca nişte snobi dezgustaţi de o viaţă oţioasă. Deznădejdea concentrată aici, atât de cumplită, nu e creştină, însă izbucneşte dintr-o sinceritate sfâşietoare.

Dar iarăşi se trezeşte în el, în geniul apăsător de imperfecţiunea lui, amintirea copilăriei curate, pioase. Şi incredibil, alături de textul de mai sus, apare a doua rugăciune, în formă de sonet:

„Răasai asupra mea, lumină lină,
 Ca-n visul meu ceresc de-odinioară;

O, Maică Sfântă, pururea fecioară,
 În noaptea gândurilor mele vină.
 Speranța mea tu n-o lăsa să moară
 Deși al meu e un noian de vină.
 Privirea ta de milă caldă, plină,
 Îndurătoare – asupra mea coboară.

Străin de toți, pierdut în suferința
 Adâncă a nimicniciei mele,
 Eu nu mai cred nimic și n-am tărie.
 Dă-mi tinerețea mea, redă-mi credința
 Și reapari din cerul tău de stele,
 Ca să te ador de-acum pe veci, Marie!”

Cu câtă dragoste, cu câtă evlavie se îndreaptă cel ajuns la capătul cunoașterii și al deznădejdiei spre Maica Sfântă, spovedindu-se și cerându-i înapoi tinerețea și credința, cu o smerenie într-adevăr mântuitoare. Rugăciunea regăsită îl poate singură reda lui însuși, unificându-și ființa până atunci tragic divizată, reintroducând-o în aura luminei line, cu a cărei cântare monahii și monahiile încheie slujba la apusul soarelui.

De altfel, o mărturie mult mai târzie, de prin 1886, din perioada ultimă a bolii, vine să confirme întoarcerea definitivă la credința izbăvitoare. Încurajat de Creangă să încerce și un tratament la bolnița Mănăstirii Neamț, Eminescu acceptă sugestia. Tratamentul nu s-a dovedit eficace, dar aura locului sacru l-a înconjurat pe bolnav cu clipe de liniște binefăcătoare pentru sufletul său. Căci, așa cum a consemnat un duhovnic al mănăstirii pe un Ceaslov, poetul a cerut să fie spovedit și împărtășit (era ziua de 8 noiembrie 1886, ziua Sfinților Voievozi Mihail și Gavriil, ziua lui Mihai). Și, după ce a primit Sfânta Împărtășanie, a sărutat mâna preotului și i-a spus: „Părinte, să mă îngropați la țărmul mării, lângă o mănăstire de maici și să

ascult în fiecare seară, ca la Agafton, cum cântă Lumină lină”.

Avem adâncă încredinţare că Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu, în mila ei nesfârşită faţă de durerea şi umiliinţa lui, i-a mijlocit mântuirea. Astfel, „gândurile ce au cuprins tot universul” revin la matca Ortodoxiei româneşti pe care, dincolo de toate pendulările căutătorului de absolut, Eminescu a iubit-o şi a apărut-o ca pe prima valoare a spiritualităţii neamului, întrupată în Biserica naţională.

Şi ca încheiere, vreau să citez fraza de început a unui articol intitulat *Paştele*: „Să mâncăm dis-de-dimineaţă şi în loc de mir, cântare să aducem Stăpânului şi să vedem pe Hristos, Soarele dreptăţii, viaţa tuturor, răsărind”.

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

EMINESCU

Cuprins

Dan Hăulică, *Pentru Eminescu* / **13**
Dumitru Irimia, *Povestea unei vieți* / **22**

***Viața* / 25**

Începuturi / **27**

Anii de studiu / **51**

I. În țară / **51**

II. La Viena / **91**

III. La Berlin / **168**

Anii încercărilor de statornicire / **198**

Anii din urmă / **250**

***Eminescu, între credință și cunoaștere* / 309**

1889 – masca mortuară, Ipotești

Colofon

*Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului
și cu săvârșirea Sfântului Duh
apare această ediție
Eminescu – Viața,
de Zoe Dumitrescu-Bușulenga,
în 15 august 2021,
în cadrul manifestărilor desfășurate sub genericul
„Serbarea de la Putna – 150. Continuitatea unui ideal”,
organizate cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la
Prima Serbare a Românilor de Pretutindeni și de la
Primul Congres al Studenților Români de Pretutindeni,
care au avut loc la Mănăstirea Putna, în 15–16 august 1871.*

*Ea o reproduce pe cea apărută în anul 2009,
îngrijită de:
Fundăția „Credință și Creație.
Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedictă”,
Mănăstirea Putna,
acad. Dan Hăulică,
arhim. Melchisedec Velnic, starețul Mănăstirii,
prof. univ. Dumitru Irimia,
Elena Doxănescu,
Mircia Dumitrescu & Orbán Anna-Mária, autorii viziunii grafice,
ierom. Dosoftei Dijmărescu,
monah Anania Vatamanu,
Teodora Stanciu, Carmen Racovitză.*

